

تصویر ابو عبد الرحمن الکردي

کوزاد محمد رحمان

منتدی اقرأ الثقافی

للکتاب (کوردی - عربی - فارسی)

www.iqra.ahlamontada.com

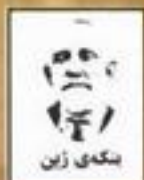
منتدی اقرأ الثقافی

www.iqra.ahlamontada.com

کوردستانی ناوہ پارس

له نیوہی به کهمی ههزاره‌ی دووهمی پارس

چاپی دووهم

کۆزاد محه مه د نه جمه د

کوردستانی ناوه راست

له نیوهی یه که می هه زاره ی دووه می پ. ز. دا

چاپی دووه م

(بزار و لی زیادکراو)

بنکە ی زین

سلیمانی ۲۰۰۸

ک کوزاد محمد محمد نه محمد

کوردستان ناوهراست له نیوهی په کهمی هزاره‌ی دووهمی پ. ز. دا/ دانان کوزاد محمد

نه محمد. - سلیمان: بنکه‌ی ژین، ۲۰۰۸، زنجیره؛ ۸۴.

۳۳۹ل: ۳۵×۲۵ سم، چاپی دووهم، وینه، بهلگه‌نامه.

۱- کوردستان - میژووی کون. ۲- زنجیره؛ ۳. ۸۴ - ناوینشان

کتبخانه‌ی گشتی سلیمان زانباری سره‌تایی پولین و پتیرستی ناماده کردوه

سهرپهرشتی له چاپدراوه کانی بنکه: سندیق سالح

زنجیره: ۸۴

کتب: کوردستانی ناوهراست له نیوهی په کهمی هزاره‌ی دووهمی پ. ز. دا

دانه: کوزاد محمد محمد نه محمد

چاپ: دووهم (بزار و لی زیااد کراو)

تایپ و مؤنتاج: دانه

خته‌تی بهرگ و رووبه‌رگ: نه محمد سه‌عید

تیراژ: ۱۰۰۰

نرخ: ۴۵۰۰ دینار

ژماره‌ی سپاردن: ۱۲۳۱ ی سالی ۲۰۰۸

شوین چاپ: سلیمان، چاپخانه‌ی شغان

نهم کتبخانه‌ی ماستری نووسره، ۲۰۰۳ پیشکه‌شی (زانکوی لابدن) کردوه و لئی قبول کراوه. نامه‌که به
تینگلیزی نووسراوه بهم ناوینشانه‌ی خواروه:

The Northern Transtigris in the First Half of the Second Millennium B. C.

له بلاو کراوه کانی

بنکه‌ی ژین

بو بوورژاندنوهی کله‌بووری بهلگه‌نامه‌ی و رۆژنامه‌وانتی کوردی

هه‌رتی کوردستان: سلیمان، نه‌نداز یاران، گه‌ره‌کی ۱۰۵، کۆلانی ۵، خانووی ۲۳

نورمال: ۳۱۲۹۱۰۲ ناسیا: ۰۷۷۰۱۵۶۵۸۶۴ یا ۰۷۷۰۱۴۶۴۸۳۳ سانا: ۱۱۲۸۳۰۹

E. Mail: bnkaizhin@yahoo.com سنووفی پۆست: ۱۴

به ماموستای خه مخۆر و دلسۆز،
به ریز عبدالرقيب يوسف پیشکه شه..

بـه رایی

ئەم نوسینەى بەردەست هەولتیکە بۆ رۆشنکردنەوێ کونجیکی پچووکی میژووی دووردیژۆ دەولەمەندی ناوچەیه کی نزیك بەلە یادچووی بەرفراوان و کەونارا. لەیادچوو لەلایەن کۆنەناس و میژووناسە کانهوه، که جگه له چەند کاریکی پچووک، زۆر کەمیان بۆ میژوو و کۆنەناسیی ئەم ناوچەیه که به کوردستانی ناوهراست دەناسریت، تەرخان کردووه. بارودۆخی سیاسی سەرەکی ترين هۆی ئەم دیاردەیهیه. ئەم بەشەى کوردستان لەبەر ئەوێ لەسەر وولاتیکی گەورەتره، بووه بە ناوچەیه کی کەنار لەرووی سیاسی یهوه، ئەمەش، پین به پینی ئەوه، کردوویەتی به کەناریکی پشت گوئی خراو لەرووی کۆنەناسی و لیکۆلینەوێ میژوویشەیهوه. لەکاتیکیدا که ناوچه که، ههروهک کنه پزگارکاری یهکان بهنداوه کانی دوکان و دەر بەندیخان و حەمرین و فایده دەری دەخەن، خاوەنداریتی میژوویه کی دووردیژۆ نەپساو و رستیکی کۆنەناسی یانەى دەولەمەندو نزیك له تهواوی سهلماندووه.

ئەمە مانای وایە کە وولاتیکی لە پرووی سیاسی یەوہ پشت گوی خراو، وولاتیکی لە پرووی کۆنەناسیشەوہ پشت گوی خراو، تەنانت لە لایەن توێژەر و کۆنەناسە بیان بە کانیشەوہ. لە گومان بەدەرە کە ناوچە کە شایان لایکردنەوہی زیاترە، چونکە تەمنا سەرچاوەی گەلانی کتیی و شەرەنگیز نەبووہ کە لە دۆلە کانیوہ دەژانە خواروہ بو وێران کردنی نشیوہخاکی ميسۆپۆتامیا، ھەرۆک کتیی قوتابخانەکانی عێراق وێتەیان دە کیشا، ھەرۆک چۆن تەمنا "چیا دوورە دەستە کەم ناسراوہکانی رۆژھەلاقی دیکلە"، "لە پەراوێزی جیھانی شارستانی" شدا نەبووہ، وەک زۆرجار لە نوسینە ئە کادیمی بەکانی رۆژئاوا وەسف دراوہ. دەتوانریت بوتریت ئەم ناوچە بە لە کەناری نشیوہخاکی ميسۆپۆتامیا بووہ، بەلام لە کەناری شارستانی نەبووہ و خاوەنی فەرھەنگی خۆمالی خۆی بووہ، کە بەشە ھەرە گەرۆکە ی ئەو قابە پەسەنە بووہ کە لە پاشتردا شارستانی پەرسەندووی ميسۆپۆتامیای تیدا دارپێژراوہ. ئەم راستی بە، دەستپیکە ھەرە زووہکانی کۆمەلگای مریی بەکان ئەشکەوتەکانی شانیدار و زەرزى و ھەزارمێرد و پاشتریش گوندە کشتوکالی بەکانی چەرمۆ و موعەللەفات و مەتارە و چۆغەمامی بە پرووی دەری دەخەن. لەم شوێنەدا زۆر داھێنانی گرنگ بەدی ھاتن کە بە کارھێنانیان و سوود لێ بینییان تا ھەزاران سال دواتریش لە وولاتانی سومەر و بابل و ئاشور بەردەوام بوو، تەنانت ھەندیکیان تا ئیستاش لە کاردان و بەھەمان شتواری جارانیان پەیرە دە کرین. داھێنانی وەک ھەوچار و تەشی و سوژن و دەستار و دۆل و چینی و رستن و خشت و خانووی گل و زۆری تر دە ھەزار سالیکی لەمەو پێش لێرە داھێنان. خالیکی گرنگی تری فەرھەنگی کوردستان ئەو بە کە سەرزەمینی بەیەک گە پێشتی ھەردوو کاریگەری فەرھەنگی ميسۆپۆتامیا و ئێران بووہ لە ھەردوو لاوہ. ئەم کاریگەری بە تەمنا لە مەیدانی فەرھەنگدا نەبووہ، بەلکو لە لایەن ئەزادیشی گرتووہ تەوہ، نەتەوہ ئێرانی زمانەکان لەسەر ئەم خاکە بە نەتەوہ پەسەنە نیشە جیکانی کوردستانی کۆنی وەک گوتی بەکان و لولوبی بەکان و سوباری بەکان گە پێشتوون، سەرباری ھەندیک کۆمەلگای سامی و سومەری نیشە جیتی ھەندیک ناوچە ی کوردستانی کۆنیش. بۆیە فەرھەنگی ئەم وولاتە خەسلەت و جیاکەرۆہی بیانیی تیدا دە بیتریت کە ئاوتە ی فەرھەنگە خۆمالی بە ناسراوہ کە ی خۆیە تی.

لەم کتیبەدا، دیاریکردنی مەودا پێویست بوو تا دیار بێت لە چی سەردەمیکدا دەبێت بوەستین و قورسایە لیکۆلینەومان لە چی سەردەمیکدا بێت. لێرەدا زیاتر لە نیوەی یە کەمی هەزارەیی دووومی پ.ز. دا قوول دەبینەوه، سەردەمیک کە گۆرانی گەرەو چارەنووس سازی بەخۆیەوه دی، بە شێوەیەک کە کاریگەری یان بۆ چەند هەزار سالی داھاتوو لەسەر ناوچە کە ھەبوو و ھەندیکیان تا ئیستاش دیارن. لەوانە یە گرنگترین ئەو گۆران و ڕووداوانە دارمائی بنەمالەیی سێ یەمی ئور بێت، کە بەدوایدا ھورۆزمی ئاموری یەکان بۆ ناو مێسۆپۆتامیا بە ئەندازەیی کئی بەرفراوان دەستی پێکرد و چەند دەولەتییکی نوێ یان تیا دا دامەزراند. لە کوردستانی کۆنیشدا، نەتووەکانی ئازادی خۆیان بە دەست ھێناوەوه و دەولەت/ شانیشی نوێ یان دامەزراند، یان کۆنەکانیان برەو پێدا. یە کتیک لەمانە، شانیشی سیمورروم بوو، پادشاکەیی، ئیدیدی (س) - سین ھەندیک نوسراوی لەدوا جیماوە کە گرنگی یە کئی تاییەتی یان ھەیه. دۆزینەوهی نوسینیکی تری ئەم پادشایەو گەیشتی بە ئەتیکەخانەیی سلیمان لە ۱۹۹۳ دا، ھاندەرێکی تر بوو بۆ لیکۆلینەوه لە مێژووی ئەم شانیشە و بە گشتی لە مێژووی ئەو ناوچەیی کە تیایدا سەری ھەلدا. ھەر ئەم شانیش و یە کتیبی تیرەو ھۆزانەبوون کە پاش چەند سەدەیی ک ئیمپراتۆری میتانی یان دامەزراند و بوو یە کتیک لە زھێزەکانی نیوہی دووومی هەزارەیی دووومی پ.ز. و بۆ ھەتا ھەتایە سیمای ناوچە کە و مێژووی ناوچە کە یان گۆرپی، ھەم لە لایەنی سیاسی و ھەم لە لایەنی فەرھەنگی و ھونەری و ئایینی و زمانەوانیشەوه. ھەرۆک لە ناویشانە کەشەوه دیارە، زیاتر ئەو بەشەیی کوردستانمان وەرگرتووە کە خراوەتە سەر عێراق، لەبەر دوو ھۆ؛ یە کە میان، بۆ ماستەرنامە یە ک نەدە کرا بابەتییکی لەمە زیاتر و بەر فراوانتر بنووسریت، دووھمیش ڕووداوەکانی ئەو دەمانەیی ئەم بابەتە باسی لێوہ دەکەن، بەشی زۆریان لەم بەشەدا ڕوویان داوہ. ئەگەر مەودا ھەبێت و بۆم ھەلکەوێت، نیازم وایە بەرھەمی داھاتووم لەسەر ھەموو کوردستان بێت لە ماوہ یە کئی لەمە درێژتردا.

دەبێت ئەوہش ڕوون بکەمەوہ کە لە ھەلبێژاردنی زاراوہی 'کوردستانی ناوہراست' دا پشتم بە دا بەشکردنە کەیی مێھرداد ئیزەدی بەستووە کە لە کتیبە بەرپشتە کەیدا ھاتووە^۱ و منیش ئەمە وە ک زاراوہ یە کئی مێژوویی - فەرھەنگی لەم کتیبەدا بە کار دەھێنم.

¹ بۆ ئەم بابەتە دەکریت تەماشای کتیبە کەیی بکریت:

هيواددارم بتوانم ئەم كورته ميژوووه به شايستهيي بنوسم و لاني هه ره كه مي مافي خۆي
بدهم و سووديكی بۆ خوینتهری كورد هه بێت.

ك. م. ا.

پۆتهردام

سوپاس و پٽزائين

لهماوهی خویندنه که مدا له «دهزگای هۆلندی بۆ لیکۆلینهوه کانی رۆژهه لاتی نریک NINO- Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten» ی زانکۆی لایدن، یارمهتی و پالپشتیی زۆر که سانی دلسۆز مایه ی سه رکه وتنی ئەم کاره بوون، که به بیج هاوکاری ئەوان چاو هه له پٽانی ئەم به رهه مه مه حال، یان به لایه نی که مه وه، نی مچه مه حال ده بوو. به تایه تی بۆ منیک ی بی مانی په نابه ریتی و بی مانی کارکردن و بی پاسپۆرت. له پٽیی هه موو ئەوانه ی سوپاسیان ده کم «سنه وقی پالپشتیی زانکۆ University Assistance Fund- UAF» ی هۆلندی به که به سه خاوه ته وه ئەرکی مانی یانه ی چوارسال خویندنی له زانکۆی لایدن گرت هه ستۆ و ته ها به شیک ی ئەو یارمه تی یه ی به وام دانا، جگه له مه ش هه میشه ئاماده بوو بۆ هه ر هاوکاری و پالپشتی یه کی مالی و مه عنه وی تر. سوپاسی تایه تیم بۆ لټیر سراوه که م له UAF، خاتوو پټرا فیلتمان Petra Veltman هه به که به وه پری دلسۆزی یه وه هه رچی له توانایدا بوو بۆ ئاسان کردنی کاره کاتم، درټی نه کرد و ته ها هه والی خو شم لی یه وه بی ده گه یشته.

دهسته ی کارگټری و مامۆستایان زانکۆی لایدنیش به گیانی هاوکاری و تیگه یشتیان هاو پٽییکی زۆر گرنگم بوون. به تایه تی پروفیسۆر فیلفرید فان سۆلته Wilfred van Soldt، که به سوپاسه وه ئەرکی ماندوو که ری سه ر په ر شتی کردنی ئەم به رهه مه ی گرت هه ستۆ و به ووردی خویندی یه وه و پٽیشیازی به که لکی بۆی هه بوو. مامۆستای به رټر تیو کریسپاین Theo Krispijn، بۆ خویندنه وه ی قوول و تیینی یه وورده کانی شایانی سوپاسیکی زۆره، سه رباری هه وش ئەو که سه بوو که له ماوه ی چوار سالی رابوردوودا هه موو گټرو گرت هه کارگټری و بیرو کراتی یه کانی له زانکۆ بۆ چاره کردم. پروفیسۆر کلاس ر. فیینهۆف Klaas R. Veenhof مامۆستایه کی به یارمه تی و هانده ربوو بۆم و. له گه ل کریسپایندا شایانی سوپاسیکی تایه تن بۆ سه برو هاوکاری یان له سالی یه که می

خویندندا که هیشتا زمانی هۆله نلدم هینده باش نه بوو و به پیتی پیویست له یه ک نه ده گه یشتین، بویه زۆرجار به ئینگلیزی وانه کانیاں بۆم روون ده کردهوه. سوپاسیان ده کم.

ههروهها سوپاس و پیزانیم بهرامهر لئیرسراوان کتیبخانهی به شه که مان و کتیبخانهی زانکو ده درده بۆم که کاره که میان ئاسانتر ده کرد و ئامادهی هاوکاری بوون تا دوا چرکه کانی رۆژه کانی کار. هه میسه ئاماده بوون شوینی کتیب و گۆفاره وون بووه کاتم بۆ بدۆزنه وه و گرفتی مه کینهی فۆتۆکۆپی به کان چار بکه ن.

سوپاسیکی تایه تیم بۆ به ریز دکتۆر نانا فاسهرمان Wasserman Nathan له زانکو عییری ئورشه لیم-قودس هه یه، که ئاماده بوو ره شنوسی ئه و باسه م بۆ بنیتریت که پیکه وه له گه ل پروفیسۆر شافهر Shaffer دا نوسیویانه و چاره پیتی بلا و بوونه وه ی بوون و تیایدا نویسنه که ی تری ئیددی- (ن)- سینی ئه نیکه خانه ی ئورشه لیمیان بلا و کردوه ته وه. ئه م با به ته بۆ ئه م به ره مه زۆر به سوود بوو و له وه رگێران و تیگه یشتنی نویسنی به رده که ی شه هید هه له دیندا که له م نامه یه دا لیمان کۆلیوه ته وه جیگای خۆی گرت. ئه م هه لوپسته ی ئه و مایه ی سوپاسیکی تایه تی به .

هه موو هاوپی و براده رانم، هه ریه که به جۆریک یارمه تی و پالپشتی کردووم، سوپاسی هه موویان ده کم و هیوادارم بتوانم پاداشتیان بده مه وه. بۆ چاپکردنی ئه م کتیبه ش سوپاسی زۆری بنکه ی ژین و به تایه تی به ریزانی دلسۆز کاک ره فیق سالح و کاک سدیق سالح ده کم، براییان دلسۆز کاک که مال ره شید و کاک هاشم حه مه عبد الله و کاک فازیل قه ره داغی و کاک دلشاد مسته فاش شایانی سوپاسیکی زۆرن بۆ هاوکاری و یارمه تی یان سه رباری سه رقالی و نا ره حه تیی ژیا نی خۆیان، ههروه ها هه موو براده ران و هاوپی یانی تر که یارمه تیده ر بوون، سوپاسی بچ پایانم بۆ هه موویان.

ناوه پروك

٥	به راىى
ط	سوپاس و پىزانىن
ك	ناوه پروك
س	كورتكراره كان
ف	لىسىنى هىماكان
١	به شى يه كه م
٣	١) كهى، كوئى و بوجى كوردستانى ناوه راست؟
٨	ب) هه لكه وتهى جو گرافى ناوچه كه
٢٤	ج) گهلانى كوئى كوردستانى ناوه راست
٢٦	سوبارتو و سوبارى به كان
٢٧	- شوئىيان و بلاوبوونه و هىيان
٣٣	- بنه چه و زمانىيان
٣٦	خه مازى
٣٧	- شوئى
٣٩	- بنه چه و زمانى
٤٢	گاسور و هاو لاتى يان
٤٥	گوتى يه كان
٤٥	- ناوو ناوه اتنىيان
٤٦	- شوئىيان
٤٩	- بنه چه يان
٥٣	- زمانىيان
٥٥	لوللو (ب) يه كان

۵۵	- ناوانیان
۵۶	- شویتیان
۵۹	- خه لکی لوللو
۶۳	- زمانیان
۶۶	- خوری به کان
۶۸	- زمانیان
۷۰	- بلا و بونه و بیان
۷۲	- تاینیان

۷۵ بهشی دووهم:

کوردستانی ناوه راست له کۆنترین رۆژ گاره کان یه وه تا رمانی بنه ماله ی سنج یه می ئور

۷۷	پیش - میژوو
۱۱۳	سهرده می سهره هلدانی بنه ماله کان
۱۱۸	سهرده می نه که دی
۱۲۸	سهرده می بنه ماله ی سنج یه می ئور

۱۳۹ بهشی سنج یه م:

	(ا) نو سینتکی نوئی ی پادشا ئیدیدی (سن) - سین، پادشای سیمورروم
۱۴۱	- نووسینه که
۱۵۳	- وه رگیان
۱۵۵	- راقه و له سه ر ووتن
۱۸۹	(ب) سیمورروم و ئیدیدی (سن) - سین ی پادشای
۱۹۲	- میژوو به کی سیمورروم
۲۱۰	- نووسینه کان ئیدیدی (سن) - سین
۲۲۵	- مۆره لولو له کی به کان سیمورروم
۲۲۸	- شوینی سیمورروم

بەشى چوارەم

- ۲۴۳ كوردستانى ناوہ راست لە شەمشى - ئەدەدەوہ تا مېتتانی
۲۴۶ - گەمە كاران
۲۵۹ - كرۆنۆلۆجى
۲۶۱ - دەمى پېش - ئاشورى
۲۶۸ - دەمى بالادەستى ئاشورى
۲۷۹ - دەمى پاش - ئاشورى

ئەنجام

- ۲۹۷
۳۱۱ سەرچاوە كان
۳۴۱ خشتەى كرۆنۆلۆجى يانەى كوردستان بەرامبەر مېسوپوتاميا

کورت کراوه کان

AASOR	<i>Annals of the American Schools of Oriental Research</i>
AbB	<i>Altbabylonische Briefe in Umschrift und Übersetzung</i>
AfO	<i>Archiv für Orientforschung</i>
ARAB	<i>Ancient Records of Assyria and Babylonia</i>
ARM	<i>Archives Royales de Mari</i>
ASJ	<i>Acta Sumerologica</i>
BiOr	<i>Bibliotheca Orientalis</i>
CAD	<i>The Chicago Assyrian Dictionary</i>
CAH	<i>The Cambridge Ancient History</i>
CHI	<i>The Cambridge History of Iran</i>
EDGN	D. Frayne, <i>The Early Dynastic List of Geographical Names</i>
FAOS	I. J. Gelb and B. Kienast. <i>Freiburger altorientalische Studien</i>
HSS	<i>Harvard Semitic Series</i>
<i>Iran</i>	<i>Iran: Journal of the British School of Persian Studies</i>
<i>Iraq</i>	<i>Iraq: Journal of the British School of Archaeology in Iraq</i>
IRSA	E. Sollberger and J.-R. Kupper, <i>Inscriptions Royales Sumeriennes et Akkadiennes</i>
JAOS	<i>Journal of American Oriental Society</i>
JCS	<i>Journal of Cuneiform Studies</i>
JNES	<i>Journal of Near Eastern Studies</i>
MARI	<i>Mari Annales de Recherches Interdisciplinaires</i>
MDOG	<i>Mitteilungen der Deutsche Orient Gesellschaft</i>
NABU	<i>Nouvelles Assyriologiques Brèves et Utilitaires</i>
NPN	Gelb, Purves and MacRae, <i>Nuzi Personal Names</i>
OBO	<i>Orbis Biblicus et Orientalis</i>
OLZ	<i>Orientalistische Literaturzeitung</i>
PAA	J. Læssøe, <i>People of Ancient Assyria</i>

<i>RA</i>	<i>Revue d'Assyriologie et d'Archéologie Orientale</i>
<i>RGTC</i>	<i>Répertoire Géographique des Textes Cuneiformes</i>
<i>RHA</i>	<i>Revue Hittite et Asianique</i>
<i>RIMA</i>	<i>Royal Inscriptions of Mesopotamia- Assyrian Periods</i>
<i>RIME</i>	<i>Royal Inscriptions of Mesopotamia- Early Periods</i>
<i>RISA</i>	G. A. Barton, <i>The Royal Inscriptions of Sumer and Akkad</i>
<i>RIA</i>	<i>Reallexicon der Assyriologie</i>
<i>SAAT</i>	<i>The Shemshāra Archive 2: The Administrative Texts,</i> Copenhagen, 1992
<i>SCCNH</i>	<i>Studies on the Civilization and Culture of Nuzi and the Hurrians</i>
<i>SEL</i>	<i>Studi epigrafici e linguistici sul Vicino Oriente antico</i>
<i>SKL</i>	Th. Jacobsen, <i>The Sumerian King List</i>
<i>Sumer</i>	<i>Journal of Archaeology and History of the Arab World-</i> Issued by the State Organization of Antiquities and Heritage of Iraq
<i>TUAT</i>	<i>Texte aus der Umwelt des Alten Testaments</i>
<i>URI</i>	<i>Ur Excavations- Inscriptions</i>
<i>ZA</i>	<i>Zeitschrift für Assyriologie und vorderasiatische Archäologie</i>
<i>ZZB</i>	D. O. Edzard, <i>Die »Zweite Zwischenzeit« Babylonien</i>

لیستی هیماکان:

لهم کتیبهدا چند جوری جیاواز کهوانه و هیما به کار هاتوون که ههریه کهیان و اتا و مه به سیتیکی تاییه تیان هه یه، ئەوانیش ئەمانه ن:

( ) له وەرگێرانی دهقه میخی به کاندای ئەو ووشانە دەگرتە خۆ که وەرگێری دهقه که بۆ ئەواو کردن یا ڕوونکردنەوی و اتا دایناوه.

له ناویندا واتای وایه ئەم ناوه دەشیت ئەوی نیوان کهوانه کهی له گەلدا بیت و دەشیت له گەلشیدا نه بیت، چونکه به هەردوو شیوه که له دهقه میخی به کاندای هاتوو، بۆ نمونه قاب(ا)ـرا واتای وایه له هەندیک دەقدا قابرا نووسراوه و له هەندیکیش دا قابارا. له ناویکی وه ک ئیددی(ن)ـسین دا واتای وایه ناوه که ئیددیـسین نووسراوه، بهلام باوه ڕی وەرگێر وایه که ئەو (ن)ه ی له گەلدا بووه.

[ ] له وەرگێرانی دهقه میخی به کاندای ئەو ووشانە یان نیشانه میخی یانه دەگرتە خۆ که له دهقه میخی به که دا شکاون یان داخوراوان. ئەگەر هیمای X یان له خۆ گرتبوو، ئەوا چند هیما بن ئەوەنده نیشانه ی میخی شکاوه، ئەگەر ئەم خالیان له خۆ گرتبوو، ئەوا واتای وایه که ژماره ی نیشانه میخی به شکاوه کان نه زانراوه.

< > نیشانه یه ک له دهقه میخی به که دا له لایه ن نووسه ره کۆنه که یه وه نه نووسراوه یان بیرچوو.

<< >> نیشانه یه کی میخی به ههله دوو جار نووسراوه.

/ ئەم هیله له نیوان دوو ووشه دا واتای "یان" ده به خشیت، بۆ نمونه: پادشا/میر، واته وەرگێرانی ئەو ووشه یه دەشیت پادشا بگه یه بیت و دەشیت به میریش وەرگێر دریت. له نیوان دوو پیتیش دا واتای وایه که دەشیت ئەم پیته بیت یان ئەو پیته، بۆ نمونه ناوی زابـ/مبان دەشیت زابیان بیت و دەشیت زامبان یش بیت.

ئەم ئەستیره یه له پیتش ووشه وه واتای وایه ئەم شیوه ناوه یان ووشه یه به م شیوه یه له هیچ دهقی کدا نه دۆزراوه ته وه، بهلام باوه ڕ وایه که له بنه ڕتدا به م شیوه یه بوو بیت و ئەو شیوه یه ی له بهر ده ستدایه لهم شیوه یه وه هاتوو.

< شیوهی ووشه‌ی پیتش ئەمه بۆ شیوه‌ی پاشی پەره‌ی سەندووه.

> شیوه‌ی ووشه‌ی پاش ئەمه له شیوه‌که‌ی پیتشی‌یه‌وه پەره‌ی سەندووه.

‘ ’ ناوی که‌سی یان شوپن یان ئاوو روبرار ده‌گرته‌ خۆ.

فونتی لار ناویک که به‌فونتی لار *Italic* له نێو ئەو دوو که‌وانه‌یه‌ی سەر‌وه‌دا بنوسریت ناوی که‌سیک، شوپنیک یان ئاویکی کۆنه، ناوه‌ نوێ یه‌کان به‌ فونتی ئاسایی نووسراون. به‌لام ته‌گەر ناویکی کۆن زیاد له‌ جاریک نووسراویت و ناسراویت ئیتر به‌ فونتی لار نانسریت.

" " ده‌سته‌واژه یان رسته یان ده‌قیک یان واتای شتیکی ده‌گرته‌ خۆ.

له‌ نووسینی ده‌نگ و ناوه‌کانی ده‌قه‌ میخ‌یه‌کانیشدا ئەم پیتانه به‌ کاردین:

Ĝ, ĝ نڭ (له‌ ده‌قی سومه‌ریدا)

H, h خ

Š, š ش

S, s ص

T, t ط

ئەو فاوه‌لانه‌ش که‌ خه‌تیکی کورتیان له‌سه‌ره، وه‌ک $\bar{a}$, $\bar{e}$, $\bar{i}$, $\bar{u}$ واتای وایه‌ ئەمانه‌ درێژن. ئەوانه‌ش که‌ شیوه‌ی ژماره‌ هه‌شتیکی پچووکیان له‌سه‌ره، وه‌ک $\hat{a}$, $\hat{e}$, $\hat{i}$, $\hat{u}$ واتای وایه‌ ئەمانه‌ له‌ ئاویته‌بوونی دوو فاوه‌لی جیاواز دروست بوون و ئەمه‌یان لێ ده‌رچوووه یان ئەمه‌یان زال بووه.

بهشی یه کهم

ا) کهی، کوئ و بوچی کوردستانی ناوه پراست؟

ب) هه لکه وتهی جوگرافی ناوچه که

ج) گهلانی کوئی کوردستانی ناوه پراست

"گوتیوم، سوبارتو و
توکریش که چیاکانیان دوره دهستن،
که زمانه کانیان ئالۆزن"
حه موراپی،
URI, No. 146

(ا) کهی، کوی و بۆچی کوردستانی ناوه راست؟

ئهو کوردستانی ناوه راستهی لهم کتیبه دا باسی لئوه ده کهین به زۆری ئهو به شهی
کوردستانه که خراوته سه ر عیراق. له رۆژئاوا یه وه کۆنه وولاتی ئاشور هه بووه که
له قۆناغه هه ره کۆنه کانیدا روبراری دیجله له کوردستانی ئیستای جیا ده کرده وه و له
دواتردا هه ندیک له خاکی ئه مبه ر دیجله شی گرته ده ست. ئه م به شهی کوردستانی کۆن

له سەرچاوه کانی ميسۆپۆتامياى کۆندا به زۆرى به سهرزه ميني دوژمنكارو بيگانه وه سف
 دراوه، كه پرى بووه له تيرهو نه ته وهى كيوى و جهنگاودرى چه مووش و له زۆرى به
 كاتدا ياخى و ناحهز به سيسته مى سياسى و فهرهنگى ميسۆپۆتاميا. به كورتى، له ديدى
 ميسۆپۆتامياى به كانه وه جيهانى پيچه وانهى ميسۆپۆتاميا بووه، جيهانىك كه مايهى شلۆقى
 و هه رده شه بووه بۆ جيهانه كه يان. به لام له هه مان كاتيشدا بۆ ميسۆپۆتاميا سهرچاوه به كى
 سهره كى كه رهستهى حاوى له هه موو جوړىك و بهنده و، ته نانه ت هه ندىك جار
 كرىگرت هه شه بووه. هه ردوولا په يوه ندى به كى دوولا به نهى سروشت بگۆريان هه بووه:
 زۆرى به كات دوژمنكارانه و هه ندىك جاريش ناشى يانه. به م شيوه به، دهوله ته كانى
 ميسۆپۆتاميا كه توانايان ده بوو له شكر كيشى يان ده كرده سهر ئه م سهرزه مينا نهى
 كوردستان و، له كاتى لاوازى و كه م تواناي شياندا ده بوونه قوربانى "چياى به كان"ى
 كوردستان. له گه ل ئه مانه شدا، تويزه ره هاوچه ر خه كانى ئيستنا زۆر جار باسى ئه م
 سهرزه مينا نه وه ك سهرچاوهى زۆر له و لايه نه فهرهنگى يانه ده كه ن كه هينراونه ته
 ميسۆپۆتاميا وه، به تايه تى له ئاين و هونه رو ته كنىك و زمان و ته نانه ت هه ندىك سيسته م
 و دامه زراو يشدا. ئه مه ش سه ير نيه ئه گه ر ئه وه بجه ينه به رچاومان كه كوردستان به كىك
 له لانكه هه ره به كه مه كانى مرؤفى چاخى به رد و له دواتر يشدا به كه مين جوتيارو
 گوندين شين بووه، شوپتىك كه تيايدا ههنگاوه هه ره سهره تاي به كانى كاروانى شارستانى
 هه له هينراونه ته وه. بۆيه بابەتى ئه م ليكۆلينه وه به ده كرىت گرنگى به كى تايه تى هه بيت؛ بۆ
 تويزينه وهى ميژووى كوردستان و ئه و ندهى سهرچاوه كان ده ست بده ن خسته به رچاوى
 شتىك له بارهى ژيانى فهرهنگى دانىشتوانه كه به وه. سهربارى ئه مه ش، ده شپت هه ولى
 تيگه شتى سروشتى ئه و ململانج سه خت و دريژخايه نهى نيوان هه ردوولا بده ين:
 دهوله ته كانى ميسۆپۆتاميا له لايه ك و نه ته وه كانى كوردستانى كۆن له لايه كى تره وه، ئه و
 نه ته وانهى كه زۆر جار خۆيان له شان شين، دهوله تۆكه، ميرن شين يان به كىتى هۆزايه تيدا
 رپىك خسته وه.

لهحالی وادا، ئەگەر مەحالیش نەبێت ئەوا زۆر نارهەتە دیاری بکەین کام لا دەستپێکەری شالاو بوو بۆ سەر ئەوی ترو کامیان بەرگری کار بوو. مەسەلە کە لەمە ئالۆزترە. ناکۆکی و مەملاتی نیتوان نەتەو و گەلان سەرەتای روون و دیاری نیە، هەر وەک چۆن کۆتایی یەکەشی دیار نیە. ئەمە بۆ بەواداچوونی هۆکارەکانیشیان راستە، کە دەشیت زۆر زۆر بن لە هەر کاتی کدا و لە هەموو کاتی کدا. بە کورتی، ئەم هۆکارانە بریتین لە دەستەبەکی ئالۆز و بەهەمداچوو لە پێشینه و بیروباوەرو سونەت و بەرژەوێندی و پالەری دیارو نادیار.

لەم لیکۆلینەو هەبەدا زیاتر جەخت لەسەر سەردەمی نیوان ڕمانی بنەمالە ی سێ یەمی ئور *Ur* لە ۲۰۰۶ پ.ز. دا تاوەکو سەردەمی پێش سەرەلانی میتانی *Mittanni* وەک زهلیزیک لە دەورووبەری ۱۵۰۰ پ.ز. دا دەکەین. لەم سەردەمی نزیک لە ۵۰۰ سالەدا، هەموو ناوچە کە بەگشتی گۆڕانی گەورە و رووداوی بەرچاوی بەخۆیەو دی. کۆچ هینانی ئاموری بەکان بۆ ناو مێسۆپۆتامیا و دەستەلات گرتەدەستی حەمورابی *Hammurāb/pi* لە بابل و شەمشێ-ئەدەد *Šamsī-Adad* لە ئاشور دەشیت بە بەرچاوترینیان لەقەڵەم بدەین. بەلام لەهەمان کاتدا رووداوو جەوجۆلی گرنگی تریش لە مەیداندا هەبوون؛ ئەو ڕۆلە ی نەتەوێکانی چیاکانی باکوری ڕۆژەلانی مێسۆپۆتامیا-واتە کوردستانی ناوەراست- گێڕایان، وەک نەتەوێکانی گوتی *Guti*، لولوبی *Lullubī*، توروککو *Turukkū* و خوری *Hurri* و هێ تر، رچە ی شکاند بۆ ئەوێ ئەمانە، یان لەوانە یە هەندیکیان، بتوانن لە ئەنجامدا زهلیزیک بنیاد بنین کە لەسەرچاوە کۆنەکاندا میتانی پیتی دەووترا. ئەو کاریگەری یە ی گەلانی کوردستانی کۆن لەسەر مێژووی سیاسی وولاتانی ئاشور و بابل هەیانبوو شایانی لایکەردنەو هەبەکی تاییەتە؛ بۆ نمونە کاریگەری توروککی بەکان لەپاش مردنی شەمشێ-ئەدەد، کە لەنامەکانی ئەرشیفی شاری

'مارى' ¹ دا ناماژەى بۆ كراود و لە بەشى چواردەمدا دەييينين. بەلام بەگشتى، زۆر كەم لەبارەى ئەم گەلانە خۆيان و لەبارەى رۆليانەنەو دەزائين لەچاو ئەوەى لەبارەى گەلان تى ميسۆپۆتامياو دەيزائين. بەتايەقى لە سەردەمەكانى تى پيش و پاش سەردەمى ئەم ليكۆلنەو، بەشيكى ئەم كەم زائينە بۆ لەدوا جى نەمانى سەرچاوەى نووسراو لەلايەن ئەم گەلانە خۆيانەو دەگەرپتەو و بەشيكيشى بۆ كەمى يان نەبوونى كنه و پشكيني كۆنەناسىيانە لە كوردستاندا. ئەمە جگە لەوەى نووسەرەكانى ميسۆپۆتاميا لەهەموو كات و سەردەمەكاندا وەك يەك لەبارەى كوردستانەو نەيان نووسيو و زائيارىيان بۆمان تۆمار نەكردوو. ئەم راستىيانە وادەكەن دۆزينەوەى هەر نووسينيكي نوئىيان لەوحيكي قورى نووسراو لەم ناوچەيدا ئىگجار گىنگ و هەوال بەقاو بيت، چونكە، سەربارى ئەوەى زائيارى نوئى و رەسەن بەدەستەو دەدەن، بواريكى دانسەش بۆ تەماشاكردنى رووداوو راستىيانەكان لەديداگاي لاينەكەى ترەو دەرەخستين، ديداگايەك كە تا ئىستا زۆر دەگمەن هەل كەوتوو و هەرچى دەيزائين بەشى هەرە زۆرى لەرپى نووسراوكانى دۆزمنەكانى نەتەوەكانى ئەم وولاتەو پیمان گەيشتوو. دۆزينەوەى ئەرشيفەكانى شمشارە ² يەكيك لەم هەلە دەگمەنانە بوو، هەرچەندە بەشى هەرە زۆرى نامەكانى لە دەرەو نيردراون، واتە لە وولاتى ئاشورەو بۆ شوشەررا (ناوى كۆنى شمشارە)، بەلام لەگەل ئەمەشدا زائيارى گىنگ و وورد لەسەر رووداوەكان بەدەستەو دەدەن. هەندىك

---

¹ ماری Mari شاریکی دیرینی سەر روبروی فوراته لە ناو سوریا دا بەلام زۆر نزیك لە سنووری عێراق. ئیستا بە وێرانەکان دەووتریت 'تەل الحریری' و لە نیووی یەكەمی سەدەى بیستەمدا فەردەنسی یەکان دەستیان کردە كنه و پشکینی و زۆر شوپنهوار و پاشاودی گىنگیان تیا دا دۆزی یەو، لەوانەش ئەرشيفیكى نزیك بە ۲۵ هەزار لەوحي قورى نووسراو كە لەم كتیبه دا زۆر جار ناوی دەبەین.

² شمشارە ناوی ئیستای گىدیكە لە دەشتی بیتوین و لە كۆندا، هەرودەك لە نووسینه كانەو دەركەوتوو، یقی دەووترا 'شوشەررا' *Sušarra* ³ لە پەنجاکانى سەدەى بیستەمدا لە لاينە دانیمارکی یەکانەو كنه و پشکینی تیا دا کرا و پاشانیش لە لاينە تیپکی عێراقی یەو. لیرەش دوو ئەرشيفی پچوووک بەلام زۆر گىنگ دۆزراوەو.

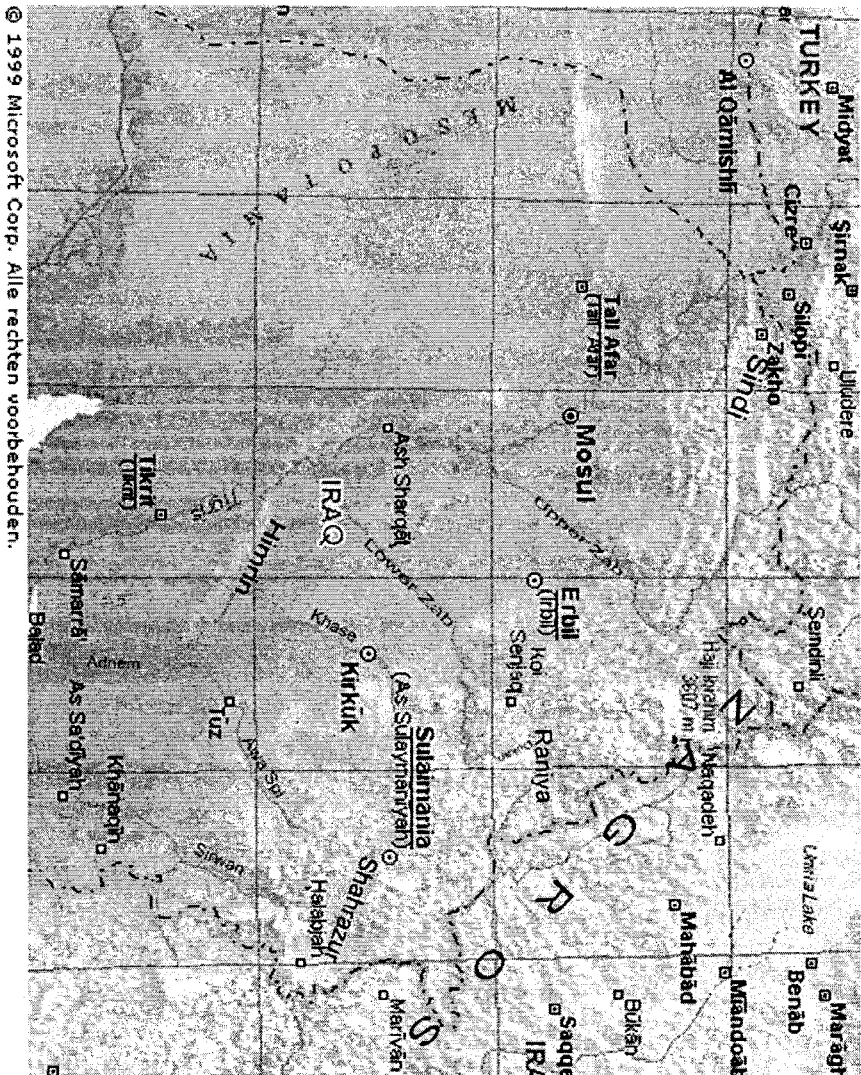
سەرچاوهی نووسراوی تری رهسەن لەناوهوهی ئەم وولاتهوه به رێکەوت بەدەست
کەوتوون، بۆ نمونە تاشە بەردە نووسراوهکانی ئیدیدی (ن) - سین، پادشای
س/شیمورروم، ئەو وولاتە و، پاشان شانشینەیی کە زۆر جار لەلایەن پادشا و
فەرمانرەواکانی سومەر و ئەکەدەوه لە باسی لەشکرکێشی بەکانیاندا بۆ کوردستانی کۆن
ناویراوه، هەرۆک لە بەشی سێ یەمدا دەبینین. پێکەوه نانهوهی پارچەکانی ئەم وورده
زانپاری یانەو هەولدان بۆ دۆزینەوهی وابەستەییان لەگەڵ زانیاری بە نووسراوهکانی
وولاتانی ئاشور و بابلدا، ئەرکێکە هەول دەدەین لەم کتێبدا بەجێ بگهێنین.

بگهێنەوه سەر ئەو سەرزەمینانەیی رووداوهکانی ئەم میژوووەیان بەخۆوه دی؛ بەگشتی
دابهش دەبنە سەر دوو جۆرە زەمینی سەرەکی: ناوچە دەشتایی بەکان و ناوچە
کوێستانیی بەکان. یەكەمیان لەدەشتەکانی رۆژەهەڵاتی موسڵ، رۆژئاواو باشوری رۆژئاوای
هەولێر و بەرەوخوار بەرەو زنجیرەیی حەمرین - بە ناوچەیی نوزی کۆنەوه - پێک دێت.
دووهمیشیان بریتیە لە زنجیرە چیاو دامێنەکانی لای رۆژەهەلات و باکوری رۆژەهەلاتی
دەشتەکانەوه، واتە بەشی باکوری زنجیرە تەریبەکانی زاگرووس و دۆلە تەنگەکانی نێوانیان.
ئەم بەشە شاخاوی بەرەو ناوچەرگەیی باکوری رۆژئاوای ئێرانی ئیستا و ئەولاتریش
دریژ دەیتتەوه. بەلام بەدابخەوه، زانیاری لەسەر هەموو ئەو ناوچەو هەرێمانەیی سەر بەم
سەرزەمینە گەورەیی و لێردەدا ئامازەیان بۆ دەکرێت، نیە و میژووی زۆر ناوچە لە
هەندیک سەردەمدا هێشتا نەزانراوه. لەحیاتی ئەمە، تیکەیی پچووکی پچووکیمان لە
زانیاری میژوویی لە بەردەستدایە کە لە تۆمارەکانی پادشایان و نووسەران و رەبەنەکانی
میسۆپۆتامیادا لەبارەیی ئەم وولاتهوه نووسیبانە، ئەویش تا ئەو رادەیهیی کە پەيوەندی
بەخۆیانەوه هەبووه. لەگەڵ ئەمەشدا هەندیک خالی رۆوناکی لەم تاریکیایی بەدا هەن کە
چەند سەرچاوهی کێ دانسقەو دەگمەن لە ناو خودی ناوچە کە خۆیهوه رۆشنی دەکەنەوه،
وێک میل و نەخشی قەد شاخ و هەندیک جاری زۆر کەم، بەلگە نامەیی نووسراو. لەبەر
ئەم هۆیانە نووسینەوهی میژووی ئەم ناوچەیی بۆ هەر میژوونووسێک ئەرکێکی گران

دەبیت تا ئەو رۆژەى كۆنەناسان لەم وولاتەدا دەست بە كنهو پشكین دەكەن ، وولاتیک كه له دیدگای كۆنەناسی یانەوه زۆر كەم ناسراوه.

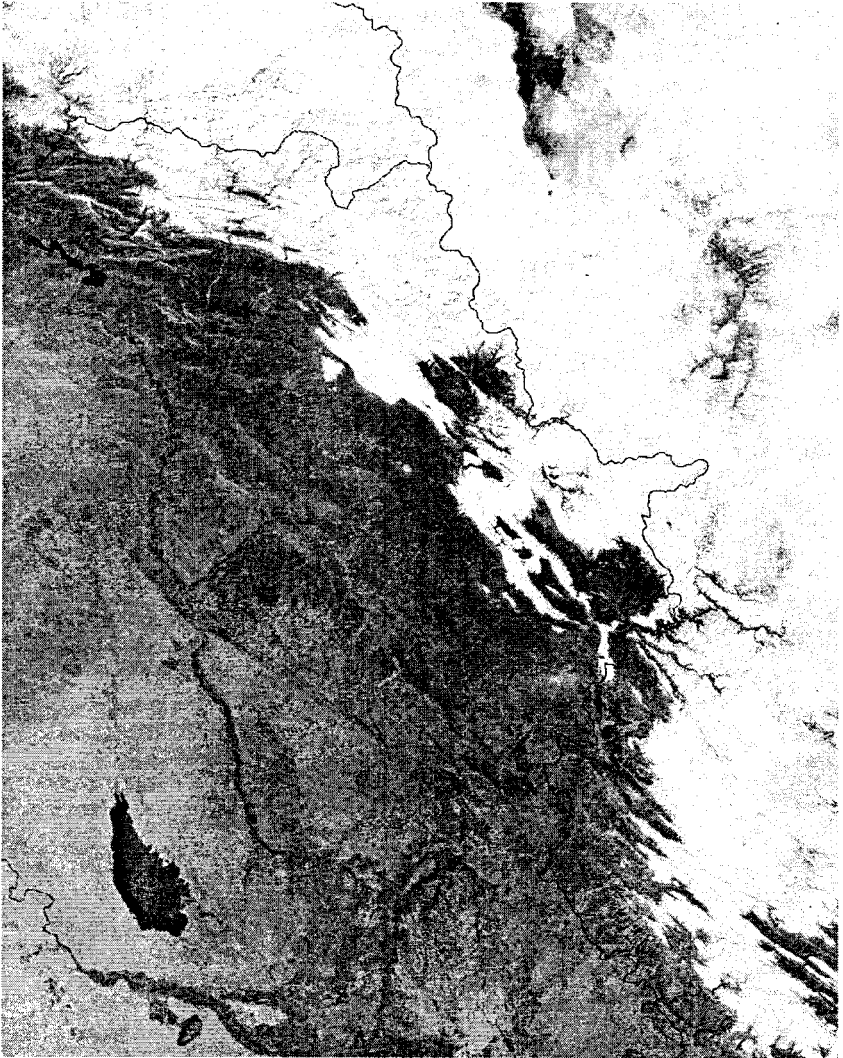
٢) هەلکەوتەى جوگرافىی ناوچه كه

هەروەك لەسەرەوه ئاماژەى بۆ كرا، ئەم وولاتە لەرووى جوگرافىیەوه دەكریت دابەش بكریتە سەر دوو ناوچهى سەرەكى: ناوچه دەشتایى بەكان و ناوچه شاخاوى بەكان كه لەنیوانیشیاندا ناوچهیهكى زۆرگ و گەردۆلكەبى هەیه. سەبارەت بە دەشتەكان (نزیكەى ٢٠٠م لەسەر رووى دەریاوه)، لە باکور و باکورى رۆژهەلاقی موسڵەوه بە ئاقاریكى باکورى رۆژئاوا بەرەو باشورى رۆژئاوا تا شارى مەندەلى لەسەر سنورى عێراق-ئێران دەكشێن و چوار روبار پیاواندا تێپەر دەبیت. شارەكانى هەولێر و كەركوكى ئیستا و نیوێ رۆژهەلاقی شارى موسڵ گەورەترین ئاوەدانى بەكانین. هەولێر نزیك دامینى چیاكانى نیوان هەردوو زى یە كه لەكۆنیشدا هەر 'زاب' یان یێ دەوترا، بۆیه هەرئێهەى هەولێریش لەسەر دەمی ئەشكانى بەكاندا هەر بە 'حەدیاب' دەناسرا (ئەدیابنە *Adiabene* ی سەرچاوه كلاسىكى بەكان) و لەوانەشە هەر هەمان 'زابان' *Zabān* ی سەرچاوه میخى بەكانیش بووبیت. كەركوك كەوتۆتە سەر ئاوى 'خاسە' كه لەئێكە دەچیتەوه سەر دىجەلە و لەباشورى زى خواروو. هەرئێهەى لە سەرچاوه كۆنەكاندا، لە دەوروسەرى هەزارەى دووهمى پ.ز. هەو پێى دەوترا ئەرر/رپاخا/ه *Arrapha/e*. موسڵیش كەوتووتە سەر روبارى دىجەلە لە رۆژئاواى هەولێرەوه. ئاوەدانى پچووكتەر لەمانە لە دەشتەكاندا بریتین لە مەخمور لە باشورى رۆژئاواى هەولێر، پردى (=ئالتون كۆبرى) لەسەر زى خواروو لە باکور و باکورى رۆژئاواى كەركوك، تاوق (=داقوق) لە

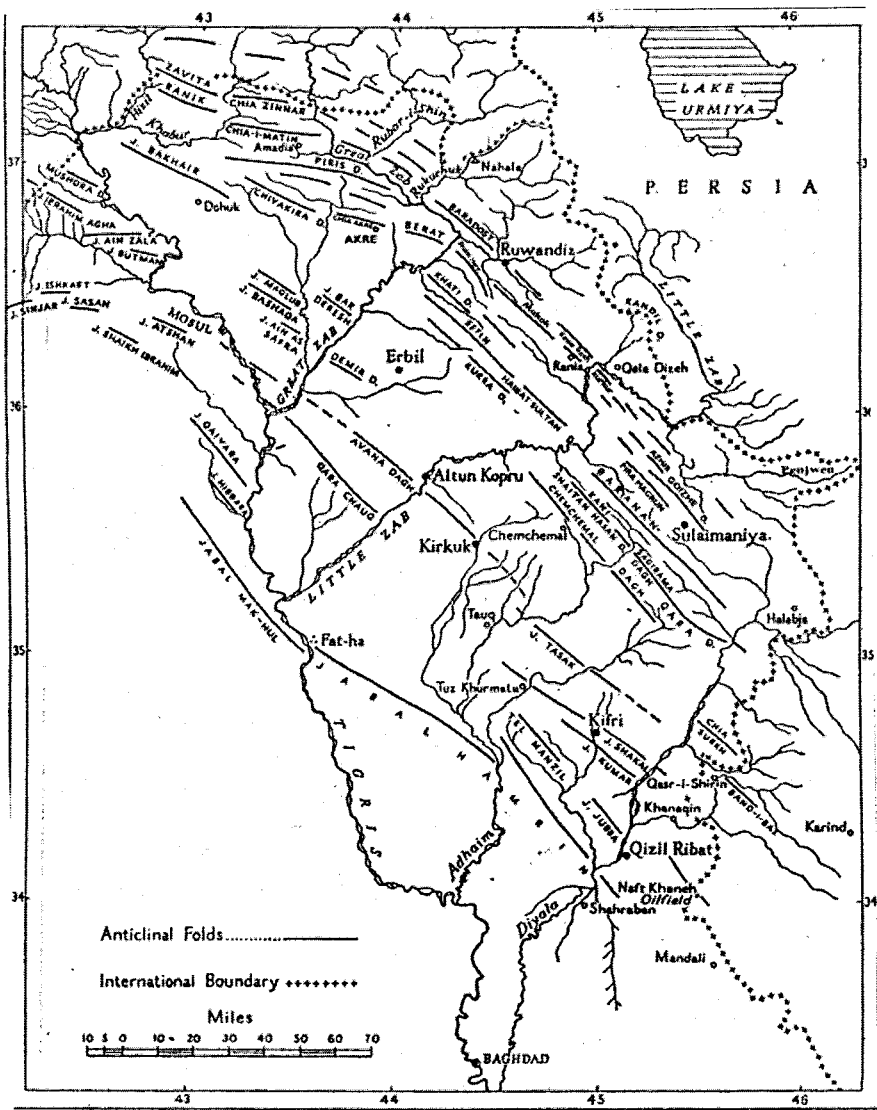

نەخشەى ژمارە ١: بەشێكى كوردستان ناوەراست. سەرچاوە:

Microsoft Corporation- Encarta Grote Wereld Atlas 2000, Winkler Prins.

وینہی ژماره ۱: وینہی کی کوردستانی ناودہراست که به مانگی دستکرد گیراوه. تیایدا زنجیره چیاکان و پروباره کان و دریاچه کان و دهشته کان دیارن. بهفریگی زؤریش به بهرزاییه کانهودهیه. سهرچاوه:
<http://www.visibleearth.nasa.gov/>

نہخشہی ژمارہ ۲: زنجیرہ شاخہ کانی کوردستانی ناودرہاست، سرچاود (بہ زیادکرن و ہندیک راست کردنہوود):

Great Britain, Iraq and the Persian Gulf.

باشوری کهرکوک، دوز (=توزخورماتو) لهسەر لقی ئاوه سپی له باشوری کهرکوک، کفری، خانهقین، شارهبان (=میقدادیه)، قزرابات (=سهعدیه)، مهندهلی و هندیکی تر.

پرووی زهویی بهشی باکوری ئەم دهستانه گردو تهپۆلکهی زیاترهو چه م و ئاوهپۆیشی زیاتره، بهلام زۆربهی ئاوهکانی وهرزین. بهپیتی ئەم دهشته و بههاتی دانهوتلهی بهناوبانگه، سهرباری لهوهرگا فراوانهکانی که بۆ بهختیو کردنی ران و مالاته گهورهکانی نمونهین. چهقه شارستانییه کۆنهکانی 'تهپه گهوره' و 'نینهوا' و 'نیمروود' (که لحووی دیرین) و ههولتیری دیرین و 'قابر' *Qabrā* و 'کاکزو' *Kakzu* و 'ئهخازوم' *Ahāzum* (رهنگه تهل ماحوزی ئیستا بوویت) و 'ماشکان-شه رری' *Maškan-šarri* له باشوری شاری دیرینی 'ئاشور'، که لهوانهیه له لای رپژنه ی زنی خواروو بوویت،³ نمونهی ئەم راستییهن. بهلام بهشی باشوری دهشتهکان، بهتایهتی له کهرکوک بهرهو خوار، تهخت تر و گهرمترن و بههۆی رادهی کهمتری بارانهوه ووشک تر و کهم پیت تریشن. له بهرچاوترین دیاردهی تۆپۆگرافی ئەم بهشه زنجیره ی 'حه مرین' (=*Ebih* ی دیرین). له رۆژئاوای دیجلهوه دهست یی دهکات، لهوی 'مه کحول' ی یی دهلتین⁴ و له ناوچهی رۆژهه لاتی دیجلهوه به ئاقاریکی باکوری رۆژئاوا بهرهو باشوری رۆژهه لات دریز ده بیتهوه و وورده وورده بهرهو پچووکی و نزمی ده چیت تا له نزیک

³ Frayne, D., "The Zagros Campaigns of Šulgi and Amar-Suena," *Studies on the Civilization and Culture of Nuzi and the Hurrians (SCCNH)*, Vol. 10 (1999), p. 167

فرهین ههولتی داوه ناوه جوگرافییهکانی که له سهراجوه میخی بهکاندا هاتون له گهل ئەو ناوه جوگرافییه هاوچهرخانهدا یه ک بهیتهوه که له ناوه کۆنهکان دهچن یان یی دهچیت له کۆنهکانهوه هاتین، تهنا ته نه گهر ئەو ناوه هاوچهرخانه واتای تهواویان له زمانه هاوچهرخه کانیشتدا هه بیته. لهم ههولهیدا پشت به بیردۆزی *Volksetymologie* ده بهستیت که به لای منهوه له زور حاله تدا ده شیت راست بیت.

⁴ Great Britain- Naval Intelligence Division, *Iraq and the Persian Gulf*, 1944, p. 82.

مەندەل دیارنامیئیت. ھەر ئەم بەشەش لەرۆژگاری ئیستادا گرنگی یەکی ئیگجەر گەورە ی
 ھەبە بە بوونی چالە نەوتە زەبەلاحەکان دەورۆپشتی کەرکوک و پچووکتەرەکانی نەفت
 خانە لە باشوری خانەقینەووە لەنزیک سنووری عێراق-ئێران. بەلام لە سەر دەمە
 کۆنەکانیشدا ئەم بەشە دەشتەکان ھەر گرنگ بوو؛ بەلگە ی ئەم راستیەش بوونی
 چەندەھا شوینەواری کۆنەناسی یانەبە کە زۆریان لە رپی نووسراوە میخی یەکانەووە ناو
 کۆنەکانیان ناسراون وەک 'باتیر *Batir*' (=تەل سولەیمە)، 'ئو/بال *Aw/bal*'
 (لەشوینیکی دەورۆپشتی قەرەتەبە)،^۵ 'راشاب *Rašab*' (=تەل حەدداد یان ئەلسیب؟)،^۶
 'ماتکا *Matka*' (لەوانەبە گوندی ئیستای 'ماتیکە' بێت کە دەوری ۴ کم لە باشور و
 باشوری رۆژئاوای تاوقە)،^۷ 'خارش *Harši*'، 'شوخنیر *Šuhnir*'، 'کوررۆخان
Kurruhani' (=تەل الفەخار)، 'نوزی *Nuzi*'، 'ئەرراپنا *Arrapha*'، 'شئیکور
Šenkur' (=تەل سونکور ی ئیستا؟)،^۸ 'تیرقا *Terqa*' یان 'تیرراپان *Terrabān*'
 (لەوانەبە تاوقی ئیستا بوو بێت. بۆ نمونە "تیرقانی بەرامبەر گوتیوم" لە دەقیکی فەرھەنگی
 دا ھاتووە)،^۹ 'کیماش *Kimaš*'، 'خومورتوم *Humurtum*' (لەوانەبە دوزی ئیستا
 بوو بێت)^{۱۰} و زۆری تر. ھەلکەوتنی ئەم دەشتانە لەنیوان جەمسەرەکانی زلفێزەکانی ئەو
 دەمانەدا گرنگی یەکی تایبەتی پێ بەخشیبوو، بۆیە رینگاوبانە سەرەکی یەکانی ھاتووچۆ کە
 وولاتانی بابل و ئاشور و عیلام و فارس و میدیا و ھی تریان پێکەووە دەبەستەووە بێرەدا تی

⁵ Frayne, D., *The Early Dynastic List of Geographical Names (EDGN)*,
American Oriental Series, Vol. 74, 1992, p. 56.

⁶ Frayne, *SCCNH* 10, p. 153.

⁷ *Op. Cit.*, p. 158.

⁸ *Op. Cit.*, p. 190.

⁹ Frayne, *EDGN*, p. 58,

ھەرۆھەا برۆانە:

Goetze, A., "Sin-Iddinām of Larsa, New Tablets from his Reign," *JCS* IV
 (1950), p. 95.

¹⁰ Frayne, *SCCNH* 10, p. 154.

دهپهړين.¹¹ ريښکای شاهانه ی نهخمینی که به کهرکوک و ههولیردا تی دهپهړی نمونه په کی باشی ئەم ووتیهیه. سهرباری ئەمەش، پینج روبر هەن که ئەم دەشتانە دەپرن و دەرژیتە ناو دیچله و ۶۶،۲۴٪ ی ئاوه که ی فەراهم دەکن.¹² ئەمانە باکورەوه بۆ باشور بریتین له: (۱) خابور به لقه که یهوه که 'هیزل' ی پین دەووتریت، له نزیک سنوری عیراق- تورکیا به دیچله ده گەن و ۲،۲۱٪ کۆی ئاوه که ی فەراهم دەکن،¹³ (۲) زینی گهوره/سەروو که لقیکی گهوره شی به ناوی خازرهوه هیه، له نیوان موسل و شیرقات دەرژیتە دیچلهوه و ۳۲،۶۴٪ ی ئاوه که ی فەراهم ده کات، (۳) زینی پچووک/خواروو به لقه سەرەکی په کانی یهوه: گۆمه، کۆیه و کهندیناوا. له نزیک فەتخه دەرژیتە دیچلهوه و ۱۶،۱۸٪ ی ئاوه که ی بۆ دههیتیت،¹⁴ (۴) عەزیم، به خۆی و لقه کانی یهوه: خاسه به ناو کهرکوک دا، تاوق به ناو تاوق دا و ئاوه سپی به ناو دوزدا تی دهپهړن، په ک ده گرنهوه و له نزیک به له د له باکوری به غداوه دەرژیتە دیچلهوه، عەزیم تهها ۱،۶۴٪ ی ئاوی دیچله ی پین فەراهم ده کريت له بهرتهوه ی به شی زۆری سال ووشکه.¹⁵ په کتیک له لقه پچووکه کانی ئەم روبره ئیستا پینی دەووتریت 'نهر شطیط' که تا سەرده مانیکی نزیکی پینش ئیستاش به عه رهبی 'نهر رثن' ی پین دەووترا که فرهین به 'رادانو' *Radānu* ی دیرینی سەرچاوه میخی په کانی ده زانیت.¹⁶ (۵) سیروان (که به شی خوارووی دیاله ی پین

¹¹ سهبارت بهم ریښگا و بانانه له ناوچه ی حمیرین پروانه:

Postgate, N., "The Historical Geography of the Himrin Basin," *Sumer* XXXV (1979), Part 1 & 2, p. 586-94; Postgate, "The Historical Geography of the Himrin Basin" *Sumer* XL (1983), Part 1 & 2, p. 149-59.

¹² خەبات عەبدوللا، بیهما تیوری په کانی جوگرافیای عهسکهری کوردستانی باشور، سلیمان، ۲۰۰۱.

ل. ۱۴۲.

¹³ هه مان سەرچاوه ی پینشو، ل. ۱۴۳.

¹⁴ هه مان سەرچاوه ی پینشو، ل. ۱۴۴.

¹⁵ هه مان سەرچاوه و لاپهردی پینشو.

¹⁶ Frayne, *Op. Cit.*, p. 151.

دهوتریت)، لقه سه ره کی به کانی تانجهرۆ و ئهلوهند و دپوانه، له خوار به غداوه به دپجله ده گات و ۱۳،۵۷٪ ی ئاره که ی دابین ده کات.^{۱۷}

ناوچه ی شاخاوی به گشتی به شی باکور و ناوه راستی زنجیره مهزنه که ی زاگروس پینک ده هیتیت، به شیوه ی که وانیکی گه وره به کوردستانی ناوه راستدا ده کشیت. له خالی به یه ک گه یشتی یه وه به زنجیره ی تۆروس له باکوری رۆژئاوا، ده ست بچ ده کات و به ئاقاری که نداوی فارس له باشوری رۆژهلات دا ده کشیت. به لام له ناو ناوچه ی مه به سستی ئیمه دا، ئه م چیا یانه هه تا به ره و باشوری رۆژهلات برۆن زمتر و ساده تر و ته ربتر به یه ک ده بن، له کاتیکدا به زترین و ئالۆزترین به شه کانی ده که ونه ناو ئیرانه وه (که بیر کوه و زه رده کوه و پشتکۆ و پیتشکۆ) له لورستان، که به ره و ژیرتره له ناوچه ی لیکۆلینه وه که مان.

چیاکان ده کریت دابهش بکرینه سه ر دوو جۆری سه ره کی؛ یه که میان چیا بهرز و سهخت و لۆج داره کانن که نیوانیان دۆلی قول و تهنگن و به شیوه یه کی نارپک ناوچه کانی نزیک سنوری تورکیا و ئیرانیان گرتوه ته وه. به رزایی یه کانیان له نیوان ۱۰۰۰- ۳۶۰۰ م له سه رووی رووی ده ریا وه یه. لوتکه به رزه کانیان به دریزایی سال به فر دایۆشیون. رپگا و بانه کانی هاتوو چۆیان که من و رپکردنیان سهخته، به تاییه تی بۆ کاروانی گه وره و سوپا و ده کریت به ئاسانی کۆنترۆل بکرین له رپی ئه وه هموو ده ربه ندانه ی نیوانیانه وه، ئه وه ووشه یه ی (واته ده ربه ند) که له زۆر له تۆپۆنیمه کانی (= ناوی شوین) ناوچه که دا ده بینرپته وه. زۆر ئاسانه به رگرپکه ره ان ئه م ده ربه ندانه به رووی داگیر که ری بپگانه وه دوژمنانی ناو خۆیی دا دا بجنه و چوونه پیشیان رابگرن، به لام له هه مان

زانباری فرهین له باردی بوونی ناوی 'رئن' دوه له م سه رچاوه یه وه ودری گرتوه:

N. Hanoon, *Studies in the Historical Geography of Northern Iraq During the Middle and Neo-Assyrian periods*, Toronto, 1986.

¹⁷ خه بات، هه مان سه رچاوه ی پیتشو، ل. ۱۴۴.

کاتیشدا به فرو ههلسانی ئاوی به هارانیش به ئاسانی ئەم ریڭگی هاتووچۆ و په یوه ندى یانهى خودى دانیشتوانى ناوچه که ده گریت. ئاماژه یه ک بۆ ئەم راستی یه له دهقیکی ئەده بیى سومه رى کۆندا هه یه که به دهقى 'لوگال-ئى Lugal-e' ناسراوه و ده لیت: "که به فر زۆر که له که ده بیت، له لای دووره وه له چیاکان هه لده چنن"¹⁸ هه ر یۆه شه ئەم ناوچه یه ی چیاکان له کۆنترین سه رده مانه وه بۆ جموجۆلى سه ربازى سه ختترین و نا په حه تترین ناوچه بووه. باشت رین نمونه ش بۆ ئەمه ئەو ناوچه یه یه که نزیک به یه ک گه یشتى هه رسن سنوورى ئیستای عیراق و ئیران و تورکیا یه که سه ربارى ئەوه ی نیوه پتی نیوان هه ردوو ده وله تی دوژمن به یه کی ئاشور و ئورارتو بووه و بۆ ئەمه ده بوایه کورترین خالی نیوانیان بیت له جه ننگه کانیاندا له گه ل یه ک، که چی به هۆی ئەم سه ختی و رژدی یه یه وه هیه چ کاتیک له شه رو پینکدادانه کانیاندا ئەم ناوچه یه یان به کار نه هیناوه. له جیاتى ئیره ریڭگای ناوچه ی وه ک خابورى نزیک زاخۆ له رۆژئاویان گرتووه ته به ر یان له خاکی ماناوه له رۆژه لاته وه شالاویان بۆ یه ک بردوو، هه روه ک میله کانی کتله شین و تۆز او ه پیشانی ده دن.

جۆرى دووه مى چیاکان نزمتر و ساده تر و درێژتر و به یه کتر ته ریب ترن، که وتوونه ته نیوان جۆرى یه که م و ده شته کانه وه. دۆله کانی نیوان ئەمانه پاترو درێژترن، به راده یه ک که له هه ندیک شویندا ده شتی تاراده یه ک گه و ره پینک ده هینن.

چیاو که ژه کان زۆرن، به لام هه ندیکیان شایان باسکردن به هۆی شوینیان یان بایه ی ستراتیجی یان یان ناوبانگیانه وه. له باشورى زبى خوارو وه وه، زنجیره ی قه رده داغ (م ۱۰۷۶) بۆ جیا کردنه وه ی ده شتای یه کان له ناوچه شاخاوی یه کانی سلیمانى و پشت سلیمانى

¹⁸ Jacobsen, Th., *The Harps that Once... - Sumerian Poetry in Translation*, New Haven, 1987, p. 251, l. 335-6.

لهمپهريکي نمونه يي په.¹⁹ سي دهر به ندى سهره کي تيدايه که گرنگرتين و به ناوبانگرتينيان دهر به ندى بازيانه که له سهرچاوه ميځي په کاندا به دهر به ندى 'بابيتي' *Babite* ناسراوه، پاشان هردوو دهر به ندى سه گرمه و دهر به ندى په يکولي دين. له پاش قهره داغ - نه گهر له باشوره ته ماشا بکهيت - زنجيره ي دريزي بهرانا²⁰ (۱۳۷۳ م.) ديت که نه شکهو تي به ناوبانگي هزارميردي تيدايه بهرامبر شاري سليمان. به پشت سليمان يوه هردوو يالي گويزه (۱۵۲۴ م.) و نه زمهر (۱۷۰۲ م.) هن، همي دوايي يان يي ده چيت له گهل ههمان نه زيرو *Aziru* ي سالنامه کاني ناسورناسيرپال دا يه ک بيت که تيدا باسي له شکر کيشي په که ي بو هم ناوچه په ده کات.²¹ پيرمه گرون (۲۶۲۰ م.)²² بلندترين چيای باشوري زتي خوارووه که ناسورناسيرپال له سالنامه کانيدا له باره يوه ده لیت که کزي نيموش *Nimuš*^{KUR}، که لولوي په کان کينپا *Kinipa* ي يي دلين.²³

¹⁹ Edmonds, C. J., *Kurds, Turks and Arabs: Politics, Travel and Research in North-Eastern Iraq 1919-1925*, London, 1957, p. 16.

²⁰ شپايزه به هله ناوي هم زنجيره يي به 'بهرانا' نو سيوه له باسه به پتزد که يدا:

Speiser, E. A., "Southern Kurdistan in the Annuals of Ashurnasirpal and today," *AASOR VIII for 1926-27 (1928)*, *passim*.

²¹ Speiser, E. A., *Op. Cit.*, p. 25.

²² خبات، ههمان سهرچاوه، ل. ۱۰۲.

²³ Grayson, A. K., *The Royal Inscriptions of Mesopotamia. Assyrian Periods (RIMA) - Vol 2: Assyrian Rulers of the Early First Millennium (1114- 859 BC) I*, Toronto, 1991, A.0.101.1 (No. 1), ii 33b-38, p. 204.

سه بارت به وي که له گهل پيرمه گرون دا يه کن، بروانه:

Speiser, *Op. Cit.*, p. 18.

هرودها هم سهرچاوانه ي له پهراويزي ۳۱ دا نامازدي بو کردوون. تيبني بکه که خو پتدنه وي ناوي هم چيابه به نيموش *Nimuš* له حياتي نصير *Nišir* له سالاني دوايدا زياتر بهرو چه سپين ده چيت، زياتر له بهر ددر که وتي ناوي که سي *I-di-in-ni-mu-uš* له نوسراويکي ميخيدا. لامبيرت له وده زياتر ده لیت که ناوي چيای خواو پندر او (= deified) - واته به خواوهند له قه لهم دراون، نه ممش نه ريتيکي کوني ميسو بو تاميابي بووه که پادشا يان هه نديک که ل و پهل يان روبرار و شتي لهو جوړه له ريزي

به‌ته‌نیش‌ت پیره‌مه‌گرونه‌وه، زنجیره‌ی قهره‌سرد به‌ ئاقاری باکوری رۆژئاوا تا به‌نداوی دوکان ده‌کشیت. له‌ رۆژه‌لاقی سلیمانی‌یه‌وه چیاکانی پینج‌وین (۱۵۰۰-۲۰۰۰م). له‌سه‌ر سنوری عیراق-ئیران چه‌ند رینگایه‌کیان به‌ره‌و بانی ئیران تیدایه‌وه‌ک گۆخلان و خاتمه‌ شتیخان و کانی خان. له‌ باشوری ئەمانه‌وه شاخه‌کانی هه‌ورامان (۲۵۴۸م). و سورین له‌مه‌په‌ریکی زۆر سه‌ختن و برینیان کارینکی ته‌واو ماندوو‌که‌ره. له‌نیوان هه‌ردوو زینشدا له‌پیشدا هه‌یه‌ت سولتان (۱۲۰۶م). دیت که‌به‌سه‌ر کۆیه‌دا ده‌روانیت، پاشان کۆره‌ک (۲۱۲۵م). و ئاسۆس و کورکوره‌ و کۆلاره‌ دین. ئەمه‌ی دوا‌یی‌یان دوور نیه هه‌مان 'کولار *Kullār*' ی سالنامه‌ ئاشوری‌یه‌کان بیت.^{۲۴} به‌ته‌نیش‌ت کۆلاره‌وه کتیه‌ره‌ش هه‌یه که به‌سه‌ر رانه‌دا ده‌روانیت و هه‌ردوو ده‌شتی بیتوین و قه‌لادزی له‌یه‌ک جیا ده‌کاته‌وه، ئەجا ده‌گه‌ینه‌ سه‌ر قه‌ندیل (۳۴۲۵م). و کونه‌ کۆتر (۲۶۹۲م). له‌سه‌ر سنوری عیراق-ئیران. لیره‌ش رینگایه‌کی گرنگی تر هه‌یه که به‌ره‌و بانی ئیران ده‌چیت. له به‌ره‌وژوورتر چیاکانی هه‌ریر (۱۴۴۱م). و خانزاد (۱۵۳۰م). له‌ پشت هه‌ولیره‌وه هه‌ن، خانزاد پینج ده‌چیت هه‌ر هه‌مان چیا 'حانی *Hani*' بیت که سینحاریب (۷۰۴-۶۸۱ پ.ز.) ی پادشای ئاشور له‌ نوسینه‌که‌یدا به‌ سه‌رچاوه‌ی ئاوی ئەو که‌ناله‌ ناوی بردوه که هه‌لی که‌ندوو و ئاوی پینج گه‌یاندوو‌ته هه‌ولیره‌ی کۆن و ئیستا به‌ به‌ستۆره‌ ناسراوه. ئەجا سه‌فین (۱۴۷۵م). و له‌پاش چه‌ندیکی تر حاجی ئۆمه‌ران له‌سه‌ر سنور دین و

خواوه‌نده‌کان حسابیان بۆکراوه و نیشانه‌ی خوایه‌تی‌یان له‌ پینش ناوه‌کانیانوه‌ داناهه‌- له‌ ناوچه‌کانی کوردستان کۆندا ده‌گه‌من نه‌بووه، بڕوانه:

Lambert, W. G., "Notes Brèves," *Revue d'Assyriologie et d'Archeologie Orientale (RA)* 80 (1986), p. 186.

که‌چی پارپولا له‌م به‌ره‌مه‌ی خواوه‌رده‌یدا ته‌مما خوینده‌وه‌ی نصیر ی داوه:

Parpola, S., *Neo-Assyrian Toponyms*, Neukirchen-Vluyn, 1970, p. 269.

²⁴ Speiser, *AASOR*, p. 19-20.

به‌لام لیقایین له‌گه‌ل ئەم راپه‌دا نیه هه‌ر چه‌نده‌ دوو ناوه‌ که‌ زۆریش له‌یه‌ک ده‌چن، بڕوانه:

Levine, L. D., "Geographical Studies in the Neo-Assyrian Zagros I," *Iran XI* (1973), p. 18, note 61.

دوره‌بندی به‌ناوبانگی کیله‌شین لیره‌یه که هه‌ولترو ناوه‌وی ئیران له‌رئی 'رینگای هامیلتون' دوه که به‌شارۆچکه‌کانی شه‌قلاوه و ههریر و دیانه دا تیده‌په‌ریت، پینکه‌وه ده‌به‌سیتته‌وه. به‌رزترین لوتکه‌ی کوردستانی ناو‌راست هه‌لگورد (٣٦٠٧ م.)^{٢٥} له‌ چپای هه‌سارۆستی نزیک برادۆست (٢٠٧٦ م.)، ئەمی دوایی‌یان ئەشکه‌وتی شانیداری تیدایه‌ که دواتر دینه‌ سه‌ر باسی. له‌ باکوری زئی سه‌رووشه‌وه که له‌ ده‌شته‌کانه‌وه به‌روانیت، یه‌که‌مین چیا که به‌رچاو ده‌که‌ویت چپای مه‌قلوبه‌ که دیری 'مار مه‌تی' ی تیدایه و له‌سالانی هه‌ره سه‌ره‌تای مه‌سیحی‌یه‌ندا بنیات نراوه. ئەبجا چیاکانی به‌رده‌ ره‌ش و ئاکری (١٥٤٨ م.) و به‌خیرو چیا کیری (١١٨٦ م.) و چیا دیری (١٢٣٠ م.) و شیرین (٢٣٧٨ م.) و پیرس (١٦٢٤ م.) و مه‌تین (٢٠٩٥ م.) - که به‌سه‌ر ئامیدی دا ده‌روانیت-، گاره (٢١٦٠ م.) و چپای زنار و زاوینه‌ هه‌ن، ئەمه‌ی دوایی‌یان سنوری هاوبه‌ش له‌گه‌ل تورکیادا پینک ده‌هینیت.

چه‌قه‌ زیاری‌یه‌ دیاره‌کانی ناوچه‌ شاخاوی‌یه‌کان له‌ باکوره‌وه بریتین له‌ ئامیدی که له‌ سه‌ر ته‌ختی چیا‌یه‌که و پایته‌ختی میرنشینیکی به‌هیزی چاخه‌کانی ناوه‌راست بووه، ده‌ۆک، ئاکری، په‌واندز که هه‌م له‌ میژووی و هه‌م له‌ هه‌لکه‌وتیندا زۆر له‌ ئامیدی ده‌چیت، شه‌قلاوه،^{٢٦} رانیه، قه‌لادزی، کۆیه،^{٢٧} ته‌قته‌ق،^{٢٨} چوارتا، ماوه‌ت و پینجوین.

²⁵ خه‌بات، هه‌مان سه‌رچاوه، ل. ١٠١.

²⁶ فره‌ین هه‌ولی داوه‌ له‌گه‌ل 'شیکشاببوم' *Sikšabbum* ی دیری تۆماره‌کانی بنه‌ماله‌ی سن یه‌می

ئور و نه‌رشیفه‌که‌ی شمشارده‌ا یه‌کیان به‌ینته‌وه، به‌روانه:

Frayne, *SCCNH* 10, p. 180.

²⁷ به‌ پئی فره‌ین، ده‌پیت له‌ کۆیه بو 'کاکم- (ی) -کوم' *Kakm(i)um* ی دیری بگه‌رین، به‌روانه:

Frayne, *SCCNH* 10, p. 171.

²⁸ له‌وانه‌یه 'تیکیتیه‌وم' *Tikitihum* ی تۆماره‌کانی ئوری سن یه‌م لیرده‌ا بوو پیت هه‌روه‌ک فره‌ین

بۆی ده‌چیت:

Frayne: *SCCNH* 10, p. 169.

دوره‌بندو تنگه‌کانی ناوچه شاخ‌آوی به‌کان، هر وه‌ک ناماژه‌ی بؤ کرا، زور گرنگ و کاریگرن له جوگرافیای ناوچه‌که‌دا و رۆلینکی گه‌وره‌یان له میژوو و جیۆپۆلیتیکیدا گپراوه. له‌وانه‌یه له گرنگرتینیان دوره‌بنده‌کانی حه‌مرین و سه‌که‌لتوتان و عه‌ین له‌یلان بن له‌نیوان عه‌زیم و سیروان له باکوری ده‌لی عه‌بباس، دوره‌بندی ئینجان له باشوری نه‌و خالهی تیایدا عه‌زیم حه‌مرین ده‌پریت، دوره‌بندی عه‌ین نوخه‌یله له باکوری تکریت که بؤ که‌رکوک ده‌چیت.²⁹ شارپی خوراسان که ناوه‌راست و باشوری میسۆپۆتامیا به بانی ئیرانه‌وه ده‌به‌سیتته‌وه به دوره‌بندی 'کور دهره' دا تیده‌په‌پریت و ده‌چیته سه‌ریولی زه‌هاو و کرماشان³⁰ و پاشان هه‌مه‌دان.³¹ په‌لینکی تری ئه‌م رۆی یه به‌ره‌و باکوری رۆژه‌ه‌لات ده‌چیت له نزیک ئاوی سیروان به‌دوره‌بندی خان دا تی ده‌پریت تا ده‌گاته ده‌شقی شاره‌زورور.³² له سه‌رتتر، له زنجیره‌کانی قه‌رده‌داغ و سه‌گرمه و بازیان دا چهند دوره‌بندی هه‌ن که له باشورو رۆژئاواوه ده‌چنه‌وه سه‌ر باکور و رۆژه‌ه‌لات بؤ ناوچه‌ی سلیمانی و پاشی‌ه‌وه یان به پتجه‌وانه‌وه، له‌مانه‌ش دوره‌بندی 'بیلوله' که نه‌خشه هه‌له‌که‌ندراوه که‌ی 'نار-دورنی' *Tar-dunni* ی‌ئیه؛ دوره‌بندی 'په‌یکولی'، که شوینه‌واره یادگاری یه به‌ناوبانگه‌که‌ی 'نهرسی' *Narseh* ی پادشای ساسانی ئیه؛ دوره‌بندی

²⁹ Great Britain, *Iraq and The Persian Gulf*, p. 83.

³⁰ ناوی شاری کرماشان له سه‌رچاوه نوێ و هاوچه‌رخه‌کانی ئیران و زۆریه‌ی ئه‌وانه‌ی رۆژئاوا و ته‌نانه‌ت عه‌ره‌بیه‌کانیش به 'کرمانشاه' ده‌نووسریت، به‌لام دانیشته‌وانه‌که‌ی تائیس‌تاش هه‌ر کرماشان پین ده‌لین. ئه‌مه‌ش وه‌نه‌پ هه‌له‌ بیت، به‌لکو ناوه‌ ده‌سه‌نه‌که‌یه‌تی هه‌روه‌ک له سه‌رچاوه عه‌ره‌بیه‌کان چاخه‌کانی ناوه‌راستیشدا هاتوه به شیوه‌ی 'فرمیسین' یان 'فرماسین' و وا باوه که به‌ناوی په‌کیک له پادشاکانی‌ه‌وه ناو‌نراوه که ناوی 'کرماژن' بووه. شیوه‌ی نوێی کرمانشاه له سه‌رده‌می شاکانی دوا‌یی ئیراندا سه‌پتتیا بؤ به‌فارس کردنی شاره‌که‌و ناوه‌که‌ی.

³¹ Postgate, "The Geographical History of the Himrin Basin," *Sumer XXXV* (1979), Part 1 & 2, p. 594.

³² *Ibid.*

شپایزه‌ر دوره‌بندی خان به دوره‌بندی 'حاشمار' *Hašmar* ی کۆن ده‌زانیت، به‌روانه.

Speiser, *AASOR*, p. 26.

‘سه گرمه’ که له ۱۹۹۲ دا نه‌خشیکی هه‌لکه‌ندرایی نوئی لى دۆزرایه‌وه،^{۳۳} دهره‌ندی ‘گاور’ به نه‌خشه ناسراوه که یه‌وه که زۆر کهس به نه‌خشی ‘نهرام-سین *Narām-Sîn*’ ی نه‌که‌دی ده‌زانن، دهره‌ندی ‘بازیان’، ‘بابیتى *Babite*’ ی کۆی سالتنامه‌کان ئاشورناسیریالی دووهم،^{۳۴} که له‌وانه‌یه ههر هه‌مان *Bù-tá* یان *[b]udi* بیت که له لیستی ناوه جوگرافی‌یه‌کانی ئهم ناوچه‌یه‌دا هاتوو و هی سه‌رده‌می سه‌ره‌لدانی بنه‌ماله‌کانه (Early Dynastic Period).^{۳۵} له‌پال چه‌نده‌ها دهره‌ندی تر‌دا له ناوچه‌کانی سه‌رووتر وه‌ک گه‌لی عم‌لی به‌گ و کینه‌شین و ده‌روازه‌ی خابور و هی تر.

ده‌شته ناو‌خۆی‌یه‌کانی نیو شاخه‌کان له کۆندا زۆر گرن‌گ بوون و تا ئیستاش هه‌روان. گه‌وره‌ترینیان سندی و رانیه و شاره‌زوورن. له سه‌رده‌مانی زۆر کۆنه‌وه به‌هۆی به‌پیتی خاکیان و له‌باریی تۆیۆگرافی‌یه‌وه چه‌قی سیاسی و ژیری‌یان تیا‌دا کۆبووه‌ته‌وه. سندی که ده‌که‌ویته نیوان زیی سه‌روو و روبرای ديجله‌وه، له باکوره‌وه به چیا کیری و چیا دیری و له باشوره‌وه به چیا به‌خیر ده‌وره دراوه. زاخۆ له‌ویهری باکوریدا گه‌وره‌ترین چه‌قی ژیری‌یه‌تی. ده‌شتی هه‌ریر و باتاس له باکوری رۆژه‌لاقی هه‌ولیر و رۆژه‌لاقی زیی سه‌روو، هه‌ر چه‌نده پچوو‌کترن به‌لام میژوو‌یه‌کی گرن‌گیان هه‌یه. ئه‌و هه‌موو شوینه‌واره کۆنه‌ی تیا‌یاندایه نیشانه‌ی ئهم راس‌تی‌یه‌ن. زۆر یخ ده‌چیت ناوه کۆنه‌که‌ی ده‌شتی هه‌ریر ‘ه/خابوررو *Habruru*’ بو‌ییت (جاران به کیرروری *Kirruri* ده‌خویندرا‌یه‌وه)،^{۳۶}

^{۳۳} ئهم دۆزینه‌وه‌یه له ۱۹۹۲ دا له‌لایه‌ن دانیش‌توو‌یه‌کی شاری چه‌مه‌ماله‌وه به‌ناوی کاک ره‌زا خرایه روو، که خۆی له‌کاتی سه‌ردانیکیدا به‌رچاوی که‌وتبوو.

^{۳۴} Speiser, *Op. Cit.*, p. 3; p. 15.

شایانی نامازده بۆ کردنه که تا ئیستاش شوینه‌واری شورایه‌کی کۆن که له‌سه‌ر پاشماوه‌ی شورایه‌کی کۆنتر بنیات نراوه له‌لای چه‌پی دهره‌بنده‌که‌وه – نه‌گه‌ر له که‌رکوه‌که‌وه بچیت – دیاره که رۆژیک له رۆژان دهره‌بنده‌که‌ی داخستوه.

^{۳۵} Frayne, *EDGN*, GN 17, p. 79.

^{۳۶} Levine, L. D., “Kirruri, Kirriuri,” *RIA* Band 5 (1976-80), p. 606;

که بۆ 'هـ/حەریری' ئیستا پەردی سەندوو، بەتایەتی که 'حەرور' لەهەندیک لە سەرچاوە ئیسلامی بەکانی سەدەکانی ناوەراستا لەباسی ئەم ناوچەیدا دەبینرێت. دەشتی رانیە که لە راستیدا حەوزی زێی خواروو، کێو رەش دەیکاتە دوو کەرتەو: کەرتی رۆژەلای پێی دەوتریت 'پشدر' که مەبەست لێی "پشتی دەروازە" یە و ئەو دەروازەیش دەربەندی 'رامکان'ە که هەردوو کەرتە که پێکەو دەبەستیت، کەرتی رۆژئاواشی پێی دەوتریت بیتۆین که بەشی هەرە گەورە بوو بەژێر ئاوی بەنداوەکی دوکانەو. چەقە ژیاڕی بە گەورەکانی ئەم دەشتە بریتین لە رانیە و قەلادزی. دواترینیان دەشتی شارەزوو که کەوتوو تە ناوچە شاخاوی بەکانی باشوری رۆژەلاتەو لەنیوان زێی خواروو و روبراری سیروان دا. لە باشوری رۆژئاواوە زنجیرەکانی بەرانان و گلە زەرە و تاسلوجە و لە باکور و باکوری رۆژەلاتەو گۆژەو ئەزەمەر و سورداش دەوریان داو. چەقە ژیاڕی بە گەورەکانی سلیمان بەشی باکوری رۆژئاوایدا و لە باشوری رۆژەلاتیشەو عەرەبەت و سەید سادق و خورمال و هەلەجەن.

سەرچاوێ ئاوی لە کوردستاندا رۆلتیکی لەرا دەبەدر کاربگەر و یە کلابی کەرەوی هەبوو و هەیه، چونکه ئەو فاکتەرەیه که شتواری ژیاڕی دانیشتون دیاری دەکات و بەسەریاندا دەیسەپینیت. زۆری سەرچاوەکانی ئاوی لە ژمارەدایە نەک لە بردا، رۆوتەر بلێین، هەزاران کان و کانیلە و کارێز هەن که بەسەر رۆوبەری فراواندا پرش و بلابوونەتەو، بەلام هیجیان، روبرا کانیان لێ دەربچیت، بری ئاوەکیان ئەوندە زۆر نیە که بەشی ژیاڕ و گوزەرائی کۆمەلگای گەورە بکات و لەئەنجامدا ناتوانن ببنە مایەیی دەرکەوتنی چەقی ژیاڕی گەورە وەک ئەوەکانی باشوری مێسۆپۆتامیا. لە جیاتی ئەمە،

هەر سەبارەت بە هـ/خاڕوو و دەرەندە بەناوبانگەکی که لە سەرچاوە میخی بەکاندا هەر بەو ناو دە ناسرابوو، بروانە:

Saggs, H. W. F., "The Land of Kurruri," *Iraq* XLII (1980), pp. 79-83.

دانیشتوان ناچار ده کهن به سهر روهبری فراواندا، یخ به پتی سهرچاوه کان، پرش و بلاو بینهوه و له دئ و کویره دئی پچووک پچووک و له یهک دابراودا ژیان به سهر بهرن. بهلام له لایه کی ترهوه، بهشی ههره زوری کوردستان به بره به فرو بارانیکي باش به هره مه نده که دابینی کشتوکالی دیمی یخ ده کریت³⁷ (به ریژه ی ۵۰۰ - سهروو ۲۰۰۰ مم له سالیکیدا)،³⁸ له پال بوونی بهراو له زوربه ی ئاوه دانی به کاند، ههرچه نده پارچه زهوی پچووک و پشت به ئاوی کانی و چاوگ ده به ستن بو ئاودیری یان. له زور شویندا دانیشتوانی گونده کان تا ئیستاش ته کنیکیکي زور کون و سهرکه وتوانه به کار دههینن بو کۆکردنهوی ئاوی ژماره به ک کانله ی پچووک و کم ئاو و کردنی به یهک له پتی هه لکه ندنی توپیک له ئاودرو و کهنالی ژیر زهوی، و پتی ده لاین 'کاریز'. ئەم ته کنیکه به بروای هه ندیک میژوونووس و کۆنه ناس یخ ده چیت له سهرده می ئەخه مین به کانداهه ئیراییت، ئەگه ر پیتشیش نه بوو بیت. له ئەده بیاتی کۆنه ناسی دا ههر به 'فهنات' ناسراوه.

دوا بابته لهم به شه دا باسی بکه ین رووه کی ناوچه که یه که له ده شته کانداهه ر رووه کی سیتیبه و بریتی به له ناوچه ی فراوانی به گیا داپوشراو له گهل دارو دره ختی پرش و بلاو له سهر ته ختی یال و گرده کان. له کویتسانه کانیش ههر گیا به به لام جوړه ها دار و دره ختیان لئ سهوز ده بیت، له هه موویان بهر بلاو تر دار به رووه، ئەمجا به پله ی دووم دار مازوو و سنه و بهر و کهوت و داره بهن و ئورز³⁹ (زیاتر به لای باکوړه وه) و هه ندیک میوه ی کتوی وه ک هه نجیر و چواله و هه رمی و سینی مزرو گوژرو گوژرو تری و هی تر. به لام به داخه وه ناوچه که له کۆندا و تائیسش به ده ست دار برینی بی سنووره وه ده نالیت، که بووته هوی رووتانهوی زور له یال و چیاکانی کوردستان و ئەمهش

³⁷ Great Britain, *Iraq and the Persian Gulf*, p. 82.

³⁸ Izady, M., *The Kurds: A Concise Handbook*, p. 17.

³⁹ Izady, *Op. Cit.*, p. 20.

کاری کردووه ته سهر کهش و ئارو ههواى ناوچه که،^{4۰} ههروه ک له وولاتانى دراوسيشدا ههيه (بۆ نمونه ئيران).^{4۱}

(ب) گهلانى کۆنى کوردستانى ناوهراست

یه کینک له بابته نارههته کان قسه کردنه له باره ی گهلانى زاگرۆسه وه؛ مهو داى بال کيشانى نهژادى و زمانهوانى يان، پيشينه و بنج و بناوانى ميژووبى و فرههنگى يان و بابته تری وابسته ی ئەمانه یه. هۆى ئەمهش، ههروه ک به ئاسانى ده توانریت تيبينى بکريت، ئەوه یه که ئەم گهلانه خۆيان زۆر کهم تو ماری نووسراویان له داوى خۆيان جى هيشتووه. بۆیه ميژوونووس ناچاره په نا بۆ تو ماره کانى ميستۆبۆ تاميا بهریت، که زانیاری پچر پچر و پارچه پارچه لهم باره یه وه ده به خشن. ئەم پارچه پارچه یی و ناتهواوى بهش خۆى له خۆیدا هۆى تری هه یه، زاگرۆس و نه ته وه کانى هه موکات جیگای گرنگی پیدانى

---

40 ئیدمۆنلز له بیسته کانى سه ده ی بیسته مدا له باره ی ئاوو ههواى کوردستانه وه نووسیه تی و ده لیت: "وه رزی باران هم له زورگه کان وهم له ده شته کان له ده وروبه رى نۆقه مبه رده (۱۱) تا ئە پریل (۴) درێژه ی هه یه، به لام له داوى قه رده اغه وه تا وه باران ته نامت له ناوه راسی هاوینیشدا نااسایى نیه،" بروانه:

Edmonds, *Op. Cit.*, p. 19.

جنى سه رسورمانه که باران له پاش مانگی پینجه وه لهم ناوچه یه دا که ئیدمۆنلز باسى ده کات له رۆژگاری ئیستادا زۆر ده گمه نه. له مهش سه رتر، هه ندیک قسه ی ده ماو ده م ده گتر نه وه که رووی دا وه گورگ په لاماری مەلۆ گه نى دا وه، هینده ی به فر له سه ر بو وه واى زانیوه مه ر، زانراویشه که گه م له ناوچه کانى کوردستاندا له هاویندا درو پته ده کریت!

⁴¹ بۆ نمونه بروانه:

Potts, D. T., *The Archaeology of Elam, Formation and Transformation of an Ancient Iranian State*, Cambridge, 1999, p 22.

میسۆپۆتامیاییەکان نەبوون تا ھەموو شتیکی لەبارەیانەووە بنووسن و میسۆپۆتامیاییەکان خۆشیان بەرچاویان تەواو روون نەبوو و کەمیان لەبارەیانەووە زانیووە. لەلایەکی تریشەووە، بڕو چۆنیەتی زانیاریەکان بە جۆری ئەو دەقەنەووە بەندن زانیاریەکانیان تۆمار کردووە، ئیتەر دەقی میژوویی بن یان ئەدەبی یان سالنامە یان فال گروەیی یان ئایینی یان ھەر جۆریکی تر. ئەم دەقەنە بریتین لە نووسراو بەجۆرەھا ناوەرۆکی جۆرا و جۆر کە کورتە زانیاری ناپراستەو خۆ لەبارەیی زاگرۆس و نەتەووەکانیەووە دەدەن، لە باسی بابەتی تردا کە ھەندیک جار پەيوەندی یان بە زاگرۆسەووە نیە.

نارەحەتیەکی تر ئەو ھەموو گۆران و جموجۆل و جی گۆرکی نەزادییانە کە بە درێژایی میژوو لە ناوچە کەدا روویان داووە. لە ئەنجامی ئەم گۆران و جی گۆرکی یەدا، ئاوتیەیک لە نەتەووە یان نەزادی جیاواز پەیدا بوو کە لە جۆرەھا نەتەووە و ھۆزو تیرەو بنەجە پیک ھاتووە کە ھەندیکیان لە رووی زمان و نەزادەووە خزم و خویش بوون، ھەندیکێکی تریان نا، ھەندیکیان لە گەل یەکتەدا بوون بەیەک و ھەندیکیان بە جیایی ماونەتەووە، ئەمە سەرباری ئەوێ کە سنووری قەلەمەرەویان و مەودای پەل کیشانی نەزادییان بە پینی کات و بارو دۆخ لە گۆرانی بەردەوامدا بوو. ئەمەش ئەو نەتەووە تر و یتە کە ی بەرچاری میسۆپۆتامیاییەکانی تەلختر و شێواو تر کردووە، ئەم پراستیەش لە سەرچاوە میخییەکاندا بە جوانی ڕەنگی داووەتەووە.

لەم پەرەگرافانەدا کە دین، ھەول دەدەین زانیاریەکانی کە سەبارەت بەم گەل و نەتەوانەیی زاگرۆسەووە لەبەردەست دان لەیەک بدەین و دایان بپێژینەووە و پوختە کە یان بچەینە بەردەست. لەم زانیارییانەووە دەردە کەوێت کە پەمەیی دانیشتوانی کوردستانی کۆن لە تۆرمەییەکی ناسامی نا سومەری بوون، یین دەچیت زۆریەیان دانیشتووی پەسەنی وولاتە کە بووبن، یان وەک دەلین 'بوومی Aboriginals'. بەلام ھەندیکێکی تریان، وەک خوریەکان، زۆر یین دەچیت کۆچ ھینەر بووین. لەپال ئەمانەشدا کاریگەری

سامی و عیلامی و سومه‌ری کم تا زور، هه‌روه ک به ناوه که‌سی‌یه‌کانیانداندا دا دهرده‌که‌ویت، له هه‌ندیک شویتندا هه‌بووه.⁴² بینگومان لهم کورته‌یه‌دا باسی هه‌موو گه‌لانی کوردستانی ناکه‌ین، به‌لکو ته‌ئا له‌وانه ده‌کۆلینه‌وه که له سه‌رده‌می بابقی ئه‌م کتیبه‌دا رۆلیان گه‌یراوه.

سوباتو و سوباری‌یه‌کان:

تا ئیستا کۆنترین ناوی زانراوی کوردستانی ناوه‌راست له‌په‌ی سه‌رچاوه نووسراوه‌کانه‌وه ناوی گه‌شێ نه‌ژادی-جوگرافی 'سوبیر/سوبارتو' *Subir/Subartu* ه که به زور شیوه‌ی جیاواز له سه‌رچاوه سومه‌ری و بابلی و ئاشوری‌یه‌کاندا نووسراوه،

---

⁴² مایه‌ی سه‌یر له‌ هاتنه‌ که شتاینکیه‌لهر ده‌لێت گوايه دانیشتیوانی سوبارتوی به‌ (= Subartu Proper)، واته به‌شی هه‌ره گه‌وره‌ی کوردستانی ناوه‌راست، به‌شی هه‌ره‌زۆریان سامی بوون:

Steinkeller, P., "The Historical Background of Urkesh and the Hurrian Beginnings in Northern Mesopotamia," *Urkesh and the Hurrians (Studies in Honor of L. Cotsen), Bibliotheca Mesopotamica, Vol. 26, Malibu, 1998, p. 88-9.*

وه‌ک دهرده‌که‌ویت، له‌مه‌دا په‌شێ به‌ بوونی ناوی که‌سی سامی به‌ستوه که بۆ مه‌به‌ستی وا جینگای متمانه‌و پشت یه‌ به‌ستن نیه، له زور حاله‌ق تر دا دهرکه‌وتوه که که‌سان نا سامی هه‌بوون ناوی سامیان هه‌بووه هه‌روه‌ک ئیستاش وایه. جگه له‌مه‌ش، ناوی که‌سی به‌لگه‌یه که تیروانین و لیکۆلینه‌ودی زیاتری ده‌ویت، چونکه زور ناو، به‌تایه‌ق ئه‌و به‌شیان که ناوی خواوه‌ندیکی تیدا به (= Theophoric element) به‌ لوگۆگرام نووسراون- وات نیشانه‌یه‌کی مێخی که له نووسیندا یه‌ک جوژه و له خویندنه‌وه‌دا به هه‌ر زمانه و جوژیکه که پێی زمانه که خۆی- که ده‌کریت له زمانه ناسامی‌یه‌کاندا به‌جوژیکه‌ی تر بخویندنه‌وه. بۆ نمونه ناویکی وک ⁴¹İŠKUR-ZÁLAG (به‌روانه: RIMA 2, I, A.O. 101,1,1. 49) که له هه‌زاردی یه‌که‌می پ.ز. دا سه‌رداریکی زاموا بووه و له سالنامه‌کان ئاشورناسیریلدا ناوی هاتوه و هه‌ردوو به‌شی ناوه‌که‌ی به‌ لوگۆگرام نووسراون، مه‌رج نیه به‌ زمان ئه‌که‌دی به 'نور-ته‌ده‌د' *Nūr-Adad* بخویندنه‌وه هه‌روه‌ک هه‌میشه ده‌کریت، به‌لکو ده‌کریت ناویکی لوللوی بوو بیت به‌زمان لوللوی.

وهک سویبر *Subir* ، شوپور *Šubur* ، شوپریا *Šupria* ، ش-سوبارو *Š/Subaru* و... هتد. ۴۳

شویتیان و بلاویونه وهیان:

ناوی سویبر وهک توپونیم (Toponym = ناوی شوین / جوگرافی) له بهر ئه وهژیانهی
باس کران زۆر نارچهته سنوره کانی دیای بکرین. ههندیگ سهراچاوهی کۆنی وهک
'جوگرافیای سارگۆن' سنوره کانی بهم شیویه دهست نیشان کردوه:
" [ultu šadê er]ēni adi An-za-an «ZA.AN»^{ki44} māṭ Subartu

⁴³ بۆ شیوه جۆراو جۆردکانی ریتوس کردن (=Spelling) ی ئهم ناوه، پروانه:

Gelb, I. J., *Hurrians and Subarians (HS)*, Chicago, 1944, p. 23-31.

هاللو *Hallo* ئامازدی بۆ شیویه کی تریش کردوه که لهوانهیه ئه ویش ههر به سویبر خویندرایتهوه و

برینه به له *SÚ. NAM*^{ki} ، بۆ ئهمه پروانه:

Hallo, W., "Zāriqum," *JNES* XV (1956), No. 4, p. 224, note 21.

شایانی تییینی کردنه که دۆرم *Dhorme* ناوی سویبری له سهراچاوه کلاسیکی به کانیشتا ناسیودهوه که

بهم شیوانه هاتون:

'Sáspeires, Sáp/beires, Sábiroi and Sábēroi'.

پروانه:

Gelb, *Op. Cit.*, p. 30

(به ئامازده کردن بۆ:

P. Dhorme, "Soubartou-Mitani." *RA* VIII (1911), 98 ff).

ئه وهش بلێین که ناوی 'شوپور *Šubur*' له سهراچاوه سومهری به کاندایه بلایهین که مهوره له رووی

ریتوسهوه - به ئازده لیکهوه، که بهرازه، وابسته به: PA. ŠUBUR هاورۆی له گه ل:

PA.UDU, PA. GUD, PA.ANŠE و هی تر،

پروانه:

Gelb, *Op. Cit.*, p. 24.

⁴⁴ تییینی خویندهوه که ی فایدنهر بکه که به لایهوه 'Anzan', د، پروانه:

Weidner, E., "Das Reich Sargons von Akkad," *Afo* XVI (1952-53), p. 4.

(*Su.bir₄*)^{ki}, ”

واته: "له چیاکانی ئورزهوه تا ئەنشان: وولاتی سوبارتوه." ⁴⁵ ئەم شوین دیاری کردنه له لای باکوری یهوه په سەنده، به لای له لای باشوری رۆژهه لاتی یهوه زۆر زیاد رۆیشتوو

ئەم دەقه به ناوبانگهی که به 'جوگرافیای سارگۆن' ناسراوه مایه ی ناکۆکی نیوان ئەسیریۆلۆجیسته کانه (= Assyriologist، واته زانیای خەق میخی و زمانه مردوووه کانی پتی نووسراون). زۆر به یان به هی سارگۆنی ئەکەدی دەزانن (بۆ نمونه ئۆلبریایت Albright و گریسن Grayson) و هەندیکیش به هی سارگۆنی ئاشوری (پۆتس Potts و میرۆپ Mieroop): بۆ ئەم راو بۆچونه حیوازانە و لیکۆلینهوه که میروپ خۆی لەم باره یهوه بروانه:

Mieroop, M., "Literature and Political Discourse in Ancient Mesopotamia," *Munuscula Mesopotamica: Festschrift für Johannes Renger*, Herausgegeben von: B. Böck, E. Cancik-Kirschbaum und T. Richter, Münster, 1999, p. 330-1; 331ff.

به لگه و بیانوو بۆ ئەم پرایانه ئەو تۆپنیمانه ن که ناویان له دهقه کهدا هاتوه که هەندیکیان هی هەزاره یه کهمی پ.ز. ن، هەرودها فۆرم و زمان و زاواوه ته کینیکی یه کانیش-بۆ نمونه بیرو *bēru* - که زیاتر هی هەزاره ی یه کهمن. به لای له گه ل ئەمه شدا، مه حال نیه که دهقه که دهقیکی رده من ئەکەدی کۆن (= Old Akkadian، واته هەزاره ی سنج یه می پ.ز.، که سارگۆنی ئەکەدی تینیدا ژیاوه) بیت و له هەزاره ی یه کهمدا رونووس کرابیته وه و تازه کرابیته وه و وەرگیردرا بیته سەر زمان ئەکەدی سەر ده می ئاشوری نوئ. واته، هەندیک ناوی جوگرافی که له سەر ده می ئاشوری نویدا ئیتر به کار نه ده هاتن و له حیاتی ئەوانه له سەر ده می رونووس کردنه وه ی دهقه کهدا ناوی تریان لێ نراوه، ناوه نوئ به کان نووسراون بۆ خوینته رانی سەر ده می ئاشوری نوئ. دوور نیه هه مان شتیان سه باره ت به زاواوه ته کینیکی به کان و فۆرم و ریکخستنی دهقه کهش نه کرد بیت تاوه کو روویه کی نوئ و هاوچه رخی بدنن. ئەمه به لایه ک، له لایه کی تریشه وه ده شیت سارگۆنی ئاشوری فه رمانی نووسین ئەم دهقه ی وادایت که له سه ر شتواز و ته رزی دهقه کۆنه کان بیت، وه ک به شیککی پرۆیاگه نده سیاسی یه که ی و رپبازی لاسایی کردنه وه که ی سارگۆنی ئەکەدی. لەم باره یاندا ناتوانین مامه له ی ئەم دهقه وه ک سه رچاوه یه کی هەزاره ی سنج یه م بکه ین، به لکو وه ک سه رچاوه یه کی سەر ده میکی دواتر که نامازە بۆ ناوی جوگرافی کۆنتر ده کات به به کاره ی تانی هەندیک زاواوه ی کۆنه وه. ئەمه ئەوه ناگه یه بیت که دهقه که وه ک سه رچاوه یه کی میرووی ده بیت به لاوه بریت- بۆ نمونه له سالنامه شاهانه ئاشوری به کان ناراستر نیه ، که ته واو پرۆیاگه نده یین- به لکو به کاره ی تانی ده بیت زۆر به وریایی و رده خنه گرانه بیت.

⁴⁵ Grayson, A. K., "The Empire of Sargon of Akkad," *A/O XXV* (1974-77), p. 59.

Lugalanemundu ی پادشای 'Adab' بهو بهدوای یه کدا هاتنه‌ی که پتی نووسراون، مه‌به‌ستیکی جوگرافی تیادا هه‌بیت، نه‌وا به پتی نه‌و نووسینه وولاتی سوبارتو، لانی کهم له سه‌رده‌می نووسینی ده‌قه‌که‌دا، بهو سه‌رزه‌مینه ووتراره که ده‌که‌وته باکوری گوتیوم و رۆژه‌لانی نامورپروه‌وه. هۆی نه‌م پیشنیازه ناوه‌تانی سوبارتووه له نیوان گوتیوم و 'مارخاشی *Marḥaši*' له لایه‌که‌وه و 'مارتو *Martu*' و 'سوتیوم *Sutium*' له لاکه‌ی تره‌وه.⁴⁷ ده‌شیت سوبارتو له سه‌رده‌مه زووه‌کاندا ته‌ئا سه‌رزه‌مینتیکی پچووک بووبیت له کوردستانی ناوه‌راستدا، له‌دواتردا فراوانتر بووبیت تاوه‌کو نه‌و وولاته‌ی

Michalowski, P., *The Royal Correspondence of Ur*, (A Dissertation presented to the Faculty of the Graduate School of Yale University), Yale, 1976, 217-18.

⁴⁷یه‌کینک له‌دیپاچه-میژوو (=date-formula)، نه‌مه یه‌کینک بووه له شینوازه‌کانی میژوو دیاری کردن و تۆمارکردنی رووداو که زیاتر له سه‌رده‌مانی نه‌که‌دی و بنه‌ماله‌ی سی یه‌می نور دا په‌په‌وه ده‌کرا، به ناونانی ههر سالتیک له سه‌اله‌کانی فه‌رمانه‌روایی پادشایه‌ک یان فه‌رمانه‌روایه‌ک به ناوی رووداویکی گرنگ یان گه‌وره یان کاره‌سات نامیژه‌وه، له‌شینه‌ی: "نه‌و سه‌اله‌ی ... داگیر/ویران کرا،" یان "نه‌و سه‌اله‌ی شورای شار بنیات نرا" و بهو جۆره (ه‌کانی نه‌رام-سین ده‌لیت: "نه‌و سه‌اله‌ی تیایدا نه‌رام-سین له له‌شکرکیشی‌یه‌کیدایه‌ی سویر له 'نه‌زوخینوم *Azulinum*' سه‌رکه‌وتوو بوو و 'داخیش-ته‌تال *Dahiš-Atal*' ی به‌دیل گرت،" بروانه:

Foster, B., "An Agricultural Archive from Sargonic Akkad," *Acta Sumeriologica (ASJ)* 4 (1982), p. 23.

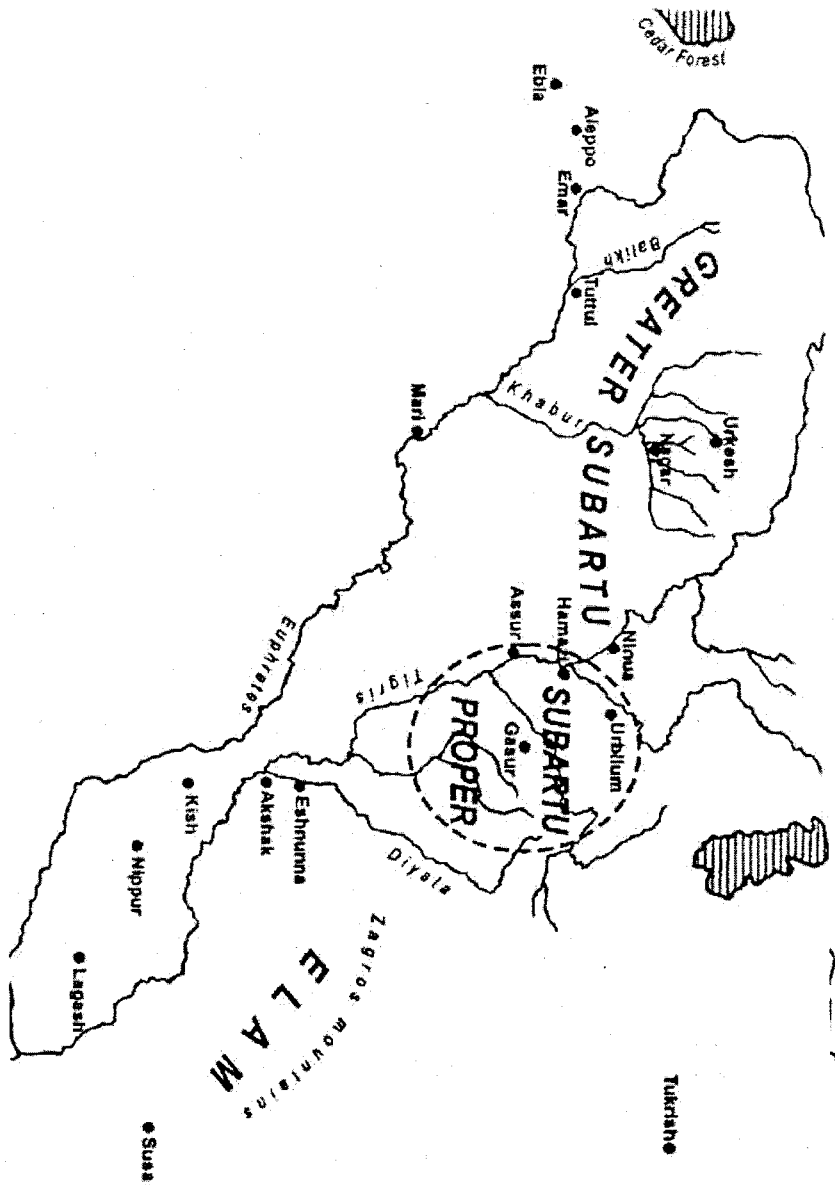
نه‌مه مانای وایه که نه‌زوخینوم له سوبارتو بووه، نه‌زوخینومیش به پتی هه‌ندیک به‌لگه له رۆژه‌لانی ته‌رپاچا و له‌سه‌ر ریگه‌ی وولاتی لوللو بووه، بۆ نه‌مه بروانه:

Frayne, *SCCNH* 10, p. 182.

ههر له سه‌رچاوه ناشوری‌یه‌کانیشدا هاتوو که هه‌رتمی 'نه‌رزوخینوم *Arzuḫinum*' ی ناشوری، ده‌به‌ندی بابیتن که له زنجیره‌ی بازیاندا، له وولاتی زاموا جیای ده‌کرده‌وه، بروانه:

Levine, *Op. Cit.*, p. 19.

نه‌مه واده‌کات گرده به‌رزو گه‌وره‌که‌ی چه‌مه‌مال که سالانیککی زوو له‌وخیکی قوری نووسراوی تیادا دۆزرا‌بووه‌وه، زۆر شیواو بیت که نه‌زوخینومی دیرین بیت.

نه‌خشی ژماره ۳: سوبارتوی بنه و سوبارتوی مه‌زن. له‌م سه‌رچاوه‌یه‌وه به‌ده‌ستکاری‌یه‌وه:

Steinkeller, *The Historical background of Urkesh and the Hurrian Beginnings...*

گرتووه تهوه که له دواتردا ناو نرا وولاتی ئاشور و، له قونای دواتریشدا پهلی کیشابیت بۆ سهروو خابور (له باکوری سوریای ئیستا) له رۆژئاواوه و بهرهو ناوه راستی چیاکانی زاگرۆس له باشوری رۆژههلاتهوه. پیشنیازیکی لهم جۆره له لایهن شتاینکیله ریشهوه خراوته روو، به پیتی شیکردنهوهی هه ندیک به لگهی نووسراو تهوهی هه له پینجاوه که سوبارتویه کی پچوو کتر له هه زاره ی سی یه می پ. ز. دا (۲۴۰۰ پ. ز.) له باکوری میسۆبۆتامیا و کوردستاندا هه بووه که وولاتی ئاشوریشی له گه له دا بووه، پیتی ده لیت 'سوبارتوی بنه Subartu Proper. سوبارتویه کی تر، که بۆ یه کهم جار له ۲۲۰۰ پ. ز. دا تۆمارکراوه، له زاگرۆسهوه تا ئه مانوسی گرتووه تهوه و پیتی ده لیت 'سوبارتوی مه زن Greater Subartu'.⁴⁸ له وانیه ئه م رووبه ره به رفراوان و په ل کیشانه گه وره یه هۆی تهوه بیت که سوبارتو له هه ندیک ده قی کۆندا به کۆ نووسراوه: 'وولاتانی سوبارتو'⁴⁹ ههروهک 'وولاتانی نایری' ی دهقه کانی سه رده می ئاشوری ناوه راست. له هه مان کاتدا ده کریت ئه مه ئاماژه بیت بۆ تهوهی که 'سوبارتو' وه سفیکی گشتی تر بووبیت بۆ کۆمه لیک وولاتی پچووک و سه رزه مینی تر که ناوی تریان هه بووبیت و هه موویان پیکه وه به م ناوه ناسرابیتن. بۆ نمونه له سه ر ئه مه ده کریت هه ر ناوی ئه م ناوچانه خۆیان له سه رده مان ئیسلامیدا به ئیننه وه که به 'هه رتیمی کویستان (اقلیم الجبال)' ده ناسرا که زۆر ناوچه و سه رزه مینی پچووکی تری ده گرته خۆ⁵⁰ و له هه مان کاتیشدا دیا ره که ئه م ناوه عه ره بی یه وه رگێرانی ناوه کوردی- ئێرانی یه کۆنه که ی

⁴⁸ Steinkeller, *Op. Cit.*, p. 77.

⁴⁹ "u₄ ma-da Za-ab-ša-li^{ki} ù ma-da ma-da lú SU^{ki}-ka mu-ḡul-a,"

"ئه و کاته ی که وولاتی زه بشالی و وولاتانی سویری ویران کرد،" بۆ ئه م دهقه به روانه:

Gelb, *HS*, p. 38.

⁵⁰ مه به ست له وولاتانی نایری ناوچه شاخواوی یه کانی باشور و ده ور و پشتی ده ریاچه ی وان بووه.

⁵¹ بۆ لیکۆلینه وه و زانیاری زیاتر له سه ر ئه م 'هه رتیمی چیا' یه له چاخه کانی ناوه راستدا (سه رده مان

ئیسلامی) و سه رچاوه، به روانه:

Le Strange, G., *The Lands of the Eastern Caliphate*, Cambridge, 1930, Chapter XIII and XIV.

بووه، چونکه له هندیك سهرچاوه دا هر 'كـ/قوهستان' نووسراوه. له سهرده مانی دواتردا، له سهرده می ناشوری ناوه پاست و نویدا، سوبارتو وورده وورده پوکاوه ته ووه و بووته سهرزمینیکی پیچووک له که ژوکتیه کانی باکورد، هرچنده ناوی سوبارتو له ناو وولاتی ناشور خویدا وه ک تویونیم و ئیتونیم (Ethnonym = واته ناوی نه ژادی)، هر بهره وام بووه. بهلام هم به کارهینانه له لاین ناشوری به کانه وده ته لها له دهقی ویزه بی^{۵۲} و فالگری ته ستیره وانی به بنه چه بابلیدا که ناشوری به کان پونوسیان کردوونه ته ووه، هاتووه. بهلام که بابلی به کان به کاریان دهینا بو نامازه بو ناشوری به کان، بی ده چیت بو شکاندن و سوکایه تی بی کردن بوویت چونکه ناوی 'سوباری' زور له ووشه ته که دی به ووه نریکه که واتای "به نده" ده گه به نیت و له وولاتی بابل و ته نانه ت ناشوریشدا به کار دهات.^{۵۳}

بنه چهو زمانیان:

که واته، باوه وایه که دانیشتوانی وولاتی ناشور پیش کوچ هینانی ناشوری به سامی به کان سوباری بوویتن^{۵۴} و له زیر فشارو پاله په ستوی ناشوری به تازه هاتووه کاند

⁵² Wilhelm, G., *The Hurrians*, Wiltshire, 1989, p. 7 (translated from German).

⁵³ Lewy, H., "Assyria, c.2600-1816 B. C.," *CAH I*, Part 2, Cambridge, 1971, p. 732-33.

وولاتی سوبارتو سهرچاوه به کی سهره کی به نده بوو بو باشوری میسوپوتامیا و نامازه بو به ندهی سوباری له سهرچاوه میخی به کاند زورن. هممش وابهسته بی له نیوان هر دوو ناوه که دا دروست کردووه. له گه له هممشدا، ووشه ی "سوبروم *subrum*" که لیخی له م سهرچاوه بهی سهره وده مانای "به نده" ی داوه تی، و دک دهرده که ویت به هله له گه له ووشه ی "سوباروم *subarum*" که مانای "به نده، خزمه تکار (ی ناومال)" دبه خشیت، تیکه لی کردیت. همسه ی دوا بی یان ئیتی مولوچی (Etymology) به کی جیاوازی لهوی به کم همیه. بو زانیاری زیاتر له سهر ووشه ی *subarum* پروانه: *CAD*, vol. S, p. 341.

⁵⁴ شپایزه له م سهرچاوه به پیدا له جیاتی سوباری به 'خوری' ده پاناسینیت:

Speiser, E. A., *Mesopotamian Origins*, Philadelphia, 1930, p. 124-5,

بالیان پتوه نرابیت بۆ کویتستانه کانی باکور و پۆژهه لات. سهرباری ئەمهش، تاماوه یه کی زۆر دوورو درێژی دواتریش سوباری یه کان هەر ژیرخانی نهژادیی (=Substratum) وولاتی ئاشور بوون. بۆیه ئەوپه زۆرهی کاریگهری سوباری له ژبانی ئاشوری یه کاند، به تابهتی له هونهر و ئاییندا، ده بینهیت. ⁵⁵ ته نانهت ناوی پادشایانی بنیات نهی شاری ئاشور، 'ئوشپیا Ušpia' و 'کیکیا Kikia' به پای ئونگناد سوبارین. ⁵⁶ هه ندیک سهرچاوهی سهردهمانی درهنگتر ده لێن ئەو کاتهی شاری ئاشور پیتی دهوترتا 'بالتیل Baltil'؛ به وولات دهوترتا سویر. ⁵⁷ هه ندیک گردهی شوپنهواری گهورهی وهک تهل طایه (له باکوری شاری ئاشور)، 'تهل لهیلان' (له سه ر خابوری سوریا) و 'تهل خوهیره' به پای هه ندیک چهقه ژبیری یه سه ره کی یه کانی سوباری یه کان بوون، که لانی کهم هاوتای شاری ئاشور خۆی بوون. ⁵⁸

ناسنامهی نهژادیی سوباری یه کان و په یوه ندی یان به خوری یه کانه وه به تابهتی، باهتی گفتوگۆ و توژی نه وهی زۆری نیوان ئەسیر یۆلۆجسته کان بوو. ⁵⁹ به لام گنلب توانی حیایی یان له خوری یه کان و سه ره بخۆی یان وهک گروپیکی نهژادی بسه ملیتیت. ⁶⁰ هه ندیک لایان وایه که ناوی له بی سوباری یه کان 'سو Su' بووه. ⁶¹ به لام ئەم بۆچوونه

به لام وهک دهرده که ویت خوری یه کان له بوونیندا له وولاتی ئاشوردا له سوباری یه کان له پاشتر بوون. ئەم پرایه ی شپایزه ره له وانه یه له ووه هاتییت که رده می دانیش توانی سوبارتو له هه زاردی دوو ده می پ. ز. دا به زۆری خوری بوون.

⁵⁵ Lewy, *Op. Cit.*, p. 732-3.

⁵⁶ Gelb, *Op. Cit.*, p. 5.

⁵⁷ Lewy, *Op. Cit.*, p. 732.

⁵⁸ Kuhrt, E., *The Ancient Near East, c. 3000-330 B. C.*, Vol. I, London and New York, 1995, p. 41.

⁵⁹ سه بارهت به مه بروانه:

Gelb, *Op. Cit.*, p. 1ff.

⁶⁰ *Op. Cit.*, p. 20 f.

⁶¹ 'SU (A)': *Op. Cit.*, p. 25; Wilhelm, *The Hurrians*, p. 1.

زۆر گفوتوگۆ و راگۆرپنهوهی لهسەر کراوه و تهواو ساغ نهبووه تهوه ئایا 'سو' ش ههر سوباری به کان بوون یان جیابوون. ههر چهنده ناوهیتانی *Su-bir^{ki}* و *Su-ti-ut^{ki}* و *LÚ*. *SU^{ki}* به دوای یه کدا له یه ک لیستی جوگرافی بابلی کۆندا زۆر به لای تهوه دا ده مابنات که هم دوانه له یه ک جیا بن.⁶²

به هۆی به یه ک گه یشتنی کۆنی سوباری به کان له گه ل خه لکانی باشور - سومهری به کان و بابلی به کان - که له هه ندیک ده قدا ره نگی داوه تهوه، هه ندیک شتی که له باره ی سوباری به کان ه وه مان بۆ پارێزراوه. بۆ نمونه یه کیک له مانه له وانیه تائیسنا کۆنترین ناوی تو مار کراوی زانراوی که سانی سوباری بیت که له له وحه کانی گردی 'فاره' ⁶³ دا هاتوون که زۆر به یان پشه گهر بوون، وه ک نانهوا، کانزاساز، نووسهر و

د. فوزی رشید ناوی 'سو بار تو' SUBARTU ی و اش ی کردووه تهوه که یتکهاتوو له:

'SU'+ BAR (=دهره وه) + TU (نامازی نامازه بۆ ئافار)

به مانای "گه لی سو (که) له ده ره وه / له که ناره وه (ده ژین):" رشید، د. فوزی و ج. ر. احمد، تاریخ الکرد القلم، اربیل، ۱۹۹۰، ص. ۴۲. هم رایه ههر له مه ودا ی بۆ چوندا ده میتته وه و جینگای پشت یه به ستن نه، چونکه TU ی ناوه که ده کریت مینه (Feminine) ی 'سو با یر' *Suba/ir* بیت به زمان نه که دی. به کارهیتانی شیوه کورته که ی هم ناوه که 'سو' SU ه ده کریت له گه ل شیوه کورته که ی 'گوتیوم' *Gutium* دا لیک بچو یترین که GU یان *GU^{ki}* ه که له لیستی ناوی خواوه ندان و ده قی نایی دا دین. سه باره ت به شیوه کانی ریتوسی ناوی گوتی - (سو)، بروانه:

Hallo, W.W., "Gutium," *RIA* Band 3, Berlin, 1957, p. 709.

به لام ده بیت له گه ل یتشیناز ده کی شتاینکیله ردا به ووریای به وه مامه له بکه ین که ده لیت مه به ست له

تۆبۆنیمی (A). *LÚ. SU* و ولاتی 'شیماشکی' *Šimaški* بووه نه ک سو بار تو:

Steinkeller, P., "On the Identity of the Toponym *LÚ. SU* (A)," *Journal of the American Oriental Society (JAOS)*, 108, No. 2 (1988), pp. 197-202.

⁶²هم ده قه له *MSL* 11, p. 60 lines 22-24 دا هاتوو، بروانه:

Steinkeller, *JAOS* 108, p. 198.

⁶³هم ده قانه له لایه ن دا یمل *Deimel* و یتستن *Jestin* دوه بلاو کراوه ته وه، بۆ سه رچاوه کانی بروانه:

Gelb, *Op. Cit.*, p. 31, note 61.

هی تر.⁶⁴ هندیك بهرو بوومیش هه بوون که وادیاره به سواری ناسرابوون، وهک گه نم، ههنجیر، هه نار، قوخ، خوری سواری، جۆریک بهرگی ناسراو به سواری و عه ره بانه ی سواری.⁶⁵ نه وه ی گرنگی به کی تایه تی هه یه، هه ندیک دو عاو نوشته ی سهرده می بابلی کۆنه که به زمان 'سواری' له ده قیکی بابلی کۆندا نوسراون (YBC 1836)،⁶⁶ له ریکه وتنامه یه کی سهرده می ئاشوری کۆنیشدا سویند به خواوه نده کان سوپارتو خوراوه.⁶⁷

خه مازی:

که باسی سوپارتو و سواری به کان ده که ی نئیر ناتوانین خۆمان له باسی خه مازی لابده یین. خه مازی شاریکی زۆر گرنگ بووه و باوه ر وایه که پایته ختی سوپارتوی بنه بوویت،⁶⁸ هه ره وه ها خه مازی ناوی شانشینیکی کۆنیش بووه که رۆلئیکی گه وره ی له سیاسق سهرده می سهره له دانی بنه ماله کاندا بینویه و به رده وام ناوی له تۆماره کان بنه ماله کان باشوردا هاتوو هه تا ده گاته سهرده می ئیسن-لارسا Isin-Larsa. هه ندیک جار ناوی به سهرزه مینیکی داگیرکراو هاتوو،⁶⁹ هه ندیک جاریش به نیشان له شکر کیشی به کان ده وه ته کان باشور و هه ندیک جاری تریش به ده وه له تیکی سهر به خۆ

⁶⁴ Gelb, *Op. Cit.*, p. 31.

⁶⁵ *Op. Cit.*, p. 26; 29, note 43.

⁶⁶ van Dijk, J., "Fremdsprachige Beschwörungstexte in der südmesopotamischen literarischen Überlieferung," *Mesopotamien und seine Nachbarn*, XXV Rencontre Assyriologique Internationale-Berlin, 1978, Berlin, 1982, p. 102.

⁶⁷ Eidem, J., "An Old Assyrian Treaty from Tell Leilan," *Marchands, Diplomates et Empereurs: Études sur la Civilisation Mésopotamiennes-Offertes à Paul Garelli*, Paris, 1991, Col. I, l. 20.

⁶⁸ Steinkeller, *Op. Cit.*, p. 79-80; 84.

⁶⁹ بۆ نمونه وهک: "ئه رده-نه ننا Arad-Nanna، تینسی ensi ی خه مازی Hamazi و کار خار

Karḥar،" بروانه:

Edzard, D. O., "Hamazi," *RIA*, Band 4, Berlin, (1972-75), p. 70.

که شار-دهولهتی 'کیش Kiš' و لهوانهشه بهره خواریتر له باشوری میسوپوتامیای داگیر کردوه و بۆ ماوهیهک فرمانروایی کردوه.

شونین:

تائیتستا شونینی خهمازی به ووردی دیاری نهکراوه. بهلام له بهلگهکانی سهراچاوه نووسراوه کانهوه ههلهدهینجریت که له شونینکی کوردستانی ناوهراستدا بووه، زۆر له 'گاسور' (نوزبی پاشتر) هوه دوور نهبووه.⁷⁰ ههندیکی تر زۆر زیاد بهلای رۆژههلاتهوه، بۆ کویتسانهکانی باکور و باکوری رۆژئاوای ئیرانی دهبن.⁷¹ شتاینکیله باوهری وایه

⁷⁰ Bonechi, M., I nomi geografici dei testi di Ebla, *Répertoire Géographique des textes Cunéiformes (RGTC)*, and 12/1, Wiesbaden, 1993, p 174; Vallat, F., Les nomes géographiques des sources sous-élamites, *RGTC*, Band 11, Wiesbaden 1993, p. 76; Edzard, "Ḫamazi," *Op. Cit.*, p. 70.

⁷¹ Pettinato, G., *Ebla, A New Look at History*, (Translated from Italian), London, 1991, p. 62,

ههروهه نهخشهکانی لاپهردهکانی ۴ و ۶۳ و هی تر؟

Pettinato, G., *The Archives of Ebla, An Empire Inscribed on Clay*, New York, 1981, p. 6; 96 and *passim*.

بهلام بهلای منهوه زۆر نهشیاوه که ههوه خهمازییهی له جیهانی میسوپوتامیاوه نزدیک بووه و له جهنگهکانی و لهگهه سیاسییهکانیدا بهشداری کردوه و ناوی بنهماله فرمانرواکهی له لیستی پادشا سومهرییهکاندا هاتووه، نهوهنده دوور بووبیت له میسوپوتامیاوه که بگاته ههوهپهری باکوری رۆژئاوای ئیران. ئاستور Astour ییش شتیکی لهم بابتهی گوتووه:

Astour, M. C., "Semites and Hurrians in Northern Transjordan," *SCCNH* Vol. 2, Eisenbrauns, 1987, p. 8.

ههوه باوهری وایه که ههوه خهمازییهی له نامه دیپلوماسییهکهی شانشین 'Ebla' دا باسکراوه، خهمازییهکی تر بووه له باکوری میسوپوتامیا، نهک ههوهکهی "ههوهپهری دیچله" (واته کوردستانی ناوهراست) بهلام بهی نهوهی هیچ ههوهکی روون بدا بۆ ههوه باوهری:

Astour, M., "Reconstruction of the History of Ebla (part 2)," *Eblaitica: Essays on the Ebla Archives and Eblaitic Language*, Vol. 4, Edited by C. H. Gordon and G. A. Rendsburg, Indiana, 2002, 129-130, note 477.

که خه‌مازی له‌سه‌رده‌مانی دواتردا، له‌ده‌ورو به‌ری هه‌زاره‌ی دووه‌می پ.ز. دا که ئیتر ناوی له‌ناو ناواندا نامینیت و له‌سه‌رچاوه نووسراوه‌کاندا باسی نامینیت، هی ئه‌وه نه‌بووه که چۆل کراوه و خاپوور بووه، به‌لکو ناویکی تری وه‌رگرتوووه و ئیتر به‌و ناوه نوی یه‌یه‌وه باسکراوه. به‌لای ئه‌وه‌وه له‌پیشترین ئه‌وناوانه‌ی ده‌شین ناوی نوی خه‌مازی بووینن 'ئیکه‌للاتوم' *Ekallātum* یان 'قاب(ا)را' *Qab(a)rā* ن. ۷۲ ته‌گه‌ر ئه‌مه وایت، ئه‌وا ده‌بیت له‌رۆژئاواوه‌تر بۆ خه‌مازی بگه‌ڕین، به‌پنجه‌وانه‌ی پیشنیازه‌کانی تره‌وه و پنجه‌وانه‌ی پیشنیازه‌که‌ی پیشووی شتاینکیله‌ر خویشی‌یه‌وه‌یه که له‌ته‌نیشته 'عیلام' هه‌وی دانا‌بوو. ۷۳ هه‌رچنده‌ناره‌حه‌تیشه له‌رۆژگاری ئیستادا بسه‌لمینریت؛ به‌لام خه‌مازی زۆر بێ ده‌چیت شاریکی کویستانی بووینت نه‌ک ده‌شته‌کی. هه‌ندیک ئاماژه‌ی ناو لیسته‌ جوگرافی‌یه‌کانی ئه‌و کاته که خه‌مازی له‌نیوان هه‌ندیک ناوی جوگرافی‌تردا که به‌کویستانی ناسراون، داده‌نین و له‌گه‌لیاندا ریزی ده‌که‌ن، ده‌کریت به‌ئاماژه‌ بۆ ئه‌م راسی‌یه‌ وه‌ر‌بگه‌ڕین. بۆ نمونه: "له‌نیوان .... و گوتیوم دا؛" "له‌نیوان تولوم" *Tu-lu-um^{ki}* و کارگودوا *Kar-gū-du-a^{ki}* دا؛" و "له‌نیوان مارخاشی *Marḥaši* و عیلام دا." ۷۴ هه‌ندیک له‌نامه‌کانی سه‌رده‌می بنه‌ماله‌ی سه‌ی یه‌می ئور و باسی خه‌مازی ده‌که‌ن که سنوری ئه‌وپه‌ری باکوری ئیمپراتۆری ئور بووه، هه‌روه‌ک چۆن 'ماگان' *Magān*

⁷² Steinkeller, *Op. Cit.*, p. 85.

له‌راسیدا بۆ ئیکه‌للاتوم ده‌شیت له‌گردی 'هه‌یکه‌ل' بگه‌ڕین که له‌سه‌ر دیکه‌یه له‌باکوری شاری ئاشور، قابرش به‌گشتی له‌نیوان هه‌ردوو زێ دا بووه، له‌وانه‌یه‌ نزیکتر له‌زێ خواروو بووینت. سه‌باره‌ت به‌م شوین دیاری کردانه، بروانه: هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پیشوو، هه‌روه‌ها:

Frayne, *SCCNH* 10, p. 165-6.

بێ ده‌چیت که ئه‌و ناوی شاردی له‌ده‌قه‌کانی 'مدینه‌ هابو' *Medinet Habu* ی میسردا به‌شودێ

Ka-bu-ro نووسراوه‌ مه‌به‌ست لێی هه‌ر هه‌مان شاری قابرای خۆمان بیت، بۆ ئه‌مه‌ بروانه:

Astour, M., "Mesopotamian and Transtigridian Place Names in the Medinet Habu Lists," *JAOS* 88 (1968), p. 744.

⁷³ Steinkeller, *Op. Cit.*, p. 83.

⁷⁴ Edzard, *RIA*, p. 70.

سنوری ئەوپەری باشوری بووه،^{۷۵} ئەمەش نامازەیه کی تری روون و ئاشکرای بوونی خەمازی یە لە باکور. بەلام ئەوهی زۆر جینگای سەرنجە، بوونی گوندیکی گەورە یە بەقەدی باکوری رۆژئاوای شاخی ئەزمەرەوه لە دووری چەند کیلۆمەتریک لە باکوری سلیمانی یەوه که ناوی 'خەمزە' یە؛ ئەم ناووش ئەوه نەدی بزاین مانایە کی لە زمان کوردیدا، که زمانی ئاخوتنی ناوچە کە یە، نیە. هەرچەندە گوندە که لە شوپتیکێ سەختی شاخە کەدایە، بەلام لە گەل ئەوه شادا بوونی ئەم گوندە بەم ناووه و لەم شوپتەدا دەشیت نامازە بیت بو بوونی خەمازی کۆن لەم شوپتە یان نزیککی ئەم شوپتە.^{۷۶} ئەمەش نزیکە بەو شوپتە ی که جاکۆبسن Jacobsen پینشینیازی کردووه که بەپرای ئەویش دەبیت لە شوپتیکێ نزیک سلیمانی ئیستا بوو بیت.^{۷۷} لەمانەش گرنگترو سەرنج راکیشتر ئەوه یە که لەو شیوه جیاوازانی لە سەرچاوه میخی یە کاندای ناوی خەمازی یان پێ نووسراوه *Ha-àm-zī^{ki}* و *He"-mi-zī^{ki}*،^{۷۸} که زۆر زیاتر لە ناوه هاوچەرە که ی نزیککی دەخەنوه، بەتایبەتی شیوه ی یە که میان.

بەجە و زمانی:

جگە لە هەندیک ناوی کەسی نەبیت، شتیککی وا لەبارە ی زمانی خەمازی یە کانهوه.

⁷⁵ بۆ نمونە ی هەندیک لە دەقی ئەم نامانە بروانە:

Michalowski, P., *Op. Cit.*, p.254; 264 (line 10); McEwan, G., "Notes Brèves," *RA* 75 (1981), p. 191.

سەرچاوه یە کی لەمانەش نویتەر که لەم نمونانە ی تیدایە:

W. H. Ph., Römer, "Brieven van en aan Ibbisuen van Ur," *Zij Schreven Geschiedenis*, Leuven, 2003, p. 35.

⁷⁶ دەبیت تینینی بکەین که یە کەم کە سیک نامازە ی بۆ ئەم لە یە ک چوونە ی نێوان ئەم دوو ناو دەبیت د. فوزی رشید بوو لە بابە تیکیدا لە بەشی عەرەبی یە کیک لە ژمارە کانی گوڤاری کارواندا لە ناوهراسی سالاخی هەشتادا که بەداخهوه ئیستا دەستم پیندا ناگات تا ژمارە کە ی و لاپەرە کە ی بنوسم.

⁷⁷ Jacobsen, Th., *The Sumerian King List (SKL)*, Chicago, 1939, p. 98 note 166.

⁷⁸ Edzard, D. O. and G. Farber, *RGTC*, Band 2, Wiesbaden, 1974, p. 72.

نازانین، هه‌ندیک لهن ناوه که‌سی‌یان‌ه‌ش سومه‌رین، وه‌ک ئور-ئیشکور *Ur-Iškur*،
 فرمان‌په‌وای خه‌مازی له‌سه‌رده‌می بنه‌ماله‌ی سه‌ی یه‌می ئوردا،⁷⁹ و هه‌ندیک تر ته‌که‌دین،
 وه‌ک شو-ئیشتار *Šu-Ištar*.⁸⁰ کاتیک که‌کاره‌گه‌ری گه‌وره‌ی سومه‌ری و به‌تایه‌تی
 ته‌که‌دی له‌کوردستانی کۆن و ته‌نانه‌ت له‌ئیرانی‌شدا له‌سه‌رده‌مانیکه‌ی زۆر زووه‌وه له‌به‌رچاو
 ده‌گرین، ئیتر راستی‌یه‌کی سه‌رسوپه‌ینه‌ر نابیت ته‌گه‌ر ته‌م که‌سانه‌ خۆیان خه‌لکی
 خه‌مازی بووبیتن و ناوی سومه‌ری و ته‌که‌دی‌یان هه‌بووبیت. ته‌م که‌سانه‌ی تر که
 ده‌مینه‌وه و به‌خه‌لکی خه‌مازی ناسیندراون، ناوه‌کانیان زۆر له‌ناوه‌کانی ته‌م زمانه‌ ده‌چن
 که‌گیلب Gelb پیتی ده‌لێت "The Banana Language" (=واته‌ زمان مۆز، مه‌به‌ستی
 له‌مه‌ش ته‌وه‌یه که‌ زۆریه‌ی ناوه‌کانی بریتین له‌ به‌رگه‌یه‌ک پاشان دوو به‌رگه‌ی له‌یه‌ک چوو
 وه‌ک ووشه‌ی "بانانا" ی ئینگلیزی، یان ته‌ها دوو به‌رگه‌ی له‌یه‌ک چوو) وه‌ک 'زیزی
 'Zizi' پادشای خه‌مازی خۆی، یان که‌سه‌یکه‌ی تری 'ئیتی' *Ititi* ناو.⁸¹ داستانی سومه‌ری
 "ئینمیرکار و سه‌رداری ئاراتا" ئامازه‌یه‌کی بۆ ته‌م زمانه‌ تیدایه‌ که‌ له‌خه‌مازی قسه‌ی پین
 کراوه، به‌لام به‌جۆریکی وا که‌ تیگه‌یشتن و پراقه‌ کردنی ئاسان نه‌بیت و ته‌مه‌ش بووه‌ته
 هۆی چه‌ند وه‌رگێرانیکی له‌یه‌ک جیاوازی رسته‌که‌ له‌لایهن ته‌سیریۆلۆجیسته‌کانه‌وه. ده‌قه
 سومه‌ری‌یه‌که‌ ده‌لێت: "u4-ba kur Šubur^[ki] Ḫa]-ma-zi^[ki] eme-ḫa-mun ki-"
 "en-gi" که‌ به‌: "شوبور، خه‌مازی، (گه‌لانیکی) که‌ زمانه‌کانینان پینچه‌وانه‌ی یه‌کن،"
 وه‌رگێردراوه،⁸² له‌کاتیکدا به‌پرای جاکۆبسن "وولاتی سومه‌ری ججوت زمان"

⁷⁹Langdon, S. H., "Tablets from the Archives of Drehem," Paris, 1911, No. 53;

Hallo, W. W., "A Sumerian Amphictyony," *JCS* 14 (1960), 109: 9,5.

⁸⁰ Edzard, *RIA*, p. 70; 71.

له‌حاله‌ق ناوی فرمان‌په‌رواکاندا، به‌پرای ئیمه‌ مه‌رج نیه‌ ته‌مانه‌ خۆیان خه‌لکی خه‌مازی بووبیتن، به‌لکه‌

ده‌کریت پینگانه‌ بووبیتن و له‌لایهن پادشایان ئوره‌وه‌ دامه‌زیریندراون.

⁸¹ بۆ ته‌م ناوه‌ی دولی بروه‌انه‌:

Edzard, D. O., G. Farber and E. Sollberger, *RGTC*, Band 1, Wiesbaden, 1977, p. 69.

⁸² بروه‌انه‌ ووشه‌ی 'mithurti' و نمونه‌ی ده‌قه‌کانی له‌:

وهرگيراني دروستي:

"eme-ḥa-mun ki-en-gi" ه. ^{۸۳} به لام له حالتيكدا دهقه كه بهم شيويه وهر بگير دريت:
"لهو كاته دا، سوبارتو و خه مازي (به) زمانتيكي جياواز له سومهر (قسه يان ده كرد)،" تهوا
ده شيت بلتين زماني سوباري كه زور كه مي له باره وه ده زانين، له خه مازيش قسه ي پيچ
ده كرا. نه گينا، به وهر گيرانه كه ي جاكوبسن بيت، ناوهيتاني سومهري جووت
زمان (سومهري و نه كه دي) له پال شوبور و خه مازي دا جيا كردنه وه يه ك ده كات له نيوان
زماني سوباتو و زماني خه مازي دا. نه مهش پرسيازي زياتر سه بارهت به زماني خه مازي
قوت ده كاته وه: تايا زمانتيك يان ديالتيكتيك بووه كه خزميه ق له گه ل زمانه كاني گوتي و
لولوب دا هه بووه؟ يان زمانتيكي تهواو سه ربه خو بووه؟ هه رچه نده نه مه يان كه متر شياوه.
له رورژگاري نه مرودا ناتوانين وه لامي نه م پرسيارانه بدهينه وه.

باس و خواسي جادوگه ريكي خه مازي كه له دهقي سومهري ^{۸۴} "Enmerkar and Ensuhkešdāna" دا هاتوه، شاياني گرنگي
تيسو خكيشدانا
پيچ دانه. به پتي نه م دهقه، جادوگه ره كه ي خه مازي پاش خاپور كردني خه مازي بو نه اراتا
باري. كردووه و سه رداره نوي يه كه ي، واته سه رداري اراتا له دزي تيميركار كاري
پيچ كردووه. دهقه كه ده ليت:

The Chicago Assyrian Dictionary (CAD), Vol. M II, p. 137.

بو دهقه سومهري به كه وهر گيرانه كه ي، بروانه:

Cohen, S., *Enmerkar and the Lord of Aratta* (A Ph. D. Dissertation presented to the University of Pennsylvania), Pennsylvania, 1973.

⁸³Jacobsen, Th., *The Harps that once.....*, p. 289.

هه روه دا بروانه:

Edzard, D. O., *Die »Zweite Zwischenzeit« Babylonien (ZZB)*. Wiesbaden, 1957, p. 31 and note 130.

⁸⁴دهقه كه له لايه ن ا. بيرلين A. Berlin دوه بلاو كراوده وه. بو بيليو گرافيا بروانه:

Steinkeller, p. 82, note 29.

"جادو گهره که که کارامه بی یه که ی هی خه مازده بی یه ک بوو،
 نورگیر نونا *Urgirmuna*، که کارامه بی یه که ی هی خه مازده بی یه ک
 بوو؛ پاش نهودی خه مازی خاپوور کرا، بۆ نه راتنا باری کرد. ^{۸۵}"

گاسور و هاوولاتی یانی:

باس کردنی ناوه کانی سهر به زمانی مۆز/بانانا، به رهو شاری گاسور، شاره
 کۆنه که ی ژیر ویرانه که لاوه کانی شاری نوزی پهل کیشمان ده کات. گاسور، پیشینه ی
 کرۆنۆلۆجیانه ی، نه ک فرهه نگیانه ی نوزی، له میژووی دا پیش نوزی یه، به لام جیاوازی
 نیوانیان له رووی فرهه ننگ و نه زاده وه ته واد دیاو بهرچاوه. ^{۸۶}

چینه کانی ژیر ئاستی چینه کانی نیشته جی بوونی نوزی، شوینه واری نیشته جی بوون و
 بینایان تیدا دۆزراوده وه که میژووویان بۆ هه زاره ی سی یه می پیش زاین ده گهریته وه.
 له مهش گرنگتر، کۆمه لیک له وحی قور (نزیکه ی ۵۰۰ دانه) ی تیدا دۆزراوده وه که به
 نه ستورایی چینیکی نیشته جی بوونی ۱،۲۷ م. دا - بلاو بوو بوونه وه، به لام هه موو
 کۆمه له که یه ک گروپی پیکه وه گری دراو پیک ده هینن. ^{۸۷} به شی زۆری له وحه کانی
 ده فی ئابوورین که ناوی که سیی زۆر گرنگیان تیدایه، له بهر نه وه وینه یه کی پیکهاته ی

⁸⁵ Steinkeller, *Op. Cit.*, p. 83.

⁸⁶ Meek, T. J., *Excavations at Nuzi*, Vol. III: "Old Akkadian, Sumerian and Cappadocian Texts from Nuzi," Harvard, 1935, p. ix.

په رستگایه ک که بۆ خواوه ند ئیشتر ته رخان بووه له گاسور هه بووه که سه رده مه که ی بۆ سه رده میکی
 کۆتر له نه که دی ده گهریته وه، واته بۆ سه رده می سه ره له دانی بنه ماله کان، بۆ نه مه به روانه:

Lloyd, S., *The Archaeology of Mesopotamia from the Old Stone Age to the Persian Conquest*, London, 1978, p. 147.

⁸⁷ Meek, *Op. Cit.*, p. viii.

بۆ وه سفی له وحه کان، درژی و پانی و شیوه یان و جۆری خه ت و زمانیان، به روانه:

Op. Cit., pp. viii-ix.

دیموگرافی ئه و کاته ی شاره که مان پیشان دهدات له گه له په یوه ندى به کانی له گه له دور و به ره کهیدا. زۆر به ی ناوه که سی به کان سامین، هه ندیکیان سومه ری و به شیکى که میش نه سامی نه سومه رین. ئه م زۆرینه سامی به له گاسور وای له میک کردووه پیشیاز بکات که دانیشتوانی گاسور به پله ی به که م سامی بوو بیتن، ته نانه ت کاریگه ری به کی لاوازی سامی رۆژئاوایش له شاره که دا تیبینی کراوه.⁸⁸ به گویره ی پیشیازه که ی ئه و ئه که دى به کان له سه رده می ئه که دى دا بالی زۆر ایه تی یان به سه ر دانیشتوانه سومه ری به که ی شاره که دا کیشاوه.⁸⁹ به لام خۆی له راستیدا بین ناچیت سومه ری به کان گروپیکى نه ژادى سه رده ستی گاسور بوو بیتن، چونکه ده زانین په ل کیشانی نه ژادى یان تا ئه وه نده دوور له چه قیانه وه نه گه پشتووه. له حیاتی ئه مه، پیشیازی ئیمه ئه وه به که ناوچه که دانیشتوانیکى بوومى خۆی هه بووه، که له ژیر کاریگه ری به کی فره نگی و زمانه وانى سومه ریدا بووه، ئه م کاریگه ری به ش زیاتر له ناوه که سی به کاندایه رنگى داوه توه. له زۆر سه رده م و زۆر ناوچه ی تری میسۆپۆتامیادا که سانی زۆر ناوه که سی به کانیا ن ناویکی بیگانه بووه. کاریگه ری سومه ری له م جۆره ش هه ر لیره نه بووه، به لکو له هه موو میسۆپۆتامیاو به شی گه و ره گه و ره سوریا ی ئیستاشدا هه بووه.

بگه رینه وه بۆ ناوه که سی به کانی زمانى مۆز له گاسور؛ میک تیبینی کردووه که پینچ به کی کۆی ناوه کانیا ن له م جۆره بووه، واته وه ک ئه و ناوانه ی له تۆماره کانی سومه ردا ها توون و به سو بارى پیمان ناسی تراون⁹⁰ و وه ک ئه و ناوانه ی خه مازین که ئاماژه مان بۆ کردن. هه ندیك نمونه له ناوه کانی گاسور ئه مانه ن: 'ئه بابا Ababa'، 'ئه بو بو Abubu'، 'ئه خاخا Ahaha'، 'ئه خو خو Ahuhu'، 'ئیللی Belili'، 'ئیتیتی Ititi' و هى تر.

⁸⁸ Meek, *Op. Cit.*, p. xiv.

⁸⁹ *Op. Cit.*, p. xiii.

⁹⁰ بۆ هه ندیك نمونه له م ناوانه بڕوانه:

جیگای سهرنجه که کونترین فه‌مانره‌وای ئاشور ناوی ئییتی کوری 'یاکولابا' بووه.⁹¹ ئهم ئییتی‌یهی ئاشور نووسینیکی جی هیشتوووه تیایدا ده‌لپت که شتیکی له تالانی گاسور پیشکش به خواوه‌ند 'ئینین' کردوووه.⁹² ناوی بر‌گه دووباره له گاسور ته‌ئا به ناوی که‌سی‌یهوه نه‌وه‌ستاووه، به‌لکو زۆر ناوی خواوه‌ندیش له‌م جۆره‌ن، وه‌ک: 'Dada، 'Dudu، 'Mama، 'Mumu، 'Kuku، 'Nana، 'Zuzu، 'Bubu، و 'Baba' و هی تر که بوونه‌ته هۆی دروست بوونی زۆر ناوی که‌سی بر‌گه دووباره به‌وهی که چوونه‌ته پینکها‌ته‌ی زۆر له‌م ناوانه‌وه.⁹³ میک تیینی کردوووه که ئهم جۆره ناوانه له ناوچه کویستانی‌یه‌کانی باکور و باکوری رۆژه‌لات (واته کوردستان) و ته‌ناه‌ته عیلامیش دا بلاو بوون و له به‌لگه‌نامه‌کانی که‌په‌دزکیا شدا هاتوون، به‌لام له‌پاش سه‌رده‌می بنه‌ماله‌ی سی‌یه‌می ئوره‌وه ئیتر به‌ره‌و نه‌مان رۆیشتوون،⁹⁴ ئه‌مه‌ش پالپشتی‌یه‌کی ئه‌وبروایه‌مانه که ئهم ناوانه سوپاری بوون و

⁹¹ Speiser, *Mesopotamian Origins*, p. 109.

⁹² Grayson, *RIMA- Vol 1: Assyrian Rulers of the Third and Second Millennium BC (to 1115 BC)*, Toronto, 1987, A.O.1001, No. 1, p. 7.

جیگای سهرنج دانه که ته‌ئا دووجار ناوی گاسور له ده‌قی تری دهرده‌وی گاسور خزیدا هاتوووه، به‌کیکیان ئهم نووسینه شاهانه‌یهی ئییتی‌یه و ئه‌وی تریشیان له ده‌قیکی تردا که له لایه‌ن میکه‌وه له‌م ژماره‌یهی RA دا بلاو کراوه‌ته‌وه:

Meek, T. J., "Note on the Early Texts from Nuzi," *RA* 34 (1937), p. 65.

⁹³ Meek, *Op. Cit.*, p. xiii.

مه‌به‌ست له‌م خاله ئه‌وه‌یه که هه‌ندیکی ناوی که‌سی له ووشه‌یه‌کی واتاداری کورت یان درێژ له‌گه‌ل ناوی خواوه‌ندی‌کدا پینک دپت، بۆ‌نونه ناوی ئه‌که‌دبی *warad-Sin* که واتای "به‌نده‌ی (خواوه‌ند) سین" ده‌به‌خشیت. نمونه‌ی هاوچه‌رخ‌ی ئیستاش 'عبد‌الله' و 'عبد‌الرحمن' و 'جار‌الله' و زۆری ترن. به‌م به‌شه‌ی ناوی که‌سی که ناوی خواوه‌ندیکی یان نازناویکی خواوه‌ندی‌که ده‌ووترپت Theophoric .part

⁹⁴ *Ibid.*

زمانی هه‌لگرنی ئەم ناوانەش زمانی سوواری بوو.⁹⁵

گوته‌یه‌کان:

ناوو ناوہاتیان:

تا ئێستا کۆترین سەرچاوەی زانراو کە ناوی گوته‌یه‌کانی تو‌مار کردبیت نووسینیکی لو‌گالائیموندو 'Lugalanemundu' ی پادشای 'ئاداب' 'Adab' ی سەردەمی سەرھەلدانی بنەمالەکانە کە بە روونوسیکی سەردەمی بابلی کۆن بە دەستمان

---

⁹⁵ جیتی سەرخە کە ناوی لەم جۆرە لە باشوری مێسوپۆتامیاشدا بەژمارە ی کەم کەم ھەبوو، وە ک ناوی خواوہند بابا لە لەگەش 'Lagaš' و زەبابا 'Zababa' و زازاری 'Zazari' (بۆ ئەم ناوانە بروانە: Barton, G. A., *The Royal Inscriptions of Sumer and Akkad-RISA*, London, 1929, p. 76)

لەوانە یە 'نانا' 'Nanā' ش (RISA, p. 330) و ناوہ کەسی‌یە‌کانی وە ک 'دادا' 'Dada' ئینسی 'ensi' (=میری شار، دەرلەتە-شار) ی 'نپپور' 'Nippur' و 'دادا' یە کێ تریش کە ئینسی 'شورویاک' 'Šurupak' بوو (RISA, pp. 10; 368)، 'ئیلولو' 'Elulu' یە کێک لە پادشایان ئە کەد بوو (SKL, p. 114) و 'ئیلولو' یە کێ تری پادشای نور (SKL, p. 94)، 'ئیگیگی' 'Igigi' پادشای ئە کەد (SKL, p. 112)، 'دودو' 'Dudu' ی باوکی 'شود/تورول' ی پادشای ئە کەد (SKL, p. 114)، 'ئور-ماما' 'Ur-Mama' (=ناوہ کە ی واتای "بەندە ی ماما" یە) کە یە کێک بوو لە ئینسی‌یە‌کانی لە گەش (RISA, p. 172)، 'بالبولو' 'Balulu'، پادشای نور (SKL, p. 94)، 'پوزوزو' 'Puzuzu'، باوکی 'ئو‌حوب' 'Uhub' ی میری 'کیش' 'Kiš' (Sollberger, E. and J.-R. Kupper, *Inscriptions Royales Sumeriennes et Akkadiennes-IRSA*, Paris, 1971, IA2a) و ھی

تریش. رەنگە لەمانەش گرنگتر ناوہ کە ی پاسەوانی دارستانی ئورز بیت کە لە داستانە کە ی گیلگامیش دا ھاتوو و بە 'ئو‌مبابا' 'Humbaba' یان 'ئو‌واوا' 'Huwawa' نووسراو، ئەمیش ناویکی بەرگە دووبارە ی نمونە یی (سوواری؟) یە. لە بیرشمان نەچتەوہ کە باوہر وایە دارستان و بیشە‌لانی ئورز، بە‌لایەن کەمەوہ لەم کاتەدا، لە کویتستانە‌کان باکووری رۆژھە‌لانی مێسوپۆتامیادا (کوردستان) ھەبووبیت، بروانە پەراوێزی ژمارد ٤٦ ی ئەم بەشە.

گه‌یشتووه.⁹⁶ ناوی 'گوتی' به زۆر شیوه و به به‌کاره‌ینانی لۆگۆگرامی له‌یه‌ک جیاواز له‌سه‌رچاوه‌ کۆنه‌کاندا نووسراوه. به‌تایبه‌تی یه‌که‌م بره‌گی ناوه‌که‌ که‌ ده‌شپێت به‌ شیوه‌ی جیاوازی وه‌ک *Gu-, Ku-, Qu-* ب‌جۆرتی‌ته‌وه‌. له‌ هه‌ندیک نووسراودا ده‌نگیکێ *-b-* خراوته‌ ناوه‌که‌وه‌ و کردوویه‌تی به‌ گوتیبیوم *Gu-te-bu-um*، ئەم (*b*) یه‌ له‌وانه‌یه‌ وابه‌سته‌ی یه‌کی له‌ گه‌ل پاشگری کۆی عیلامی (*-p*) دا‌هه‌بوویه‌ت. هه‌روه‌ک چۆن له‌ ناوی نه‌ژادی لوللویی‌یه‌ کانی‌شدا به‌ شیوه‌ی لوللویی *Lullubi*، ده‌بی‌بینه‌وه‌. شیوه‌ی *Quti*، له‌ له‌وحه‌کانی شمشاره‌⁹⁷ و سه‌رچاوه‌کانی سه‌رده‌می ئاشوری ناوه‌راست و ئاشوری نویدا دیت. شیوه‌ی گوتیبیوم *Gutium*، له‌ هه‌ندیک سه‌رچاوه‌ی بابلی ناوه‌راست دا به‌ لۆگۆگرامه‌کانی *GÚ. DUg. A^{ki}* نووسراوه‌ که‌ له‌هه‌مان کات دا هه‌مان لۆگۆگرامه‌کانی نووسینی ناوی شاری 'کوتوا' *Kutua*⁹⁸ یه‌ (ئهم‌ شاره‌ له‌ قورئانیشدا ناوی به‌شیوه‌ی کوئی هاتووه‌ و ئیستاش له‌ سه‌رچاوه‌ می‌ژوو‌یی‌یه‌کاندا هه‌ر به‌ *Kutha* ناوی ده‌بریت). به‌لام ئەم له‌یه‌ک چوونه‌ یه‌ ده‌جیت ته‌ها‌ په‌یوه‌ندی به‌لایه‌نی ته‌کنیکی نووسین و خه‌ته‌وه‌ هه‌بوویه‌ت نه‌ک په‌یوه‌ندی یه‌کی له‌جۆریکی تر.

شوێنیان:

گوتی‌یه‌کانیش له‌وه‌دا له‌ گه‌لانی تری کوردستانی کۆن زۆر جیاواز نین که‌ خاک و نیشتمانیان ناتوانریت به‌ووردی دیاری ب‌کریت. سنوور و مه‌ودای سه‌رزه‌مینه‌که‌یان بۆ می‌سۆپۆتامیای‌یه‌کان زۆر روون و زانراو نه‌بووه‌. ئە‌گه‌ر جاریکی تر به‌ ووریایی‌یه‌وه‌

⁹⁶ Hallo, *RIA*, p. 709.

⁹⁷ بۆ نمونه‌ بره‌وانه‌:

Eidem, J. and J. Læssøe, *The Shemshara Archives-1- The Letters*, Copenhagen, 2001, 11: 4; 19: 15; 26: 11.

⁹⁸ *MSL* II, 43 I 9 (MB Ugarit),

هه‌روه‌ها رونووسیکێ بابلی ناوه‌راستی له‌و‌حیکێ نه‌ستیره‌ناسی بابلی کۆن (BM 121034)، بره‌وانه‌:

Edzard, D. O. and M. Gallery, "Kutha," *RIA* 6 (1980-1983), p. 385.

سه‌یرتکی ده‌قه‌که‌ی 'جوگرافیای سارگژن' بکه‌ینه‌وه؛ ده‌بینن گوتیوم له 'ئه‌بول-ئه‌ده‌ده' *Abul-Adad* 'هوه بۆ 'حلالابا *Hallaba* 'بووه.⁹⁹ شویینی ئه‌مه‌ی دوابی‌یان تا ئیستا نه‌زانراوه، هه‌رچی ئه‌بول-ئه‌ده‌ده‌دیشه، هه‌ندی‌ک هه‌ول بۆ دیاری کردن له‌سه‌ر نه‌خشه‌ دراو‌ن. باوه‌ر وایه‌ هه‌مان 'ئه‌بوللات *Abullāt* 'بیت که به‌ چپای 'کیماش *Kimaš* 'ده‌وترا و له‌ ده‌قه‌کانی سه‌رده‌مانی دواتردا ناوی هاتووه¹⁰⁰ - ئاگاداری ئه‌وه‌ بین له‌ گه‌ل کیماشی عیلامدا تیکه‌لی نه‌که‌ین-. له‌وانه‌یه‌ هه‌ر ناوی ئه‌م کیماشه‌ بیت، که تیایدا گودئ-ئا *Gudea* 'ی میری له‌ گه‌ش مسی ده‌ره‌یناوه، ناوی به‌سه‌ر ئه‌و شاره‌دا به‌راییت که کیماشی بیج ده‌وترا وده‌شیت گردی قوش ته‌په‌ی نیتوان ئاوه‌ سپی و تاوقی ئیستا بووبیت.¹⁰¹ که هه‌مان ده‌قه‌که‌ی 'جوگرافیای سارگژن' یش ناماژه بۆ ئه‌بول-ئه‌ده‌ده‌ وه‌ک سنوری وولاتی ئه‌که‌ده‌کات، واتای وایه‌ که وولاتی گوتیوم و ئه‌که‌ده‌ دراوسی بوون، هه‌رچه‌نده‌ ئه‌م هیللی سنووره‌ی ئه‌که‌دیش له‌ نزیک تاوق زۆر به‌ره‌وژوور له‌ وولاتی ئه‌که‌دی بنه‌ دپته‌ به‌رچاو. سنوری باشوری گوتیوم له‌ نووسینیکی 'سامسو-ئیلونا *Samsu-iluna* ' (1749-1712 پ.ز.) ی پادشای بابل دا به‌ عیلام دیاری کراوه و

⁹⁹ Grayson, *AFO*, p. 59, l. 15.

ده‌بیت تییینی بکه‌ین که فایدنه‌ر لای وایه‌ مه‌به‌ست له‌ گوتیومی ئه‌م ده‌قه‌ چیاکان زاگروسه‌ له‌ ناوچه‌کان ناوه‌راسی سیرواندا:

Weidner, *AFO* XVI, p. 14.

¹⁰⁰ Frayne, *SCCNH* 10, p. 159-161.

¹⁰¹ *Ibid.* And Frayne, *EDGN*, p. 90.

گودئ-ئا له‌ ئه‌ستونی A دا ددلئیت:

"hur-sağ urudu-ke, ki-maš-ta ní-bi mu-na-ab-pā urudu-bi gi-si-a-ba mu-ni-ba-al" (A XVI 15-17),

واته: "له‌ کیماشه‌وه، زنجیره‌ چپای مس خۆی بۆ ئه‌و (= گودئ-ئا) ناسراو کرد و، ئه‌و مسه‌که‌ی

هه‌لکه‌ند (و کردی‌یه) سه‌به‌ته‌وه." به‌روانه:

Edzard, D. E., *RIME*, vol. 3, part 1, Toronto, 1997, 79 (E3.1.1.7 Cyl. A II. 15-17).

سنوری باکوریشی له ئیداماراز *Idamaraz*.^{۱۰۲} ئەمەى دواىيان سەیره، چونکه ئیداماراز له رووى جوگرافىیەوه دووره، بەلام سنوره کهى باشورى له گەل ناوەرۆکى نووسینه کهى لوگالانیموندوى پادشای ئاداب دا یەک دەگرێتەوه که تیايدا گوتیوم له نىوان سوپارتو له باکور و مارخاشى و عیلام له باشور ریز کراوه.^{۱۰۳} ئەمە بى گومان لەحالىکدا که شىوازی ریز کردنى ناوه کانى نووسینه که لەسەر بنه مایه کى جوگرافى بیت. نیشتمانى گوتى یەکان له دەقى ئەدهبى "نەفرەق ئە کەد" دا وابەستەى ئەو چىایانە کراوه که پىيان دەلێن گوبین *Gubin*،^{۱۰۴} دەقه که دەلێت:

"تینلیل) تەماشای لای چیاکان گوبینه وەى کرد؛ هەموو زنجیره چیا بەرینه کانى رامالى - (ئەوانەى) که له گەل خەلکدا حساب ناکرین، به بەشیک له وولات ناخوتندرتەوه، گوتیوم، گەلیک که سەرۆتن نازانن، که بەهردى مەرفانەیان هەیه، بەلام زرنگی سەگانه و رووکەشى مەموناڤە - تینلیل له چیاکانەوه هینانیه دەرەوه."^{۱۰۴}

¹⁰² Poebel, A., "Eine sumerische Inschrift Samsuilunas über die Eroberung der Festung Dur-Samsuiluna," *AfO* VIII (1932-33), p. 243.

¹⁰³ بۆ دەقى نووسینه که بروانه:

Edzard, *ZZB*, p. 32.

شوین دیارى کردنه کهى کامیرون له:

Cameron, G. G., *History of Early Iran*, Chicago, 1969, p. 41,

که. گوتیومی له باکورى نیشتمانى لوللوی یەکان له شارەزورر داناوه، لەو ناچیت لە راستى یەوه نزیک بیت، هیچ نەبیت لەم سەردەمى بابەق باسە که ماندا.

¹⁰⁴ "152) kur gú-bí-na-šè igi na-an-íl 153) hur-sag dagal téš-bi nam-ta-an-si-ig 154) un-gá nu-si-ga kalam-ma nu-šid-da 155) gu-ti-um^{ki} un kéš-da nu-zu 156) dí-ma lú-ulu^{lu} galga ur-ra SIG₇. ALAN ^{gu}ugu₄-bi 157) ^den-lil-le kur-ta nam-ta-an-è," Cooper, J. S., *The Curse of Agade*, Baltimore and London, 1983, lines 152-7.

لەم دەقه دا رق و كینه یه كى زۆر بهرامبەر گوتى یه كان دەرخواوه له بهر ئەودى گوتى یه كان بوون كه وولانى سومەرو ئە كه دیان داگیر كرد و نزیکه ی سەده یه ك فەرمانه دواىيان كرد.

وادياره گوتیوم له هندیك سهردهمدا سهرزه مینه کانی له باشوری زئی خوارووهوه- له وانه شه له بهره وژورور تریشهوه- ههتا نزیك خاکی عیلام، له نزیك روبراری سیروان گرتیتهوه. به گویره ی هالو *Hallo*، گوتیوم به پتی سهرچاوه کانی سهردهمی بابلی کۆن له نیوان ههردوو هیلی پانی ۳۵ و ۳۶ دا بووه له ههردوو بهری زئی خواروو. ^{۱۰۵} بهلام بچ دهچیت که سهرزه مینی گوتی به کان له سهردهمانی دواتردا پچووک بوویتهوه، یان نهوهدا گوتی به کان به سهر رووبه ریکی فراوانتردا بلاو بوونه توهه و تیکه لای گهلانی تری ناوچه که بیون. بۆیه له سهرچاوه کانی هزاره ی به کم می پ.ز. دا وهک سهرزه مینیکی پچووک سی نوور نادباری رۆژه لاتی دجله نامازه ی بۆ کراوه.

بنه چه یان:

گوتی به کان، وهک گهلانی تری کوردستانی کۆن، وهک تاکه کهس و وهک کۆمه له خه لک له چهقه شارستانی به کانی میسۆپۆتامیادا هه بیون، نهک ههز له باشور، به لکو له ناوچه کانی خابور و فوراتی ناوه راستیش. بۆ نمونه، ناوی کهسی که به *-an* و *-kan* کۆتایی یان دیت و به گوتی ده زانرین، له دهقه کانی شاگار بازار له ناوچه ی خابور هه ن. وهک 'خولوککان *Hulukkan*'، 'تهتینان *Attenan*'، 'هه ریشکان *Arieskan*'، 'ئاشوبلان *Ašublan*'، 'نه نان *Annan*'، 'نه ککان *Akkan*'، و ته نانه ت 'ئیریکان *Tirikan*' یش، ^{۱۰۶} که ناوی دوا پادشای گوتی به کانیش له باشوری میسۆپۆتامیا. له شاری ماری و فوراتی ناوه راستیش، هندیك له گوتی به کان شوینه واری خۆیان جی

¹⁰⁵ Hallo, "Gutium," *RIA*, p. 719.

¹⁰⁶ بۆ نهم دهقانه و ناوه کانی تیایاندا هاتون، برهانه:

Loretz, O., "Texte aus Chagar Bazar," *lišān mithurti, Festschrift Wolfram Freiherr von Soden zum 19. VI 1968*, herausgegeben von W. Röllig, Neukirchen-Vluyn, 1969, pp. 244-250;

ههردهها:

Gelb, *HS*, p. 64, note 128.

هیشتوره و هه‌ندیک ناماژه هه‌یه که له سه‌رده‌می نه‌که‌دی‌یه‌وه پیکه‌وه له‌گه‌ل ناموری‌یه‌کاندا له‌وی بوون.¹⁰⁷ له باشوریش، واته له وولاتی سومه‌رو بابل، گوتی‌یه‌کان بابه‌تیک‌ی گهرم و گوری نووسینه شاهانه‌کان و ده‌قه‌ئه‌ده‌بی‌یه‌کان بوون، به دوژمینی درنده و دوو‌پشک و مار و کیتی‌ی یاسا نه‌ناس ناوزه‌د کراون.¹⁰⁸ له داستانی "ئیررا و میشموم *Erra and Išum*" یشدا به یه‌کینک له‌گه‌له شه‌ره‌نگیزه‌کانی ناوچه‌که له‌قه‌له‌م دراون.¹⁰⁹ له نووسینه‌که‌ی "لوگالاتیموندو" دا که له‌پیشتر باسی لیوه کرا، یه‌کینک له هه‌ره کۆنترین ناماژه‌کانی بۆ گوتی‌یه‌کان تیدایه. له ده‌قه‌کانی پاشتریشدا، وه‌ک له "نه‌فره‌تی ئینلیل" دا بینیمان، نامرازیکی سزای خودایی و تۆله‌سه‌ندن بوون که خواوه‌ند ئینلیل، یان له شو‌تینکی تردا خواوه‌ند مه‌ردوک، ته‌یاری کردوون و به‌گۆ نه‌رام-سینی دا کردوون.

له‌رووی نه‌ژاده‌وه، گوتی‌یه‌کان یه‌کینک له‌وه‌گه‌لانه بوون که به "گه‌لانی زاگرۆس" ده‌ناسرین و هه‌ندیکیش "قه‌وقازی Caucasians" یان بچ ده‌لین،¹¹⁰ له‌مانه‌ش عیلامی‌یه‌کان و کاشی‌یه‌کان و لوللوی‌یه‌کان و هی‌ترن. زاراوه‌یه‌ک که له سه‌رچاوه میخی‌یه‌کاندا کۆیله گوتی‌یه‌کانی بچ وه‌سف دراوه، بۆ شی کردنه‌وه‌ی واتاکه‌ی بووه‌ته مایه‌ی زۆر گفتو گۆی نیتوان توپژه‌ران، ئه‌ویش زاراوه‌ی *namrū/ namrū(tu)* ده‌وه‌ک ووشه واتای کال یان دره‌وشان ده‌به‌خشیت، پرسیاره‌که ئه‌ویه ئایا مه‌به‌ست له‌مه

¹⁰⁷ Hallo, *RIA*, p. 716; 719.

¹⁰⁸ بۆ نمونه بروهانه ده‌قه‌که‌ی "نه‌فره‌تی ئه‌که‌د" که ناماژه‌ی بۆ کرا، به‌تایه‌تی دێره‌کانی ۱۵۰-۱۶۱.

¹⁰⁹ Cagni, L., *L'Épopa di Erra*, Roma, 1969, IV 133, p. 118;

هه‌روه‌ها بروهانه:

Hecker, K., W. G. Lambert, G. G. W. Müller, W. von Soden, A. Ünal, *Texte aus der Umwelt des Alten Testaments (TUAT)*, Band III- Weisheitstexte, Mythen und Epen, Gütersloh, 1994, p. 798.

¹¹⁰ بۆ نمونه بروهانه:

Cameron, *History of Early Iran*, p. 138.

جیا که روهه یه کی نه زادی بووه (وه ک: سپی پیست) یان نا،¹¹¹ به لام نه نجامیکی روون و یه کلابی که روهه تا ئیستا به دهست نه هاتووه. زاراو هیه کی تر که بۆ وه سف دانی گوتی یه کان به کارهاتووه 'nišē saklāti' یه که له روونوسه دواتره کانی نووسینه کانی پادشای کاشی 'نگوم کاکریمی' دا هاتووه، نه میش و اتاکه ی تهماوی یه و له شیکردنه وه نایهت.¹¹²

وهک وولاق سوپارتو، وولاق گوتی یه کانیش هه ندیک به ره می هه بووه که به گوتی ناسراو بووه، وهک هه نجیری گوتی، یاقیقی گوتی، خوری، عه ره بانه و هی تر.¹¹³

پادشایان گوتی له ماوه ی ۱۲۵ سالی فه زمانه وای یان (به گویره ی ده قیتی تر ۱۲۴ سال) دا له باشوری میسوپوتامیادا جگه له که میک نه بیت، نووسینی وایان جن نه هیشتووه. یه کیک له مانه چهنده قیتی تا راده یه ک دریز و له رووی میژوو یی به وه گرنگی ئیتر پیدو-بی/وا-زیر 'Erridu-Pi/Wa-zir' ن که ماوه ی سالانیکی زۆر بوو وون بووون و له سالانه ی دوا یی دا دۆزرانه وه و له لایهن کوتشهر Kutscher هوه بلا و کرانه وه.¹¹⁴ نووسینیکی تریش هی لا-هه راب 'Lā- arāb' ه له سه ر سه ره

¹¹¹ بروانه:

Speiser, *Mesopotamian Origins*, p. 102 ff.; Speiser, "On the Alleged *namru* 'fair(-skinned),' " *Orientalia* 23 (1954), p. 235-236; Hallo, *RIA*, p. 717.

له هه ندیک باری تر دا که نه زاراو هیه ی تیا دا به کار هاتووه، زیاتر به لای نه وه دا ده چیت که مه به ست لئی "شوخ" یان "چاک" بوو بیت، بۆ نمونه له سه ر نه مه بروانه نامه یه کی سه رده می بابلی کۆن که لیزه دا بلا و کرانه ته وه:

van Soldt, W. H., *altbabylonische Briefe XII: Letters in the British Museum*, Leiden, 1990, No. 112, p. 94-5.

¹¹² Hallo, *Ibid*.

¹¹³ Hallo, *Ibid*.

¹¹⁴ Kutscher, R., *The Brockman Tablets at the University of Haifa- Royal Inscriptions*, Haifa, 1989, pp. 49-70.

دیاکونوف پیشینازیکی به به‌های سه‌بارت به سیستمی فرمان‌روایی گوتی هه‌یه؛ وورد بوونه‌وه له لیستی ناوی پادشایان گوتی که له لیستی پادشایان سومه‌ری دا هه‌یه، ده‌ری ده‌خات که سه‌رده‌می فرمان‌روایی پادشاکانین کورت کورت بوون و له‌ماوه‌یه‌کی کورت دا ناوه‌کان دووباره ده‌بنه‌وه. سه‌باری ئە‌مه‌ش، رسته‌یه‌کی سه‌ره‌تای لیسته‌که که به پیتی راقه‌ی دیاکونوف ده‌لایت "هۆزی گوتی پادشای نه‌بوو،" پیکه‌وه وایان کرد دیاکونوف بر‌وای وایت که گوتی‌یه‌کان پادشایان نه‌بووینت، به‌لکو سه‌رۆک هۆزیان به هه‌لبژاردن داناییت که بۆ ماوه‌یه‌کی دیاری کراو فرمان‌روایی وولاتیان کردبیت و دووباره هه‌لبژاردنه‌وه‌یان بۆ زیاتر له جاریکیش شی‌او بوو بیت.¹¹⁵

سه‌رچاوه‌کانی سه‌رده‌مانی پاشتریش ناوی گوتی‌یه‌کان وه‌ک دوزمن و ر‌کابه‌ری خۆیان ده‌بن، وه‌ک له نووسینه‌کانی ئاشور ناسیرپالی دووم و ئە‌سارحه‌ددون و سارگۆنی دووم و ئاشور بانپیلی ئاشوری و نابونائیدی بابلی دا هاتوو. کتیوی 'نیموش'، که ئاشورناسیرپال له وولاتی لوللویی‌یه‌کاندا باسی ده‌کات و ده‌لایت لوللویی‌یه‌کان خۆیان 'کینیا' ی پین ده‌لین، له هه‌ندیک ده‌قی پاشتردا وه‌ک کتیوی وولاتی گوتی‌یه‌کان ناو ده‌بریت: "... کتیوی نیموش... که له گوتیومه،"¹¹⁶ هۆی ئە‌مه له‌وانه‌یه ئە‌وه بووینت که گوتی‌یه‌کان زیاتر له لوللویی‌یه‌کان له‌لایه‌ن نووسه‌ره‌کانی باشوره‌وه ناسراو بووینت. سه‌رگوزشته‌کانی سه‌بارت به گوتی‌یه‌کان و کتیوی نیموش و که‌ش‌یه‌که‌ی له‌سه‌ری

¹¹⁵ Frayne, D. R., *RIME* Vol. 2: Sargonic and Gutian Periods (2334- 2113 BC), Toronto, 1993, E2. 2. 14. 1 (p. 229).

¹¹⁶ Diakonoff, "Media," *The Cambridge History of Iran (CHI)*, Vol. 2, Cambridge, 1985, p.37.

¹¹⁷ Reiner, E., "Lipšur Litanies," *JNES* 15 (1956), No. 3, p. 135.

سه‌بارت به خوتندنه‌وه‌ی نیصیر *Nišir* به نیموش *Nimuš* له‌م سالانه‌ی دوایی دا، له به‌شی جو‌گرافی ئە‌م به‌شه‌دا باسکراوه.

لهنگه‌ری گرتووه - ههروه‌ک له ئه‌فسانه سومه‌ری و بابلی‌یه‌کاندا هاتووه که که‌شتی‌یه که له‌سه‌ر نیموش له‌نگه‌ری گرتووه‌ته‌وه- و له‌م حـۆره، له سومه‌ری و بابلی‌یه‌کانه‌وه بۆ ئه‌ده‌بیاتی دواتری خوری و جوله‌که¹¹⁸ و سریانی و پاشتریش عه‌ره‌بی گواستراونه‌ته‌وه، هه‌روه‌ک له قورئاندا "واستوی علی الجودی"¹¹⁹ ده‌بینن.

زمانیان:

زمانی گوتی هه‌تا ئه‌و رۆژه‌ی ده‌قی به‌م زمانه نووسراو- ئه‌گه‌ر هه‌بیت- نه‌دۆزرتیه‌وه، هه‌ر به‌ ته‌لیسم ده‌میینه‌وه. له‌گه‌ل ئه‌مه‌شدا، هه‌ندیک زانیاری که‌م، به‌لام گرنگ له‌باره‌یه‌وه له‌رێی هه‌ندیک ناوی که‌سی گوتی‌یه‌وه که له‌ لیستی پادشایانی سومه‌ردا هاتوون، ده‌کریت هه‌لبه‌یتنجریت. ئه‌م ناوانه ئه‌وه‌ پێشان ده‌ده‌ن که زمانی گوتی سه‌ر به‌

---

¹¹⁸ سه‌باره‌ت به‌ گوازارانه‌وی پارچه‌ی وێژه‌ی له‌م حۆره له‌ میسۆپۆتامیاوه بۆ وێژه‌ی جوله‌که له‌ رینگای خوری‌یه‌کانه‌وه، به‌روانه:

Speiser, E. A., "The Hurrian Participation in the Civilization of Mesopotamia, Syria and Palestine," *Oriental and Biblical Studies, Collected Writings of E. A. Speiser*, Philadelphia, 1967, pp. 266-7.

¹¹⁹ بێ سوود نیه گه‌ر لێرده‌دا رای شپایزه‌ر له‌م باره‌یه‌وه بجه‌ینه به‌رچاو. به‌رای ئه‌و له‌بنه‌رته‌دا ئه‌و کتێبه‌ی که‌شتی‌یه که له‌نگه‌ری له‌سه‌ر گرتووه له‌ ئه‌ده‌بیاتی میسۆپۆتامیادا نیموش بووه، به‌لام کاتیک خوری‌یه‌کان ئه‌م سه‌رگوزشته‌یه‌یان وه‌رگێترانه‌وه سه‌ر زمانی خوری، ناوی چپای نیموشیان گۆریوه به‌ ناوی به‌رزترین چپای نیشتمان بنه‌ی خۆیان که به‌رای زۆریه له‌ ناچه‌ی وان و ده‌رووشی دهریاچه‌که‌ی بووه، که له‌دواترادی بیتی ده‌وترا وولاتی ئورارتو، ئه‌م جپایه‌ش ئارارات بووه. به‌ رای شپایزه‌ریش، ده‌قی ئه‌م وه‌رگێترانه خوری‌یه‌ بووه، نه‌ک بابلی‌یه‌که‌ی، که جووه‌کان وه‌ریات گرتووه و وه‌ریان گێترانه سه‌ر زمانی عیبری و چووته ته‌وراته‌وه، بۆیه له‌و کتێبه‌ پیرۆزه‌دا چپای ئاراراته، نه‌ک نیموش، که که‌شتی‌یه که له‌نگه‌ری له‌سه‌ر گرتووه. یۆ ئه‌م رایه‌ی شپایزه‌ر به‌روانه:

Speiser, *Oriental and Biblical Studies*, p. 267.

گروپی گهورهی زمانه کانی زاگروس بووه وهک زمانه کانی عیلامی (؟) و لولوبی و یه کینک بووه لهو زمانانهی که حه مورابی به "سهخت" وهسفی داو. ¹²⁰ به لی وورد بوونهوه و سه رنج دانی ئەم ناوانه، شپایزه ر توانویهتی هه ندیک له رواله ته کانی پیتشیا ز بکات، وهک بوونی پیتشگری *w/a/iarla*، توخمی *-laga-* و پاشگره کونسۆنانتی یه کانی *-b-* و *-ṣ-* و *(a)n-* ¹²¹ وهک له ناوه کانی 'سارلاگاب *Sarlagab*، 'ئیلولومیش *Elulumesš*، 'ئینیمیا کیش *Inimibakeš*، 'ئیکیشاوش *Igešaus*، 'یارلاگاب *Jarlagab*، 'یارلاگانا *Jarlaganda*، 'ئیریگان *Tirigan*، ¹²² 'ل-ه راب *Lā- 'arāb*، 'شارلاک *Šarлак* که شارکالیشه رپی به دیلی گرتووه، ¹²³ 'ئیندوشش *Endušš* پادشای گوکی ی نامه کانی شمشاره ¹²⁴ ته نانهت له وانه شه 'خه تانیش *Hataniš* ی فه رمانه ر وه ای خه مازیش. ¹²⁵ پاشگری *-ṣ-* بچ ده چیت زور

¹²⁰ Gadd, C. J. and L. Legrain, *Ur Excavations. Texts (URI) I: Royal Inscriptions*, London, 1928, No. 146, p. 44-45.

¹²¹ Speiser, *Mesopotamian Origins*, p. 97.

¹²² بروانه:

Jacobsen, *SKL*, pp. 118-121.

شاریکیش به ناوی 'لاگا (ب) لاگا *Laga(b)laga* وه له وولاتی زاموا هه بووه که ناشورناسیرپال له کانی جهنگه کانی زاموادا داگیری کردووه، هه مان ئەم توخمی 'لاگا *laga* نمونه یی تیادایه که سه ر به هه مان ئەم گروپه یه. بۆ دهقی نووسینه شاهانه که ی ناشورناسیرپال که ئەم ناوه ی تیادا هیناوه، بروانه: Grayson, *RIMA 2*, I, A.0.101.1 (No. 1), ii 19b-23a, p. 203.

¹²³ بروانه:

Gadd, "The Dynasty of Agade....," *CAH*, p. 455.

¹²⁴ بۆ نمونه ی ئەم ناوه له مانه دا، بروانه نامه کانی ژماره:

8: 13, 14; 11: 8, 36 و هی تر له:

Eidem and Læssøe, *The Shemshara Archives*, p. 79.

¹²⁵ Speiser, *Op. Cit.*, p. 98.

به لام جاکۆبسن هه ولی داوه ریشه یه کی ئیتیمۆلۆجیی ئەکه دی بۆ ئەم ناوه بدۆزیه وه؛ به رای ئەو بریتی یه له شیوه یه کی کورت کراوه ی *'Hataniš-qabi* به واتای: "ئهو (خواوه ندیک) په مان ده دات که بهارێزیت." بروانه:

جار له ناوی که سیش و له ناوی شوینیشدا هاتیبت، وهک 'سیماش' *Simaš*، 'کیماش' *Kimaš* و 'توکریش' *Tukriš*، و زور لهوه دهچیت په یوه سیتی په کی له گهل پاشگری *si*-ی لوللوی دا هه بوویت. ¹²⁶ هرچی پاشگری *-an* یشه، له ناوچه کانی زاگروس دا باو بووه و تهها له ناو گوتی په کاندا باو نه بووه. هه ندیکی کهم ووشه ی گوتی له هه ندیک دهقی فرههنگی دا پاریزراون، هه رچهنده له باریکی خراب دان و زوریان شکاوی تیدایه، له مانهش: [*hara[mbi?]* به واتای *barirtu* ی نه کهدی که ناوی جوړه رووه کیکه. *elinu* به رامبر به ووشه ی *kurkanû* ی نه کهدی، به واتای 'رووه کی قاز' - که نازاین مه بهست لینی چی جوړه گیایه که- . هه روها ناوی چند خواوه ندیکی گوتی ش له لیستی ناوی خواوه ندانی ناسراو به *AN: ^dan-nu-um* دا هاتون که به داخه وه تهها ناوی دوااین خواوه ندیان له لیسته که دا به ساغی ماوه ته وه که نه ویش ناویکی گوتی نمونه یی یه: 'نه بوبلاب' *Abublabb*. ¹²⁷

لوللوی (بی) په کان:

ناونانیا:

لوللوی په کانیش گهلکی تری کوردستانی کون بوون که ناوه که شیان به سهر نه و ولاته دا د ابرابو که تیایدا ده زیان. ناوی نهه گهل و ناوی ولاته که یان به چند شتیه ی

SKL, p. 98, note 168.

¹²⁶ Speiser, *Op. Cit.*, p. 98.

نهه پاشگره له ناوه کاشی په کانیشدا زور دیت، به تایهقی ناوی شوین. لهه باره یوه شپایزه ریشنیاز دهکات ناوی شاری به ناویانگی سومه ری 'له گمش' *Lagaš* له دوو برگه ی گوتی *laga* و *-š* ینیک هاتیبت، نه ووش بیر دهخاتوه که چاخی زیرین نهه شاره له سه رده می فرمانر هوائهقی گوتی په کاندا به ریکه موت نه بووه، به لکو په یوه ندی په کی به ددور به ره گوتی په کهو تیکه لکیش بوون له گهل گوتی په کاندا هه بووه. پروانه:

Mesopotamian Origins, p. 99.

¹²⁷ Hallo, *RIA*, p. 719.

جیاواز له سه‌رچاوه میخی‌یکاندا نووسراوه، به‌لام جیاوازی‌یه‌کانی که‌مترن له جیاوازی‌یه‌کانی شیوه‌ی ناوی گوتی‌یه‌کان. له‌هممو شیوه‌کان زیاتر 'Lul(l)ubu(m)' و 'Lullume' و 'Lulubuna' ن. له شمشاره به‌شیوه‌ی 'Lullu(um)' هاتووه^{۱۲۸} و له نوزی به‌شیوه‌ی 'L/Nullu' ^{۱۲۹} نیشتمانی لولوبی‌یه‌کان به گشتی له ناوچه‌ی ئیستای سلیمانی دا بووه، به تایبه‌ی له ده‌شتی شاره‌زور چه‌قی به‌ستبو، لانی که‌م له سه‌رده‌می ئاشوری نوئی دا به‌م جوړه بووه. ناوی 'لولوبی' له ده‌قه‌کانی هزاره‌ی دووه‌می پ.ز. دا، جگه له واتا نه‌زادی‌یه‌که‌ی، "بیانی" و "چیایی" شی ده‌گه‌یاند.^{۱۳۰}

شوئیمان:

هه‌روه‌ک ناماژه‌ی بۆ کرا، نیشتمانی لولوبی‌یه‌کان له ده‌شتی شاره‌زور و ده‌روپشته‌که‌ی چه‌قی به‌ستبو. له پتی ده‌قه‌کانی ئه‌رپاخواه ده‌زانین که لولوبو نزیکتین دراوستی ئه‌رپاخوا بووه له رۆژه‌لاته‌وه.^{۱۳۱} هه‌روه‌ک له جوگرافیاکه‌ی سارگۆنیشدا هاتووه، که تیایدا وولاتی لولوبی‌یه‌کان راسته‌وخۆ له‌پاش ئه‌رپاخوا ناوی هاتووه و ده‌لیت که‌وتوه‌ته "نیوان ئورونا" ^{۱۳۲} 'Uruna' و 'سینو' ^{۱۳۳} 'Sinu' هوه. ئهم ناوه‌ی دوا‌یی‌یان له‌م رۆژی ئیستادا هیچ شتیکی له‌باره‌وه نازانین. وولاتی لولوبو له رۆژه‌لاته‌وه به‌راوه‌یه‌کی نزیک له گومان به‌ده‌ر تا ناوچه‌کانی ده‌روپشتی مه‌ریوان یان هه‌ندیک به‌شی باشوری ده‌ریاچه‌ی ورمی ده‌کشا. ئهم راستی‌یه‌ له ناوه‌پۆکی

¹²⁸Eidem and Læssøe, *Op. Cit.*, 3: 19; 12: 27; 36: 35; 39: 10 etc.

¹²⁹Klengel, H., "Lullu(bum)," *RIA*, Band 7 (1987-1990), Berlin-New York, p.

164.

¹³⁰ Klengel, *Op. Cit.*, p. 615.

¹³¹ Speiser, *Mesopotamian Origins*, p. 88.

¹³² سه‌بارت به ئورونا، به رای فردین له نزیک یان له گوتی روبرای دجله بووه، له ناوچه‌ی زئی

خواروو. بروانه:

Frayne, *EDGN*, p. 89.

¹³³ Grayson, *AFO*, p. 59.

نوسینه‌کی شهلانسه‌ری سنج یم (۸۵۸-۸۲۴ پ.ز.) ی پادشای ناشوره‌وه هله‌هنجراوه که له‌باسی له‌شکر کیشی‌یه‌که‌یدا بۆ سهر لوللوی‌یه‌کان له ۸۵۵ پ.ز. دا باسی "ده‌ریا"ی زاموای ناوه‌وه ده‌کات،^{۱۳۴} و ئەم ده‌ریاچه‌یه هه‌ندیک به ده‌ریاچه‌ی ورمی ی ده‌زانن^{۱۳۵} و هه‌ندیکی تریش به ده‌ریاچه‌کی زیریاری نزیک مه‌ریوان.^{۱۳۶} درێژبوونه‌وه‌ی وولاتی لوللوبوم بۆ سهر ده‌ریاچه‌کی، ده‌قیکی تریش ده‌یسه‌لمینتیت که له بۆغازکۆی دۆزراوه‌ته‌وه‌و ئاماژه بۆ شوپتیک به ناوی 'شودول' *Sudul* ده‌کات که له وولاتی لوللوبوم له رۆخی ده‌ریا بووه.^{۱۳۷} بوونی نه‌خشی هه‌لکه‌ندرایی ئانوبانی پادشای لوللوی‌یه‌کان له قه‌ده‌ شاختیکی سه‌رپولی زه‌هاو وای کردووه زۆر له توێژه‌ران بینه سه‌ر ئەو باوه‌ره‌ی که وولاتی لوللوی‌یه‌کان تا ئەم شوپته‌ی سه‌ر روبراری ئەله‌وند له باشوره‌وه درێژبووبینه‌وه،^{۱۳۸} ئیتر له‌ئەنجامی سه‌رکه‌وتنی سه‌ربازی لوللوی‌یه‌کان بووبیت یان کۆچ و په‌وی ئاشتی‌یانه‌یان. به‌لام بوونی ئەم نه‌خشه له‌م شوپته‌دا ناکریت به‌هه‌لگه‌ی درێژبوونه‌وه‌یه‌کی دیمۆگرافی‌یانه بۆمیردیت، چونکه، هه‌روه‌ک زانراوه، زۆر جار له میژووی کۆن دا روه‌ی داوه که پادشایان و ده‌سته‌لات دارانی سه‌رکه‌وتوو و براوه میلی

¹³⁴ Luckenbill, D. D., *Ancient Records of Assyria and Babylonia (ARAB)*, Vol. I, Chicago, 1926, p. 228, § 617; p. 247, § 686.

¹³⁵ Medvedskaya, I., "Zamua, Inner Zamua and Mazamua," *Variatio Delectat: Iran und der Westen* (Gedenkschrift für Peter Calmeyer, Herausgegeben von R. Dittmann, B. Hroudá, U. Löw, P. Mathiae, R. Mayer-Opificius and S. Thürwächter), Münster, 2000, p. 436; 442.

¹³⁶ Speiser, "Southern Kurdistan...", *AASOR*, p. 19.

تیبینی بکه شپایزه‌ر ناوه‌کی به 'زیرپۆر' نوسیه‌وه.

¹³⁷ Klengel, *Op. Cit.*, p. 166.

¹³⁸ شتریک له‌و باوه‌ره‌دا بووه که سه‌رپولی زه‌هاو نیشتمان بنه‌یان بووبیت و له پاش دا به‌ره‌و ناوچه

کۆیستان‌یه‌کانی نیوان سیروان و زئی ی خواروو کشابیتن، به‌روانه:

Streck, M., "Das Gebiet der heutigen Landschaften Armenien, Kurdistan und welpersien nach den Babylonisch-assyrischen Keilinschriften," *Zeitschrift für Assyriologie (ZA)* XV (1900), p. 294.

به‌لام کامیرون به‌پینچه‌وانه‌وه، باوه‌ری وایه له شارده‌زوروه‌وه به‌ره‌و ئەو خواره‌وه داگه‌رابیتن، به‌روانه: Cameron, *History of Early Iran*, p. 40.

سەرکهوتیان له وولاتانی بیگانهدا چهقاندوووه و نهخشی یادگارانهیان بۆ سەرکهوتهکانیان تیاياندا ههلهکهندوووه. ئەم نهخشهش دهشیت یه کینک بیت لهوانه و لهههمان کاتیشدا دهشیت لهوانهش نهبیت، چونکه بۆ وولاتی لولوبو نارهحهت نهبووه پهلی دهستهلاتی بۆ ئەم شوینیه بکیشیت، بهتایهتی ئەگەر مهوداکه ی وولاتی لولوبو هینینهوه یاد که جوگرافیاکه ی سارگۆن بۆمان توّمار کردوووه: ۹۰ بیرو *bēru*،^{۱۳۹} که وادیاره ههموو ئەو سهرزه مینانه ی حساب کردوووه که له سهرچاوه کانی سیروان و زئی ی خواروووهوه دهکشان تا دهگاته دهریاچه ی ورمی،^{۱۴۰} لهو شوینیه ی که باوهر وایه نهوهکانی لولوبی یهکان بووینن که له سهرتای ههزاره ی یه کهمی پ.ز. دا دهولهتی 'ماننا *Manna*' یان بنیات ناوه.

وا یی دهچیت زاموا کرۆکی وولاتی لوللو بووینت. زامواش بهههموو لیک دانهودهو بۆچووینیک ههر ههمان دهشی شاره زوور بووه، بهشی ههره زۆری شارو ئاوهدانی و چهقه شارستانی یهکانی لوللوی تیدا بووه که ناوهکانیان له سائنامه و نووسینهکانی ئاشورناسیرپال و جینشینهکانی دوا ی دا هاتوون که تیاياندا باسی شهرو شوپ و لهشکرکیشی یهکانیان له زاموا ده کهن. جینگای سهرنج و گرنگی یی دانه که لهم نووسینهدا باس له دابهش کردنی ناوهکیی وولاتی زاموا کراوه، وهک 'زاموا *Zamua*'، 'زاماموا *Mazamua*' و 'زاموا شا بیتانی *Zamua ša bitāni*'، که کهمیک به درێژی لهلایه ن شپایزه ر و میدقیدسکایا وه بۆ دیاری کردنی واتای تهواویان و شوینیان له ناو وولاتی زاموادا لینی کۆلدرارهتهوه.^{۱۴۱}

¹³⁹ Grayson, *AFO*, p. 60, l. 39.

¹⁴⁰ Diakonoff, *History of Media*, p. 158.

ههروهها نهخشه ی لاپه ره ۲۰۸ ی ههمان ئەم سهرچاوه یه.

¹⁴¹ Speiser, *AASOR*; and Medvedskaya, *Op. Cit.*

خه لکی لولو:

وهک دهرده که ویت، لولوبی به کان له کۆمه لگایه کی هۆزایه تی دا ژباون و شانشین و میرنشینان پیک هیناوه. رهنگه پادشاکانیا و میره کانیا سهرۆک خیل و هۆزه کان بووینن که له کاتی شالوو مه ترسی دهره کی دا به کیان گرتوو و له کاتی تریشدا ناحهزو رکابه ری به ک بوون. له نامه کانی شمشاره دا "پادشاکانی لولو" ¹⁴² مان بهرچاو ده که ویت و له سالنامه کانی ئاشورناسیرپالیشدا باسی چه ندين پادشا و میری لولوبیمان بهرچاو ده که ویت و ناوه کانیا ده بینن. ¹⁴³ ده قیگی میژووی-ئهفسانه بی له بوغازکۆی دۆزراوه ته وه، ئه گهر بتوانین پشتی به ستین، ئه وا لولوبی به کان جار پیک له جار ان "شاهان

میدفیدسکایا که پشتوو ته نهجمی ئه وهی که مازاموا له گهل زاموا دا ته واو به ک نایه ته وه، به لکو مازاموا ئه ناوده که شه مشی-ئه ده دی پینجم له وه ههر ئه ی نا که خۆی له خاکی زاموای داپچری و جیای کرده وه، بروانه:

Medvedskaya, *Op. Cit.*, p. 439; 441; 443.

زاموا شایتانی (واته: زموای ناوده وه) ئه وه به شه ی وولاتی زاموا بووه که که وتبووه پشت ئه وه ی پتی ده ووتریت *chaîne magistrale* (ئه مهش به وه به شه ی جیاکانی زاگرو س ده ووتریت که به رزترین شای زنجیره که یه وه به شه ی ههره زۆری کورستان دا تیه ره ده بیت و سنووری ئیستای عیراق و ئیران پیک ده هیتیت، له خالی سنووری تورکیای ئیستاره ده ست یه ده کات و به ره و باشوور تا ماهیده شت ده کشیت و پاش ئه وه ی ریگای گه وره ی خوراسان له م شوینه دا ده بیریت، له دوا به وه ده ست یه ده کاتوه و به رزایی به کانی به ختیاری پیک ده هیتیت)، و دهریای زامواش، به رای ئه وه دهریاچه ی ورمج بووه نه ک زریبار، بروانه:

Op. Cit., p. 435f.; 442.

¹⁴² بروانه:

Eidem and Læssøe, *Op. Cit.*, 63: 24-25; 64: 22.

¹⁴³ بو باس و خواسی شه ره کانی ئاشورناسیرپال له زاموا و ناوی میرو پادشا لولوبی به کان له سالنامه کانی ئاشورناسیرپال خۆی دا، بروانه:

Grayson, *RIMA 2*, I, A.O.101.1 (No. 1), ii 19b ff.

شا"یه کیان هه بووه ناوی ئیمماشکۆ(ش) (*Immašku(š)*) بووه و هاوشانی پادشایانی توکریش و عیلام بووه.¹⁴⁴ له زۆر نووسینی ئەدهبی دا، لوللوی یه کانیس وه ک گوتی یه کان، به دوژمنکار و چیانشین شه ره نگیزی خاوهن هیزی له سروشت به دهر باس کراون، ههروه ک له ئەفسانهی نه رام- سین¹⁴⁵ و داستانی ئیبرا و ئیشوم دا ده بینریت.¹⁴⁶

---

¹⁴⁴ Klengel, *RIA*, p. 166; Cameron, *Op. Cit.*, p. 29; 35.

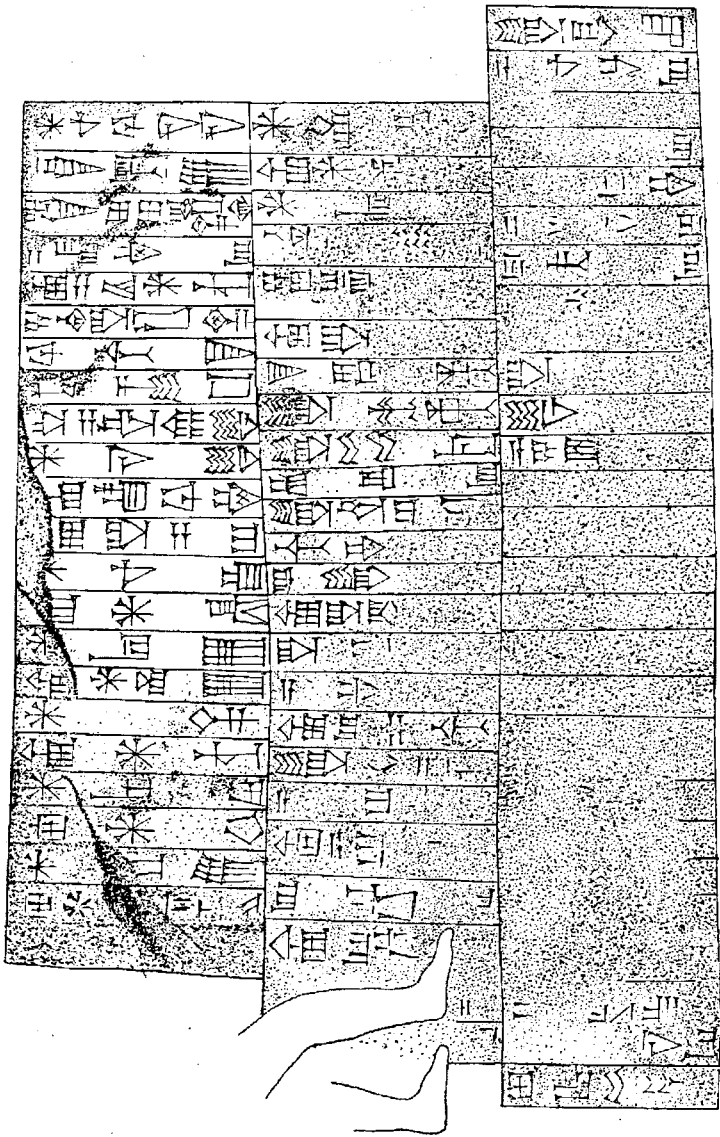
¹⁴⁵ بروانه:

Lewy, "Assyria," p. 739;

هه روه دا:

Westenholz, J. G., *Legends of the Kings of Akkade*, Eisenbrauns, 1997, p. 250-1.

¹⁴⁶ Hecker and others, *TUAT*, p. 798.

شيوه‌ی ژماره ۱: رونووسی نووسینه‌کهی تانوبانینی له سه‌ریولی زدهاو. سه‌رچاوه:

B. Nasrabadi, "Beobachtungen zum Felsrelief Anubaninis," ZA 94 (2004).

خۆشبهختانه وینهی چه‌ند لوللویی‌یه‌ک له‌سه‌ر میلی سه‌ر که‌وته‌که‌ی نه‌رام-سین که‌ له شوش (=سوسه) دۆزراوه‌ته‌وه، پارێزراوه. له‌م وێنه‌دا ده‌ده‌که‌وێت پۆشاکیان پێسته‌ی ئاژه‌ل بووه، زۆر بێ ده‌چیت پێسته‌ی مه‌ر بووین، کلاوی کلک درێژیان له‌سه‌ردایه‌و چه‌کیان ڕم و تیرو که‌وانه. دووریش نیه‌ ئه‌و دیلانه‌ی له‌سه‌ر میلی سه‌ر که‌وتنی تری پادشایان ته‌که‌ده‌ نه‌خش کراون و پرچی درێژیان هه‌یه، لوللویی بووین. لوللویی‌یه‌کان به‌گشتی جوتیار بوون، هه‌روه‌ک له‌ نامه‌یه‌کی شمشاره (SH 812) وه‌ ده‌رده‌که‌وێت¹⁴⁷ دانه‌وێله‌یان ده‌چاند و ده‌فروشت. سه‌رباری ته‌مانه‌ش، وولاتی لوللو سه‌رچاوه‌یه‌کی گرنگی کۆیله‌ بووه و کۆیله‌کانی له‌ ته‌رپاڤخا به‌هایه‌کی به‌رزیان هه‌بوو.¹⁴⁸

خواوه‌نده‌کانی لوللو زۆر بوون؛ سالنامه‌کانی پادشایان ئاشور وه‌ک تیگلات پیلێسه‌ری یه‌که‌م (1115-1077 پ.ز.)، که‌ تیایدا ده‌لێت بێ 25 خواوه‌ندی لوللویی به‌تالان بردووه،¹⁴⁹ و ئاشورناسیرپال، که‌ باسی به‌تالان بردنی گایه‌کی کینوی مسینی (پیرۆز؟) ی کردووه، به‌لگه‌ی ته‌م ووته‌یه‌ن.¹⁵⁰ ئانویانینی ش، پادشای لوللو، له‌ نووسینه‌ شاهانه‌که‌یدا له‌ سه‌رپولی زه‌هاو ناوی هه‌ندیک له‌ خواوه‌ندانه‌ی ڕیز کردووه که‌ په‌رستوونی، ته‌وانیش: ئانو Anu، ته‌نتوم Antum، ئینلیل Enlil، ئینلیل Ninlil، ده‌ده‌ Adad، ئیشتار Ištar، سین Sin، شه‌مه‌ش Šamaš،

¹⁴⁷ Eidem and Læssøe, *The Shemshara Archives-1- The Letters*, p. 134-5.

¹⁴⁸ Speiser, *Mesopotamian Origins*, p. 95.

¹⁴⁹ Grayson, *RIMA 2*, I, A.0.87.2 (No. 2), 23-24, p. 34.

¹⁵⁰ *ARAB I*, p. 152, § 454.

له‌سالنامه‌ ئاشوری‌یه‌کاندا هه‌تا ده‌گاته‌ ئاشورناسیرپال، باسی هه‌چ تالانی‌یه‌کی له‌ ئاسن دروست کراو له‌ وولاتی لوللویی‌یه‌کاندا به‌رچاو ناکه‌وێت، هه‌رچی باس ده‌کریت، به‌ پله‌ی یه‌که‌م برۆنزو مسه‌ و به‌ بریکێ که‌مه‌تر زیوو زێر. ته‌مه‌ راستی‌یه‌کی سه‌یر و سه‌ر سوڤه‌یتنه‌ره، چونکه‌ چاخێ ئاسن چه‌ند سه‌ده‌یه‌ک بوو له‌ ناوچه‌که‌دا ده‌ستی بێ کردبوو و ئاشورناسیرپال خۆی پاچ و ته‌وری ئاسنێ بۆ ڕینگا کردنه‌وه‌ له‌ ده‌ربه‌ند و ته‌نگه‌کان وولاتی لوللو بودا به‌ کاره‌یناوه، هه‌روه‌ک له‌م نووسینه‌ی دا ده‌لێت:

RIMA 2, I, A. 0.101.1 (No. 1), ii 49b- 60a, p. 205.

‘نیز-من-سیانا *Nin-an-sianna*’ و ناوی تر که یان به ته‌واوی شکاون یان هینده سرراونه‌ته‌وه که ناخویندرینه‌وه.¹⁵¹ له‌مانه‌ش گرنگتر ناوبردن خواوه‌ند *’Nišba*، یه، گه‌وره‌ی (؟) خواوه‌ندانان شانشین س/شیمورروم، که له ده‌قی دووه‌می نووسینه‌که‌دا ناوی هاتووه (ستوونی II, 1 44)، هرچه‌نده باوه‌ر زیاتر به‌ره‌و ته‌وه ده‌چیت که هم نووسینه‌یان هی ئیددی- (ن)-سین بوویت نه‌ک ئانوبانینی پادشای لولوبوم (بۆ ئه‌مه بره‌وانه به‌شی سنج یه‌می هم کتیبه).

زمانیان:

زمانه‌وانان له‌چهند وشه‌یه‌کی کهم به‌ولاوه زیاتریان نیه له‌باره‌ی زمانی لولوبی‌یه‌وه ییلین. وشه‌یه‌کی لولوبی که *’Ianzu* "یانزو" ه‌چهندسال له‌مه‌ویه‌ر له‌لایه‌ن دیاکۆنۆفه‌وه پیشنیا‌زکرا به‌وه‌ی واتای "پادشا" ده‌گه‌یه‌نیت ته‌ویش به‌ه‌راوورد‌کردنی به‌ وشه‌ی پادشا له‌زمانه‌کانی دواتردا. به‌لام له‌م مه‌یدانه‌دا شپایزه‌ره که هه‌ولتی داوه به‌ پشت به‌ستن به‌و ناوه که‌سی و ناوه جوگرافی‌یانه‌ی به‌ پله‌ی یه‌ کهم له‌ سه‌رچاوه ئاشوری‌یه‌کاندا تۆمار کراون، هه‌ندیک له‌ دیارده جیاکه‌ره‌وه‌کانی زمانه‌که‌یان هه‌لبه‌نجینیت. یه‌کیک له‌م جیاکه‌ره‌وانه پاشگری *ni-* یه له‌ ناوه که‌سی‌یه‌کاندا، وه‌ک ناوی ئانوبانینی،¹⁵² و *’Satui*،¹⁵³ ته‌و پادشا لولوبی‌یه‌ی نه‌رام-سین به‌سه‌ریدا سه‌رکه‌وت،¹⁵⁴ *’Sabini* فه‌رمانه‌ه‌وا‌ی شاری کيسيرتو *’Kisirtu*‌ی زاموایی،¹⁵⁵ و له‌وانه‌یه‌ بتوانین ئار-دوننی

¹⁵¹ بۆ ده‌قی نووسینه‌که‌ی ئانوبانینی له‌ سه‌رپولی زده‌او، بره‌وانه:

Edzard, "Zwei Inschriften am Felsen von Sar-i-Pül-i-Zohāb: Anubanini 1 und 2," *AJO* 24 (1973), pp. 73-77.

¹⁵² ئه‌مه ئه‌گه‌ر ئه‌م ناوه ئه‌که‌دی نه‌ییت <*Anu-banini*. شایان سه‌رنج دانه هیوزینگ ناوه‌که‌ی به‌

ناوی خواوه‌ندی عیلامی *’خومبان Humban* دوه به‌ستوده‌ته‌وه، بره‌وانه:

Hüsing, G., "Der Zagros und Seine Völker," *Die Alte Orient* IX (1908), p. 16 ff.

¹⁵³ Barton, *RISA*, p. 142.

¹⁵⁴ Grayson, *RIMA* 2, I, A.0.101.1 (No. 1), ii 49b-60a, p. 206.

Tar-dunni 'یش،^{۱۵۵} تاوهنی نهخشه هه لکه ندراره که ی دهر به نندی بیلوله، له گه لیاندا ریز بکهین. به لام ناوی هاوسهره که ی ثانوبانیی که له ئەفسانه که ی "پادشای کوئا" دا به 'میلیلی *Melili*' هاتوو^{۱۵۶} ناویکی نمونه یی به له جزری ناوه بر گه دووباره کانی گاسور. ناوی 'میماشکوش' ی شاهانشا لوللوی به کهش که ئامازه ی بۆ کرا، زیاتر له ناویکی کاشی یان گوتی ده چیت وه ک له وه ی له لوللوی بچیت.

پاشگری *-si* له ناوه کهسی و جوگرافی به کاندای زۆر دووباره ده بیته وه، له پال کۆمه لیک پاشگری تر دا که پاشگره عیلامی به کاتمان یاد ده هیننه وه^{۱۵۷} وه ک *-k*، *-r*، *-s* و *(a)n* - و ئامازی کۆ: *-p* یان *-b*^{۱۵۸}. لیره دا دووباره نووسینه وه ی نمونه کانی که شپایزه ر هیناوتی به وه له وانه به به سوود بیت:

<i>Sim-aki</i>	(زنجیره چیا)
<i>Az-iru</i>	(چیا)
<i>Kull-ar</i>	(زنجیره چیا)
<i>Bat-ir</i>	(چیا)
<i>Ed-ir</i>	(روبار)

¹⁵⁵ یان به یی خوتندنه وه ی دیاکونوف: 'لیشیر-پیرینی *Lišir- Pir'ini*'، بروانه:

Diakonoff, "Media," *CHI*, p. 39;

هیوزینگ به 'شیل-x-دون(?) -ni-*Šil-x-dun*(?)' خوتندوویه تی به وه، بروانه:

Hüsing, *Op. Cit.*, p. 17.

ده بیت تییبی بکهین که پاشگری *-ni* به کیک له پاشگره زۆر به کارهاتوه کانی ههردوو زمان خوری و ئورارتیشه.

¹⁵⁶ Cf.: Hallo, *RIA*, p. 709.

¹⁵⁷ وادیاره ئەمه هۆی به ستنه وه ی زمان لوللوی به به زمان عیلامی به وه له لایه ن هیوزینگه وه، بروانه:

Hüsing, *Op. Cit.*, p. 19ff.

¹⁵⁸ Speiser, *Mesopotamian Origins*, p. 91.

Zam-ri	(شار)
Bā-ri	(شار)
Lā-ra	(وولات)
Lal-ar	(چيا)
Ḥašm-ar	(دهر به نند)
Buna-si	(قهلا)
U-zi	(قهلا)
Ḥud-un	(شار)
Sua-ni	(چيا)
Radā-nu	(روبار)
Ḥalm-an	(وولات)
kini-pa	(چيا)
Niš-pi	(چيا)
Sum-bi	(چيا، له سه رده می سار گونی ناشوری به وه) ¹⁵⁹

وادياره به لايه ن که مه وه به ک ديالکتی تری زمانى لوللوی هه بووه، چونکه له سالنامه کانى ناشورناسيرپالى دووم دا هاتووه که کاتيک له شارى 'Zamri' بووه له زاموا، باج و سه رانه ی وولاتى 'Sipirmena' سىپيرمينا - که به شیکى زاموا بووه - ی بو هاتووه، که "وه ک زنان قسه ده کن."¹⁶⁰

¹⁵⁹ Speiser, *Op. Cit.*, pp. 91-4.

شپايزه ر هه نديک له پادشا هه ره زووه کانى وولاتى ناشورى سه ده ی ۱۹ و ۱۸ ی پ.ز. وه ک لوللاى 'Lullai' (ناوده کى واته: لوللوی)، 'بازای Bazai'، لوبای 'Lubai' و 'ئهداسى Adasi' به ره چه له ک لوللوی ده زانیت، بروانه:

Op. Cit., p. 90, note 8.

¹⁶⁰ ARAB I, p. 153, § 456.

خوری یه کان:

دواین گه لیک له گهلانی کوردستانی ناوه راست که لیره دا باسیان لئوه بکهین خوری یه کانن (له تهورات دا : حۆریت)، که بۆ ماوه یه کی درێژ نه ته وهی سه ره کبی ناوچه که بوون و رۆلئیکی رامیاری و فرههنگی ئینگجار گه و ره و گرنگیان له میژووی هممو رۆژهه لاتی نزیکي دیرین به گشتی و کوردستانی کۆن به تاییه تی دا، گتیاوه. وادیاره خوری یه کان له بن خه لکی ناوچه که نه بوون، به لکو کۆچ هتته ربوون. نیشتمانی دیرینان زیاتر له وه ده چیت کویستانه کانی باکور و ناوچه کانی قهوقاز بوویت، ئەمەش به پشت بهستن به په یوه ندی یه زمانه وانی یه کانی نیوان خوری و ئورارتی که واین ده چیت بنه چه یه کی کۆنی هاو به شیان هه بوویت وله نیو زمانه وانه کاندای زمانی 'خوری-ئورارتی بنه Proto Hurro-Urartian' ی یی ده ووتریت. باوه ر وایه ئەم زمانه هاو به شه کۆنه له هزاره ی سێ یه می پ.ز. به دواوه ئیتر بۆ دوو لقی جیای خوری و ئورارتی په ره ی سه ندییت. جگه له مەش دیاکونوف چه ندین ووشه ی خوری ده ستیشان کردوه که له یه ک چوون و هاو به شیان له گه ل زمانه کانی باکوری رۆژئاوای قهوقازدا هه یه.¹⁶¹ کات و میژووی ووردی ئەم داکشانه خوری یه به ره و باشور نه زانراوه. کۆنه ناسان و زمانه وانان هه ولیان داوه ئەم میژووه به پشت بهستن به به لگه ی زمانه وانی و بابەتی نووسراو، دیاری بکهن. به پیتی ئەمانه، میژووی جموجۆل و گه یشتیان ده بییت له کۆتایی هزاره ی سێ یه می پ.ز. دا بوویت،¹⁶² چونکه کهمیک پاش ئەمه ئیتر یه کهمین و

¹⁶¹ Diakonoff, I. M. and S. A. Starostin, *Hurro-Urartian as an Eastern Caucasian Language*, München, 1986; Hoffner, H. A., *Hurrian Civilization from a Hittite Perspective, Urkesh and the Hurrians*, p. 168.

¹⁶² شتاينکيلەر کۆنترین دهر کهوتیان له میسوپوتامیا به دومی نیوان ۲۴۰۰ پ.ز. و سه رده می نه رام-

سین دیاری کردوه، بروانه:

Steinkeller, *Op. Cit.*, p. 96.

سهره‌تایی ترین شوپنه‌واره‌کانی ناوی که‌سی خوری له به‌لگه‌نامه نووسراوه‌کانی میسۆپۆتامیادا تیبینی ده‌کرین. ناوی وه‌ک 'داحیش-مه‌تال' *Dahiš-atal* که پادشای ئەزوخینوم *Azuhinum* بووه و نهرام-سین به‌دیلی گرتووه،¹⁶³ 'پوتتیم-مه‌تال' *Puttim-atal* پادشای س-شیمورروم، که یه‌کێک له‌یاخی‌یه‌کانی دژی نهرام-سین بووه،¹⁶⁴ و به‌پیی گیلب *Gelb*، چهند ناویکی که‌سی له‌گاسور یش (سهرده‌می ئەکه‌دی) ههر خوری بوون.¹⁶⁵ به‌لام هه‌ندیک له‌تۆژهران باوه‌ریان وایه‌ بوونی خوری‌یه‌کان له‌میسۆپۆتامیادا هیشتا له‌مه‌ش کۆنتر بیت، ووشه‌ی سومه‌ری 'ti/abira' که واتای "مزگه‌ر"، به‌گۆره‌ی ئەمان ووشه‌یه‌کی به‌بنه‌چه‌خوری‌یه،¹⁶⁶ و به‌م جۆره‌ شاری 'باد-تیبیرا' *Bad-tibira* ی سومه‌ری که شاری به‌ناویانگی پیش لافاو بووه، ناوه‌که‌ی به‌بنه‌چه‌خوری‌یه. له‌سهرده‌می بنه‌ماله‌ی سی یه‌می ئوردا، بلابوونه‌وه و ده‌سته‌لات په‌یدا کردنی خوری‌یه‌کان له‌کوردستان دا و ته‌نانه‌ت له‌ده‌روه‌پیشی دا به‌ئاکام گه‌یشت، زۆربه‌ی تیبینی *ensi* یه‌کان و ده‌سته‌لات داره‌کانی ئەم ناوچانه‌ ناوی خوری‌یان هه‌بوو،¹⁶⁷ پاش ئەمه‌ش په‌ل کیشانیان ههر به‌رده‌وام بوو تاوه‌کو له‌سه‌ده‌کانی

¹⁶³ بۆ ده‌قی ئەو له‌وحه‌ی ئەم رووداوه‌ی تیدا تۆمار کراوه، بروانه:

Foster, *ASJ*, p. 23.

واددرده‌که‌ویت دوو شوپن به‌همان ناوی ئەزوخینوم هه‌بوون؛ یه‌کێکیان له‌باکوورتره‌وه له‌ناوچه‌ی خابور و ئەوی تریان له‌باشوور له‌ناوچه‌ی ئەرپایخا. ئەمه‌ی دوا‌ییان به‌شێوه‌ی ئەزوخینوم

Arzuhinum یش ناوی هاتووه. سه‌بارت به‌شوپنی هه‌ردوو ئەزوخینوم بروانه:

Steinkeller, *Urkes and the Hurrians*, p. 92, note 61.

بۆ زانیاری ووردی زیاتریش بروانه:

Salvini, M., "The Earliest Evidences of the Hurrians Before the Formation of the Reign of Mittanni," *Urkes and the Hurrians*, p. 100-102.

¹⁶⁴ Grayson, A. K. and E. Sollberger, "L'insurrection Générale Contre Naram-Suen," *RA* 70 (1976), p. 112, G l. 29.

¹⁶⁵ Gelb, *HS*, p. 52-53.

¹⁶⁶ Wegner, I., *Einführung in die hurritische Sprache*, Wiesbaden, 2000, p. 15.

¹⁶⁷ بۆ ئەمه‌، بروانه:

Astour, *SCCNH* Vol. 2, p. 15.

پاشتردا به سهر کردایهتی پادشا چالاکه کانیان گه‌یشتنه باکوری سوریا و ئاسیای پچووک و رۆخی ده‌ریای ناوه‌راست له لوبنان و فه‌له‌ستین ئیستا و بهم شیویه خوری‌به‌کان توانیان له‌ئه‌نجامدا له ناوه‌راستی هه‌زاره‌ی دووه‌می پ.ز. دا ئیمپراتوری میتانی دایمه‌زینن.

زمانیان:

زمانی خوری له پرووی ریزمانه‌وه زمانیکی ئیرگاتیقه.¹⁶⁸ بۆ نووسین، خوری‌به‌کان خه‌تی میخی‌یان به‌کاره‌یناوه و بۆ ئەمه‌ش گۆرانکاری‌یان به‌سه‌ریدا هیناوه تاوه‌کو له‌گه‌ل ده‌نگه‌کانی زمانی خوری‌دا بگۆنجیت و له‌همان کاتیشدا خه‌ته‌که‌یان ساکارتر کردوه به‌که‌م کردنه‌وه‌ی نیشانه‌کانی بۆ ۷۸ نیشانه و ژماره‌یه‌کی زۆر که‌م لۆگۆگرام¹⁶⁹ و نیشانه‌ی پیناسین.¹⁷⁰ فرمان له‌ره‌گیتک و زنجیره‌یه‌ک پاشگر پیک دیت که ده‌مه‌کانی

---

¹⁶⁸ واته له‌و زمانانه‌ی که‌ حاله‌تیکی ریزمان‌یان هه‌یه‌ تیا‌اندا بکه‌ری فرمانی ترانزیتیف ده‌رده‌خات و ئاماژه‌ بۆ بوونی ده‌کات. نمونه‌ی ئەم زمانانه‌ له‌مرۆی ئیستادا زمانی باسک و زمانی گورجی (جۆرجی)، له‌ زمانه‌ کۆنه‌کانیشدا خوری و سومه‌ری. بۆ نمونه له‌سومه‌ریدا (E-) یه‌ک له‌ پاش بکه‌ره‌وه‌ پاشگری ئییرگاتیف ده‌نووتیت. بۆ زانیاری زیاتریش، بره‌وانه‌ باسه‌که‌مان له‌ گۆفاری هه‌زارمێرد دا به‌ ناو‌نیشان "پیشه‌کی‌به‌ک بۆ زمانی خوری."

¹⁶⁹ Speiser, E. A., "Introduction to Hurrian," *AASOR* (1941), p. 11.

به‌گوێره‌ی شپایزه‌ر جیاکه‌ره‌وه‌ سه‌ره‌کی‌به‌کانی شیوازی نوریسی خوری ده‌گه‌رپنه‌وه‌ بۆ سه‌رده‌مانی ئاشوری کۆن، بره‌وانه:

Op. Cit., p. 13.

logogram = ئەو نیشانه‌یه‌ی به‌ ته‌م‌ا و وشه‌یه‌که‌.

¹⁷⁰ به‌گوێره‌ی ده‌قی به‌ناوبانگی 'نامه‌ی میتانی،' بره‌وانه:

Bush, F., *A Grammar of the Hurrian Language* (A dissertation presented to the Faculty of the Graduate School of Arts and Sciences, Brandies University, Department of Mediterranean Studies), Brandies, 1964, p. 20-21.

determinative = ئەو نیشانه‌ن که‌ ده‌خه‌رتنه‌ پیش‌یان پاش ناوه‌وه‌ بۆ دیاری کردنی جۆره‌که‌ی، ئایا

ناوی شیوته‌یان که‌سه‌یان ئازده‌یان که‌ل و په‌له‌ و به‌م جۆره‌.

فرمانه که و باره که ی (cases) و راناره باشگری به کان دیاری ده که ن.^{۱۷۱}

دهقی نووسراو به زمانی خوری له زۆر شوینه واری رۆژه لاتی نریک دا دۆزراونه ته وه، نامه که ی ئهرشیفی 'ئهل العمارنه' ی میسر که به 'نامه ی میتانی' ش ناسراوه به زمانی خوری نووسراوه و پادشای میتانی 'ئوشراتتا' *Tušratta* بۆ پادشای میسری ناردوه، ئیستا به کینکه له سهراوه گرنکه کان لیکۆلینه وه ی ئەم زمانه و درێژترین دهقی خوری به که تانیستا به دهست گه یشتوه. هندیک دهقی تری خوری له ئوگاریت (راس الشمره) له باکوری سوریا) و براک له خابور^{۱۷۲} و دهقی جووت زمانی زۆر گرنگی خوری به هیتی له خاتوششا (ناوه راسی ئەنه دۆل) دۆزراونه ته وه، که زانیاری به که لکی زۆریان له باره ی خوری به وه تیدا به.^{۱۷۳} نووسینه که ی پادشای خوری 'ئیش-ئەتال' *Tiš-atal*^{۱۷۴} کۆمه له دهقی پچووک و پارچه ی شکاوی له وحی به خوری نووسراوی تریش له چنده دهساله ی دوایدا له شوینه واره کان لارسا و ماری و ئیمار و هندیک له شوینه واره کان باشوری ئەنه دۆل دۆزراونه ته وه.^{۱۷۵} دهقه کان 'نوزی' *Nuzi* ش له رۆژه لاتی دیجله (یورغان ته په له نریک که رکوک) زانیاری به سوودیان له باره ی زمانی

¹⁷¹ Wegner, *Op. Cit.*, p. 45 ff.

بروانه ههروهها خسته په یوهندی داره کان ئەم بابته له لاپه ره کان:

65; 69; 80; 82 and 86;

Speiser, Introduction..., p. 82 ff.

بابته به بهها که ی جیورجیتریش له باره ی باشگره خوری به کانه وه زانیاری وورد و بهنرخه له م بواره دا تیدا به:

Giorgeri, M., "Die hurritischen Kasusendungen," *SCCNH* 10, 1999, 223-256.

¹⁷² Wegner, p. 25.

¹⁷³ Wegner, p. 24.

¹⁷⁴ بۆ نووتیرین لیکۆلینه وه له باره ی ئەم نووسینه وه، بروانه:

Wilhelm, G., "Die Inschrift des Tišatal von Urkeš," *Urkeš and the Hurrians, Bibliotheca Orientalis*, Vol. 26, Malibu, 1998, pp. 117-143.

¹⁷⁵ بروانه:

Wegner, pp. 18-23.

خوری یهوه به دهسته وه داوه، هرچهنده به زمانی نه که دی نووسراون، به لام کاریگه ری زمانه وانبی خوری زوریان پیوه دیاره، زور زاراوو شتوازی دهر برینیان تیدایه که بو لیکولینه و دی زمانه وان خوری زور به که لکن، سه براری ژماره یه کی زور ناوی که سی و ناوی جوگرافی.^{۱۷۶} گرنگی ووشه ی خوری و ناوی که سی خوری که له دهقه نه که دی یه کانی شوینه واره کانی تری وه ک 'کول ته په' (کانیش *Kaniš* ی دیرین له ناوه راستی نه نه دۆل) و 'ته ل سوله مه' (له ناوچه ی حمرین) و شوینی تر دا هاتون، له یاد نه که یین.^{۱۷۷}

بلا و بونه وه یان:

له نیوه ی یه که می هزاره ی دووه مه وه خوری یه کان کۆمه لیک شانشینیان دامه زرانده که له باکوری سوریا وه تا رۆژه لاق دیجله و چیاکان زاگروس درێژ ده بونه وه. ئەم شانشینانه نه وانیه فه زمانه واییان ده کردن به شی هه ره گه وریان ناوی خوری یان هه بوو. شانشینه که ی 'کوار ی *Kuwari*' له ده شتی رانیه و شانشین 'توروککو *Turukkū*' به پادشایه قی 'ته لپوشه رری *Talpušarri*' ناویک و 'تیتا بلخوم *Itabalum*' و هی تر،^{۱۷۸} ته نانه ت له وانیه شانشین 'شیک شابیوم *Šikšabbum*' یه، هه موویان شانشینه خوری یه کانی ئەم سه رده مه ی کوردستانی کۆن بوون. له نزیکه ی ۱۵۰۰ پ.ز. وهه خوری یه کان به سه رکردایه قی چینیکی فه زمانه وای هیندو-ئه وروپی، ئیمپراتوری میتاننیان دامه زرانده که هه موو سه رزه مینه کانی نیوان زاگروس و که ناره کانی

¹⁷⁶ سه بارت به ناوه که سی یه کان، بروه:

Gelb, I. J., P. M. Purves and A. A. MacRae, *Nuzi Personal Names (NPN)*, Chicago, 1943.

¹⁷⁷ Wegner, p. 16.

¹⁷⁸ بو زانیاری زیاتر له باره ی ئەم شانشینه خوری یانه ی ئەم سه رده مه وه، بروه به شی جواردمی ئەم

کتیبه.

دەریای ناوەرستی دەگرتەووە بە وولاتی ئاشوریشەووە. ئەم ئیمپراتۆرییە بەرەووام بوو هەتاووە کۆ لەژێر زەبری شالاووە کانی هیتتییەکان و ئاشوریەکاندا و گەندەل بوون و لیک هەلۆهشانی ناوخرۆیی دا لەبەر یەک هەلۆهشا و رووخا. ئەو دەولەتە بەرفراوانەوی میتانیی بووکایەووە و دەولەتییکی پچووکی لە ناوچەی سەرۆوی خابور لی مایەووە پیتی دەووترا 'خانینگالبات *Hanigalbat*'. پادشایانی ئەم سەردەمەیی ئاشور؛ ئەدەد-نیراری یەکەم (۱۳۰۷ - ۱۲۷۵ پ.ز.) و شەلمانیسەری یەکەم (۱۲۷۴ - ۱۲۴۵ پ.ز.) و توکولتی-نینورتای یەکەم (۱۲۴۴ - ۱۲۰۸ پ.ز.) بەشی هەرە گەورەیی توانای سەربازیی خۆیان بۆ دژایەتی و جەنگان لەدژی خانینگالبات تەرخان کرد تاووە کۆ لەسەردەمی توکولتی-نینورتا دا ئەویش رووخا.^{۱۷۹} بەلام لەگەڵ ئەمەشدا، وادیارە خورییەکان توانیویانە تا ماووەیەکی درێژتر لە دوای ئەم رووداوانەش دەستەلاتی سیاسیی خۆیان لە رۆژھەلاقی ئەنەدۆل (کوردستانی ژێر دەستی تورکیا) بپاریژن، ئەمەش لەچەند میرنشین و شانینییکی پچووکی دا رەنگی داووەووە کە لە سالنامە ئاشورییەکانەووە شتیکی لەبارەیانەووە دەزانن. ئەم سالنامانە باسی پینک هیتانی بەرەووەکی خوریی بەرفراوان دەکەن بەسەرکردایەتی پادشای 'ئەلزی *Alzi*' کە ناوی 'ئەیلخی-تیشوب *Ehli-Teššup*' بوو بۆ سەندنەووی خانینگالبات لەدەست ئاشورییەکان. لەسەدەکانی دوواتردا، خورییەکان بەگشتی لە ناوچەکەدا بەرە بەرە توانەووە و نەمان دەچوون، هەرەوہا لە کوردستانیشدا. ئەمەش بەشتیکی لەئەنجامی لەشکرکێشییە یەک لەدوای یەکەکانی ئاشورییەکان بوو لە دژیان و بەشی گەورەشی لە ئەنجامی کۆچ هیتانی نەتەووی نوئی (هیندو-ئێرانییەکان) بۆ ناوچەکە. بەلام سەرباری ئەمەش، خەلکانی خوریی تاووە کۆ سەردەمی ئاشوری نوئی و تەنانەت تا رووخانی دەولەتی ئاشوریش لە

¹⁷⁹ بۆ زانیاری وورد و بەبەلگەیی نووسراوودە سەبارەت بە شەڕەکانی ئەم پادشا ئاشورییانە لە دژی

خانینگالبات، برۆانە دکتۆرانامە بە برێشتەکەیی حەرپاق:

Harrak, A., *Assyria and Hanigalbat, Texte und Studien zur Orientalistik*, Zürich, 1987.

ناوچه کانی باشور و باشوری رۆژهه لاتی ده ریاچه ی وان هەر مابوون، با به ژماره ی که م و گروپی پچوو ک پچوو کیش بوو بیتن. به لگه بۆ ئەمه ئەو ناوه خوری یانه یه که نووسه ره ئاشوری به کان له باسی ئەم ناوچه یه دا تۆماریان کردووه، نیشانه ی ئەوه ی که زمانی خوری تا ئەو سه رده مه ش له و ده ورو به رده دا زمانی ئاخوتن بووه.¹⁸⁰

تایینان:

پانتیۆنی¹⁸¹ خوری له ژماره یه کی گه وره ی خواوه ندان پیک ده هات، سالاریان و پادشای هه موو خواوه ندانیان تیشوب *Teššup* ی خواوه ندی باواریان بووه که مه لبه ندی په رستی له کوممی *Kumme* بووه. خواوه ندانی تر 'شاشکا' *Šauška* (هاوتای ئیشتار)، که به تایه تی له رۆژهه لاتی دیچه زۆر جینگای ریزو و بهرز نرخاندن بووه و مه لبه ندی په رستی له نینه و بووه؛ کوماربی *Kumarbi* و 'خنیات' *Hepat* که زیاتر له باکوری سوریا باویان هه بوو؛ 'نوپاتیک' *Nupatik* (یان لوباداگا *Lubadaga* ی نووسینه که ی تیش-مه تال)؛ 'شمیکتی' *Šimike/a* ی خواوه ندی خۆر؛ 'کوشو' *Kušu/ah* خواوه ندی مانگ؛ و هی تر.¹⁸² بنگومان خوری به کان خواوه ندی تریان له نه ته وه کانی تری دراوسی و بوومی وولانه کهش وه رگرتوو و خستویانه ته سه ر پانتیۆنه که ی خۆیان¹⁸³ یان له گه ل خواوه ندی هاوتاکانی خۆیاندا به کیان هیتاونه ته وه. به کیک له مانه 'نیر(ی-گال' *Ner(i)gal* ه که به "پادشای خاویلوم *Hawilum* نازده کراوه و دوو نووسینی بنکاری¹⁸⁴ زۆر گرنگی بۆ نووسراوه

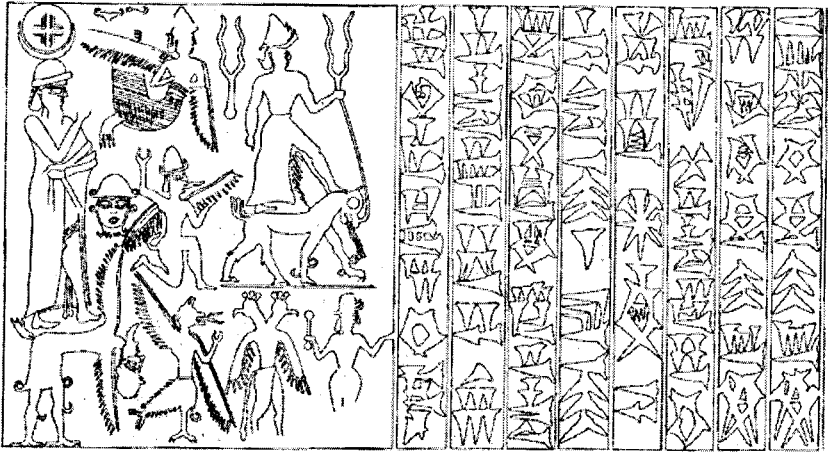
¹⁸⁰ Wilhelm, p. 41.

¹⁸¹ Pantheon = کۆمه له ی یاخود ئەنجومه ن خواوه ندانی نه ته وه یه ک یان وولاتیک یان شاریک.

¹⁸² Wilhelm, p. 49 ff.

¹⁸³ Speiser, *Oriental and Biblical Studies*, p. 249.

¹⁸⁴ ئەو نووسینه یه که له سه ر له وچ یان بت، شمش لا، ئەستون یان له وحی تری شتوه جیاواز به بۆنه ی بنیات نان یان نۆژن کردنه وه ی په رستگا و کۆشک و شواری شاره وه دهنوسران و ده خرانه ژیر بناغه کانیا نه وه یان ژیر گرێ زده ی دەرگا کانیا نه وه بۆ پاراستنی ناوی بنیات نه ر و میژوو ه که ی و بۆ کچی و

شيوه‌ی شماره ۲: جی مۆریک که ناری ئیتخی-تیششوپ ی پادشای نهرراپخای له‌سەر نووسراود و
 وینه و دروشمی چەندین خواوندی خوری له‌سەر هه‌لکه‌ندراوه. سه‌رچاوه:

Diana L. Stein, "Mytologische Inhalte der Nuzi-Glyptiek," *Hurriter und Hurritisch: Konstanzer Altorientalische Symposien- Band II*, Herausgegeben von Volkert Haas, Konstanz, 1988.

بۆ جی. هه‌روه‌ها به‌م جوۆره بینا که پیشکەش به‌ خواوندی مه‌به‌ست ده‌کرا و له‌لایه‌ن به‌وه ده‌پاریژرا. به‌م
 شته نووسراوانه ده‌ووتریت Foundation Deposits و دکتۆرا نامه‌که‌ی ئیللیس به‌ ووردی
 له‌بارده‌یانه‌وه‌ی نووسیوه:

Ellis, R. S., *Foundation Deposits in Ancient Mesopotamia*, New Haven, 1968.

وتەرخان كراوه.¹⁸⁵ نیر(ی) گال له كوردستای كۆن دا، بەتایهتی له رۆژهه‌لانی دێجله، له پال شاولشكا و تیشوپ دا زۆر بره‌وی هه‌بووه و له مه‌لبه‌ندی تری وه‌ك ئەزوخینوم و ئەرپاڤخا و كورپوڤخانی *Kurrihani*¹⁸⁶ (تەل الفەخار، له باشوری كه‌ركوك) یشتدا دەپەرستان، سەرباری پێك هێنانی بەشی تیۆفۆری زۆر ناوی كه‌سی. تیبینی ئەوه‌ش دەكریت كه‌ جۆریك جیاكردنه‌وه و دابه‌ش كردن له‌ نێوان پانتیۆنی خوری له‌ رۆژئاوا، له‌ باكوری سوریا و كه‌ناری دەریای ناوه‌راست و، له‌ نێوان پانتیۆنی رۆژهه‌لات له‌ نوزی و مه‌لبه‌نده‌كانی تری رۆژهه‌لانی دێجله دا، هه‌بووه.¹⁸⁷

¹⁸⁵ Thureau-Dangin, F., "Tablette de Samarra," *RA* 9 (1912), No. 1, p. 1-4; Wilhelm, p. 9; 11; 54.

¹⁸⁶ Wilhelm, p. 54.

¹⁸⁷ ده‌باردی ئه‌مه، بره‌وانه:

Wilhelm, p. 55ff.

هه‌روه‌ها:

Salvini, *Op. Cit.*, 99ff.

بهشی دووهم

کوردستانی ناوه‌پراست له کۆنترین پوژگاره کانی یه‌وه
تا رمانی بنه‌ماله‌ی سی یه‌می ئور

پیش میژوو:

مرۆقی پیش میژوو له بهره‌بەیان میژوووه له دۆله‌کانی ئەم وولاته‌دا زیاره و ئەشکه‌وته‌کانی کردووته یه‌که‌مین په‌ناگاو شوینی نیشته‌جی بوونی. کۆنترین شوینه‌واره‌کانی بوونی مرۆف له‌م ناوچه‌یه‌دا بریتین له‌و ئامرازه‌ به‌ردینه‌ هه‌ره‌ کۆنانه‌ی به (Pebble Tools) ناسراون که له‌ شکاندنی په‌ل و چه‌وی درشت دروست کراون. ئەم جۆره‌ ئامرازانه‌ له‌ دۆلی دیجلی سهروو له‌ باکوری موسڵ دۆزراونه‌ته‌وه و میژوویان بۆ

سەردەمی ئاشولی سەرۆو (Upper Acheulacian) دەگەرپتەوه،^۱ که به واتا فراوانه کهی نزیکه‌ی ۱۱۰,۰۰۰-۵۰۰,۰۰۰ سالیک پیش ئیستا بووه (دوا کهرتی پالیۆلیتی خواروو Lower Palaeolithic). له 'بەردەبەلکه' ش، که شوپتەواریکه کراره‌یه له نزیک چه‌مچه‌مال، له نیوان سلیمانی و کهرکوک دا، ئامرازی بەردینی له هه‌مان جۆری 'Pebble Tools' دۆزراونه‌تەوه که میژوویمان بۆ سەردەمانی ئاشولی-تایسی-موستری Acheulacian-Taycian-Mousterian (نزیکه‌ی ۸۰,۰۰۰ سال پیش ئیستا) دەگەرپتەوه^۲ (شیوه‌ی ژ. ۳). له دۆزراوه گرنکه‌کانی بەردەبەلکه، پاشماوه‌ی نازۆلی وه‌ک فیلی هیندی و راینۆسیرۆس Rhinoceros و رەشەوولاجی گه‌وره‌و له‌وانه‌یه *Bos Primigenius* و تەنانەت ئۆناگه‌ری جۆری *Equus hemionus* پش.^۳ شوپتەواری تری ئەم سەردەمه که ژماره‌یان دەوری ۲۲ دەبیت، له دۆلی سەرۆوی دیجله له باکوری موسله‌وه دۆزراونه‌تەوه و دەست نیشان کراون، بەزۆری له کاتی پشکین و پیماله‌کانی (=survey) پیش بنیات نانی به‌ستی موسل له هەرێمه‌که‌دا.^۴ له 'هه‌زارمێرد،' ئەشکه‌وته‌که‌ی زنجیره‌ی به‌رانان به‌رامبەر شاری سلیمانی، خاتوو دۆرۆتی گارۆد ئامرازو ئیسکی مرۆفی دۆزی‌یه‌وه که میژوویمان بۆ فەرهنگیکه‌ی بەردینی تیکه‌ل له لیقالوازی-موستری Levalloiso-Mousterian (دەورو به‌ری ۵۰,۰۰۰ سال پیش ئیستا)

¹ Inizan, M. I., "Des indices acheuléen sur les bords du Tigre, dans le nord de l'Iraq," *Paléorient*, XI, 1 (1985), p. 101-102.

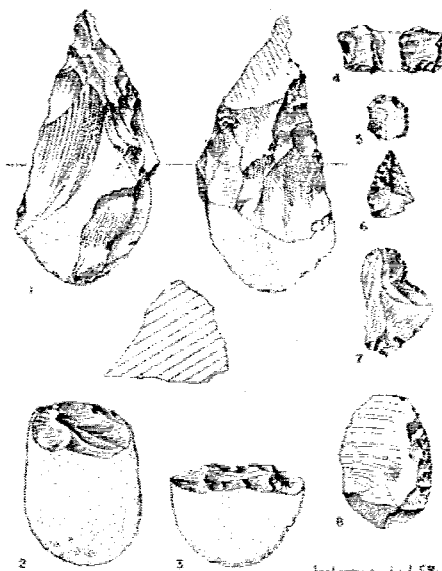
² Wright, H. E. and B. Howe, "Preliminary Report on Soundings at Barda Balka," *Sumer* VII (1951), p. 109.

³ Matthews, R., *The Early Prehistory of Mesopotamia 500,000 to 4,500 bc*, *Subartu* V (2000), p. 14.

ئۆناگه‌ر Onager که‌ری کبوی‌یه و له کاتی خۆیدا زۆر ڕاوکراوه و له‌ناوچه‌کانی کوردستان دا زۆر هه‌بووه. له شاره‌چکه‌ی کورڕوخانی ی خوری‌یه‌کان (تل الفخار له باشوری که‌رکوک‌ه‌وه) ئیسکه‌ په‌یکه‌ری یه‌کیک له‌م که‌رد کبوی‌یانه‌ دۆزراوه‌تە‌وه. له‌عه‌ره‌ی دا به 'الحمار الاخدر' ناسراوه.

⁴ *Op. Cit.*, p. 13-14.

ده‌گه‌پٲته‌وه.^۵ خۆراکی دانیش‌توانه‌که‌ی، هه‌روه‌ک ئیسک و پروسکی دۆزراوه‌ی ئەشکه‌وته‌که‌ ده‌ری ده‌خه‌ن، بریجی بووه‌ له‌ نازهل و گیاندارای وه‌ک بزنه‌ کئیوی، وورچی سوور، ئاسک، مشکی ده‌روه‌ه (Field mouse)، جرح، مشکه‌ کویره‌، که‌رویشکی کئیوی، شه‌مشه‌مه‌ کویره‌، هیلکه‌ شه‌یتانۆکه‌ و هی تر که‌ تیکه‌له‌یه‌کن له‌ نازهل و

شٲوه‌ی ژماره‌ ۳: ئامرازی له‌ پهل و چه‌و دروست کراوی به‌رده‌ به‌لکه‌، سه‌رچاوه‌:

Howe and Braidwood.

⁵Garrod, D. A. E., "Primitive Man in Egypt, Western Asia and Europe in Palaeolithic Times," *CAH I*, part 1, Cambridge, 1970, p. 87.

ئه‌نجامه‌کانی کنه‌ و پشکینه‌کانی لهم سه‌رچاوه‌یه‌دا بلاو کردووته‌وه‌:

Garrod, D. A. E., "The Palaeolithic of Southern Kurdistan: Excavations in the Caves of Zarzi and Hazar Merd," *Bulletin of American School of Prehistoric Research*, VI (1930).

گیاندارى نزار و دوهون و پووشه لانی وهك دهوروبه ره كه ی ئیستای.⁶ ئەشكهوتی گهوره ی 'شانیدار' له چیاى برادۆست له پارێزگای ههولێر (وێنه ی ۲)، به چوار چینه سه ره كى به كه یه وه به كێك له گرن گترین شوێنه وهاره كانی ئەم سه رده مه به له ناوچه كه دا.

رالف سۆلیكى R. Solecki كه له سالانی په نجا كادا تیایدا ده ستی كرده كنه كردن؟⁷ تیکه له یهك له ئیسك و خۆله میش و ئامرازى به ردین له یه كه م چینی ئەشكهوته كه دا (چینی D)، كه كۆترین چینی و بۆ سه رده می پالیۆلیتی ناوه راست ده گه رپته وه، دۆزی یه وه. سۆلیكى له و باوه رده یه كه كۆترین نیشته جی بوون له ئەشكهوته كه دا ۱۰۰,۰۰۰ سالتیک له مه و به ر بووه و نزیکه ی ۳۰۰۰ پشت یه ك له دواى یه ك تیایدا ژیاون.⁸ به لام له مانه سه رنج راكیشتر، ئەو نو ئیسكه په یكه ره مرۆی یه بوون كه توانرا ده ست نیشان بكریت له مرۆفی جۆری 'نیاندرتال Neanderthal'. ئەم ئیسكه په یكه ره انه "یه كێك له شوێنه وهاره مرۆی یه هه ره به برشت و زانیاری به خشه كانی سه رده می پالیۆلیتی ناوه راستی هه موو رۆژهه لاتی ناوه راست ینك ده هینن."⁹ كۆمه لى ئیسكه په یكه ره كان بریتین له ئیسكى جهوت هه راش و دوو مندال، میژوویان به پتی شیکاری رادیۆكاربۆنی ۱۴ و به راوردکاری چینه كان بۆ ماوه یه ك ده گه رپته وه كه له ۷۰,۰۰۰ هه تا ۴۶,۰۰۰ سال پیش ئیستای خایاندووه.¹⁰ وهك دهرده كه ویت،

⁶Matthews, *Op. Cit.*, p. 18.

⁷Lloyd, Seton, *The Archaeology of Mesopotamia-From the Old Stone Age to the Persian Conquest*, London, 1985 (revised edition), p.24.

⁸Solecki, R., "Shanidar Cave," *Old World Archaeology: Foundations of Civilization*, San Francisco, 1972, p. 43.

ههروهه بروانه:

Matthews, *Op. Cit.*, p. 17.

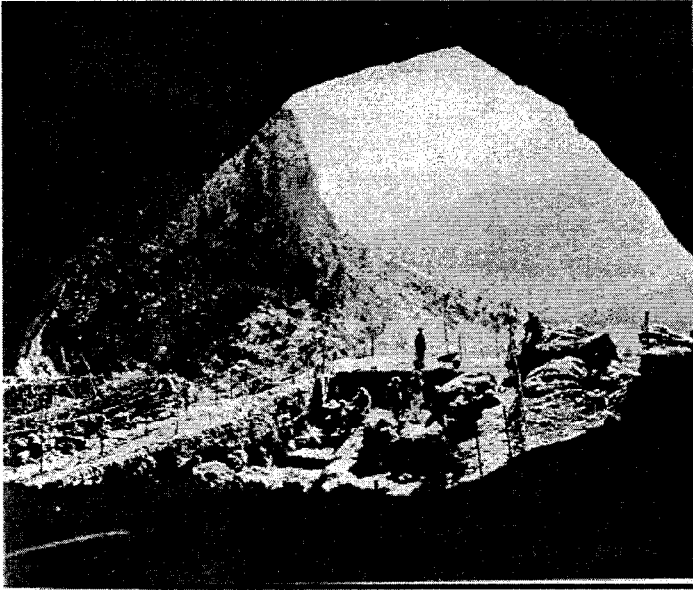
⁹Matthews, *Op. Cit.*, p. 18.

¹⁰Solecki, R. S., "Two Neanderthal Skeletons From Shanidār Cave," *Sumer XIII*, part 1&2 (1975), p. 59-60;

ههروهه بروانه:

Solecki, "Shanidār Cave," *Op. Cit.*, p. 47.

یه کیک لهم مردووانه له مردن و ناشتی دا به دانانی تاجه گولینه په ک له سهر لاشه که ی پیزی لی نراوه^{۱۱} و به مش نیاندرتاله کانی شانیدار یه که مین خه لکیکن له میژوودا که گولیان بۆ ریزلینان به کارهیتاوه. به گهر کی گوله کانددا دهر که وتوووه که نهو که سه له

وینه ی ژماره ۲: نه شکهو قی شانیدار له ناوهوه له کاتی کنه دا. سهر چاود:

J. McIntosh, *Archeologisch Handboek*, Veenendaal, 1987.

لیکۆلینه وهی زیاتر له باردی ئەم ئیسکه په بیکه رانهوه زۆرن، له مانه دا ده بیترین:

Stewart, T. D., *Sumer*, Vols. XIV (1958); XVII (1961); XIX, (1963) and Stewart and Trinkaus XXXVI (1980) and Solecki, Vols. XIII (1957); XVII (1961) and Trinkaus, Vol. XXXIII (1977)

و هی تر.

^{۱۱} جواد، د. عبد الجلیل، "النیاندرتالیون و تراثهم الثقافی"، سومر ۲۷، الجزء ۱ و ۲ (۱۹۷۱)، ص. ۳۰-

.۳۱

به‌هاریکی دره‌نگدا مرووه، چونکه گهرکه‌که‌ی هی جزره گولینکن که تا ئیستاش له‌و ماوه‌یه‌دا له‌ دهوروپشتی برادۆستی شین دهبین. یه‌کیکی تر له‌ ئیسکه‌به‌یکه‌ره‌کان هی که‌سیکی تره‌ که‌ دیاره‌ که‌م ئەندام بووه‌ به‌لام ئەندامانی خێزانه‌که‌ی که‌ له‌ گه‌لی ژیاوان سه‌رده‌مانیکی دوور و درێژ خزمه‌تیان کردووه‌ و ئاگاداری‌یان کردووه‌.¹² چینه‌کانی دواتری ئەشکه‌وته‌که‌ به‌لگه‌ی به‌بایه‌خی تریان به‌ کۆنه‌ناسان به‌خشی، له‌وانه‌ به‌لگه‌ی بوونی "فهره‌نگی ئەورگنیشی Aurignacian Culture" (چینی C) که‌ تیایدا جۆریک له‌ ئامراز سازی ی خۆمالی ده‌ست نیشان کرا، سۆلیکی به‌ ناوی چیا‌ی برادۆسته‌وه‌ ناوی نا 'ئامراز سازی برادۆستی Bradostian Industry'.¹³

به‌شه‌کانی سه‌ره‌وه‌ی شانیدار (چینی B1) فهره‌نگی میسۆلیتی Mesolithic Culture پیشان ده‌ده‌ن و له‌ نزیکه‌ی ۹,۰۰۰-۱۰,۰۰۰ پ.ز. ده‌گرته‌وه‌. جگه‌ له‌ شانیدار (چینی B1)، له‌ ئەشکه‌وتی 'زه‌زی' ش له‌ باکوری رۆژئاوای سلیمانی جۆریک ئامرازسازی خۆمالی دۆزرایه‌وه‌ که‌ له‌ ناوچه‌که‌یدا تاکه‌، گارۆد فهره‌نگی ئەم ئامرازسازی‌یه‌ی ناونا 'فهره‌نگی زه‌زی Zarzian Culture'.¹⁴ شوینه‌واریکی تر که‌ پینی ده‌ووتریت 'زه‌وی چه‌می شانیدار' نشینگه‌به‌کی پچووک‌ی سه‌ر رۆخی رۆژه‌لاقی زێ ی سه‌رووه‌، رۆوبه‌ره‌که‌ی ۲۷۵ × ۲۱۵ مه‌تره‌ و نزیک ئەشکه‌وتی شانیداره‌،¹⁵ له‌ کنه‌ و پشکنینی دا جگه‌ له‌ زۆر ئامرازی به‌ردین، دیواریکی که‌وانه‌ییشی تیا‌دا دۆزراوه‌ته‌وه‌ که‌ له‌ به‌رد و تاویری چه‌م بنیات نراوه‌.¹⁶ وا پێ ده‌چیت ئەم به‌شه‌ دیواره‌ بۆ راگرتنی

¹² *Ibid.*

¹³ Solecki, "Shanidār Cave," *Old World Archaeology*, p. 45; Garrod, *Op. Cit.*, p. 87.

¹⁴ Lloyd, *Op. Cit.*, p. 23; Mellaart, J., *Earliest Civilizations of the Near East*, London, 1965, p. 16.

¹⁵ Solecki, R., *An Early Village Site at Zawi Chemi Shanidar*, Malibu, 1980, p. 1.

¹⁶ به‌رای ماتیوس ئەمه‌ پاشماوه‌ی بینا‌به‌کی بازه‌ی تیره‌ نزیک به‌ دوو مه‌تر بووه‌، به‌روانه‌:

Matthews, *Op. Cit.*, p. 33.

سهری کولیتیک یان دهواریک بوو بیت که ده شیت به کۆنترین بینایه ک له قه له م بدریت که مرؤف له هه موو نارچه که دا بنیاق ناوه.¹⁷ وا دیاره دانیش توانی ئه شکهو قی شانیدار به شیکه ساله که یان - له وانیه هاوینان - لیره دا به سهر بردییت، تاوه کو نزیکه روباره که بن هه م بۆ پیوستی ئاوی خۆیان و هه م بۆ چینه وه ی خۆراک و راوی گیانداره ی روباره که وه له هه مان کاتیشدا بۆ ئاسانکاری راوی ئه و ئازهل و گیاندارانه ی بۆ ئاویان له روباره که کردوه. شایانی باس کردنه که له زهوی چه می شانیداری ئیسکه په یکه ری هه شت که سی هه راش دۆزراونه ته وه و هه ریبه کتیکیان ئیسکه په یکه ری مندالیکه شی له گه لدا به که وا یین ده چیت کرداریکی په یوه ندی دار به بیروباوه و نه ریته وه هه بوو بیت.¹⁸ به پئی شیکاری کاربۆن ۱۴ یین ده چیت نیشته جی بوون له م شوینه دا له دهورو به ری ۸۹۲۰ ± ۳۰۰ پ.ز. دهستی یین کردییت و نزیکه ی هه زاره یه ک دریزه ی کیشابیت.¹⁹

دوو شوینه واری تری هه مان سه رده م 'که ریم شاهر (که ریم شایه ر؟)' و 'موعه له فات' ن؛ یه که میان ۱۰ کم له رۆژه لاتی چه مچه ماله وه یه و له یه ک جینی نیشته جی بوون پیک هاتوه له سه ر رووبه ریکی کراوه. وادیاره که ریم شاهر ختیه تگای کۆمه لیکه خه لکی نیمچه نیشته جی بووه.²⁰ چه ند دمه داسیکی به ردین و بوو که له ی قور و ئه لقه ی مه رمه ری و بازنگ و هه ندیک پارچه ی تر که له م شوینه واره دا دۆزراونه ته وه، هه موویان ئمازه بۆ سه رده میکی دواتر له سه رده می زهوی چه می شانیدار ده که ن؛ سه رده میکی

¹⁷ *Op. Cit.*, p. 53.

¹⁸ Mellaart, J., *The Neolithic of the Near East*, London, 1981, p. 72.

هه روه ها پروانه:

Ferembach, D., "Étude Anthropologique des Ossements Humains Proto-Néolithique de Zawi Chemi Shanidār (Irak)," *Sumer* XXVI, part 1&2 (1970), p. 21-46.

¹⁹ Mellaart, *The Neolithic of the Near East*, p. 70.

²⁰ Braidwood and Howe, *Op. Cit.*, p. 52; 170.

نریک له ۸۰۰۰-۶۵۰۰ پ.ز.^{۲۱} شوپنه‌واری دووه‌میان، واته موعه‌له‌فات، که له‌سه‌ر
 رپښگای نیوان هه‌ولپرو موسله له نریک روبراری خازر، نیشته‌گایه‌ک بووه که خانووه‌کانی
 بریتی بوون له چال له زه‌وی دا - ئەم جوړه خانووانه له هه‌ندیک ناوچه‌ی کوردستانی
 ژیر ده‌ستی ئیران دا هه‌بوون و پټیان ده‌وترا خازه، هه‌رچه‌نده له‌وی خانووه‌کان گه‌وره‌تر
 و ئالۆزترن- هه‌ندیک له خانووه‌کان به دیواری به‌ردین ده‌وره دراون و زه‌وی ناو
 ماله‌کانیان چه‌ورپژ کراون.^{۲۲} پټویسته لیره‌دا ئامازیه‌ک بۆ ئەو هه‌نده په‌ره‌سه‌ندنه‌ی له‌م
 سه‌رده‌مه‌دا پروویان دا، بکه‌ین، که گرنگترینیان گواستنه‌وه‌ی له‌سه‌رخۆی ته‌رزی ژیان
 بوو بۆ ته‌رزی نیشته‌جی بوون و جیگیر بوون له خپوه‌تگای وه‌رزیانه‌و ته‌نانه‌ت له‌وانه‌یه له
 هه‌ندیک شوپنیشدا، بۆ خپوه‌تگای هه‌میشه‌یی. ئەم په‌ره‌سه‌ندنه‌و و هه‌ندیک به‌روه‌پیش
 چوونی تر چه‌شکین و رپښگا خۆشکه‌ر بوون بۆ هه‌نگاوه هه‌ره گرنگ و مه‌زنه‌که‌ی که
 مرؤفایه‌تی نای: شوپشی نیولیتی (=چاخ‌ی به‌ردینی نو‌ی).

چاخ‌ی نیولیتی که پاش میسۆلیتی (=چاخ‌ی به‌ردینی ناوه‌راست) هات، ده‌شیت به هه‌ره
 گرنگترینی چاخه‌کانی میژووی کوردستان و ته‌نانه‌ت جیهانیش بژمی‌دریت.
 په‌ره‌سه‌ندنه‌کانی که پاش فیربوون و دۆزینه‌وه‌ی کشتوکال و چاندن و مالی کردنی ئازهل
 به‌دوای یه‌کدا هاتن ئیگج‌ار گرنگ و چاره‌نوس ساز بوون. بوونه هۆی هاته‌نه‌ کایه‌ی
 ژیبانی جیگیر و دامه‌زراو، بنیات نانی یه‌که‌مین خانووه‌کانی نیشته‌جی بوون و
 کۆکردنه‌ویان له خالیکدا که واتای له‌دایک بوونی یه‌که‌مین گوند و سه‌ره‌تا‌کانی
 کۆمه‌لگای مرؤبی بوو و، له‌پتی ئەمانه‌شوه‌ سه‌ره‌له‌دانی شار به دامه‌زراوه رامیاری و
 کومه‌لایه‌تی و ئایینی و فه‌ره‌ه‌نگی و ئابووری یه‌ ئالۆزه‌کانیانه‌وه.

²¹ Mellaart, *The Neolithic of.....*, p. 74.

²² *Ibid*, p. 50.

نمخشه‌ی ژماره ۴: شوینه‌واره سهره‌کی به کان پیش میژوو له کوردستان ناوه‌راست. سهرچاوه:

D. and J. Oates, *The Rise of Civilization*.

له باشوره‌وه، له نزیک شاری چه‌مچه‌ماله‌وه که نامازه‌ی بۆ کرا، گوندی نیولیقی ی گرنگی 'چه‌رمۆ' ۲۳ هه‌یه (میژوووه‌که‌ی نزیکه‌ی ۶۷۵۰ پ.ز.ه) ۲۴ که رۆبه‌رت

²³جینگای خۆبەتی لێره‌دا نامازە بکه‌ین بۆ ناوی راستی ئەم شوینه‌واره‌ که 'چه‌رمۆ' یه و به کوردی واتای 'سپی' دهبه‌خشیت و وەسفی شوینه‌واره‌که‌یه که بریجیه له به‌رزاییه‌ک که بیج ی دده‌وتریت 'ه‌لای چه‌رمۆ'. ناشرایه ئەم هه‌له‌ی نووسینی ناره به 'چه‌رمۆ' که له نووسین و کتیب و بلاوکراوه بیگانه‌کاندا کراوه و له‌پێ ئەوانی‌ش‌ه‌وه دیسانه‌وه هاتووه‌ته‌وه ناو نووسین و کتیبه‌ عه‌ره‌یی و کوردی‌به‌کانه‌وه، له‌وه‌وه هاتووه که کاتی خۆی تیه‌که‌ی کته و پشکینی تادا کرد، ناوه‌که‌ی له

برهیدوود R. Braidwood له ۱۹۴۸ هوه تیايدا دهستی کرده کنه کاری (وینه‌ی ژ. ۳ و ۴). چهرمۆ بریتی به له شوپنه‌واریکی نریکه‌ی ۱,۲۱۵ هیکناری، گوندیکی ۲۰-۳۰ مالیی ژوور چوارگوشه‌یی که له قوری شیلراو (*pisé*) له‌سه‌ر بناغهی به‌ردین بنیات نراون. برهیدوود ژماره‌ی دانیش‌توانه‌که‌ی به ده‌وروبه‌ری ۱۵۰ که‌سیک خه‌ملاندووه که به درپژایی سال لئی ژیاون. زۆر دۆزینه‌وه‌ی گرنگ له شوپنه‌واره‌که‌دا به‌ده‌ست هاتون، وه‌ک پاشماوه‌ی دان و دانه‌ویلله‌ی که چهرمۆیی به‌کان چنیویانه‌ته‌وه یان چاندوویانه (وینه‌ی ژ. ۵) و ئیسکی نازه‌لی کئوی و مالیی کراو. به‌رو رپژه‌ی ئەم ئیسکانه زیاد بوونیکی به‌رده‌وام له رپژه‌ی نازه‌لی مالیی کراو و به‌ره‌م هینانی کشتوکالی به درپژایی تمه‌نی گونده‌که پیشان ده‌دن. هه‌رچه‌نده ده‌فرو نامانی به‌ردین له چهرمۆ هه‌بووه، به‌لام له کۆی ئەو شانزده‌چینه‌ی گونده‌که پیک ده‌هینن، یانزده‌ی ژیره‌وه‌یان هی سه‌رده‌می پینش گلپنه‌ن Pre-pottery که به‌شی کۆنی چاخ‌ی نیۆلیتی به. گلپنه‌ ته‌ها له پینج چین سه‌روه‌ییدا دۆزاونه‌ته‌وه و بریتین له جۆریکی ده‌ستی دیوار ئەستوری زهر^{۲۵} (وینه‌ی ژ. ۶). برهیدوود له رپتی تینیی ووردو لیکۆلینه‌وه‌ی پاشماوه‌ی دانه‌ویلله‌و ئیسکی نازه‌لی شوپنه‌واره‌که‌وه توانی به‌دوای به‌ره‌وپیش چوون و به‌ره‌سەندن نازه‌لداری و کشتوکال له چهرمۆدا بچیت. تینینی کرد که به درپژایی ۴-۵ سه‌ده‌ی ئاوه‌دانیی گونده‌که رپژه‌ی ئیسکی نازه‌لی کئوی له که‌مبونه‌وه‌یه‌کی له‌سه‌رخۆ، به‌لام به‌رده‌وام دا بووه، له حیاتی، رپژه‌ی ئیسکی نازه‌لی مالیی له زیادبوون دا بووه. واته، دانیش‌توانی چهرمۆ رۆژ به‌رۆژ زیاتر به‌ره‌و جینگیر بوون و پشت به‌ستن به به‌ره‌می کشتوکالیی خۆیان و نازه‌لی مالیی خۆیان به‌ستووه وه‌ک له راو و چینه‌وه، ئەمه‌ش نیشانه‌ی زیاتر شارستانی بوونه.

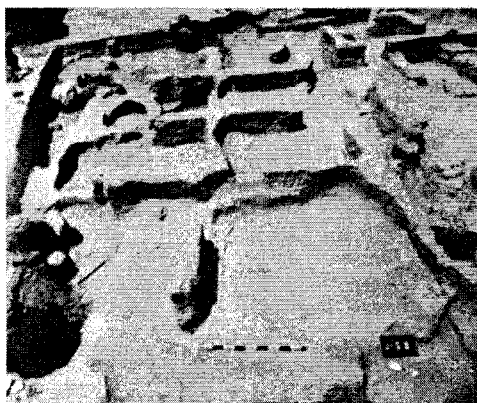

تۆماره‌کانی دایه‌ری گشتیی شوپنه‌واری عیراقه‌وه رونوس کردووه‌ته‌وه و له‌ویشدا، له‌به‌ر ئەوه‌ی به‌ عه‌ره‌بی بووه، (ج) یان به (ج) نووسیه‌وه.

²⁴ Mellaart, *Earliest Civilizations of the Near East*, p. 51.

²⁵ Braidwood, R. and Howe, B., *Prehistoric Investigations in Iraqi Kurdistan*, Chicago, 1960, p. 64.

دۆزینەووی سەرنج ڕاکێشی تر لە چەرمۆ داسی لە بەردە چەخماخ دروست کراون کە لە چەند پارچەییەکی تەلەزم کراو پێک هاتوون و دیارە کاتی خۆی بە دەسکێکی دارەووە چەسپ کراون (وێنە ژی. ۷). سوژنی لە ئیسک دروست کراو، بووکەلەیی قورپینی مەرۆف و ئازەل،^{۲۶} دۆل، دەسکەدۆل، گریژەنەیی بەردینی دەرگا، بازنگ، گەردانە و موورو و بریکی گرنگ دانەوێلەیی بە خەلوز بوو کە بۆ لیکۆلینەووی پوووەکی ناوچەکە لەو کاتەدا و جۆری خۆراکی دانیشتوانی چەرمۆ ماددەییەکی زۆر بەسوود بوون.^{۲۷}

وێنە ژیماوە ۴: خانووەکانی چەرمۆ کە بە قورپیی شیلراو دروست کراون. سەرچاوە:

Howe and Braidwood.

وێنە ژیماوە ۳: وێنە گوندی چەرمۆ لە ئاسمانەووە گیراوە لە کاتی کەنە کردنی دا.

سەرچاوە: Howe and Braidwood.

²⁶ نزیکی ۵۵۰۰ بووکەلەییەکی لەم جۆرە لە شوێنەوارە کەدا دۆزراونەتەو، پڕوانە:

Matthews, p. 45.

²⁷ Braidwood, R. and Howe, B., *Op. Cit.*, p. 44ff;

هەرودەها پڕوانە:

Braidwood, R., "The Agricultural Revolution," *Old World Archaeology: Foundations of Civilization*, San Francisco, 1972, p. 75f.

گوندیکی نیۆلیتی تری هه مان چاخ و لهوانه شه کۆنتر، له لایه ن تیپیکی پۆله ندی یه وه له سالانی هه شتاکانی سه ده ی بیسته مدا دۆزرایه وه. ئەم گونده یان له شوینته واریکه ناوی 'نمریک' ه له ناوچه ی به سێ موسل. کۆنترین چینه کانی هی سه رده می پیش گلینه ن و خانووه کانی ئەمیش له قورپی شیلراو بنیات نراون، ئیسکی ئازهل و بوو که له ی سه ری بالنده ی²⁸ له به رد داتا شراوی تیادا دۆزرا وه ته وه. جگه له مه ش ئامراز سازی به کی به ردینی گرنگیش له گونده که دا ده ست نیشان کرا وه.²⁹ له سیما جیا که ره وه کانی بینا سازی ئەم گونده خانووه بازنه یی و نیمچه لاکیشه یی به کانیه تی که هه ندیکیان نزیکه ی ۵م تیره یانه.³⁰ خانووه کان له قوناغه کانی زووی دا له قورپکی زه ردباو دروست کراون و له پاشتردا له خشتی کالی درێژکۆله ی له م سه ر و سه ره وه باریک (cigar-shaped) (۵۰سم)، دیواره کانی سیواغ دراون و هه ندیک جاریش ره نگ کراون، بانه کانی له سه ر پایه راگیراون. هه ندیک له گۆره کان له ناو گونده که خۆی دا و هه ندیکه تریشی له ده ره وه ی هه لکه ندراون.³¹

قوناغه کانی پاشتری پیش میژووی کوردستان زنجیره یه ک چاک بوون و په ره سه ندى به ره هم هینانی خۆراک و ته کنیکی گلینه سازی و به ره وه پیش چوونی بیروباوه ری ئاییی و به کارهینانی کانه یه. سه ی فه ره ننگه که ی پاش ئەم سه رده مه دین که فه ره ننگه کانی 'حه سسونه Hassuna' و 'سامه رپا Samarra' و 'حه له ف Halaf'، به تایبه تی باکوری میسۆپۆتامایان داده پۆشی، که ده کاته به شی زۆری سه رزه مینه کانی کوردستانی

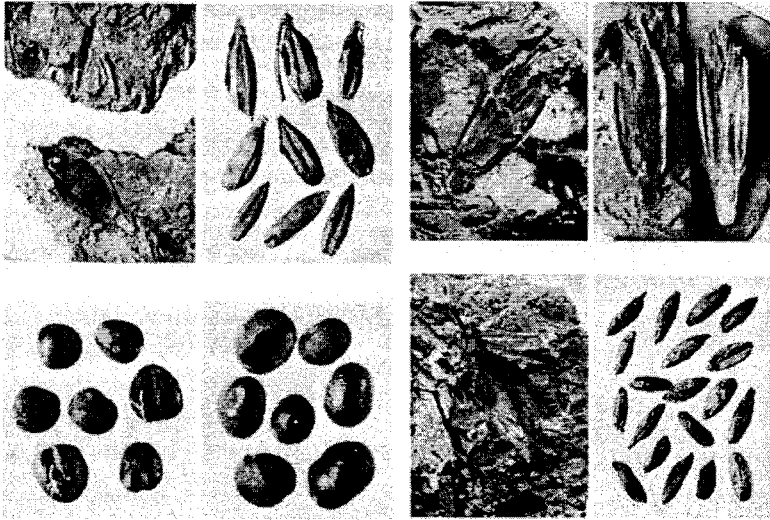
²⁸Cf. Matthews, p. 38-9.

²⁹ Kozowsky, S. K., A. Kempisty, K. Szymczak, R. Mazurowsky, A. Reiche, "Second Report on Excavations of the pre-Pottery Neolithic site Nimrik 9 in 1986, Saddam's Dam Salvage Project," *Sumer* XLVI, Part 1&2 (1989-90), p. 18.

³⁰ Matthews, p. 38.

³¹ Kozowsky, S. K., A. Kempisty, K. Szymczak, R. Mazurowsky, A. Reiche, W. Borkowski, "A Preliminary Report on the Third Season 1987 of Polish Excavations at Nimrik 9/ Saddam's Dam Salvage Project." *Sumer* XLVI, Part 1&2 (1989-90), p. 24.

دیرین. به لایم له پاش حه له فهوه، واته له سهردهمی فهرهنگی 'عوبهید Ubaid' هوه، ئیتر نیشه گای مرۆف له باشوریش بهدی ده کرتین.³²

وینهی ژماره ۵: هندیك دانه وێلهی به خه لوز بوو له چه رمۆ. سه رچاره: Howe and Braidwood

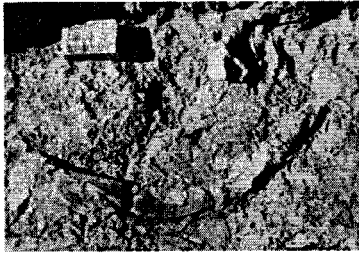
پاش سهردهمی چه رمۆ سهردهمی 'حه سسونه' (دهه رووبه ری ۵۸۰۰-۵۵۰۰ پ.ز.) دیت. له سهردهمه دا بنیات نانی خانوو به قوری شیلراو له سه ر بناغهی به ردین به ردهوام بوو، ژماره ی ژووره کان زیاد کران و زه وی ناوماله کانیا ن به قوری تیکه له به کاو گه چ سیواغ ده دران.³³ دانه وێله، ههروه ک له چه رمۆ، له کوویه ی گهوره ی له قوری کال

³² شایان نامازه بۆ کردنه که له م سالانه ی دوا یی دا هندیك چیی کۆنتر له سهردهمی عوبهید له گردی 'تل العویلی' نزیك 'لارسا' له لایه ن تیپیکی کۆنه ناسی یانه ی فهره نسی یه وه دۆزرا و نه ته وه. ئەم چینه نه ناو نران Ubaid Zero و گلینه کان له هی سامه رپرا ده چن، بۆ ئەمانه به روانه:

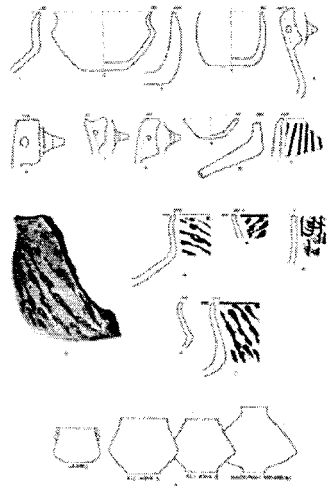
Hout, J.-L., "Un village de basse Mésopotamie: Tell el-'Oueili à l'Obeid 4," *Préhistoire de la Mésopotamie*, Paris, 1987, p. 293ff.

³³ Mellaart, *The Neolithic of....*, p. 146.

دروست کراودا هه‌لده‌گیرا و کووپه‌کان هه‌تا ده‌مه‌کانیان ده‌خرا‌نه چاله‌وه. له‌م سه‌رده‌مه‌شدا داسی به‌ردینیان به‌کار ده‌هینا، هه‌روه‌ها ئامرازی تری به‌ردین و قورپین دۆزرا‌ونه‌ته‌وه، وه‌ک سه‌ره‌ته‌شی و دۆل و بو‌وه‌که‌له‌ی ژنی دانیش‌توو. مندالی مردوو له‌ کووپه‌له‌دا له‌گه‌ل هه‌ندیک ده‌فرو ئامان گ‌لینه‌دا ده‌نیژران. چۆنایه‌تی گ‌لینه‌ له‌م سه‌رده‌مه‌دا باشت‌ر بو‌و و به‌ره‌نگینگی بۆری پر ره‌نگ ده‌کرا و هه‌ندیک جاریش ره‌نگیش ده‌کرا و خه‌تیشی تیادا هه‌لده‌که‌ندرا.³⁴

وتیه‌ی ژماره‌ ۷: داسه‌ به‌ردینه‌که‌ی چه‌رمۆ له‌ شوینی خۆی دا. سه‌رچاوه‌:

وتیه‌ی ژماره‌ی ۶: گ‌لینه‌ی چه‌رمۆ. سه‌رچاوه‌:

Howe and Braidwood.

Braidwood and others, *Prehistoric Archaeology along the Zagros Flanks*, Chicago, 1983.

³⁴ Lloyd, S. and Safar, F., "Tell Hassuna," *JNES*, IV, No.2 (1945), p. 279-81.

هه‌روه‌ها به‌روانه‌:

Dabbagh, T., "Hassuna Pottery," *Sumer* XXI, part 1 & 2 (1965), p. 93-111.

مؤتيفه كانى نىگارە كانى سەريان برىقى بوون لە هئىلى تەرىب و رىزە سىنگۆشەى تەنىشت يەك و شىوہى ئىسكەماسى (= ئەم مؤتيفە بە Herringbone ناسراوہ و مەبەستى شىوہە بە كە لە ئىسكى ماسى جۆرى هيرىنگ دەچىت) كە زىاتر لە گولە گەنم و گولە جۆ دەچن. ئەو فەرھەنگەى ئەم گلىتەى بەرھەم هئناوہ واديارە فەرھەنگىكى خۆمالى بووہ، بۆيە گلىتە كانى تەھا لە شوئەوارە كانى باكورى ميسۆپوتامىادا دۆزراونەتەوہ، بە تايەقى لە رۆژھەلاق دىجلە، بەدرىزايى هئلىك دابەش بووہ كە لە شىنگارەوہ دەست پىندە كات و بە نىنەوا (موسلى ئىستا) و رەواندزدا تى دەپەرىت تا دەگاتە ناوچەى ورمى. ھەرچەندە گلىتەى ھەسسوئە لە گردى شمشارەى سەر زىي خواروو (چىنە كانى ۹-۱۶) ^{۳۵} و ھەندىكى تر لە شوئەوارە كانى دەشتى رانىش دۆزراونەتەوہ، وەك لە گردى دىم ^{۳۶} و كەمەريان. ^{۳۷} بەلام پىن دەچىت بوونى ئەم فەرھەنگە لە ناوچە كانى باشورى ئەو ھىلەوہ لاوازتر بوويت؛ واديارە زىي خواروو سنوورى باشورى بووہ. ^{۳۸}

لە چىنە كانى سەرھەوہى زۆر لە نشىنگە كانى سەرھەمى ھەسسوئەدا، وەك ھەسسوئە و شمشارە و مەتارە، جۆرىكى نوئى گلىتە پەيدا دەبىت كە لە گەل گلىتەى ھەسسوئەدا تىكەلە. ئەم جۆرە گلىتە بە بۆ يەكەم جار لە چىنە كانى بنەوہى شوئەوارى سامەرپراى پايئەختى جارانى عەبباسى بە كاندا دۆزرايوہ، بۆيە پىنى دەووترىت گلىتەى 'سامەرپرا' و فەرھەنگە كەشى، فەرھەنگى سامەرپرا (دەوروبەرى ۵۶۰۰-۵۰۰۰ پ.ز.). ئەم جۆرە

³⁵ Mortensen, P., *Tell Shemshara, The Hassuna Period*, København, 1970, p. 2.

³⁶ التكريتي، عبد القادر، "التقنيات في تل الدلم (دوكان)،" سومر ۱۶، الجزءان الاول والثاني (۱۹۶۰)،

ص. ۹۵؛ ۹۶؛ ھەروەھا:

Es-Soof, B., "Uruk Pottery from the Dokan and Shahrazur Districts," *Sumer* XX, part 1&2 (1964), p. 39.

³⁷ Es-Soof, *Ibid.*

³⁸ Mellaart, *The Neolithic of the Near East*, p. 144;

ھەروەھا بروانە:

Mellaart, *Earliest Civilizations of the Near East*, p. 64.

گلینه نوبی به که وورده وورده جیتی کۆنه کهی حه سسونه ی گرتوه،³⁹ زیاتر بریتی به له له گهنی گهوره و کووپه و دهفر، که به رهنگی سور و سهوزی پر یان مؤر نه خشی نه دازه یی و شتیوه ی مرۆی و رووه کی رازیندراونه تهوه که به شتیوازی هاوشتیوه ی بهرام بهر یه ک (Symmetrical) و هاوسهنگ له گه ل یه ک نه خشیندراون⁴⁰ (ویته ی ژ. ۸). شوینه واری 'تل الصوان' له که ناری رۆژه لاتی دیج له باشوری سامه رپراوه شوینه واریکی نمونه یی ئەم فهرهنگه یه، له وی خانوی گهوره گهوره ی عه ماردار دۆزراونه تهوه که هه موویان به شورا یه ک و که نداویک (=moat) دهوره دراون.⁴¹ به کارهینانی خشی کال له بیناسازی ئەم سه رده مه دا جینگای سه رنجه.⁴² سه رباری ئەمه ش، دانیشتوانی ئەم شوینه واره، ههروه ک هاوچه رچه کانیا ن له شوینه واره گرنگه که ی 'چۆغه مامی' له نزیک مه نده لی، کۆترین شتیوازی زانراوی ئاودیری یان به کارهیناوه به

---

³⁹ بۆیه هه ندیک فهرهنگی سامه رپرا به حه سسونه یه کی په ره سه ندوی باشوری له قه لم دده دن نه ک فهرهنگیکی نوبی. بوونی شوینه واره گرنگه کان سامه رپرا له باشورتری نه وه کان حه سسونه وه ئەم بروایه ی پتهوتر کردوه، بۆ نمونه به روانه:

Forest, J.-D., *Mésopotamie, L'apparition de L'etat. VIF-IIIe Millénaires*, Paris, 1996, p. 36.

⁴⁰ Lloyd and Safar, *Op. Cit.*, p. 281-3,

ههروه ها:

Mellaart, *Earliest.....*, p. 66.

⁴¹ Matthews, p. 73-4.

⁴² Mellaart, *The Neolithic of .....*, p. 150ff; Oates, D. and Oates, J., *The Rise of Civilization*, Lausanne, 1976, p. 64 (له گه ل ویته دا)،

ههروه ها به روانه:

Matthews, p. 73 ff.

سه بارت به دۆزراوه کان تل الصوان یش، ته ماشای راپۆرته کان نه بنجانی کنه کاری به کان له گو فاری سومر دا بکه: المجلد XIX (1964) (به عه ره بی)؛ XXI (1965)؛ XXIII (1967)؛ XXIV (1968)؛ XXV (1969) (به عه ره بی)؛ XXVI (1970)؛ XXVII (1971)؛ XXVIII (1972) (به عه ره بی).

هەلکەندىن تۆرپىك جۆبار و جۆگا كە لە چۆغەمامى باشتەر بەچاوە جيا دەكرێتەو. ⁴³ لەدۆزراوە بەرچاوەكانى هەردوو شوێنەوارەكەش ژمارەيەكى زۆر بووكەلەى قور (بە زۆرى لە چۆغەمامى) و مەرمەر (لە صوان)، كەبەشى هەرە زۆريان هى ئافەرەتن، قورپنەكانيان رەنگ كراون و مەرمەرەكانيان بە گويچكەماسى و قير رازيندراونەتەو. گلێتەى سەردەمى سامەرپرا لە گردى كەمەريان دەشتى رانەش دۆزراوەتەو. ⁴⁴

پەرەسەندن و تازەگەرى فەرەنگى يانەى زۆر لە سەردەمى 'حەلەف' (دەورو بەرى ٥٥٠٠-٤٥٠٠ پ.ز.) ⁴⁵ ي پاش سامەرپرا هاتە كايەو. خانوو هيشتا بە خىشتى كال و هەندىك جار بە قورى شيلراو بنیات دەنران و ديوارهكانيان بە گەچ سىواغ دەدران؛ بەلام بەگىشتى پچووكتەر بوون لە خانووكانى سەردەمى پيشوو، هەرەك بەتايەتى لە شوێنەوارى 'ئەريەچى يە' و 'تەپەگەرە' ⁴⁶ ي رۆژههلات و باكورى رۆژههلاتى موسل تيبينى دەكرت. لە تازەگەرى يەكانى ئەم فەرەنگە داھيتانى تەرزىكى نوێى بيناسازى بوو كە وا پى دەچيت خەلكانى فەرەنگى حەلەف، ئەگەر وەك هەندىك باوەريان وايە كۆچ هينەر بوويتن، لەگەل خۆيان هيتايبتيانە كوردستانى كۆنەو. هەرچەندە زياتر وا پى دەچيت كە خەلكى وولاتەكە خۆى بوويتن و ئەو تازەگەرى يانەش داھيتانى خۆيان بوويت. تەرزى ئەم بيناسازى بە برىتە يە لە بينايەكى بازەنى كە دالاتىكى لاكيشەى پتو

⁴³ Oates and Oates, *Ibid*,

هەرودەها بڕوانە:

Mellaart, *The Neolithic of the Near East*, p. 155.

⁴⁴ Es-Soof, "Uruk Pottery from Dokan and Shahrzur Districts," p. 39.

⁴⁵ شايان ووتە كە هەندىك لىكۆلنەوێى كاربۆنى ١٤ ي تىشكدار C14 ي دۆزراوەكانى شوێنەوارى

'تل صبي ابيض' لە سوربا مېژووويەكى كەمىك كۆنترى دەست پىكردىن حەلەفيان داو؛ نزيكەى

٦١٠٠-٦٠٠٠ پ.ز.، بۆ ئەمە بڕوانە:

Forest, *Op. Cit.*, p. 27.

⁴⁶ Matthews, p. 85 and 88; Mellaart, *The Neolithic of... ..*, p. 159.

وینہ‌ی ژماره ۸: له گهنیک‌ی سهردمی سامه‌ررا. سهرچاوه: Mallowan, *The Earliest...*

له‌یه‌ک چوونی ئەم جۆره بینایانه له‌گه‌ل 'Tholos' ی مایکینی‌یه‌کاندا وای کرد ئەمانیش له‌لایه‌ن کۆنه‌ناسه‌کانه‌وه ناوی ئۆلۆیان لێ ب‌نریت. له‌همان کات دا شایانی ناماژه بۆ کردنه که ههندیک له‌ گونده‌کانی نزیک حه‌له‌ب خانووی له‌م جۆره‌یان تیا‌دایه و بانه‌کانیشیان به‌ گومه‌ز گیراوه. تیۆری له‌یه‌ک جیاوا‌ز سه‌بارت به‌ به‌کاره‌ینانی ئەم بینایانه ههن، ههن‌دیک لایان وایه په‌رستگا بووبیتن و ههن‌دیک تر به‌ بینای گشتی

گونه‌کانی دوزانن و تهنات هندیکی تر به خانووی ئاسایشیان دوزانن. که میی که لویلی دوزراودی ناویشیان نه‌وندهی تر کاری دیاری کردنی سروشتیانی بۆ کۆنه‌ناسانی سخت تر کردوو. هرچۆنیک بیت، هندیکی لهم بینایانه قه‌بارهی ئاساییان هیه و هندیکی تریشیان گهره‌ن (یه‌کیکیان تیره‌که‌ی ۱۰مه‌تره) و به له ناوه‌وه به تیغ به‌شه‌کانیان تیادا جیا‌کراونه‌ته‌وه. باوه‌ر وایه که بانه‌کانیان گومه‌زی له قور هه‌لبه‌ستراو بووینن، هیچ نه‌بیت نه‌وه‌کانی نه‌ریه‌چی‌یه، که شوینه‌واری نمونه‌یی نه‌م فره‌ه‌نگه‌یه، وا بوون. هندیکی له رینگا و کۆلانه به‌ردرێژ کراوو چاک کراوه‌کانی نیوان خانووه‌کانی سه‌ر ته‌ختی گرده‌که^{۴۷} له‌وانه‌یه ئامازه بن بۆ یه‌که‌مین کاروبار و چالاکیی شاره‌وانیانه له‌م سه‌رده‌مه زووهدا. دیارده‌یه‌کی جیا‌که‌ره‌وه‌ی تری فره‌ه‌نگی نه‌م سه‌رده‌مه گلینه‌که‌یه‌تی. په‌ره‌سه‌ندیکی به‌رچاوو دیار له به‌کاره‌یتانی ره‌نگدا هاته‌ کایه‌وه؛ گلینه بوونه فره‌ه‌نگ و شیوه نه‌خش کراوه‌کانی سه‌ریان جواتر و وورد تر بوونه‌وه، له‌پال نه‌خشانندی کۆمه‌لیکی به‌رفراوان و ده‌وله‌مندی مؤتیفی نه‌ندازه‌یی و رووه‌کی و ئازه‌لی، که له‌مه‌موویان دیارتر 'بوکرانیوم' *Bucranium*^{۴۸} (=سه‌ره‌گا) بوو (وینه‌ی

⁴⁷ Mellaart, *Ibid.*

⁴⁸ پروانه:

Lloyd and Safar, *Op. Cit.*, p. 283; Mellaart, *Earliest Civilizations...*, p. 120.
 گا بۆ ماوه‌یه‌کی ئینگجار دوورو درێژ ره‌گه‌زیکی سه‌رده‌کی هونه‌رو وێژدی پۆژه‌ه‌لاتی نزیکي دیرین بووه و تالیستانش. بۆ نمونه، هه‌روه‌ک لیته‌دا دیینن، له‌سه‌ر گلینه‌ی سه‌رده‌مانی پتیش میژوو نه‌خشینه‌دراوه، له سه‌رده‌مانی دواتریشدا له‌سه‌ر ده‌فرو و کووپه‌و مۆری لوله‌کی *Cylinder Seal* و مۆری ته‌خت *Seal Stamp* و په‌یکه‌رتاشی سه‌رده‌مانی نیمچه‌میژوویی (Proto-history) و میژوویی شدا نه‌خشینه‌دراوه، به‌تایه‌تی له وولاتی سومه‌ر. سه‌ره‌گا له‌ویته دیواری‌یه‌کان (Fresco) ی شاری نوزی و شوینه‌واره‌کانی سه‌رده‌می ئاشوری ناوه‌راست و دواتریشدا ده‌بینرین. تهنات نه‌خه‌می‌یه‌کانیش گایان له نه‌خشه هه‌لکه‌ندراوه‌کانیاندان نه‌خشاندوو و تاجی ستوونه‌کانی کۆشکه‌کانیشیان له په‌رسپۆلیس و شوش له شیوه‌ی دوو‌گای دانیشتوویدا دروست کردوو. فره‌ه‌نگه‌کانی ئورارتو و عیلام و وولاتی هیتی‌یه‌کان و بابیلیس له‌مه‌به‌ددر نه‌بوون.

ژ. ۹). هرچه‌نده هیشتا دۆلابی گلینه‌سازی^{۴۹} دانه‌هیترا بوو، به‌لام دیواری ده‌فره‌کان ته‌نک تر و پیک تر دروست ده‌کران. وادیاره‌بازرگانی له‌سه‌رده‌می‌حله‌ف دا له بره‌ودا بووه‌هه‌روه‌ک بلا‌وبوونه‌وی گلینه‌ی ئەم‌فره‌ه‌نگه‌ به‌سه‌ر ناوچه‌یه‌کی زۆر به‌رین دا پیشانی ده‌دات، و سه‌رباری ئەمه‌ش بوونی به‌ردی 'ئۆبزیدی Obsidian' له‌به‌شی هه‌ره‌ زۆری شوینه‌واره‌کانیدا.^{۵۰} تییینی ده‌کریت که ناوچه‌ی بلا‌وبوونه‌وی فره‌ه‌نگی حله‌ف له‌شیوه‌ی نیوه‌مانگیکی گه‌وره‌دایه‌ که سه‌رزه‌مینه‌کان کشتوکالی دنجی باکور و باکوری رۆژه‌ه‌لات ده‌گریته‌وه، ته‌نانه‌ت هه‌ندیک له‌تویژه‌ران ناوچه‌کانی 'ماردین' و 'دیاره‌کر/نامه‌د' به‌"لانکه‌ی گومان بۆجووی سه‌ره‌لدانی فره‌ه‌نگی حله‌ف"^{۵۱} ده‌زانن. دیاره‌دابه‌ش بوونی جوگرافی‌یانه‌ی ئەم فره‌ه‌نگه‌یه‌ که وای کردوه‌هیچ نیشانه‌یه‌کی کشتوکالی ئاودیزی و به‌راو به‌ شوینه‌واره‌کانیانه‌وه‌ دیار نه‌بیت، وه‌ک ئەوانه‌ی لای خه‌لکی فره‌ه‌نگی سامه‌رپرای پیتشو هه‌بوو. به‌لام له‌لایه‌کی تره‌وه، دۆزینه‌وی ئامرازو که‌ل و په‌لی کاتزایی وه‌ک سوژن و گه‌ردانه‌ی مس و قورقوشم له‌

---

⁴⁹له‌کوردده‌واریدا به‌چه‌رخ‌ی ئاوکیشان و تۆبی ئاشیش هه‌رده‌لین دۆلاب. ئەم نامیری گلینه‌سازی‌یه‌ش هه‌ر ئامیتریک بووه‌له‌و بابه‌تانه‌ و له‌سه‌ر ته‌وه‌ریک سوورپاوده‌وه، بۆیه‌منیش هه‌ر ووشه‌ی دۆلابم بۆ دانا. له‌وانه‌شه‌له‌کوردیدا ناویکی سه‌ربه‌خۆی خۆی هه‌بیت که من نایزانم.

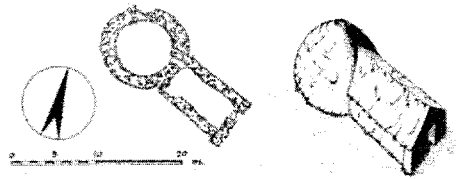
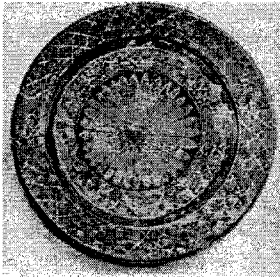
⁵⁰ Mellaart, *Op. Cit.*, p. 161.

به‌ردی ئۆبزیدی له‌راستیدا شووشه‌یه‌ زیاتر له‌وه‌ی به‌رد بیت، ئەویش شووشه‌یه‌کی رده‌نگ رده‌شه‌ که گه‌رکان فرنی داوده‌ته‌ده‌روه‌ و له‌هه‌موو شویتیک ده‌ست ناکه‌ویت چونکه‌ له‌هه‌موو شویتیک گه‌رکان نیه. نزیک‌ترین شویتیک له‌ شوینه‌واره‌کانی بابه‌ته‌که‌مانه‌وه‌ که ئەم جۆره‌ به‌رده‌ی لێ بیت ناوچه‌کانی ده‌ورپه‌شتی 'وان'ن. له‌سه‌رده‌مانی زووش دا ئەم ئۆبزیدی‌یه‌ به‌هادار بووه‌ و داوای زۆر له‌سه‌ر بووه‌ بۆ دروست کردن و داتاشینی ئامزایی به‌کاره‌بنانی رۆژانه‌ له‌جیاتی به‌رد. ئەم ده‌گه‌من‌یه‌شی وای لێ کردوه‌ که ئەگه‌ر له‌ شویتیک بدۆزیته‌وه‌ بوونی له‌و شوینه‌دا به‌نیشانه‌ی ئالوگۆری‌ی بازرگانی وله‌گه‌لیدا ئاموشۆی فره‌ه‌نگی له‌قه‌لم به‌دریت.

⁵¹Mellaart, *Earliest Civilizations.....*, p. 64.

نەریەچی، بە نیشانەی پیشکەوتنیکی گەورە دەبینریت.⁵²

کنە و پشکنین لە تل الصوان پیشانی داوێ که خەلکی حەلەف لە کۆتایی سەردەمی سامەررا دا بەرەو ئەم ناوچەیە داکشاونەتە خوارووە، بە بەلگەی دۆزینەوی هەندیک پارچە سۆالەتی حەلەف و شوینەواری بینایەکی که بە ئۆلۆی دەچیت.⁵³ بەلای رۆژەلاتیشەو، گلێنە حەلەف لە گردی 'حەسەن' لە ناوچەی بەنداوی حەمرین⁵⁴ و 'کودیش صغیر' و 'قالینج ئاغا' لە دەشتی کەرکوک و هەولێر و لە گردی 'بەگم' لە شارەزور دۆزراوەتەو.⁵⁵

وینەى ژمارە ۹: لەگەنیکى سەردەمی

شیوەى ژمارە ۴: پلان و دروستکردنەوی ئۆلۆیەکی.

سەرچاوە: Mallowan, *Early Mesopotamia and..* حەلەف. سەرچاوە: Mallowan

لە کۆتایی سەردەمی حەلەف دا گۆرانیکی گەورە لە گلێنە سازی دا پرووی دا، گۆرانیەکی تەمنا لە مۆتیفەکاندا نەبوو که بەرەو سادەیی رۆیشتن، یان لە رەنگەکاندا که ژمارەیان کەم بوو، بەلکو لە چۆنایەتی قورپەکی و چۆنایەتی دروست کردنی و

⁵²Mellaart, *Neolithic of ...*, p. 161; 166.

⁵³ Al-Soof, B., "Tell es-Sawwan, Fifth Season's Excavations (1967-1968)," *Sumer XXVII*, part 1&2 (1971), p. 4-5.

⁵⁴ Fiorina, P., "Excavations at Tell Hassan," *Sumer XL*, Part 1&2 (1981), p. 49.

⁵⁵ Matthews, p. 105-6.

سوورکردنه‌وهشی دا بوو. له‌گه‌ل ئه‌مه‌شدا به ناوچه‌یه‌کی زۆر به‌رفراواندا، فراوانتر له ناوچه‌ی فه‌ره‌ه‌نگی حه‌له‌ف، بلاو بووه‌وه. دهرکه‌وتنی ئه‌م جۆره گ‌ل‌ینه‌یه و له‌پالیشیدا دهرکه‌وتنی سیماو ره‌گه‌زی نوێ له فه‌ره‌ه‌نگی ماددی‌یانه‌دا، ئاماژه‌ن بۆ سه‌ره‌له‌دان‌ی فه‌ره‌ه‌نگی‌کی نوێ که کۆنه‌ناسان فه‌ره‌ه‌نگی 'عوبه‌ید Ubaid' (ده‌وره‌یه‌ری ۴۰۰۰-۳۵۰۰ پ.ز.) ی بێ ده‌لێن. له سه‌رزه‌مینه‌کانی کوردستانی دێرین دا، ووردتر له ناوچه‌کانی باکوری به‌ری رۆژه‌له‌اتی دێج‌له، جۆریک فه‌ره‌ه‌نگی عوبه‌ید به‌رچاو ده‌که‌ویت که هه‌ر له‌ناو خودی فه‌ره‌ه‌نگی عوبه‌ید دا خاوه‌نی سیمای و جیاکه‌ره‌وه‌ی تایه‌تی خۆیه‌تی، جیا له عوبه‌یدی باشوری مێسۆپۆتامیا.^{۵۶} ئه‌م جیاکه‌ره‌وانه زیاتر له به‌کارهێنانی به‌رد له ئامرازسازی دا و له نه‌ریته‌کانی مردوو ناشتن -هه‌روه‌ک له ته‌په‌گه‌وره ده‌بیریت- و له گ‌ل‌ینه‌سازی‌یه‌که‌یدا ره‌نگ ده‌ده‌نه‌وه که ره‌نگی زیاتری تیا‌دا به‌کارهاتوو بۆ ره‌نگ کردنیان، زیاتر له ره‌نگه‌کانی گ‌ل‌ینه‌کانی باشور. شوینه‌واری وێران کاری و سوتاندن له چینه‌کانی نیشه‌جێ بوونی حه‌له‌ف له ئه‌ره‌په‌چی‌یه به‌نیشانه‌ی هاتنیکی شه‌رئامیزانه و توندو تیزانه‌ی عوبه‌یدی‌یه‌کان ر‌افه‌ کراوه، که وایێ ده‌چیت پاش زیاد بوونی ژماره‌ی دانیش‌توانیان له باشور به‌هۆی بوونی زیاده‌به‌رهمه‌ی به‌روبوومی کشتوکالی که له به‌کارهێنانی ئاو‌دیزی له کشتوکال دا په‌یدا بووه، بۆ باکور کۆچیان هیناییت.^{۵۷}

⁵⁶ Lloyd, *The Archaeology of Mesopotamia*, p. 65.

هه‌روه‌ها به‌روانه:

Nissen, H. J., "Western Asia before the age of Empires," *Civilizations of the Near East*, Vol. II (Ed. by J. M. Sasson), London, 1995, p. 795.

⁵⁷ Mellaart, *Earliest Civilizations...*, p. 129; Lloyd, *Op. Cit.*, p. 81.

فۆزی باوه‌ری وایه که به‌هاتنی فه‌ره‌ه‌نگی عوبه‌ید هه‌یج گۆرانیکی نه‌زادی له باکور رووی نه‌داوه، به‌لکه‌ هه‌ر حه‌له‌قه‌یه‌کان بوون و فه‌ره‌ه‌نگه‌ نوێ‌یه‌که‌یان ودرگرتوووه. به‌روانه:

Forest, *Op. Cit.*, p. 53.

په ره سه نديكي گرنګ له باکور دروست كړدې ناميزو نامرزي كانزايي بوو به ته كنيكي دارپستن، ليره يو يه كم جار ته وري دارپشته مس و كهل و پهلې زيرين دوزراونه ته وه.⁵⁸ زور له دوزراوه گرنګه كاني عوبه يدي باكور له ته په گه وړه بده ست هاتون، وه ك موري ته ختي له جوړه ها به ردي جياواز هلكه ندر او، له وانه ش به ردي لاجيوه رد. كووپه يه كي سرده مي دره نګي عوبه يد له ته په گه وړه دوزراوه ته وه، له م بواره دا تاكه و هله گریت به تايبه تي باسي بكه ين. هر چه نده پارچه پارچه يه و چاك كراوه ته وه، به لام وپنه يه كي له سر نه خشي ندر او كه تائيستاش دياره، وپنه كه روبري ك پيشان ده دات له نيوان دوو زنجيره شاخ دا دپته خواره وه، له خواريشه وه له نزيك روخي

وېته ي ژماره ۱۰: كوپه كهي سرده مي عوبه يد له ته په گه وړد. سر چاوه:

Basmachi, F., *Treasures of the Iraq Museum*.

⁵⁸Mellaart, *Op. Cit.*, p. 130; Lloyd, *Op. Cit.*, p. 65.

رۆبارە که راپوچی یەک لە گەڵ سەگە کەیدا ری دە کات و لەو بەری رۆبارە کە شەووە دوو گیاندارێ شاحدار هەن، کە لەوانە یە بزە کێوی بن^{۶۹} (وێنە ی ژ. ۱۰).

هونەری بیناسازی ئەم سەردەمە بە بوونی مەودایە ک لە ناوەرپاستی خانوووە کە دا جیا دە کرێتەووە کە هەندیک بە ژووری نشیمەنی سەرەکی لە ناوەرپاستی خانوووە کە دا ی دە زانن،^{۶۰} لە کاتی کدا ژۆر زیاتر لەووە دە چیت کە ئەو مەودایە ژوور نەبوو بیت، بە لکو حەوشە ی ناوەرپاستی خانوووە کە بوو بیت و ژوورە کانی تری خانوووە کە لە دەوری بوو بن، کە یە کیکە لە جیا کەرەووە کانی 'خانوی رۆژە لاتی' کە تاتیستاش لە هەموو کوردستان و میسۆ پۆتامیادا دە بنیریت. لە مەش گرن گتر سەر هەلدانی بیناسازی ئایینی، هەر وە ک ریزیک بینا کە بە پەرستگا دە ست نیشان دە کرین و لە تە پە گەرە دۆزراو تەووە، پیشانی دە دەن. ئەم بینایانە وا بە تە نیش ت یە کەووە ریز کراون کە لە سێ لاووە دەوری رۆو بە ریکی کراو یان داو، لە سەر دیواری یە کیکیشیان پاشاوە ی وێنە یە کێ دیواری کۆنی بە رەنگی سور و رەش و خاکی رەنگ کراو دۆزراو تەووە.^{۶۱} لە دە شتی رانیەش، پاشاوە ی پەرستگایە کێ پچووکی دیوار لۆ چدار (= Buttresses and Recesses)، هەر چە نده ژۆر وێرانیە، لە 'گردی قورە شینە' دۆزراو تەووە.^{۶۲} سوألە قی ئەم سەردەمە لە 'گردی دیم'،^{۶۳} و 'کە مەریان'،^{۶۴} و 'قە لای رانیە' و 'بۆ سکین'،^{۶۵} یش دۆزراو تەووە. لە خوار تریشەووە، سوألە قی

⁵⁹Basmachi, F., *Treasures of the Iraq Museum*, Baghdad, 1976, p. 109, Photo No. 17 on page 120.

⁶⁰بۆ غونە پروانە:

Forest, *Op. Cit.*, p. 56.

⁶¹Mallowan, M.E.L., "The Development of Cities from Al-'Ubad to the End of Uruk," *CAHI*, part 1, Cambridge, 1970, p. 382.

⁶²الآلوسی، س.، "اخبار و مراسلات"، سومر ۱۵، الجزء الأول والثاني (۱۹۵۹)، ص. ۱۱۴.

⁶³التکریبی، هەمان سەرچاوە ی پێشوو، ل. ۹۶.

⁶⁴Es-Soof, "Uruk Pottery.....," p. 39.

⁶⁵Mallowan, "The Development of.....," p. 375.

سهردهمی عوبهید له شاره زوور له گردی 'دوانزه نیمام' ^{٦٦} و 'عهربهت' و 'گرده ردهش' ^{٦٧} دوزراونه توه. له ناوچهی کهرکوکیش له 'نوزی' و 'مهتاره.' ^{٦٨} له ناوچهی بهنداوی حهمرینیش له زور له شوپنه واره کانی دا گلینه و بهلگه بیناسازی یانهی گرنگ له گرده کانی 'عباده' ^{٦٩} و 'تهل حهسن' ^{٧٠} و 'تهبو قاسم' ^{٧١} و 'خیط قاسم' و 'مظهور' ^{٧٢} و 'سونگور' و هی تریش دا دوزراونه توه. ^{٧٣}

له سهردهمی 'نوروک' Uruk (یان شیوه سامی به کهی: وهرکا Warka) (نزیکه میسوپوتامیا و کوردستان به ره ویش چوونیکه ئیگجار گهورهی به خزیه وه دی. ئەم به ره ویش چوون و پهره سندنه، گه شه به کی تری ژماره ی دانیشتوانی به دوا ی خزیدا هینا

⁶⁶الآلوسی، "اخبار ومراسلات: لمحات احصائية عن اعمال اقسام و فروع مديرية الآثار العامة"، سومر

١٦، الجزءان الاول والثاني (١٩٦٠)، ص. ١٤٨.

⁶⁷حجارة، اسماعيل، "التقيب في سهل شهرزور"، سومر ٣١، الجزءان الاول والثاني (١٩٧٥)، ص.

٢٧٦.

⁶⁸Mallowan, "The Development of.....," p. 375.

⁶⁹Jassim, S. A., "Excavations at Tell Abada," *Sumer* XL, Part 1&2 (1981), p. 46.

⁷⁰Fiorina, P., "Excavations at Tell Hassan," p. 49.

⁷¹Al-Kassar, A., "Tell Abu-Qasim Excavations," *Sumer* XL, Part 1&2 (1981), p. 589.

⁷²Roaf, M., "Excavations at Tell Madhur, The Results of the Third Season," *Sumer* XL, Part 1&2 (1981), p. 147.

گلینه که ی له می چینه کانی ١٦-١٣ ی ته په گه وره و خه نده که قووله که ی نوزی و عوبهیدی دره ننگ

ده چیت، بروانه:

Op. Cit. p. 148.

⁷³Forest, *Op. Cit.*, p. 56ff.

⁷⁴بۆ ئەم میژوووه بروانه:

Bauer, J., R. K. Englund and M. Krebernik, *Mesopotamien- Späturuk Zeit und fröhdyntastische Zeit, Annäherungen 1*, Herausgegeben von P. Attinger- M. Wäfler, *Orbis Biblicus et Orientalis (OBO) 160/1*, Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen, 1998, p. 23.

و ئەمەش بوو ھۆی زیاد بوون و گەشەسەندنی گوند و نشینگەکان، ھەم لە ژمارەیاندا و ھەم لە قەبارەیاندا.^{۷۵} لەھەمان کاتیشدا پەرسەسەندنی پیکھاتەیی کۆمەلایەتیش تیبیی دەکریت، سیستەمی دەستەلات لە کۆمەلگادا لەم سەردەمدا ڕوونتر دیارە^{۷۶} و داھەش بوونی چینیایەتی ئاشکراتر بوو، شەکی گرانبەھا لەدەرەو دەکردا و لەلایەن چینیکی پیشەسازەو ھۆ چینیکی بالاتر دروست دەکرا و دەکرایە کەل و پەلی ژبانی خۆشنودی و ھەردوو چینیەکش لەسەر بەری ڕەنجی چینیکی تر دەژیان. کوردستانی کۆن لەو پەوتە تاییەتەیی خۆیدا کە لەسەردەمی عوبەیدەووە گرتبوی ھەر بەردەوام بوو، جیاوازی لە فەرھەنگی کوردستان و فەرھەنگی بەشەکانی تری مێسوپۆتامیادا لە زیاد بوون دا بوو و بەم جۆرە کەلێنی نیوانیان لە گەورە بوون دا بوو. گرنگترین و باشتترین نمونەیی ئەم فەرھەنگە لە کوردستان دا تەپەگەورەبە کە گردیکی گەورەبە و نزیکەیی ۲۲،۵ کم لە ڕۆژھەلاتی دێجلەبە لە باکوری ڕۆژھەلاتی موسڵەو. فەرھەنگی ماددی یانەیی ئەم سەردەمە

---

⁷⁵ بۆ ڕوون کردنەوی ئەم ووتەبە بەراوردی ئەو بکە کە لە سەردەمی زووی ئوروک دا (ناوھەراسیی ھەزارەیی چوارەمی پ.ز.) لە باشوری مێسوپۆتامیا ۱۷ نشینگەیی پچووک و ۳ ی گەورە ھەبوون؛ کەچی لە ئوروک ی درەنگ دا (کۆتایی ھەزارەیی چوارەمی پ.ز.) گەشەیان سەند بۆ ۱۱۲ ی پچووک و ۱۰ ی گەورە و یەک شاری شتوہ پایتەخت. بۆ ئەم ڕۆژە ژمارانە ھروانە:

Klengel, H. (Editor), *Kulturgeschichte des alten Vorderasien*, Berlin, 1989, p. 26.

نشینگەکانی سەردەمی ئوروک و داھەش بوون و بلاویونەویدیان بەگشتی، بەدووورو دریزی و ووردی لە کارەکانی ئەدامز Adams و نیسین Nissen دا تووژینەو و لیکۆلینەویدیان لەسەر کراو، سەبارەت بەمە ھروانە سەرچاوە سەرەکی بەکانیان:

Adams, R. McC. and H. Nissen, *The Uruk Countryside, The Natural Setting of the Urban Societies*, Chicago, 1972;

سەبارەت بە سەردەمی ئوروکیش لە ناوچەیی بەنداوی ھەمرین و ناوچەیی دیاڵە:

Adams, R. McC., *Land Behind Baghdad*, Chicago, 1965, p. 36 f.

ھەروەھا:

Adams, *Heartland of Cities*, Chicago, 1981, p. 46-7.

⁷⁶ Forest, *Op. Cit.*, p. 103.

«ئهوئنده له سيمما و ئاكارى دا تاك و سه‌ربه‌خۆيه كه ناوى لى بنريت "سه‌رده‌مى ته‌په‌گه‌وره" ى باكورى عيراق».⁷⁷ به‌راڤه‌يه‌كى گه‌وره مس به‌كار ده‌هات و خشل سازى زيريش له به‌هوى دا بوو، به تاييه‌تى موروى زيرين، هه‌روه‌ك گۆره‌ ده‌وله‌مه‌نده‌كانى ئەم شوپنه‌واره⁷⁸ و ئەوه‌كانى قالىنج ئاغا (١ كم له باشورى قه‌لاى هه‌وليره‌وه) ده‌رى ده‌خه‌ن.⁷⁹

شوپنه‌واره بيناسازى‌يه‌كانى ته‌په‌گه‌وره به‌هايه‌كى تاييه‌تى‌يان هه‌يه، بۆ نمونه بينا بازنه‌پى‌يه گه‌وره‌كه‌ى چيني XIى ناوه‌راستى گرده‌كه، تيره‌كه‌ى ١٨مه‌تره و نه‌ستورى ديواره ده‌ره‌كه‌ى ١مه‌تره. له‌ناوه‌وه كه‌ندويه‌ك هه‌بووه و له ژوورى‌كى تريشدا په‌رستگايه‌كى پچووك، هه‌روه‌ك چالاپى‌يه‌كانى ديواره‌كه‌و تاقى ناو ديواره‌كه‌ كه بۆ دانانى په‌يكه‌رى خواوه‌نده‌كه‌ يان دروشمه‌كه‌ى بووه، پيشانى ده‌ده‌ن⁸⁰ (شپوه‌ى ژ. ٥). ئەگه‌ر قه‌باره‌ى گه‌وره‌ى خانووه‌كه‌و بوونى له ناوه‌راستى گرده‌كه‌دا و بوونى هۆلىكى گه‌وره‌ى دريژيش له ناوه‌راستى خانووه‌كه‌ دا به‌هه‌ند وه‌رگيرين، ئەوا له‌وانه‌يه ئەم بينايه خانووى فه‌رمانه‌ره‌واى ئاوهدانى‌يه‌كه‌ بوويت.⁸¹ بينايه‌كى تىرى ئەم سه‌رده‌مه په‌رستگايه‌

⁷⁷ Lloyd, *Op. Cit.*, p. 67.

⁷⁸ بۆ بينين هه‌موو دۆزراوه‌كانى ته‌په‌گه‌وره، ته‌ماشاي ئەنجامه‌كانى كنه‌كارى‌يه‌كانى بکه له:

Speiser, E., *Excavations at Tepe Gawra*, Vol. I, Philadelphia, 1935; Tobler, A., *Excavations at Tepe Gawra*, Vol. II, Philadelphia, 1950;

بەم دواى يانەش ئەم كتيبه به‌هادارو به‌بێزده‌شى له‌سه‌ر ده‌رچووه:

Rothman, M. S., *Tepe Gawra: The Evolution of a Small Prehistoric Center in Northern Iraq*, Philadelphia, 2002.

⁷⁹ El-Waily, F., "Foreword," *Sumer* XXII, part 1 & 2 (1966), p. e.

⁸⁰ Mallowan, "The Development of.....," p. 379.

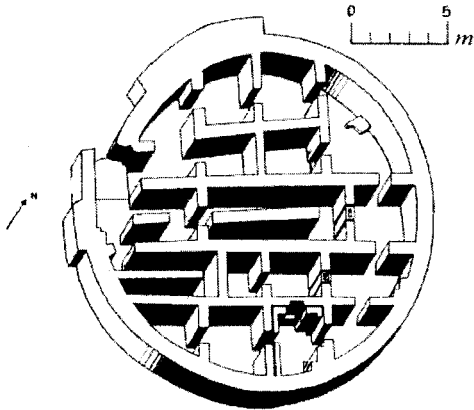
⁸¹ Mallowan, M. E. L., *Early Mesopotamia and Iran*, London, 1965, p. 79.

سه‌رله‌نوئى دروستكرده‌ويه‌كى ريك و پينكى ئەم خانووه به‌ وپته‌ له‌م سه‌رچاوه‌يه‌دا هه‌يه:

Rothman, *Tepe Gawra: The Evolution of.....*, p. 97,

به‌لام ئەم تويزده‌ر ده‌وه‌يه‌ واپه‌ كه‌ئەم خانووه‌ عمارى دانه‌وتله‌ى ئاوهدانى‌يه‌كه‌ بوويت، بره‌وانه‌:

چینی VIIIه که نه‌خشه‌یه‌کی سی لوی هه‌یه و دیواره‌کانی دهره‌وی به لۆج
 (Buttresses and Recesses) رازیندراونه‌ته‌وه و بینا‌کانی سه‌رده‌می پیش یونانی‌یه‌کان
 که به میگارئون *Megaron* ناسراون، به‌بیر ده‌هینتیه‌وه.^{۸۲} زۆر سه‌رنج راکیشیشه‌که

شێوهی ژماره ۵: خانووه باز نه‌ی‌یه‌کی ته‌په گه‌وره. سه‌رچاوه: Mallowan

ئینگجار زۆر له په‌رستگا‌ه‌ی شاری ئوروک ده‌چیت که 'کاراینداش' ی پاشای
 کاشی‌یه‌کان له سه‌رده‌می فه‌رمانه‌روایی‌یاندا له‌وی بنیاتی ناوه و هه‌ر به په‌رستگا‌ه‌ی
 کاراینداش ناسراوه.^{۸۳} یه‌کی‌یک له سیماکانی ئەم په‌رستگا‌ه‌ی ته‌په‌گه‌وره ئەو "دالانه

Rothman, M. S., "The Tigris Piedmont, Eastern Jazira, and Highland Western Iran in the Fourth Millennium B. C.," *Uruk Mesopotamia and its Neighbors*, Oxford, 2001, p. 387.

⁸² Lloyd, *Op. Cit.*, p. 76.

⁸³ بۆ تهماشا کردن پلان و نه‌خشه‌ی هه‌ردوو په‌رستگا‌ه‌ و به‌راورد‌کاری، ب‌روانه:

قوولە"ی پێشەوویەتی که مالۆوان لەبارەییەو دەلێت "ئەمە سیمایەکی بیناسازی یانە نوێ بوو، وا یێ دەچیت لە کوێستانەکانی باکوری رۆژھەلاتەوہ یان کوردستانی ئێرانەوہ وەرگیرایت." ⁸⁴ لێ ووردبوونەوہیەکی باش دەری دەخات ئەمە کۆنترین نمونە ی ئەو رەگەزە بیناسازییە بەناویانگەہیە کہ لە بیناسازیی کوردستانی و ئێرانی دا بە 'ھەیان' ناسراوہ و لە رۆژگارە ھەرە دێرینەکانەوہ تا رۆژگاری ئەمرۆش لە بیناسازی دا پەیرەودەکریت و بیناسازیی سەردەمان ئیسلامیش ھەر بەھەمان ناوی 'ایوان' وەری گرتوہ و بەکاری ھێناوہ. لە چینی سێ یەمی قالینج ناغاش دوو پەرستگای سێ لویی دۆزراونەتوہ، پاشاوەی وێنەہیەکی دیواریش بە رەنگی سوور و رەش و نیگاری ئەندازەہی لەسەر یەکیک لە دیوارەکانی دۆزراوہتوہ. ⁸⁵ چینیەکانی سەردەمی ئوروک لە تەپەگەورە بە گۆرە تیروتەسەل بە کەل و پەلەکانیان ناسراون کہ بریکی باش خشلی زێرین و ژمارەہیەکی زۆر موروی لە کانزا و ئیسقان و عاج و جۆرەھا بەردی بەنرخ و نیمچە بەنرخ و بەردی ئاسایی دروست کراویان بەدەستەوہ داوہ. یەکیک لە گۆرەکان بەتەھا ۲۵,۰۰۰ موروی تێدا بوہ، ⁸⁶ گۆرپکی تر ۴۵۰ موروی لاجیوہردی تێدا بوہ. ⁸⁷ بەلام لە نیو ھەموو دۆزراوہکاندا سەرە گورگینکی ئەلیکترۆم جینگای باہەختیکی تاییەتی، ئەویش لەبەر ئەو تەکنیکە ی پێی دروست کراوہ (وێنە ی ژ. ۱۱). ھەندیک بەشی بە جیا لە کانزایەکی تر دروست کراون و لە قوئاغینکی تری دروست کردن دا بە سەرە لە قیر پر کراوہ کەوہ بەند کراون. ⁸⁸ گۆرەکانی تەپەگەورە چەند جۆری جیاوازن؛ ھەندیکیان بە جوانی و ریک و پیککی لە بەرد و خشتی کال لە سەرەوہی گردە کہ لە نیوان خانووەکاندا

Parrot, A., *Sumer*, Paris, 1960, p. 316.

⁸⁴ Mallowan, *Op. Cit.*, p. 78.

⁸⁵ Es-Soof, "Tell Qalinj Agha," *Sumer* XXV, part 1&2 (1969), p. 6.

⁸⁶ Lloyd, *Op. Cit.*, p. 82.

بۆ وەسفی وورد و ژماردن ھەموو دۆزراوہکان بڕوانە:

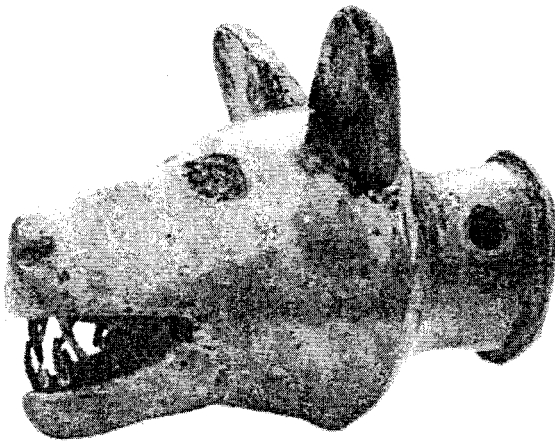
Rothman, "The Tigris Piedmont.....," p. 392-5.

⁸⁷ Mallowan, *Early Mesopotamia and Iran*, p. 80.

⁸⁸ Lloyd, *Op. Cit.*, p. 82; Mallowan, *Op. Cit.*, p. 79; 81.

هلبه‌ستراون، جياوازی‌یه‌کی کهم له نیوان گۆره‌کانی ئەم جۆره‌یان دا هه‌یه و له‌وه ده‌چیت وه‌ک مه‌زارگه و جی نه‌زه‌رگه به‌کار هاتین.^{۸۹}

هه‌ندیکی تر له مردوو‌ه‌کان به‌ پێ ی نه‌ریته کۆنه‌کان له ژیر زه‌وی خانوو‌ه‌کاندا نیژراون، هه‌نده‌که‌ی تریش له ده‌روه‌ی ئاواپی‌یه‌که له گۆرستان، یان ئەوه‌ی هه‌ندیکی پتی ده‌لین 'شاری مردووان'، نیژراون، ئەمه‌شیان ئەو نه‌ریته‌ی هیندو-ئهوروپایی‌یه‌کان یاد ده‌هه‌یتیه‌وه که له‌گه‌ل خۆیان هه‌ینایانه ئیران و له شویتنه‌واری 'ته‌په‌سه‌لک' له نزیک

وتنه‌ی ژماره ۱۱: سه‌ری گورگینکی له ئەلیکتروم دروستکراو له ته‌په‌گه‌وره. سه‌رچاوه: Mallowan

کاشان ده‌بیریت.^{۹۰} ئەم جياوازی‌یه به‌رچاوانه‌ی نه‌ریته‌کانی ناشتن و گۆر هه‌لبه‌ستن نیشانه‌ی فره‌یی بیرو باوه‌ری ئایینی دانیشتوانه و ئەمه‌ش بۆ خۆی له‌وانه‌یه نیشانه‌ی فره‌یی نه‌ژادی‌یان بێت.

⁸⁹ سه‌بارده‌ت به‌م گۆرانه و له‌سه‌ر کاغه‌ز دروست کردنه‌وه‌یان، بڕوانه:

Rothman, *Tepe Gawra: The Evolution of... ..*, p. 171ff.; 181.

⁹⁰ Ghirshman, R., *Iran from the Earliest Times to the Islamic Conquest*, London, 1954, p. 77.

له دۆزراوه گرنگه كانسى ترى ئەم شوپنەسواره ژمارەيه كى زۆر مۆرى تەخت Stamp Seals ن. بابەق هەمەچەشنەى زۆرى وەك ئەفسانەى و ئايىنى و سروشتىيان لەسەر نىگار كراوه، لەسەر هەندىكيان پياوى بەدەمامك بەدى دەكرين و هەندىكى تريان شيوهى سەريان نارپكه.⁹¹ دۆزراوه كانى ئىره دەيسەلمين كه سەرهلەدان و گەشە كردنى شارستانى له شوپنى ترى دەرەوهى وولاتى سومەريش، هيج نەبىت لەم سەر دەمهى ئوروك دا، شياو بووه.

گلئينه و شوپنەسوارى ترى ئوروك لە هەردوو دەشتى رانیه و شارەزورريش زۆرن؛ له شوپنەسوارە كانى گردى دېم،⁹² كەمەريان،⁹³ گەردە بۆر⁹⁴ لە دەشتى رانیه و لە شوپنەسوارە كانى دوانزە ئىمام، بەكراوا،⁹⁵ حسين فەتاح، چراغ،⁹⁶ گردى رەش و عەربەت

⁹¹ بۆ بينىنى دۆزراوه وورده كان، بڕوانه:

Rothman, *Op. Cit.*, p. 61-8;

بۆ مۆره كانيش بڕوانه:

Tobler, *Excavations at Tepe Gawra*, plates CLVIII-CLXX.

شاياى باسکردنه كه هەندىك له كەلەسەردە كانى له ئەرەبەچى به دۆزراونەتەوه شيوهيه كى ئاناسايان هەيه و دياره كه له كاتى خۆيدا و له كاتى ژيانى خاوندە كانياندا شيوپندراون و ئەم شيوهانهيان دراوه تى. بۆيه دەشتى وپنه كانى سەر ئەم مۆرانه وپنهيه كى رېاليسىيانەى كەسە كان بن. سەبارەت بەم كەلەسەرانەى مێژووويان بۆ سەردەمانى حەلەف تا عوبەيد دەگەرپتەوه، بڕوانه:

Molleson, Th. and S. Campbell, "Deformed Skulls at Tell Arpachiyah: The Social Context," *The Archaeology of Death in the Ancient Near East*, Ed. Stuart Campbell and Anthony Green, Oxford, 1995, pp. 45-55.

⁹² Es-Soof, "Mounds in the Rāniya Plain and Excavations at Tell Bazmusian," *Sumer XXV*, part 1&2 (1970), p. 66.

⁹³ Es-Soof, "Uruk Pottery.....," p. 39.

⁹⁴ Es-Soof, "Mounds in the.....," p. 66

⁹⁵ Es-Soof, "Uruk Pottery.....," p. 41-2.

⁹⁶ الألوسى، "اخبار ومراسلات: نبذ احصائية و...."، ص. ١٤٨.

له دهشتی شاره زوور.⁹⁷ له ناوچهی بهنداوی همه رینیش گلپینهی ئوروک له گردی ته بو
 حهسه ن دیاری کراوه.⁹⁸ له باشور تریشه وه پاشماوهی ئەم فەرهنگه له ناوچهی دیاله
 دۆزراوه ته وه. دۆزینه وه به کی گرنگی ئەم ناوچه بهش ئەو له وحه قورانه ن که هه ندیک
 پێنان ده لێن 'نهرشیف' و به میخی به کی هه ره کۆن (=نهر کایی Archaic) نووسراون و
 میژوو یان بۆ سه رده می ئوروک ده گرپته وه.⁹⁹

له گه ل سه رده می ئوروک و داهینانی نووسین له وولاتی سومه ر، میژووی نووسراوه و
 به مه ش سه رده مه میژووی به کان له باشوری میسۆپۆتامیا ده ست یخ ده که ن. کۆنترین
 نمونه کانی ئەم نووسینه له شاری ئوروک/وه رکا (چینی IV، نزیکه ی 3400 پ.ز.)
 دۆزراوه ته وه. هه رچه نده کاتی یخ چوو هه تا گه بیشته پله به کی په ره سه ندن که بتوانریت
 رووداوه میژووی به کانی یخ بنووسرپته وه. به لام میژوونووسان سوود له چاکه ی ئەم
 داهینانه بۆ میژووی ئەم سه رده مه ی باکور، واته کوردستان، نابین، چونکه به لگه ی
 نووسراو له کوردستان ئەم سه رده مه دا به ده سه ته وه نیه. بۆیه میژوونووسان و کۆنه ناسان بۆ
 میژووی کوردستان تا چهند سه ده ی پاش ئوروک و زیاتریش، پشت ته ئها به به لگه ی
 کۆنه ناسی یانه ده به ستن.

ئهو سه رده مه ی له کوردستان پاش ئوروک دیت هاوچه رخی سه رده می ئوروکی
 درهنگ Late Uruk و 'جه مده ت نه صر Jamdat Nasr' و 'سه رده می سه ره له دانی
 بنه ماله کانی 1 Early Dynastic I' ی باشوره، به لام له فەرهنگدا به رووی و
 ئاشکرایی لێیان حیایه و له کوردستان پێی ده ووتریت 'نینه وای Nineveh V'.
 حیگای داخه که زانیاریمان له باره ی ئەم فەرهنگه وه هه ندی زانیاریمان ده رباره ی

97 حجارة، "التنقيب في سهل شہرزور،" ص. 276.

98 Al-Kassar, *Op. Cit.*, p. 59.

99 Englund, *OBO*, p. 31.

هاوچه رخه باشوری به کانی، زۆر نیه.

له پرووی کۆنه ناسی یانهوه، ئەم فەرهنهنگه به گلینه کانی جیا ده کریتهوه که پینان دهووتریت گلینه نینهوای ۵، چونکه بۆ یه کم جار له خهنده که قووله کهی شاری نهینهوا دۆزرایهوه که مالۆوان ههلی کهند. ^{۱۰۰} گلینه کانی به رهنگ یان به خهت ههلهکندن یان به ههردووکیان له یه ک کات دا، نهخشیتراون، مؤتیه کانی له هی فەرهنهنگه کانی پیشووی جیاوازن و به گشتی بریتین له شیوهی مرۆبی دهستکاری کراو و شیوهی نازهلمی دووباره کراوه که بهشی زۆریان ملی درێژیان ههیه، ههروهها ماسی و بالنده و نیگاری ئەندازهی تریش. رهنگه کانی له رهشهوهیان تیدایه تا سوور و مۆر. ^{۱۰۱} یه کینک له شیوه جیا که رهوه کانی دهفری ئەم فەرهنهنگه ئەوانه که به 'دهفری میوه' ناسراون و بریتین له له گهنیک که پایه کی گهوره و بهرزی ههیه (شیوهی ژ. ۶)، و جۆریک کووپه لهی پچووکی کون دار که لهوانهیه بۆ ههلواسین تهرخان کرابیتن و وهک چرا یان بۆ سووتاندن بخور به کارهاتین. ^{۱۰۲} فەرهنهنگی نینهوای ۵ به ناوچه یه کی تاراده یه ک گهوره دا بلاو بووه؛ له نهینهوا و دهوورویشته کهی (له گردی بییلا، شینشی، تهپه گهوره، ریجیم، گردی محمهد عهردب، فسنه و جیکان)، و به لای رۆژئاوا دا بۆ شنکار و شاگر بازار و بڕاک، له رۆژه لاتیسه وه گهیشته بووه ههولیرو دهشتی رانیه و ههردوو سلیمانی و کهرکوک. ^{۱۰۳} پهل کیشانی ئەم فەرهنهنگه بۆ ناو بانی ئیران و سهرزه مینه کانی

¹⁰⁰ Mallowan, M. E. L., "Ninevite V," *Vorderasiatische Archäologie, Studien und Aufsätze*, Berlin, 1964, p. 142ff.

¹⁰¹ Forest, *Op. Cit.*, p. 167ff.

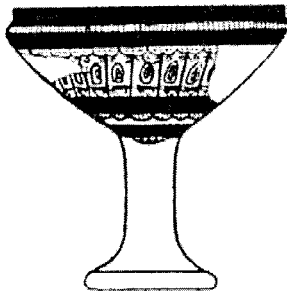
¹⁰² Mallowan, "Ninevite V," p. 145.

¹⁰³ Es-Souf, B., "Distribution of Uruk, Jamdat Nasr and Ninevite V Pottery," *Iraq XXX*, Part 1 (1968), p. 77-78,

لهم سهرچاوه دا لیستیگ ههیه به ناوی هممو ئەو شوپته وارانیه له سهر پرووی خا که میان گلینهی ئەم سهر ده مانانه یان تیدا دۆزراوه توه.

کوردستانی ئەوی (وەک لە شتۆ، دەورووبەری ورمج، دینخا تەپە، حەسەنلو،¹⁰⁴ گەردی حەسەن عەلی و لەدەرەوێ کوردستانیش وەک لە حیسار، سێلک¹⁰⁵)، وای کردووێ هەندیک لە کۆنەناسان پێشنیاز بکەن ئەم فەرھەنگە بنەماکەیی لەوێوێ هاتبیت،¹⁰⁶ و بەمەش پێچەوانەیی بۆچوونی هەندیکێ تر بن کە سوورن لەسەر بنەچە باکوری مێسۆپۆتامیایێ کەیی و ووردتریش لە ناوچەیی نینەوا.¹⁰⁷ هەندیکێ تریش هەن هەردوو ناوچە کە پێکەوێ بە بنەچەیی سەرھەلدانی دەزانن.¹⁰⁸

شتیوێ ژمارە ٦: دەفریکێ نمونەیی فەرھەنگی نینەوای ٥. سەرچاروێ: Mallowan

لەئەنجامی کەنە کاری بە رزگار کاری بە کانی لە سالانی هەشتاکاندا لەو ناوچانەدا ئەنجام

¹⁰⁴ Mallowan, *Early Mesopotamia and Iran*, p. 82.

¹⁰⁵ Mallowan, *Op. Cit.*, p. 147.

¹⁰⁶ وەک مالدوان و مەککاون لە:

Mallowan, *Early Mesopotamia and Iran*, p. 20; Mallowan, "Ninevite V," p. 153; McCown, D., *The Comparative Stratigraphy of Early Iran*, Chicago, 1942, p. 48, Note 88.

¹⁰⁷ Forest, p. 173.

¹⁰⁸ Perkins, A. L., *The Comparative Archaeology of Early Mesopotamia*, Chicago, 1949, p. 164-5.

دران که به ناوی ههردوو بهنداوی موسل و حهمرین دادهپۆشران، دۆزینهوهی بهبهها و گزنگ لهبارهی ئەم فەرهنهنگهوه بهدهست هاتن. بنیا و گۆرهکانی له ههموویان لهبهرچاوترن. بۆ نمونه، خانویهک له گردی کوتان له نزیک موسل دۆزراوتهوه که نهخشه و پلانهکهی تهواو له نهخشه و پلانی خانووهکانی سهردهمی تهپهگهورهی پیشوو حیوازه، سیستهمیکی ئاوهرۆی تاکی به لولهی گلین بۆ دروست کراوه.¹⁰⁹ له حهمرینیش، پینج بینای بازنهیی مهحکم دۆزراونهتهوه که کۆنهناسهکانی دۆزیویانهتهوه به 'دژ' نازهدی دهکن. پهکیکیان ئهوهکهی 'تەل رەزوووق' که بینایهکی گهورهیهو میژوووهکهی بۆ دهووبهبری ۲۷۰۰-۲۶۵۰ پ.ز. دهگهڕێتهوه و سهرباری ئهوهی وهک دژ بهکار هاتوه، جیگای ژیان و دانیشتی بنهمالهیهکی دهسهلات داری ئهویش بووه.¹¹⁰ خانووی تری لهم جۆره له 'تەل گووبه'¹¹¹ و 'ومهظهور'¹¹² و 'ئهبو قاسم' و 'سولهیمه' ش دۆزراونهتهوه و ههموویان شواری مهحکهمیان ههبووه. ئەمه دیاره نیشانهی دهووبهریکی ناآرامی ئەم سهردهمهیه له ناوچهکهدا.

گۆرهکانی ئەم سهردهمهش لهگهڵ مردوووهکاندا کهل و پهلیان تیج دهکرا که به پلهی یه کهم له گلینه پینک دههاتن و ههندیک جاریش به ژمارهی زۆر، ههروهک گۆرهکهی گردی ریجیم (له بهنداوی موسل) دهری دهخات. لهم گۆرهدا ۲۸ دهفری ههمهجۆری گلینه له تهنیشتی ئیسکهپهیکهریکی نوشتاوهوه دۆزراونهتهوه. ئەم ژمارهیه به نیشانهی ئاماده بوونی ۲۸ کهس له کاتی ناشتنهکهدا راقه کراوه.¹¹³ خنده و نهڕیتهکانی مردوو ناشتن له حهمرین لهوهکانی تهپهگهوره دهچن؛ مردوووهکانیان لهدهرهوهی ئاوهدانییهکان

¹⁰⁹ Forest, p. 171-2.

¹¹⁰ *Op. Cit.*, p. 201.

¹¹¹ Fujii, H., "Outline of the Japanese Excavations," *Sumer* XL, Part 1&2 (1981), p. 51-52.

¹¹² Roaf, M., "Tell Madhur, A Summary Report on the Excavations," *Sumer* XLIII, Part 1 & 2 (1984), p. 116-18.

¹¹³ *Op. Cit.*, p. 171.

بیه‌ستریټ، ئەمەش واتای لەباشوڕەووە تەماشاکردنی میژووی کوردستانە، نەک لە ناوہوہی.

لەم نووسراوانہوہ دەگەینە ئەنجامی ئەوہی کە کۆنترین ناوی تا ئیستا زانراوی خاکی کوردستانی دێرین 'سوییر' *Subir*/سوبارتو *Subartu* بووہ و گەلە کەشی 'سویاری یەکان'.

سەر دەمی سەرھەلدانی بنەمالەکان:

پێدەچیت نووسینە کە ی 'لوگال-ئەننئ-مونو' *Lugal-anne-mundu* ی پادشای 'ئاداب' *Adab* ی سومەری تائیتا کۆنترین بەلگە یە کە نووسراو بیت کە ناوی سوییر و سەرزەمینەکانی دەورووبەری وەک نیشانی سەربازی لەشکرکێشی یەکانی بیات. لەو نووسینەیدا دەلیت گواہی خەرج و باجی لە 'جیاکانی ئورز' و وولاتانی 'عیلام' *Elam* و 'مارخاشی' *Marhaši* و 'گوتیوم' *Gutium* و 'سوییر' *Subir* و 'مارتو' *Martu* و 'سوتیوم' *Sutium* ھوہ ھیناوەتەوہ.¹¹⁸ فەرمانرەوایە کیش بەناوی [پ]—و—زو—زو *[p]ù-zu-zu* ھوہ کە قەلەمڕەوی لە رۆژگاری ئیستادا نەزانراوہ، لە نووسینتیککی دا لەسەر دەفریک کە لە شاری ئوروک دۆزراوەتەوہ، خۆی بە "خەمازی بەزین" ناو دەبات.¹¹⁹

¹¹⁸ Gelb, *Hurrians and Subirians*, p. 33-34.

¹¹⁹ Gelb, I. J. and B. Kienast, *Die altakkadischen Königsinschriften des dritten Jahrtausends v. Chr.*, *Freiburger altorientalische Studien (FAOS)*, Band 7, Stuttgart, 1990, vp 11 (Nippur 2), p. 32.

ئەم نووسینە کە بە ناساگی و پارچە پارچەیی بەدەست گەشتووہ، بەھۆی ئەوہی بەھەلە بە پارچە یە کە تروہ نرابوو کە ناوی ئوخووب *Uhub* ی فەرمانرەوای 'کیش' *Kiš* و خواوہند 'زەبابا' *Zababa* ی لەسەرہ، ئەمیش ھەر بە ھی ئوخووب دەزانرا. کووپەر Cooper دەری خست کە دوو پارچە کە ھی

له دور و بهری ئهم سهرده مه دا شتیك زیاتر له باره ی خه مازی و رۆله سهر كه وتوانه كه به وه كه تاوه كو سهرده می ئیسن-لارسا *Isin-Larsa* درێزه ی هه بوو، ده كه ویتته بهر چاو. ههروهك له بهشی پینشووشدا ئاماژه ی بۆ كرا، خه مازی له لیستی پادشایانی سومهردا وهك چهقی بنه ماله به کی شاهانه ناوی هاتوه. 'خه ت/دانیش *Hat/daniš*' ی پادشای، دهولت-شاری 'كیش' ی به زانده وه و پادشایه تی به كه یی بۆ شاره كه ی خۆی گواستوه ته وه و هه ر به پتی لیسته كه ۳۶۰ سال فهرانه وایی كردوه، تا ئه و كاته ی ئوروك له سهرده می ئین-شاكوش-ئه ننا(ك) *En-šakuš-anna(k)* ی پادشای دا شالاوی كردوه ته سهری و پادشایه تی به كه یی بۆ ئوروك گواستوه ته وه.^{۱۲۰} به پتی هه ندیک كرۆنۆلۆجیای نوی، ئهم ئین-شاكوش-ئه ننا(ك) ه یك پشت، یان به لایه نی كه مه وه ۴۰ سال پیش سارگۆنی ئه كه دی ژیاوه.^{۱۲۱} هه ندیک له و باوه رهدان كه باشوری میسۆپۆتامیا، ئه گه ر بۆ ماوه یه کی كورتیش بووینت، كه وتۆته ژیر دهسته لاتی

دوو دهفری جیان و ئهمهش واتای ئه وه به كه ئوخوب، هیچ نه ییت له جارویان دا، ئه و كه سه نه بووه كه شه ریکی له خه مازی بر دوده ته وه، به روانه:

Cooper, J. S., "Studies in Mesopotamian Lapidary Inscriptions. III," *Iraq* 46 (1984), p. 92-3,

هه روه ها به روانه ویتته *Va* له هه مان سهر چاره دا.

ناوی ئوخوب جاران به 'ئوتوگ/ك *Ú. Tug/k* ده خویندرا به وه، بۆ نمونه به روانه:

Thureau-Dangin, F., *Die sumerischen und akkadischen königsinschriften*, Leipzig, 1907, p. 160: 1.

¹²⁰ Jacobsen, Th., *The Sumerian King List*, p. 97-101.

¹²¹ Bauer, *OBO*, p. 480 (به گۆره ی فینستینهۆلتس)

فینیهۆف *Veenhof* میژوویه کی ووردی بۆ دیاری نه كردوه به لكو به به رینی له نیوان ۲۵۰۰ و

۲۳۵۰ پ. ز. دای داناهه، به روانه:

Veenhof, K. R., *Geschichte des Alten Orients bis zur Zeit Alexanders des Großen, Grundriss zum Alten Testament* 11, Göttingen, 2001, table II.

راسته و خۆی خه مازی یه وه، به لگه شیان بۆ ئەمه ناواخنی لیستهی پاشایانی سومه ره. ¹²² هه ره له م باره یه شه وه شایانی ئامازه بۆ کردنه که ناوی خه تانیش له لیستهی به ناوبانگی AN: *an-nu-um* دا وه ک که سێکی خواویندراو (Deified) ناوی هاتووه. جاکۆبسن رافه ی ئەم راستی یه به وه کردووه که خه تانیش وه ک 'UTUK' (=رۆحیانه ت) یک خراوته پانتیۆنی سومه ری یه وه، چونکه وه ک رۆحیانه تیک یان گیانیکی پیروژ له په رستگای ئیکور *Ekur* ی شاری نیپور *Nippur* دا په رستراوه، له بهر ئەوه ی وادیاره بیتیکی بۆ خۆی له وئ دا داناو، ¹²³ ئەمه ش خۆی له خۆی دا "ده شیت نیشانه ی ئەوه بیت که خه تانیش له راستیدا نیپوری له ژیر ده ست دا بووبیت." ¹²⁴ دیاره ئەم راستی یانه ن هۆی په سه ند کردن و پرووی یاسایی یخ به خشین شانشینیکی دووره ده ست و بیگانه ی کوستانه کانی زاگرووس به وه ی له لیستی پاشایانی سومه ردا له پال به ماله شاهانه کانی خۆیان دا تو ماری بکه ن.

ده مینتیه وه ده قه که ی تر که باسی سه رکه وتن به سه ر خه مازی دا ده کات. هه ندیک گو مان و دوودلی سه باره ت به ناسنامه ی نو سه سه ره که ی هه یه، به لام هه رچۆنیک بیت، مه رج نیه ئەم سه رکه وته ی ئەو کۆتایی به کجاره کی به شانشینی خه مازی و ده سه لاته که ی هینابیت؛ له وانه یه په لاماریکی خیرا بووبیت بۆ سه ر شاره که، یان له وانه شه پاش شالاره که ی ئوروک بووبیت.

هه ندیک تو بۆنمی کوردستان دیرین له نووسینه شاهانه کانی ئمی ئەننا توم

¹²² Pettinato, *The Archives of Ebla, An Empire Inscribed in Clay*, p. 107.

¹²³ Jacobsen, *Op. Cit.*, p. 98, note 168.

هه روه ها بروه:

Steinkeller, *The Historical Background of ..., Urkesh and the Hurrians*, p. 80, note 18.

¹²⁴ *Ibid.*

Eannatum ی فرمانروای بنه‌ماله‌ی یه‌که‌می له‌گه‌ش *Lagas* (ده‌وروبه‌ری ۲۴۵۴- ۲۴۲۵ پ.ز.) دا ناویان هاتوو. له دووسج شوین دا ناوی 'شوبور' *Šubur* (= سوبارتو) وه‌ک یه‌کیک له نیشانه سهربازی‌یه‌کانی ده‌بات.^{۱۲۵} گاد *Gadd* کاریگری‌یه سومه‌ری‌یه‌کانی له پهرستگای هه‌ره کۆن (= Archaic) ی عیشتاری شاری ئاشور دا ده‌بیرین، به بوونی له‌گه‌شی‌یه‌کانی ئەم سهرده‌مه له وولاتی شوبور ده‌زانیت که یه‌کیک له ئەنجامه‌کانی ئەم له‌شکر‌کیشی‌یانه بووه.^{۱۲۶}

نامه‌یه‌کی دیپلوما‌سی‌یانه‌ی گرن‌گ له 'ئیر‌کاب-دامو' *Irkab-Damu* (ده‌وروبه‌ری ۲۳۲۰ پ.ز.)^{۱۲۷} ی پادشای ئی‌بلا *Ebla* (له با‌کوری رۆژ‌ئاوای سوریا) وه بو زیزی *Zizi* ی پادشای خه‌مازی له لایه‌ن زۆر له می‌ژوو‌نوسان و ئەسیر‌یۆلۆجی‌ستانه‌وه گرن‌گی‌یه‌کی تایه‌تی پین دراوه. هه‌ندیکیان به‌تاکه نمونه‌ی نامه‌ی شاهانه‌ی ئال و‌گۆر‌کراوی نیو نه‌ته‌وه‌یی پیش سهرده‌می بابلی کۆن له‌قه‌له‌م ده‌ده‌ن.^{۱۲۸} نامه‌که، که رۆنوو‌سیکی له‌به‌ر گیراوه‌یه -وا دیاره بو پاراستنی له ئه‌رشیفی شاهانه‌ی ئی‌بلا‌دا-، له ده‌کات^{۱۲۹} و باسی ئال و گۆری ده‌ست و دیاریش کراوه.^{۱۳۰}

¹²⁵ Steible, H. and H. Behrens, *Die altsumerischen Bau- und Weihinschriften*, Teil 2, *FAOS* 5, Wiesbaden, 1982, En. 1 RS 6: 10; En. 2. 6: 17; En. 5, 2: 2.

¹²⁶ Gadd, C. J., "The cities of Babylonia," *CAH* I, part 2, Cambridge, 1971, p. 117.

به‌لام گیلب *Gelb* به‌گومانه له‌وه‌ی فرمان‌روایه‌کی ناو‌خۆی وه‌ک ئی ئەناتوم توانییتی هه‌موو وولاتی شوبور دا‌گیر بکات و فرمان‌رواییشی بکات:

Gelb, HS, p. 34.

¹²⁷ بو ئەم می‌ژوو ده‌بروانه:

Astour, M., "Reconstruction of the History of Ebla (part 2)," *Eblaitica: Essays on the Ebla Archives and Eblite Language*, Vol. 4, p. 77.

¹²⁸ Steinkeller, *Op. Cit.*, p. 81.

¹²⁹ Pettinato, *The Archives of Ebla*...., p. 98; 161.

گرنگی ئەم نامەیه له چەند خالێکدا کۆ بووه‌تەوه، لەوانه پله و پایه‌ی شانشینتیکی کۆیستانی و هه‌ک خه‌مازی که له‌و کات و سه‌رده‌مه‌دا هه‌یوو، به‌راوه‌یه‌ک که پادشای ئیلا به "برا" ناوی پادشای خه‌مازی بیات، براش له‌ زمانی دیپلۆماسیی جیهانی کۆن دا ئامازه‌ بووه‌ بۆ هاوتایی و هاوشایی دوو شانشین یان ده‌وله‌ت، به‌ پێچه‌وانه‌ی "سه‌روه‌رت" و "به‌نده‌ت/ نوکه‌رت" که له‌نامه‌ی تری نیوان دوو هیزی نا هاوتادا به‌کار هاتوون. پادشای هیزیکی گه‌وره‌ی وه‌ک ئەوسای ئیلا داوای هاوپه‌یمانیی و هاوکاری له‌ خه‌مازی کردوو، که له‌وانه‌یه‌ بۆ به‌رپه‌رچ دانوه و به‌ر گرتن له‌ پلانه‌ دوژمنکارانه‌کانی "کیش" یان "ماری" بووین. سه‌رباری ئەمه‌ش، دۆزینه‌وه‌ی لیستی زۆر له‌یه‌ک چوو و ته‌نانه‌ت ته‌واو له‌یه‌کچوو، که‌ناوی پێشه‌وه‌رانیان تیدا ریز کراوه، له‌ هه‌ردوو گاسور و ئیلا به‌لگه‌ی په‌یوه‌ندی فه‌ره‌هنگی یانه‌ی نیوانه‌. ¹³¹ بوونی په‌یوه‌ندی و ئاموشی بازرگانی له‌ نیوان ئیلا له‌ لایه‌ک و "ئیریل" (هه‌ولیر) و "کاکموم" و "گاسور" له‌ لایه‌کی تره‌وه ¹³² و ده‌کات زۆر شیواو بیات په‌یوه‌ندی له‌و جوژه‌ له‌گه‌ڵ خه‌مازی نزیک

به‌لام ئاستۆر Astour له‌گه‌ڵ وه‌رگیران و وشه‌که‌دا به "سه‌رباز" نه‌، ئەو پتی وایه "ئوناگه‌ر و کهری دوو ره‌گ Hybrid" راست تره، بروانه:

Astour, *Op. Cit.*, p. 129-130, note 477.

وۆکه‌ر Walker یش هه‌ر پتی وایه‌ جوژیک نازه‌ل و گیانه‌به‌ره‌ نه‌ک سه‌رباز، بروانه:

Walker, M. F., *The Tigris Frontier from Sargon to Hammurabi- A Philologic and Historical Synthesis*, (A Dissertation presented to the Faculty of the Graduate School of Yale University), Yale, 1985, p. 18.

¹³⁰ ده‌توانین ته‌واوی نامه‌که به‌رونووس Transcription و خویندنه‌وه Transliteration و وه‌رگیران Translation دوه‌ له‌م سه‌رچاوه‌یه‌ی خواره‌ودا ته‌ماشایه‌که:

Pettinato, *Op. Cit.*, p. 97-8.

لینکۆلینه‌وه‌یه‌کی به‌ پێزیش له‌باردی فۆرم و گرنگی نامه‌که‌وه له‌م سه‌رچاوه‌یه‌دا بلا‌و کراوه‌ته‌وه:

Shea W.H., "The Form and Significance of the Eblaite Letter to Hamazi," *Oriens Antiquus*, Vol. XXIII (1984), pp. 143-158.

¹³¹ Pettinato, *The Archives.....*, p. 240.

¹³² Pettinato, *Ebla, A new.....*, p. 161.

لهمانیشهوه هه بوو بیت. ئەم راستی یانە ی خرا نه پیش چا و جهخت له سه ر ئەوه ده كه نه وه كه مه به ست له خه مازی نا و نامه كه ئەم خه مازی یه ی كوردستانی كۆن بووه، نه ك خه مازی یه كی تر له سوریا، ههروه ك هه ندیک پیش نیاز ده كه ن.¹³³ دۆزینه وه ی خه مازی رۆژیک له رۆژان به ئەرشیفه ده وله مهنده چاوه روان كراوه كه یه وه بۆ ئەسیریۆ لۆجیسته كان مژده یه كی زۆر خۆش ده بیت.

سه رده می ئە كه دی:

به ده ركه وتنی سارگۆنی ئە كه دی (2334-2279 پ.ز.)، سه رده میکی نو ی ی داگیر کاری میسۆ پۆتامیا ده ستی یی كرد. په ل كیشن و فراوان بوونی خیرای ئەم شانشینه نو ی یه هه ندیک به شی كوردستانی شی گرت هوه، به تایه تی رۆژه لاتی دیج له. هه رچه نده نووسینه شاهانه كانی سارگۆن ه یچ با سیتی كی له شكركیشی له م ناوچه و سه رزه مینه انه دا ناكه ن، به لام هه والنامه و ده قی فالگروه یی سه رده مانی دواتر ده لێن په لاماری سو بارتوی

بۆ هه ندیک نمونه له سه ر په یوه ندی نیوان ئیبا و كاكوم كه له نامه ی ئال و گۆر كراودا خۆیان ده نویتن،
بروانه:

Walker, *Op. Cit.*, and p. 13-14.

¹³³ ئاستور له نووسینی كی دا خه مازی نامه كه له گه ل ئەم خه مازی یه دا به یه ك داده نیت:

Astour, M., "Semites and Hurrians in Northern Trantigris," *Studies in Civilization and Culture of Nuzi and the Hurrians (SCCNH)*, Vol. 2, Eisenbrauns, 1987, p. 8,

به لام له نووسینی كی دواتری دا بیرو رای گۆریوه و به بی دان ه یچ به لگه یه ك یان لیکدانه وه یه كی گومان بر، پیش نیازی كردوه كه مه به ست له خه مازی نامه كه شاریکی تر بوو بیت به م ناوه له ناوه راستی با كوری سوریا، نه ك خه مازی رۆژه لاتی دیج له. بروانه:

Astour, "Reconstruction of the History of Ebla," p. 77, note 477.

هه روه ها ته ماشای به شی یه كه می ئەم كتیبه ش بكه ردود.

داوه و "بهزاندنی، (لاشه کانیاڼی) که له که کرد و کومه له بیج شوماره کانیاڼی شکاند." ۱۳۴

دپاچه- میژووویه ک (Date-formula) یش ده لیت: " نهو ساله ی (تیایدا) سارگون جوو بؤ سیمورروم." ۱۳۵ هر له دهقه جوگرافی به که ی سارگوندا، جگه له سوبارتو و سیمورروم، ناوی چهند توپونیمیکی تریش هاتون که له کوردستان دا بوون، وه ک نه پراپنخا، لوللوبوم، گوتیوم، ناشور و هی تر. ۱۳۶ به کیچک له گرفته کانی میژوی سهرده می سارگون و به راده یه کی که متر، سهرده می جینشینه کانیشی، نهوه یه که زوربه ی سهرچاوه کانی دهرباره ی نه میژوووه نووسینی نه ده بی یانه ی سهرده مانی دواترن و سیمایه کی نه فسوناوی و داستان ناسا به سهریان دا زاله، نه مهش وای کردووه میژوونوسان به ووریای و دوودلی یه کی زوره وه به کاریان بهین. سهرچاوه ی له م جووره باس له راپه رینیکی گه وره و گشتی له دژی سارگون له دوا دوا بی یه کانی سهرده می فرمانه روه وای دا ده که ن، که هه موو وولاتانی ژیر رکینی نه که دی یه کان به شداری یان تیا دا کردووه. به پتی دهقه که سارگون روو به رویان بووه ته وه و توانیوه تی هه موویان بشکینیت. ۱۳۷ نه گهر نه مه راست بیت، نهوا هه موو نهو سهرزه مینانه ی کوردستانی کون که له جوگرافیا که ی سارگون دا وه ک ژیر دهسته ناویان هاتووه، هه موویان له م راپه رینه دا به شدار بوون.

پاش سارگون 'ریموش' *Rimuš* (۲۲۷۸-۲۲۷۰ پ.ز.) و 'مانیشتوسو

¹³⁴ Gadd, C. J., "The Dynasty of Agade and the Gutian Invasion," *CAH* I, Part 2, p. 430.

¹³⁵ Gelb, I. J. and B. Kienast, *FAOS*, p. 49.

¹³⁶ پروانه:

Weidner, "Das Reich Sargons von Akkad," *Afo* XVI, p. 4-5.

بلاو کردنه وه یه کی دواتریش له لایه ن گره یسن Grayson دوه:

Grayson, "The Empire of Sargon of Akkad," *Afo* XXV, p. 59-61.

بابه تی راستی و دروستی نه م دهقه و نایا هی سارگونی نه که دی بووه یان سارگونی ناشوری، و سه باره ت به میژوی نووسینی، پیشتر له به شی یه که م دا باسی کراوه.

¹³⁷ Gadd, *CAH*, p. 433.

Maništusu (۲۲۶۹-۲۲۵۵ پ.ز.) یه ک له دواى يه ک له سه ر تهخت جى نشين بوون. ههردووکیان له شکر کيشی یان کردووه ته سه ر کوردستانی کۆن و عیلام، بهلام زۆر کم له باره ی ئه م له شکر کيشی یانه وه ده زانریت. له ماوه ی فه رمانه وه یی مانیشتوسو و نه رام-سین (۲۲۵۴-۲۲۱۸ پ.ز.) ی جینشینی دا چهند په رستگایه ک له شاره کانی نینه وا و ئاشور بنیات نه راون.

ماوه ی فه رمانه وه یی تا راده یه ک درێژی نه رام-سین په ر له رووداو و به سه رهاته و بریکى باش به لگه نامه ی نووسراو و کاری هونه ری له جیماوه که ئه م رووداوانه ده گنیه وه، به لام له گه ل ته مه شدا ناتوانن له پتکه وه نانه وه ی وینه یه کی روون و ته واوی سه رده می فه رمانه وه یی یه که یدا یارمه تیده ر بن. ئه م وینه یه هه ر به ته ماوی ماوه ته وه، چونکه، ههروه ک گاد ده لیت: "له توانادا نیه نه سه رگوزشته یه کی رپالیسی یانه و نه به دواى یه کدا هاتنی رووداوه کانی سه رده می فه رمانه وه یی نه رام-سین بنووسین. نه کرۆنۆلۆجیا یه کی سی وحه وت سه لئه ی فه رمانه وه یی یه که ی به ده سته وه هه یه و نه به لگه ش له سه ر راستی رووداوه گنیه دراوه کان هه یه، چونکه نزیکه ی هه مو سه رگوزشته کان ده قی نووسراوی سه رده مان دواتر و ته فسانه ن.^{۱۳۸} هه رچۆنیک بیت، ده توانین ته وه نده له م سه رچاوانه وه هه لبه یه نجه یین که نه رام-سین له سه ر خه قی ییشینی خۆی به رده وام بووه، له ناردنی سوپا بۆ باکور و رۆژه لاته و باشور و رۆژئاوا. له یه کیک له نووسینه کانیدا به خۆی ده لیت "فه رمانه وه ی عیلام و به ره وژوور هه تا بارخاشی و (فه رمانه وه ی) شوپارتوم و به ره وژوور هه تا دارستانی ئورز."^{۱۳۹} له یه کیکى تر دا ده لیت گوایه له کاتی چرونه ییشی دا ئینسی *ensi* یه کانی شوپیر و سه ردارانی وولاته به رزه کان (*bêlû a-lî-a-tim*) ده ست و دیاری یان بۆ هیناوه.^{۱۴۰} سه رنج راکیشه که ناوی

¹³⁸ Gadd, *Op. Cit.*, p. 441.

¹³⁹ Gelb and Kienast, *FAOS*, p. 249.

¹⁴⁰ Gelb, *HS*, p. 36.

یه کتیک له فه زمانه واکانی سویر که له م بابه تدا ناویان هاتوو نو یکی خوری له گومان بدهره؛ له دیاچه-میژوو یه ک دا ناوی به شیوهی 'داخیش-اتیلی *Dahiš-atili*' هاتوو و وا دیاره فه زمانه وای نه زوخینوم *Azuḫinum* بووه.^{۱۴۱} زور ده شیت په یکه ره برؤنزی یه که ی باسکی که له به شی یه که م دا باسی کرا په یوه ندی به م رووداوه وه هه بو بیت؛ که تایدا به ره سویر و به رزایی یه کان که به نورز داپوشراون چوو و له نووسینه که ی سه ری دا ده لیت: "توانی) له ماوه ی یه ک سالدا له نو شه ردا سه ر بکه ویت، و پادشایانی (چیاکان داری) نورز (؟) ی زنجیر به ست کرد." ^{۱۴۲}

زور بې ده چیت نه که دی یه کان له سایه ی ده سته لاتی نهرام-سین دا، هیچ نه بیت بو ماوه یه کی کورت، ده سته لاتیان گه یان دبیته سه رزه مینه کان باکور و باکوری روزه لات، له وان هس روزه لات دیجله. نیشانه ی نه مه له و پیگه سه ربازی یان دا رهنگ ده داته وه که به پانتایی ناوچه کانی باکوری سوریا هتا روزه لاتیان ئیرانی ئیستادا بلاو کرابوونه وه^{۱۴۳} و هه روه ها دوزینه وه ی نه خشی هه لکه ندر او و نووسین که ناوی نه م پادشایه یان له سه ره، له

پارچه یه ک له رونوسی نووسینیکی شاهانه ی نهرام-سین که له سه رده می بابلی کون دا رونوس کراوه ته وه (UM 29-16-103) و هی نه تیکه خانه ی زانکوی فیلا دلفیایه و له ۱۹۸۶ دا میخالوفسکی بلاوی کردوو ته وه، ناماژه بو کرده وه کی سه ربازی نهرام-سین له سو بارتو ده کات و ده لیت: "تیک شکینی چه که کانی سویر،" بروانه:

Mchalowski, P. "The Earliest Hurrian Toponymy: A new Sargonic Inscription," *ZA* 76 (1986), p. 5, lines 6-8.

¹⁴¹ Michalowski, *Op. Cit.*, P.9, note 10

[له: W. G. Lambert, *RA* 77 (1982) 95 و B. Foster, *ASJ* (1982) 23

نه و دیاچه-میژوو ده لیت: "نه و ساله ی تایدا نهرام-سین له نه زوخینوم شه ری له گه ل سو بارتو کرد،" بروانه:

Gelb and Kienast, *FAOS*, p. 51.

¹⁴² رشید، د. فوزی، "دراسة اولیة لتمثال باسطکی"، ص. ۵۲.

¹⁴³ Kuhrt, A., *Op. Cit.*, p. 50.

شوتین وهک باستکی له باشوری دهۆک و له 'پیر حسین' له باکوری رۆژهه لاتی نامه د/ دیاربه کر و میله به ناوبانگه که ی سهرکه وتن که له شوش دۆزراوه ته وه و یادگاری سهرکه وتنه که ی به سهر لوللوی به کاندایا تو مار ده کات، نه و میله ی که هه ندیک باوه رپان وایه نه خشه که ی 'ده ربه ندی گاور' له قهره داغ رونه سیک گه وره تری بیت.¹⁴⁴ ههر به پیتی سهرچاوه نووسراوه کان، نهرام-سینیش وه ک سارگۆن روه به روه ی راپه رپینکی گه وره بووه که "ههر چوار لای جیهان" له دژی به رپان کرد و له به شداری 'پوتتیم-تاتال Puttim-atal' (ناویکی خوری به) ی پادشای شیموروم و گولا-تان Gula-AN' ی گو تیوم و سیانی تر بوون که ناوه کانی خۆیان له له وه که دا شکاوه و ته ها ناوی وولاته کانیان ماوه ته وه و نه وانیش پادشایان 'کاکموم' و 'لولوم' و 'نوروکوم' بوون.¹⁴⁵ به سه رمان دا تینه په ریت که نه م سه ردارانه هه موو به "پادشا" ناوبراون، له کاتیکدا سه ردارانی تری به شداری راپه رینه که، وه ک سه ردارانی ناموررو Amurru' و 'کانیشوم Kanišum' و 'دیر Dēr' و 'میلوخخا Meluhha' و هی تر، که هه موویان هی ده ره وه ی سه رزه مینه کانی کوردستانی کۆن، ته ها به "کابرای .....". (= "lí...") ناو براون. له وانیه نه مه په یوه ندی به کی به هتیز، په و پایه، به ره وا ناسین، قه له مره و یان هۆزایه تی و ناهۆزایه تی نه م سه ردارانه وه هه بوو بیت. ههرچۆنیک بیت، نهرام-سین شانازی به سهرکه وتنه که ی و به زاندنی دوژمنه کانی به وه ده کات، ههرچه نده هه ندیک وورده کاری سه رگوزشته که له بهر شکاوی و پارچه پارچه ی له وحی ده قه که نادیارن.

¹⁴⁴ دوور نه نه م نه خشه ی ده ربه ندی گاور هی پادشایه کی خۆمالی، بۆ نمونه لوللوی، نه بوو بیت که هاوچه رخی نهرام-سین بووه و نه خشه که ی کاریگه ربی هونه ربی یانه ی نه که دی پتوه دیار بیت.

¹⁴⁵ Grayson, A. K. and E. Sollberger, "L'insurrection Général Contre Naram-Suen," *RA* 70 (1976), p. 120-121; Westenholz, *Op. Cit.*, p. 243; 248 ff.

هه روه ها ته ماشای نه مه ش بکه:

Wilcke, C., "Amar-girids Revolte gegen Narām-Su'en," *ZA* 87 (1997), the text: p.22ff.

ههروهك ده‌بینین، ههردوو جه‌مه‌سهری م‌لم‌لانج، له لایه‌كه‌وه ده‌وله‌تانی باشور و له‌لایه‌کی تریشه‌وه گه‌لانی کویستانه‌کان، ئیتر ئەمانه له شانشین دا‌خویان ر‌پ‌یک‌ خ‌س‌ت‌یی‌ت‌ یان ئەماره‌ت یان یه‌ک‌یتی ه‌ۆ‌زایه‌تی دا، له م‌لم‌لانج و ت‌یک‌ ئالان‌یک‌ی توند و به‌رده‌وام دا بوون. دووباره‌ گوتی‌یه‌کان، که‌ وا دیاره له سه‌رده‌می نه‌رام-سینه‌وه هه‌ندی‌ک‌ ب‌نه‌ و باره‌گایان له ناوچه‌ی دیاله‌ هه‌بووه،¹⁴⁶ له‌ دژی 'شارکالی‌شه‌رری Šārkalīšarri' (2217-2193 پ.ز.) ی‌ چ‌ین‌ش‌ینی نه‌رام-سین‌ که‌وته‌وه جم‌وج‌ۆ‌ل، له‌و کاته‌دا که‌ ئە‌که‌دی‌یه‌کان له‌ ر‌ۆ‌ژه‌له‌ته‌وه له‌ عیلام و له‌ ر‌ۆ‌ژئا‌واوه له‌ چ‌یای 'باسار' به‌ ر‌ۆ‌ژان‌یک‌ی سه‌خت دا‌ تی‌ ده‌به‌ر‌ین. له‌ دی‌یا‌چه‌-م‌یز‌وو‌وه ده‌رده‌که‌ویت که‌ شارکالی‌شه‌ر‌پ‌ی ه‌یر‌شی کرد‌وو‌ته سه‌ریان، ته‌نانه‌ت به‌ پ‌یتی یه‌کی‌کیان ت‌وان‌ی‌وه‌تی "شارلاک Šarлак" ی‌ پادشای گوتی‌وم" به‌ دی‌ل ب‌گر‌یت.¹⁴⁷ به‌لام ئەمانه نه‌یان‌ت‌وان‌ی نه‌هه‌ر‌ه‌شه‌ی بره‌و سه‌ند‌نی ه‌یزی گوتی‌یه‌کان ر‌اب‌گر‌یت و نه‌ ئی‌م‌پ‌رات‌ۆ‌ری له‌یه‌ک هه‌له‌وه‌ش‌اوی ئە‌که‌دی‌یه‌کانیش ب‌ی‌و‌ژ‌ی‌ت‌یه‌وه و ر‌زگار ب‌کات، که‌ له‌م کاته‌دا به‌ ه‌ۆ‌ی ناک‌ۆ‌کی ناو‌خ‌ۆ‌یی ناویان له‌ سه‌ر ده‌سه‌ت‌لات به‌ره‌و هه‌له‌وه‌شان ده‌چ‌وو. ئە‌م ر‌اس‌تی‌یه‌ له‌ ر‌سته‌ به‌ناوبانگ و پ‌ر‌ و‌اتا‌که‌ی لی‌ستی پادشایان سومه‌ردا به‌ جوان‌ترین ش‌ی‌وه ده‌ر‌به‌راوه که‌ ده‌لیت: "ک‌چی پادشا بوو؟ ک‌چی پادشا نه‌بوو؟"¹⁴⁸ گوتی‌یه‌کان له‌م کاته‌دا بۆ ئە‌که‌د هه‌ر‌ه‌شه‌ و مه‌تر‌سی‌یه‌کی به‌رده‌وام بوون، به‌ پ‌ی‌چه‌وانه‌ی ر‌اب‌ورد‌وو، کات‌یک که‌ سارگ‌ۆ‌ن و نه‌رام-سین بۆ ئە‌وان و گه‌لانی ده‌ور‌وبه‌ریان هه‌ر‌ه‌شه‌ بوون. ئە‌م هه‌ر‌ه‌شه‌ و مه‌تر‌سی‌یه‌ له‌ نامه‌یه‌ک دا به‌ جوان‌ ر‌ه‌نگ‌ی داوه‌ته‌وه که‌ له‌ سه‌رده‌می فه‌رمان‌ر‌ه‌وا‌یی شارکالی‌شه‌ر‌پ‌ی دا له‌ لایه‌ن لوگال‌ را Lugal-ra' ناوی‌که‌وه بۆ ئی‌ش‌ک‌ون-داگان Iškun-Dagan' ن‌یر‌دراوه، ت‌ی‌ایدا فه‌رمان‌ی ب‌ی‌ع ده‌دات زه‌وی‌یه‌که‌ ب‌ک‌لیت و بوونی گوتی‌یه‌کان له‌و نزیکانه‌ نه‌کات به‌ ب‌یان‌وو، خ‌ۆ

¹⁴⁶ Kuhrt, *Op. Cit.*, p. 52; 56.

¹⁴⁷ Gadd, *Op. Cit.*, p. 455.

¹⁴⁸ Jacobsen, *The Sumerian King List*, p. 113

نه گهر هاتوو گوتی به کان دایان به سهر ناوچه که شدا، نهوا رانه که کۆ بکاتهوه و بیهینیت
بۆ شار. ^{۱۴۹}

وا یی ده چیت رمانی ئیمپراتوری نه که د له رۆژانی فه رمانه وایسی 'شور-د/تورول-Su-
'd/turul' (۲۱۶۸-۲۱۵۴ پ.ز.) ی پادشای نه که د دا بوو بیت، نهویش له نهنجامی
هیرشیککی گوتی به کان دا. سهر بازه گوتی به کانی له سوپای نه که دی دا بوون، که له وانه به
ههر له رۆژانی نه رام-سینه وه تیایدا له کاردا بوو بیتن، ^{۱۵۰} ده بیت لهو هیرشه دا بۆ خزم و
که سه کانیا ن پالپشتیککی به سوود بوو بیتن.

ههر چه نده نه م هیرشه بۆ سهر نه که د و رمانی بنه ماله فه رمانه واکه ی زیاد له شه ست
سالیک پاش فه رمانه وایسی نه رام-سین بووه، که چی نوو سه رانی پاشتری نه که د له سه ر نه وه
سوورن که نه م رووداوه گه وره به تۆله به کی خودایی بووه به رامبه ر سووکایه تی کردنی
نه رام-سین به 'ئیکور Ekur' ی په رستگای ئینلیل له نیپور. بۆ نه م مه به سه شه د ده قی
'نه فره تی نه که د' ده لیت:

"گوتیوم، گهلک که سه روتن نازانن، که به هره ی مرۆفانه یان هه به،
به لام زرنگی سه گانه و روو که شی مه بونانه- ئینلیل له چیا کانه وه
هینانه دهره وه. وه ک پۆله کولله دایان به سه ر وولات دا،
چه که کانیا ن بۆ نه م (=ئینلیل) به سه ر ده شه د دا بالیا ن کتیشاوه، وه ک
تۆر بۆ نیچیر. چه که کانیا ن هه یچ شتیک ناهیلنه وه، هه یچ کس له

¹⁴⁹ Kienast, B. and K. Volk, *Die sumerischen und akkadischen Briefe, Des III. Jahrtausends aus der Zeit vor der III. Dynastie von Ur- FAOS 7*, Stuttgart, 1995, 89-94;

ههره ها ته ماشای نه م سه رچاوه به ش بکه:

Oppenheim, A. L., *Letters from Mesopotamia*, Chicago, 1971, p. 71-2.

¹⁵⁰ Kuhrt, *Op. Cit.*, p. 56.

له هه والنامه یه کی پاشتر دا خواوهند مهردوک هه مان رهۆل ده بینهت و هۆکانیش هه ره
هه مان هۆن:

"خواوهند مهردوک دووچار رهوگی گوتی یه کان له دژی (=نهرام-
سین) ههلساند، (نهوانیش) خه لکه که یان خسته ژیر ره کیف و
وولاته که یان له خوداوهند به دیاری وه رگرت." ۱۰۲

سهیر نهو یه که نهو گه له ی رچه ی شالاوه کان بۆ سه ر خاکی نه که د و ژیر دهسته کان
نه که د شکاند وادیاره لوللوی یه کان بوون، نه مهش به پتی ناوه رهۆکی رهونو سیتی
سهرده می بابلی کۆنی ده قیکی نه ده بی که به "نهفسانه کوئی یه که ی نهرام-سین"
ناسراوه. نه م بۆچوونه له نامازه یه کی ده قه که وه بۆ 'نانبانی' *Annubanini* ناویک
هه له پینجراوه که پادشا بووه و سه ر کردایه تی له شکره شالاو به ره کان کردووه و له
هه مان کاتیشدا ناوه که ی له گه ل هه مان ناوی 'نانبانی' ی پادشای لوللوی یه کان دا
یه که. به پتی ده قی نهفسانه که، شالاو به رامالین سه رزه مینه کان که له هه ره باکوره وه
بوون، له 'پوروشخاند' *Purušhanda* ی ناسیای پچوو که وه، دهستی پین کردووه،
پاشان هاتوونه ته ناو باکوری میسۆپوتامیا و سوپارتووه، 'شوبات-تینیل
' *Šubat-Enlil* و گوتیوم و عیلام و وولاتی بابلیان گرتووه و هه تا که نداو له هه ره
باشوری میسۆپوتامیا نه وه ستاونه ته وه، نه مهش وه ک تۆله له نهرام-سین. ۱۰۳ وادیاره نهو

¹⁵¹ Cooper, *The Curse of Agade*, lines 155-161.

¹⁵² Gadd, *Op. Cit.*, p. 454.

¹⁵³ Westenholz, *Op. Cit.*, p. 311 ff.

سهبارت به به شداری لوللوی یه کان له م باس و خواسه دا، پروانه:

Veenhof, K. R., "Naramsin van Akkad slaat 'de Grote Opstand' neer," *Zij Schreven Geschiedenis*, p. 17.

هتزو توانا زور گهوره‌یه‌ی له‌م ده‌قه‌دا به‌ لوللوی‌یه‌کان به‌خشراره، هه‌ولتیک‌ی نووسره‌که‌ی بووه‌ بۆ ده‌برپین و ده‌رخستی گهوره‌یی خه‌تا و گونا‌ه‌کاری‌یه‌که‌ی نه‌رام-سین.

سه‌باره‌ت به‌ سه‌رده‌می فه‌رمانه‌ه‌وایی گوت‌ی له‌ باشوری میسۆپۆتامیا که‌م زانراوه. به‌لگه‌نامه‌و نووسینه‌کانی بنه‌ماله‌که‌ی گوردئ-ئا *Gudea* ی فه‌رمانه‌ه‌واییانی 'له‌گه‌ش' ی لی ده‌برجیت، ته‌ئا چه‌ند نووسینیکی ته‌رخانکاری (= dedicatory) ¹⁵⁴ ماون که‌ یه‌کتیکیان هی لاسی/ئه‌راب *Lā-si/arāb* ¹⁵⁵ به‌لام سین بقی پادشا ئینیریدو- پیزیر *Erridu-pizir* هه‌ن که‌ نووسینی تا راده‌یه‌ک درێژیان له‌سه‌ره و زانیاری گرنگ و به‌سوود ده‌به‌خشن. یه‌کتیکیان باس له‌ کرده‌وه‌یه‌کی سه‌ربازی سه‌رکه‌وتوو له‌ دژی فه‌رمانه‌ه‌وای 'مادگا' *Madga* ی یاخی ده‌کات که‌ به‌داخه‌وه‌ ناوی فه‌رمانه‌ه‌واکه‌ی نه‌ماوه. ¹⁵⁶ نووسینی دووه‌میش باس له‌ کاری دوژمنکارانه‌و یاخیگه‌ریی کانیشبا *Kanišba* ناویکی پادشای سیمورروم ده‌کات که‌ 'لولوبوم' یس هاوکاری کردوه و هه‌ر له‌سه‌رده‌می فه‌رمانه‌ه‌وایی ئینیریدا- پیزیر *Enrida-Pizir* ی باوکی‌یه‌وه‌ تا سه‌رده‌می خۆی به‌رده‌وام بووه. سین یه‌میشیان به‌سه‌رهاتی چالاکی‌یه‌ سه‌ربازی‌یه‌کانی خۆی ده‌گیرته‌وه‌ که‌ له‌ باکور له‌ دژی یاخی‌یه‌کانی که‌ له‌ نووسینی دووه‌مدا باسی کردوون،

---

¹⁵⁴ واته‌ ئه‌و ده‌قانه‌ی تیااندا په‌رستگه‌یه‌ک، بینایه‌ک، یان هه‌ر که‌ل و په‌لیک پیتشکه‌شی خواوه‌ندتیک ده‌کریت و بۆ خزمه‌تی ته‌رخان ده‌کریت. تیایدا ناوی ته‌رخان که‌ر و بۆ ته‌رخان کراو و شته‌که‌ش ده‌نوسریت.

¹⁵⁵ بۆ نووسینه‌که‌ی لاسی/ئه‌راب، بره‌وانه‌:

Frayne, *RIME* 2, E2. 2. 14.

¹⁵⁶ بێ ده‌جیت ئه‌مه‌ هه‌مان 'ماتکا' بیت که‌ له‌ به‌لگه‌نامه‌کانی ئوری سین یه‌مدا ناوی وه‌ک ناوه‌دانی‌یه‌کی

سه‌ر ته‌وه‌ری 'میتوران' *Meturān* - 'ئه‌رراپخا' *Arrapha* هاتوو. ده‌بیت ئه‌میش هه‌مان گوندی

'ماتیکه' ی ئیستا بیت که‌ ۲,۵ میل له‌ باشور و باشوری رۆژناوای 'تاق' ده‌یه‌؟

ئەنجامى داون.¹⁵⁷ شارى ئاشور لەم سەردەمەدا واديارە پشت گوئى خراود، نيشانەى ئەمە ئەو ھەموو خۆلەيە كە لەسەر كەلاوہ كانى پەرسنگاى ئيشتار كەلە كە بوو.¹⁵⁸

پايتەختى گوئى يە كان كە فەرمانرەوايى ميسۆپوتاميايان لى يەوہ كر دووہ، زۆر دەشيت لە شوپىتىكى چياكانى زاگرۆس بوويىت، لە دەرەوہى دەشتايى يە كانى ميسۆپوتاميا. نووسينە كەى 'Utuḫegal' كە بۆ پاراستنى يادى سەر كەوتنە كەى بەسەر 'Tirigan' ى دوا پادشاى گوئى و كۆتايى ھينان بە فەرمانرەوايى گوئى لە ميسۆپوتاميا دا نووسراوہ، ئامازە يە كى لەم جۆرەى تيا دا يە، دەليت: "گوئىوم، دوو پشكى چيا (كان). خراپە كار بەرامبەر بە خواوہندان، كە پادشا يە قى سومەرى بردە وولاتىكى بىگانە/بۆ چيا كان."¹⁵⁹

خورى يە كان، ھەر چەندە لە سەردەمانىكى كۆترەوہ لەم سەرزەمىنانەدا بوون، بەلام لەم سەردەمەدا وەك ھىزىكى نوئى دەر كەوتن، بە دامەزراندنى ژمارە يەك دەولەتى پچووك لە ناوچە كانى رۆژھەلاى دىجلەوہ تا سەرووى خابور دەستيان پىكرد. يە كىنك لەم دەولەتانە لە ساىەى نووسىنىكى كورقى يە كىنك لە پادشاكانى يەوہ كە ناوى 'ئەتال-شئىن

¹⁵⁷ Kutscher, R., *The Brockman Tablets at the University of Haifa-Royal Inscriptions*, pp.49-70.

¹⁵⁸ Gadd, *Op. Cit.*, p. 457-8.

¹⁵⁹ ھەردوو وەرگىزانە كە، واتە "وولاتىكى بىگانە/دوژمن" يان "چياكان" شياون و دەكرىت ھەر كامىكيان راست بىت، چونكە ووشەى سومەرى kur ھەردوو واتا كە دەبەخشىت. تورۆ-دانزا Thureau-Dangin بە "بۆ چياكان" وەرى گىتراوہ، بروانە:

Thureau-Dangin, F., "La Fin de la Domination Gutienne," *RA IX*, No. 3 (1912), p. 111;

رۆمەر Römer یش بە "بۆ وولاتى دوژمن" وەرى گىتراوہ، تەماشای خویندەنەوہ و وەرگىزانە نوئى يە كەى ئەم دەقەى بكە:

Römer, W. H., "Zur Siegesinschrift des Königs Utuḫegal von Ur (± 2116-2110 v. Chr.)," *Orientalia NS 54* (1985), p. 282.

'Atal-šēn'، بووه و پادشای ئورکیش 'Urkeš' و 'Nawar'، بووه، ناسراوه.¹⁶⁰

سهردهمی بنه‌ماله‌ی سیج یه‌می ئور:

ههرچهنده سهردهمی بنه‌ماله‌ی سیج یه‌می ئور (۲۱۱۲- ۲۰۰۴ پ.ز.) به سهردهمیکی ده‌وله‌مه‌ند به به‌لگه‌نامه و نووسین ناسراوه، به‌لام ئەمه میژوو نووسی ئەم سهردهمه ناگریته‌وه. که باس له نووسینی شاهانه ده‌کریت، ئەو نووسینانه ده‌گریته‌وه که کاره سهربازی و چالاکی‌یه‌کانی بیناکردن و ئاوه‌دان کردنه‌وه‌ی پادشا و فه‌رمان‌ه‌ویان ده‌گریته‌وه، به‌لام له سهردهمی ئەم بنه‌ماله‌یه‌دا، له به‌شی هه‌ره زۆریاندا ته‌ئا باس له کاری بینا کردن و ئاوه‌دان کردنه‌وه‌ن، چونکه یان نووسینی ته‌رخان کاری یان نووسینی بنکارن. زۆریه‌ی زانیاری‌یه‌ میژوویی‌یه‌کانی ئەم سهردهمه له دیپاچه-میژوووه‌ کانه‌وه و چه‌ند نامه‌یه‌ک و چه‌ند نزایه‌کی شاهانه‌وه وه‌ر گیارون.

یه‌کیک له‌م نزایانه‌ ئاماژه بو‌ ئور-نهمو 'Ur-Nammu' (۲۱۱۲- ۲۰۹۵ پ.ز.)، یه‌که‌م پادشای بنه‌ماله‌ی نوی، ده‌کات و ده‌لیت: "هیشتا ده‌بویه وولات له‌ داگیرکه‌ره گوتی‌یه‌کان پاک بکاته‌وه." ¹⁶¹ به‌م شیوه‌یه، ئور-نهمو هیشتا زیاتر له‌ ناو وولاتی خۆی دا سهرقال بوو له‌وه‌ی سهری په‌رژیه‌ سهر له‌شکر کیشی له‌ وولاتانی ده‌ره‌وه‌ی سومهر و ئەکه‌د، به‌ تابه‌قی له‌ باکور و باکوری رۆژه‌ه‌لات. به‌لام ئەم باره‌ زۆر درێژه‌ی نه‌ کیشا،

¹⁶⁰ Thureau-Dangin, F., "Tablette de Samarra," *RA IX* (1912), No. 1, p. 1-2;

هه‌روه‌ها ته‌ماشای نوی‌ترین لیکۆلینه‌وه و دووباره‌ خویندنه‌وه‌ی ئەم ده‌قه به‌که له:

Wilhelm, G., "Gedanken zur Frühgeschichte der Hurriter und zum hurritisch-urartäischen Sprachvergleich," *XENIA 21 Hurriter und hurritisch, Konstanzer althistorische Symposien*, Band II, Konstanz (1988), p. 43ff.

¹⁶¹ Gadd, C. J., "Babylonia, c. 2120- 1800 B. C." *CAH I*, part 2, p. 597.

چونکه جینشینیه کانی دهستیان دایه شهرو مملاتی یه کی دریز خایه ن و سهخت له گهل گهلانی زاگروس و روزهه لاتی دیجله. 'شولگی Sulgi' (۲۰۹۴ - ۲۰۴۷ پ.ز.) له ۲۴هه مین سالی فرمانره وایی دا یه که مین شهری له زنجیره شه ره کانی له م بهره ده دا هه لگیر ساند. فرین له رپی لیکولینه وهی ناوه جوگرافی یه کان و کاتی هاتنیانه وه، که له باس و هه والی هم شه رانه دا له دهقه کان دا هاتون، گه یشتوره ته نه نجامی نه وهی که شولگی له چند شه ریکی نه خشه بۆ داریزراو و به پلان دا، توانیوه تی هه مو ناوچه کانی له دیاله وه تا دهشتی رانیه داگیر بکات. یه که م جار به شالاویتک بۆ سهر کارخار 'Karhar' (۲۴ هه مین سالی فرمانره وایی)، که ده که وته سهر روبراری نه لوه ند و له نزدیک سهر یولی زه هاو و قه سری شیرین،^{۱۶۲} دهستی پیکرد. پاشان سیموروم^{۱۶۳} (هردوو ۲۵ هه مین و ۲۶ هه مین سالی فرمانره وایی یه که ی شولگی) و 'خارشی Harši' (۲۷ هه مین سال). پاش جوار سال خاموشی، شولگی دهستی به جهنگی دووه می کرد، یه که م جار دژ به کارخار (۳۱ هه مین سال)، نه ججا سیموروم (۳۲ هه مین سال). پاش نه مه حموت سالی تر جهنگ راوه ستا، که دهستی پیکرد وه هیرشیتیکی گه و ره و یه کلایی که ره وهی کرده سهر 'شاشروم Šašrum' (۴۲ هه مین سال) و به دوا ی دا سهر که وتنی به سهر 'نوریلوم' و 'سیموروم' و 'لولوبوم' و 'کارخار' (۴۵ هه مین سال)، پاشان 'کیماش Kimaš' و 'خو ورتوم Huwurtum' (یان: خومورتوم Humurtum) (۴۶ هه مین سال) و له دوا ی هه مو یان 'خارشی' و 'کیماش' و دیسانه وه 'خو ورتوم' (۴۸ هه مین سال).^{۱۶۴} به م شیوه یه، کاتیک که نه مار-سین Amar-Sîn' (۲۰۳۸ - ۲۰۴۶ پ.ز.) هاته جتی شولگی له سهر ته ختی پادشاهی تی نور،

¹⁶²Frayne, *SCCNH* 10, 1999, p. 148.

¹⁶³ فردین باوهری وایه له سهر روبراری سیروان بووییت، بروانه:

Frayne, *Op. Cit.*, p. 151.

¹⁶⁴ بۆ کرۆنۆلۆجیای نه م شه رانه، بروانه:

Frayne, *Op. Cit.*, pp.146-147.

به شه کانی باشوری ئەم بەره‌یه، که ناوچه کانی دیاله و حەمرینیان دەگرتەوه، لە ژێر دەستی توند و تۆلی دەستەلانی ئور دا بوون بۆیە هیچ پیتووسی یەک نەبوو بۆ لەشکرکێشی تیایدا، لە جیاتی ئەمە، هەوالتی شەر لە 'ئوریلوم' (۲ هەمین سال) و 'شاشروم' (۶ هەمین و ۷ هەمین سال) لەوسەری باکوری رۆژەهەلاتەوه بەرچاو دەکەویت.^{۱۶۵} بۆ داڕێژینی کردنی هێمنی و ئاسایش لەم وولاتە داگیرکراوانەدا، ئەمار- سین میرا/ شاردار (=فەرمانرەوای شار) و فەرمانرەوا (ی سەربازی) ی بۆ بەرپۆه بردن و حوکمرانیان تیا دا دامەزراند، وەک ئەوانە ی 'مارخاشی' *Marhaši* و 'سیمانوم' *Simanum* و 'ئوریلوم' و 'کارخار' و 'سوباتو' و هی تر.^{۱۶۶} یه کتیک لەم فەرمانرەوایانە ناوی 'زاریقوم' *Zāriqum* بوو که فەرمانرەوای ئاشور بوو و دەقیکی تەرخانکارانە ی جی هێشتوو ه که پیشکەشی "ژیانی خۆی و ژیا ی ئەمار- سین ی سەرورە ی" ی کردوو.^{۱۶۷}

جیگای سەرنجە که هەندیک لەم ناو ه جوگرافیانە دووبارە و چەند بارە ناویان وەک نیشانی سەربازی لەشکرکێشی یه کانی جەنگە کانی سومەری یه کان هاتوو؛ ی دەجیت دانێشتوانی ئەم سەرزەمینانە هەمان ئەو تاکتیکانە یان بە کارهێنابیت که لە پێی ئەو ه کانی چەندین سەدە پاش خۆیانەوه لەسەر دەمی ئاشوری نوێ دا دەیزاین. ئەویش تاکتیکێ خۆ لادان لە شەری گەورە ی رۆوبەرۆو، لە جیاتی ئەمە لێدان دۆژمن بە شتێه ی جەنگی پارتیزانی و هەلاتن بۆ چیاکان بە خۆیان و مەر و مالات و کەل و پەلی بە هاداریانەوه و جی هێشتنی شار و وولاتیکێ بەتال بۆ دۆژمن هەتا دەکشیتەوه دواوه بۆ وولاتی خۆی. ئەجا گەرانەوه ی دانێشتوان بۆ ئاوه دانی یه کانی خۆیان چاک کردنەوه ی ئەوه ی دۆژمن تیکێ دا بێت. ئەنجامی ئەم تاکتیکە، ماندوو و شەکەت کردنی سوپای دۆژمن بوو بە ی

¹⁶⁵ Gadd, *Op. Cit.*, p. 607; Wilhelm, G., *The Hurrians*, (Translated from German by J. Barnes), Wiltshire, 1989, p. 10.

¹⁶⁶ Gadd, *Op. Cit.*, p. 607; 609.

¹⁶⁷ سەبارەت بە زاریقوم و گرتە پەبووندی دارەکان، بروانە:

Hallo, W. W., "Zāriqum," *JNES* 15 (1956), No. 4, pp. 220-25.

ئەوئى فرسەتى تالان کران و وولات داگیر کران و کوژراوى زۆر بە دوژمن بدەن.

لە ئەنجامى ئەم شەرانەدا بەرچاو کەوتنى ناوى کەسىى خورى لە وولاتى سومەر زىادى کرد. لەم سەردەمە بەدواوە ئیتر ناوى زۆرى لەم جۆرە لە نزیکەى ھەموو جۆرە دەقتیکدا، بە تايهەتى دەقى کارگىرى، دەبىنریت. وا دیارە ئەم خورى یانە، کە بە پلەى یە کەم دیلى شەرەکانى سومەرى یەکان بوون لە ناوچە خورى یەکانى کوردستانى کۆن دا، بە زوویى خۆیان لە گەل ئەو کۆمەلگایەدا گونجاندوووە کە خۆیان تىادا بىنپووەتووە. پاش کەمتر لە بەسەر چوونى پشتیک، ناوى چەندىن پىشەساز و نووسەر لە وولاتى سومەر لە دەقەکان دا بەرچاو دەکەون کە ناوى خورى یان ھەبە و ھەندیکیشیان ناوى سومەرى یان ئەکەدى یان لە منداڵەکانیان ناو.

ھەندیک لەو نامانەى ئەردە-مو *Arad-mu* ی تەتەرى شاھانە بۆ 'شولگى' پادشایى ناردوو، گرنگى یەکی تايهەتى یان ھەبە. ھەندیک زانیاریى کەم دەربارەى باروودخى سیاسى یانەى وولاتى سوبارتو لە پۆژگارى شولگى دا و ھىزو دەستەلاتى یەکیک لە فەرمانرەوایان وولاتەکە و سامانى و کۆشکەکەى و لەشکرەکەى و لەھەموویشى گرنگتر، ھەلوپستى بەرامبەر ئور، بەدەستەووە دەدەن. بە پىچ ی نامەکان، ئەردە-مو بۆ لای ئەپىلاشا *Apillaša* ی کۆمیسەرى بالای سوبارتو نىردراوہ تاوہ کو وەک خۆى دەلێت: "باجى سەرزەمىنەکانى دەرەوہى قەلمەرەو رىک بچەم و باس و خواس لە بارى ھەرىجەکان بکەم و پەرس و را بە ئەپىلاشا بکەم و لەگەلى رىک بکەم." ¹⁶⁸ بەلام ھەر لە ھەمان نامەدا و لە پاش چەند دىرپىک بە دل شکاوى یەوہ بۆ

¹⁶⁸ "4) gú-un ma-da ge-en-ge-né-dè 5) a-rá ma-da zu-zu-dè 6) ugu a-pí-il-la-ša gal-zu-unken-na-šè 7) ad-gi₄-gi₄-dè gù-téš-a si-ke-dè 8) inim u₄-da-ka-ne-ne-a h_é-em-tùm à-še mu-e-da-a-ág:"

Michalowski, *Op. Cit.*, P. 136; 142.

پادشای دهنووسیت که به شیوه‌ی کی گونجاو که شایانی پله و پایهی ته‌تری شاهانه بیت، پیشوازی نه‌کراوه. ئەپیللاشا به‌ئەنقەست ئەوهی به‌رامبەر کردووه، توانا و دەست پڕۆشیتوویی و دەولەمەندیی خۆی پیشانی ئەرد-مو داوه، و لەهەمان کاتیشدا گوئ ئەدانی به پادشای ئور. ئەرد-مو دهنووسیت: "کاتیک گەیشتمە دەروازەیی کۆشکە‌کی (=کۆشکی ئەپیللاشا)، هیچ کەس هەوالی سەلامەتی پادشای نەپرسی. ئەوهی دانیشیبوو لەبەرم هەلنەستا، بەرامبەرم نەچەمی یهوه." ۱۶۹ دەولەمەندیی ئەپیللاشا بەرچاوه بووه، چونکە: "خۆی لە زیو و لاجیوه‌رد دا‌بوو. لەسەر تەختیک دانیشیبوو کە لە بەرگی گران بەها (گیرابوو). بێن یەکانی خستبووه سەر پلە‌یە‌کی زیرین، (لە حوزووری مندا) بێن ی لەسەر پلە‌کە دانە‌گرت!" ۱۷۰ خواردنه‌کەش دەست بلاوی و زیاده‌پۆیی زۆری پتوه دیاربووه، چونکە: "شەش گای دابەسته و شەست سەر مەری دابەسته (لەسەر

ئەم نامە‌یە و چەند دانە‌یە‌کی تر پیشتر لە لایەن د. فاضل عبد‌الواحد علی دوه بلاو‌کراونە‌تەوه، ب‌روانە:

Ali, F., *Sumerian Letters: Two Collections from the Old Babylonian Schools*, (A Dissertation presented to the Faculty of the Graduate School of the University of Pennsylvania), Pennsylvania, 1964;

ه‌روه‌ها:

Ali, F., "Three Sumerian Letters," *Sumer* XXVI, Part 1& 2 (1970), PP. 145-178.

تییینی ئەو‌ش ب‌کەین کە ئەرد-مو لەسەر دەمی 'شو-سین' دا فەرمان‌دە‌وای لە‌گەش بووه بە‌ناو و بە نیشانی "ئەرد-نە‌ننا Arad-Nanna، فەرمان‌دە‌وای خەم-س(ا)زی و کار‌خار." ب‌روانە:

Gadd, *Op. Cit.*, p. 605.

هاللو و وۆ‌کەر Walker یش لەم دوو نووسینە‌یاندا پان‌شستی ئەم رایە‌ی گاد دە‌کەن:

Hallo, "Simurru and the Hurrian Frontier, *Revue Hittite et Asiatique (RHA)*, 36 (1978), p. 78;

Walker, *The Tigris Frontier*, p. 88.

¹⁶⁹ "9) ká é-gal-la-šè gin-a-mu-dè 10) silim-ma lugal-gá-ke₄ èn li-bí-in-tar 11) tuš na-ma-ta-an-zi ki-a nu-ub-za ba-an-da-mud-da:"

Michalowski, *Op. Cit.*, p. 136; 142 (lines 9-11).

¹⁷⁰ "15) guškin^{na4} za-gín-na mí-zi-dè-eš im-me 16) ^{gis}gu-za bará šutur-e ri-a i-íb-tuš 17) ^{gis}giri-gub guškin-ga-ka giri-ni i-íb-gar 18) giri-ni na-ma-ta-an-zé-er:"

Ibid., (lines 15-18).

خوانه‌کان) بۆ (ته‌ها) یه‌ک ژمی نیوه‌رۆ دانرابوون.^{۱۷۱} سه‌رباری هه‌موو ته‌مانه‌ش نیشان‌دانی هیز له‌یاد نه‌چوو: "جه‌نگاوهرانی هه‌لبژارده، پینج هه‌زاری جه‌ربه‌زه، له‌ لای چه‌پی و لای راستی‌یه‌وه راوه‌ستا بوون.^{۱۷۲} له‌هه‌مان کاتیشدا ته‌پیللاشا به‌رامبه‌ر میوانه‌کەشی ده‌ست و دلی باش بووه، له‌ خوار‌دینش و له‌ جی و ریش دا، "یه‌کیک دوو گای دابه‌سته و بیست مه‌ری دابه‌سته‌ی هینایه‌ سه‌ر خوانه‌که‌م،" و "یه‌کیک ته‌ختیک به‌ مه‌نجوختیکی زه‌ری سوور (به‌سه‌ری‌یه‌وه) ی هیناو پین ی و وتم له‌سه‌ری دابنیشم.^{۱۷۳} له‌راستیشدا ته‌م هه‌لس و که‌وتانه‌ کاری خۆیان کردوو و مه‌به‌سته‌که‌ی خانه‌خوی یان که‌یان‌دوووه، چونکه‌ نه‌ره‌د-مو له‌ دواییدا ده‌نووسیت: "تۆقیبووم، ده‌ترسام!^{۱۷۴}

هه‌ر ته‌م ته‌پیللاشایه‌ هه‌نگاوێکی تریشی له‌ ره‌فتاری به‌ره‌هه‌لستکارانه و دوژمنانه‌ی به‌رامبه‌ر ده‌سته‌لانی پادشایه‌تی ئور ناوه. هه‌روه‌ک له‌نامه‌یه‌کی تردا (YBC 5011) ده‌رده‌که‌ویت که‌ "ئور-دون 'Ur-dun' ناویک بۆ پادشای نووسیوه، ته‌میش شولگی به‌ زیو (=پاره‌و پۆل) هوه بۆ چییاکانی سوپارتوی ناردوووه بۆ کرینی رۆنی داری ئورز. ئور-دون بۆ پادشای نووسیوه: کاتیک چووومه‌ ناو شاخ و به‌نده‌نه‌کانه‌وه و رۆنی ئورزم کرێ، ته‌پیللاشای کۆمیسهری بالا، (پیاوه‌کانی) نارد هه‌رم و (به‌فه‌رمانی ته‌و) که‌ل و

¹⁷¹ "20)6 gu₄ niga 60 udu niga níg zú-gub-šè in-gar":

Ibid., (line 20).

¹⁷² "19)aga-uš sag-gá-na 5 li-mu-um-ta-àm zi-da gùb-bu-na íb-ta-an-gub-bu-uš:"

Ibid., (line 19).

¹⁷³ "26)1(2) gu₄ niga 20 niga giš banšur-gá lú ma-an-di 24) ^{g1s}gu-za-gàr-ba guškin huš-a gar-ra lú ma-an-di tuš-a ma-an-dug₄:"

Op. Cit., p. 137; 143 (lines 24; 26).

¹⁷⁴ "28)ní ba-da-te su ba-da-zi:"

Ibid., (line 28).

په له کانیان لیم سهند. ^{۱۷۵} له مهش خراپتر، که ویستویه تی سکالا بکا، ته او پشت گوی خراوه: "که له بهر دهر وازه ی کوشکه که ی دا راوه ستام، هیچ کهس له سکالا که می نه پرس ی یوه." ^{۱۷۶}

سین سال پاش هاتنه سهر تهختی، 'شو-سین *Su-sin*' (۲۰۳۷-۲۰۲۹ پ.ز.) ی پادشای نور، له شکر کیشی یه کی کرده سهر 'سیمانوم *Simanum*'. هه ندیک له نووسینه شاهانه کانی هم پادشایه که باس له تالانی یه کانی وولاتی گه لی سو ده کهن، له وانه یه په یوه ندی یه کی بهم له شکر کیشی یه وه هه بیت. ^{۱۷۷} دیله کانی هم سهرزه مینانه بو وولاتی سومهر کوزچیندران و له نوردو گایه کدا که له نزیک شاری نیپور بویان هه لدرابوو، نیشته جی کرانه وه و له پرۆزه کانی بنیاد ناندا کاریان یچ ده کرا. ^{۱۷۸} هم کرداره ده کریت به نمونه ی یه کهم و هه ره کۆنی زانراوی کرداره بهربلاوو و بهر فراوانه کانی به کۆمه ل کۆچاندن و نیشته جی کړدنه وه ی سهرده می ناشوری نوی له قه لیم بدریت، که له مه ودا ی زیاتر و به ژماره ی گه و ره تر له هه مان ناوچه و ناوچه ی تریشدا نه نجامیان ده دا.

له پرۆژگاره کانی شو-سینه وه ئیتر باری ئیمبراتور ی نور به ره و لاری رۆیشته، له

¹⁷⁵ "6) u₄ kur-šè x ku₄-ri-na-mu 7) šim^{giš} erin-na bí-sa₁₀-sa₁₀-mu 8) A-pí-la-ša gal-zu-unken-na ma-an-gi-ma 9) šám-mu mu-da-an-kár-re-eš:"

Op. Cit., p. 217; 218 (lines 6-9).

¹⁷⁶ "10) ká é-gal-la-ni ù-mu-gub 11) lú-na-me inim-mu èn nu-bi-tar:"

Ibid., (lines 10-11).

¹⁷⁷ دهقی نووسینه که ده لیت: شو-سین، پادشای به هیز، پادشای نور، پادشای هرچوار لای جهان،

په یکه ریکی بۆخوی له و زپره دروست کرد که له وولاتی گه لی سو به تالان هینای. بره وانه:

Edzard, D. O., "Neue Inschriften zur Geschichte von Ur III unter Šūsuen," *Afo* 19 (1959-1960), Text 1, Col. III, l. 20-29.

¹⁷⁸ Gadd, *Op. Cit.*, p. 608; Edzard, D. O. (*apud*), *The Near East, The Early Civilizations*, (ed. J. Bottéro, E. Cassin and J. Vercoutter), London, 1967, p. 144.

شالوو په لاماره وه کهوته بهرگری و خو پاراستن، به تاییه تی له بهرامبر هاتنه ناوه وهی ناموری په کان و شالوه کانیان بۆ سهر سنوره کانی ده ولت، سهرباری له بهر په ک هلهوه شان و له شیرازه دورچوونی ناوخیی. ¹⁷⁹ ههرچه نده ئیسی-سین *Ibbi-sîn* (۲۰۲۸-۲۰۰۴ پ.ز.) له شکر کیشی په کی کرده سهر سیموروم (سالی ۳؟ ههمین فرمانره وای په که ی)، به لام بارودوخه که به گشتی بهره و لاوازی و داته پینی زیاتری ئیمپراتوری ده چوو، ههریمه ژیره ده سته کان په ک له دوا ی په ک ده ستیان کرد به بانگی سهر به خوئی ههلدان. ته ها ناموری په کانیش نه بوون که فشاریان خستبووه سهر نور، به لکو خوری په کانیش که له م کاته دا چالاک بوون، له بره و سهندن و قه له مره و فراوان کردنیاندا به رده وام بوون، به تاییه تی له ناوچه کانی سیروان و سهر ووی روزه ه لاتی دیجله و باکوری میسوپوتامیا به ره و ناوچه ی خابور. هم فراوان و پهل کیشانه به پرونی له وورد بوونه وه له ناوه که سی په کان دهرده که ویت که له و ناوچه نده بهرچاو ده که ون. ¹⁸⁰ ئیمپراتوری نور گورزی کوشنده ی له روزه ه لات و باکوری روزه ه لات ه وه خوارد، له هاوپه یمانانی عیلامی و سوی. له ده قه نه ده ی په کانی پاشتردا، شینی شاره ویران کراوه کانی سومهر، گوتی په کانیش له گهل هاوپه یمانه کان و داگیر که ره کاندان او ده بن. ¹⁸¹ ههندیگ له و پروایه دان که ئیسی-سین له پیتشدا له گهل عیلامی په کان و سوی په کاندان هاوپه یمان و هاوکار بووه بۆ بهر گرتن به ته ماعکاری په کانی ئیسی-ئیررا *Išbi-Erra* ی فرمانره وای شاری ئیسن *Isin* ی ژیر ده ستی نور خوئی، به لام ههردوو لا له پاشدا رایان گورپوه و دژ به پادشای نور وه ستاونه ته وه. هوئی هم بۆچوونه دیپاچه-میژویه کی ئیسی-ئیررایه که باوه ر وایه- به لام به یی بوونی به لگهی ته و- هی که میک پیش رمانی

¹⁷⁹ بۆ لیک ژلینه وه که ی وورد سه بارت به م گورانانه، بروانه:

Edzard, *Die »Zweite Zwischenzeit« Babylonien (ZZB)*, p. 30-45.

¹⁸⁰ Wilhelm, *Op. Cit.*, p. 10; Gadd, *Op. Cit.*, p. 603.

¹⁸¹ Kramer, S. N., *Ancient Near Eastern Texts (ANET)*, Princeton, 1969, pp. 613; 614; 615; 616.

ئىمپراتورى ئور بىت،¹⁸² تايىدا ھاتوۋە كە ئىشى-ئىپرا: "لە كابرەي سوبارتو و عىلامى دا،"¹⁸³ -واتە شەرى لە گەل سوبارتويە كان و عىلامى يە كاندا كەرد- و ھەر ۋەھا نووسىنى سەر شىۋە جگەرىكى لە قور دروست كراو كە لە شارى مارى دۆزراۋەتەۋە كە بە راشكاۋى تايىدا ھاتوۋە: "سوبارى يە كان ناردىانە لاي ئىشى-ئىپرا و (ئەججا) بە لايە كەي تردا بايان دا يەۋە، (بۆيە ناۋە پۆكى نووسىنى سەر) ئەم جگەرە بەم شىۋە يە ھات."¹⁸⁴ ئىشى-ئىپرا ئەۋەندەي ھىز ھەبوۋە بەسەر سوبارتو دا سەر بگەۋىت و زىنوم¹⁸⁵ *Zinum* ى فەرمانرەۋاي بە دىل بگرىت و خەمازىش تالان بكات، ھەر ۋەك

¹⁸² Gadd, *Op. Cit.*, p. 616.

بەلام گىلب لاي وايە ھى سەردەمىكى دواتر بىت، لە پاش رمان ئىمپراتورى و گرتى ئور:

Gelb, *HS*, p. 39,

ئەو كاتەي ئىشى-ئىپرا دەبوايە ھىزو دەستەلاق خۆي بچەسپىنىت بە دەر كەردن سوپا يىگانە كان كە لە كاتى شالاۋە كە يانەۋە لە وولاتى سومەر جىگىر كرابون.

¹⁸³ لەم سەرچاۋە يەۋە ۋەر گىراۋە:

Gelb, *HS*, p. 39.

¹⁸⁴ Rutten, M., "Trente-deux modèles de foies en argile inscrits provenant de Tell-Hariri (Mari)," *RA XXXV* (1938), No. 1, p. 43-44.

لە رۆژھەلاى نىزىكى دىرىن دا، بە تايەق لە مېسوپوتامىدا، بۇ رەملى لىدان و فال گرتەۋە ئازدەلىك دە كرايە قوربانى و سەردە پەردا و جگەرە كەي، ھەندىك جارىش زراۋە كەي يان دلە كەي يان سى يە كەي، بەلام بەزۇرى جگەرە كەي لە لايەن ناخوندىكى تايەتەۋە دەخوئىندرايەۋە. گوايە لەسەر ئەۋ ئەندامە ھەموو نىشانە كان دەر دەكەۋتن كە دواپۇزىيان پىشان دەدا. بەشە كان ئەم ئەندامەش ناويان ھەبوو و ھەر نىشانە يە كىش واتاي تايەتەي خۆي ھەبوو، بۆيە بۇ ئاسان كارى و فېزىيون مۇدىلى ئەم ئەندامە يان لە قور دروست دە كەرد و ھەموو ئەۋ ناو و نىشانە و وور دە كارى يانە يان لەسەر دەنووسى، تەنانت لە ئەنەدۆل جگەرىكى لە برونز دروست كراو دۆزراۋەتەۋە. ئەم مۇدىلە قورەش كە لىزەدا باس كراۋە يە كىكە لەمانە.

¹⁸⁵ ئەم ناۋە بىشتەر بە *Zi-gu-la-e* و *Zi-gu-um-e* دەخوئىندرايەۋە، بۇ باس و خواسى ئەم ناۋە

بروانە:

Gelb, *HS*, p. 19; 38,

نامه‌های 'پوزور-شولگی' *Puzur-Šulgi* ی فرمانده‌های 'که‌زاللو' *Kazallu* بؤ
ئیبی-سینی سه‌روهری ئاماژه‌ی بؤ ده‌کات.¹⁸⁶ ئهم ئاماژه‌یه‌ی ئهم نامه‌یه بؤ خه‌مازی
یه‌کینکه له دواترین ئاماژه‌یه‌کی تا ئیستا زانراوی سه‌رچاوه نووسراوه‌کان بؤ ئهم شارو
له‌همان کات دا ناوچه و ده‌وله‌ته کوردستانی‌یه دیرینه.

---

¹⁸⁶ Michalowski, *Op. Cit.*, p. 255.

به‌شئی سیّ یه‌م

(ا) نووسینتکی نوئی ی پادشائیدی—(ن)—سین، پادشای

سیمورروم

(ب) سیمورروم و ئیدی—(ن)—سین ی پادشای

۱) نووسینیکی نوئی پادشائیدی (ن) - سین،

پادشای سیموروم

نووسینه که:

نهم نووسینه شاهانه نوئی یه لیته دا پرونووسی خه ته که ی (Transcription) و خویندنه وه که ی (Transliteration) و وەرگیترانه که ی (= Translation) پیشکش ده که ی، له هاوینی ۱۹۹۳ وه له نهنیکه خانه ی سلیمان دا به ژماره ی ۱۶-س م پاریزراوه.^۱ پرونووسی نووسینه که کاری نووسه ری نهم باسه یه که هر له هه مان سالدا

---

^۱ سهرجوردی دۆزینه وه و پاراستن و به نهنیکه خانه گه یشتی نهم به رده و بارو دۆخه که ی پیایدا تییه ری دراماتیکی بوون. جینگای خوئی لیته دا، با به کورتیش بیت، باسی بکه ی، هیچ نه بیت وه ک سوپاس و پیزانیتیک بۆ پالەوانی سهرجورده که که قابل نه بوو، سهرباری هه ژاری و ده ست کورتیی خوئی، به رده که به قاچاغچی یان و بازرگانان نهنیکه ی بفرۆشیت، نهم که سه ش شهیدی به ریز 'غریب هه له دن' بوو. نهم به سهرهاتم له کاتی خویدا له دمی شهید خوئی وه بیستوو و من لیته دا وه ک خوئی، به لام به کورتی، ده یگترمه وه. یه کیک له جوتیاره کانی گوندی 'قهره چتان' که له دامینی باشوری پیره مه گرونه، له ناوه پراسی هه شتاکانی سه دی رابوردوو دا له زهوی یه کی به ردی دا که نزیکه ی چند سه د مه تریکی که له باشوری رۆژئاوای گونده که وه ی، خهریکی جووت ددبیت و له کاتی کیلانی ده ورپیشی دارتوو یه کی گهره ی زهوی یه که دا نهم به رده دته سهر. نهم جوتیاره به رده که ده باته وه و له حه وشه ی ماله که یدا ده ی کاته خویرزگ، هه تاکو شهید، که نهم کاته پشمه رگه یه کی ی. ن: ک. بوو، چاوی پنی ده که ویت و دهرک به گرنگی و به های میزووی ده کات. بۆیه له گه ل جوتیاره که قسه ده کات و داوای لی ده کات به شیوه یه کی گونجاو بیباریزیت. به لام گونده که، وه ک چواره هزار گونده که ی تری

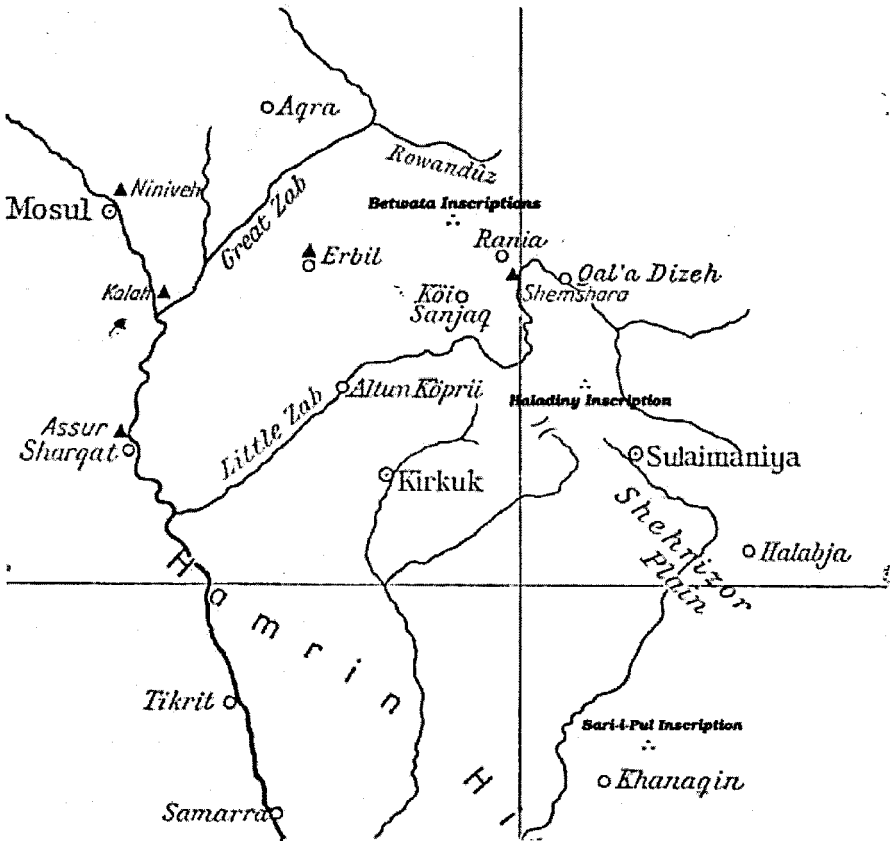

دهسنگای مالینی جیولوجی پاریزگای سلیمان، بهرپر 'موحهمد نهحمد رهحیم' دوه، دهری خست که له لایمستونیکي نهندامی (=Organic) پینک هاتووه که بؤ دؤلومایت (Dolomite) گؤراوه، سهختیه که یه به پینی پیوهری مؤس 3,5 Mohs پلهیه و تیکیکي کلسی نهستونی تندیه. بهرده که لهو پیکهاتهیه که له جیولوجیادا به 'پیکهاتهیه قه مچوغه' ناسراوه، که پیکهاتهیه کی ناوچه یه به ناوی دی قه مچوغه وه ناو نراوه که ههر له زنجیره چیای سورداشه له نریک پیره مه گرون.^۳ نه مه بهلگه یه بؤ نه وهی که نووسینه که له کاتی خویدا له هه مان نه م ناوچه یه دا نووسراوه و ماده دی خو مالیی نه م شوپته ی بؤ به کار هاتووه. ده شیت نه وش هه لبه یی چی نین که یه کیک له ناوه جوگرافی یه کاتی له نووسینه که دا هاتوون، له گوندی قهره چه تان. یان نریکی دا بووه، به پینی نه وهی نووسینه که ی تیادا دؤزراوه ته وه که بؤ یاده وه وهری سه رکه وتی بووه به سه ری دا.

بهرپر هه له دن هه والی گرنگ و سه رنج راکیشی تری یی بوو سه باره ت به بوونی شوپته واری تر به قه د شاخه سه خته که ی پشت گونده که وه. بؤ نه م مه به سه ته، دایه رهی شوپته واری سلیمانی لیژنه یه کی بؤ سه ردانی شوپته واره که و ده وروپشتی پینک هینا که نوو سه ریش تیادا نه ندام بوو. له پیشدا، راسته و خؤ له پشت گونده که وه، دوو ریز شوره ی دریزی له گاشه به رد بنیات نراو هه ن که کاتی خؤی ده می دؤله به ردینه ته سه که که یان داخستووه بؤ پاراستنی دژه شاخوای یه که ی ناو دؤله که که تا ناو قه دی شاخه که کشاوه و ئیستا شوپته واره کانی ماون. له پشت شوره کانه وه نه خشیکی هه لکه ندرای قه د شاخ هه یه که به داخه وه زؤر خراپ به به فرو باران داشؤراوه و سراوده ته وه. نه م نه خشه ش بؤ یه که م جار له لایه ن بهرپر هه له دن یه وه بینه روه و دؤزراوه ته وه.

³ بهر وانه: هه مان سه رچاوه ی پیشوو، ل. ۱۱۶، بهراویزی ۲.

نه‌خشی ژماره ۵: شویی دۆزینه‌دهی نووسینه‌کانی سه‌ریول و هه‌له‌دی و بیتواته.

بابه‌ته‌که‌ی بریتی‌یه له شیوه‌ی پیاویک که کلاویکی شیوه نه‌ناسراوی له سه‌ردایه و له دواوه‌ی دوو تالی درێژ و باریکی پتویه بۆ خواره‌وه شوپ بونه‌ته‌وه. به‌رگتیکی کورقی تا سه‌ر نه‌ژنۆی له به‌ردایه و شتیکی به‌ده‌سته‌وه‌یه که به‌ ته‌ورزین ده‌چیت. سه‌رانه‌وه‌ی زۆر له وورده‌کاری‌یه‌کانی، زۆر نار‌ه‌حه‌قی کردووه بتوانریت میژوووه‌کی ووردی بۆ دیاری

بکریت. هرچه نده به پروالهی گشتی نه خشه که دا زیاتر له وه ده چیت هی سهرده میکی دره ننگتر له سهرده می ئیددی (سن) - سین بیت، له وانیه هی سهرده می ئیرانی یه کان (میدی یه کان؟) بیت، نه گهر هی لوللوی یه کان سهرده می ئاشورناسیریالی دووهم نه بیت.

ویتنه ی زماره ۱۲: پلیکانه کان له شاخی پیرمه گرون هملکه ندراون، له پشتی ئه شوینه وه که نووسینه که ی همله دن تیادا دۆزراوه ته وه.

ئاشورناسیریالی له سالنامه کان دا باسی شالاو بردنه سهر و داگیرکردنی شار و ئاوه دانی یه کان دامین و قه دپالی کیتیو نیموش (= پیرمه گروون) ده کات که گه وره شاریان 'بوناسی' *Bunasi* بووه و فهرانر هوا که ی 'موساسینا' *Musasina* ناویک بووه.^۴ زیاتر بۆ سهره وه به دۆله که دا و له نیوانی زهر دو ماهی چیا که دا، زۆر

⁴ Grayson, *RIMA 2*, A.0.101.1 (No. 1), ii 33b-38, p. 204.

شوئینه‌واری گرنگی تر ده‌بیران، ژماره‌یه‌ک پلیکانه و راره‌و و رپچکه‌ی له به‌ردی شاخه‌که داتاشراو (بروانه وینه‌ی ژ. ۱۲) و زۆر شوئینه‌واری قولله‌و حسار و شورا و له سه‌رووی ئەمانه‌شه‌وه تاقیکی پچووکی له قه‌د شاخ هه‌لکه‌ندراو (نزیکه‌ی ۳۰سم × ۳۰سم) که بقی خواوه‌ندیکی له‌سه‌ر ته‌خت دانیشتووی سه‌ر لیج کراوه‌ی تیدایه. هه‌موو ئەمانه‌ ده‌شیت ئاماژه‌ بن بۆ بوونی یه‌کیک له‌و شارانه‌ی ئاشورناسیرپال باسی کردوون و له‌وانه‌شه‌ پیش ئه‌و پایته‌ختی یه‌کیک له‌و فه‌رمانزهره‌واپانه‌ بوویت که ئیددیـ(ن)ـسین به‌زاندوونی و به‌بۆنه‌یه‌وه ئەم میلی سه‌رکه‌وته‌ی که به‌رده‌که‌ی غه‌ریب هه‌له‌دنی‌یه، له‌م شوئینه‌دا، له‌ده‌م ده‌رگای شاره‌که‌ی دا دانابیت.

بگه‌رپینه‌وه بۆ لای به‌رده‌که، نووسینه‌که‌ی دابه‌ش کراوته سه‌ر دوو ستوون که ۱۰۰ دێری ماون. وا ییج ده‌چیت دێری تر له به‌شی خواره‌وه هه‌بوون، چونکه کلێشه‌ی نه‌فرت و تووک که له زۆربه‌ی نووسینه‌کانی له‌م جۆره‌دا هه‌بوون، دیار نیه. هه‌رچه‌نده، له لایه‌کی تروه‌ ده‌سته‌واژه‌ی «*Ni-iš-ba LUGAL 8 ku-li-ši*»^d که له کۆتایی نووسینه‌که‌دا هه‌یه، ده‌کریت ده‌سته‌واژه‌ی داخستنی ده‌قه‌که‌ بیت، هه‌روه‌ک چۆن له سه‌ره‌تاش دا ده‌سته‌واژه‌ی ده‌ست ییج کردن و کردنه‌وه‌یه. خه‌قی نووسینه‌که‌ له خه‌قی نووسینه‌کانی تری ئیددیـ(ن)ـسین که له بیتواته‌ دۆزراونه‌ته‌وه (چوار پارچه‌یان له ئەنتیکه‌خانه‌ی عێراقی ن له به‌غدا و یه‌کتیکیان له ئەنتیکه‌خانه‌ی ئورشه‌لیم-قودس)، جیاواز نیه. به‌گشتی رۆخسار و رواله‌تی خه‌قی سه‌رده‌می ئەکه‌دی کۆن Old Akkadian ی پتوه‌ دیاره، بۆ نمونه وه‌ک به‌کاره‌تانی نیشانه‌ی LUM بۆ ده‌ربرینی ده‌نگی TI, *núm* بۆ *dī* و GA بۆ *kā*. هه‌ردوو شافه‌ر Shaffer و فاسه‌رمان Wasserman که نووسینه‌که‌ی ئیددیـ(ن)ـسین ی ئورشه‌لیم (ID 4) یان بلاو کردووه‌ته‌وه،⁵ تییینیان

⁵ سوپاسی تایه‌تیم بۆ به‌رێز د. ناان. فاسه‌رمان N. Wasserman ی زانکۆی عیبری له ئورشه‌لیم-قودس که ده‌قی باسه‌که‌ی خۆی و شافه‌ری بۆ ناردم و رینگای دام پیش بلاو بوونه‌ودی بۆ ئەم باسه‌م

کردووه که بهها دهنگی بهکانی نیشانهکانی نووسینه کهی ئورشه لیم، که بۆ نووسینه کهی ئیمهش (=ههله دنی) دروسته، له هه مان نیشانهکانی نووسینهکانی ئیشوننا *Ešnunna* ی سهره تای سهرده می بابلی کۆن EOB یشدا هه ن.⁶ به کارهینانی ئامراز ی په یوه ندی (= Preposition) ی وه ک *ina* له جیاتی *in* و *ana* له جیاتی *an* به لگه ن بۆ ده میکی دواتر له سهرده می ته که دیی کۆن. نووسینه کهی ئورشه لیم بۆ تیگه یشتن له وشه ی *teništum* ی دپری ۱۳ ی نووسینه کهی هه له دنی یاریده ده ر بوو، چونکه ئه م وشه یه له ویشدا هاتوو و بۆ واتای "خه لک" به کار هاتوو، هه رچه نده وشه یه که له نووسینهکانی سهرده می ته که دیی کۆن دا نه هاتوو.⁷ نووسینه کهی هه له دنی، به پینچه وانیه ی هه موو ئه وان تری ئیددی (سن) - سین هوه، له ده فه که دا له که سی سیته مه وه ناگۆریت بۆ که سی په که م. جیگای سهرنجیشه که له هه ندیک دپردا، وه ک دپره کان ی ۵، ۴۱، ۴۶، ۸۰ و له وانیه ۶ و ۷ یش، وشه که، به پینچه وانیه ی نهریتی نووسینی میخسی ئه و کاته وه، تا کۆتایی دپره که درێژ نه بووه ته وه.

وا لیره دا خویندنه وه و وه رگێرانی ده فه که ده خه یه نیش چاوه:

به کاری بهیتم. رونهووسیکی رهشنووسه کهی بۆ ناردم که له ژماره ی (2003) 93 ZA دا چاوه پروان بلاو بوونه وه بوو. ههروه ها ده بیت سوپاسی خاتوو پرۆفیسۆر ئورسولا زایدل Ursula Seidl یش بکه م که له هه مان باس دا به شدار بووه و له لایه نی هونه ریی نه خش و نیگاره کان و نایکۆنۆگرافی نه خشه که ی ئورشه لیمی کۆلیوه ته وه و ئه ویش ره زامه ندی خۆی له سه ر ناردن ره شنووسی باسه که ی بۆم، ده ر بیه وو.

⁶ Shaffer, A. and N. Wasserman, "Iddi(n)-Sîn, king of Simurrum: A New Rock-Relief Inscription and a Reverential Seal," *ZA* 93 (2003), p. 36.

⁷ Shaffer and Wasserman, p. 13-14.

شاهفر و فاسهرمان ده لین: "تا ئیستا ته ئا له ده فیک ی بۆغاز کۆی دا هاتوو وه ک فۆرمیک ی جیاوازی فۆرمی باوی *tenēštu* "خه لک" (بروانه: *AHw. 1347s.v.*).

- 1) [x-x] ^dNi-[iš-ba]
- 2) [PA?] LUGAL 8 k[u?]-[li?-ši?]
- 3) *ki-nu-[um]*
- 4) ^rd¹ I-di-^dEN.Z^rU¹
- 5) [LUG]AL *da-núm*
- 6) [LUG]AL *Si-mu-ri-im*^{ki}
- 7) NUN ^dINANNA [x?]
- 8) *i-di-šum-ma*
- 9) ^dNi-iš-ba
- 10) [be]-el-šu
- 11) [kak?]-kà-am
- 12) [da]n?-na-am
- 13) [t]e-e-n^re¹-eš₁₅
- 14) [ma]-tá-tim
- 15) [ma]-at Ša-gi^{ki}
- 16) [ú-ḥa]-li-iq
- 17) [... ..]-GA-TI
- 18) [... ..]-š^u-nu
- 19) [... ..]-IZ-[x]-GA
- 20) [ma-at] Te-ni/li-mu^{?ki}
- 21) [ú-ḥa-l]i-iq
- 22) [... ..]-ta/ša-am
- 23) [... ..]-[š]u?-nu
- 24) [i-ne]-er
- 25) [... ..]-ar^{ki}
- 26) [ú-ḥa]-[l]i-iq
- 27) [... ..]-uš-nu
- 28) [... ..]-š^u-nu
- 29) [i-ne]-er
- 30) [... ..]-na^{ki}
- 31) [ú-ḥa]-li-iq
- 32) [... ..]-lum-a-tal

- 33) [... ...]^[GIŠ]GU.ZA
 34) [ma-at] Si-mu-ri-im^{ki}
 35) [i]-ne-er
 36) [ma-a]^rt^r ^r?-bí/ne-šum^{ki}
 37) [ma]-^ra^t Š^ra-ri-da-ḫu-um^{ki}
 38) [iṣ]-ba-at
 39) [...] ^rHul?-gi/zi^r-za-tal
 40) [...] -GA/AM?-ri-^rni^r?-we
 41) [be?]-li-šu-nu
 42) [...] -^rmúš^r?/suh-iš^r-ti
 43) [ma?-at? ...]-ti-na-ab-ba-ša-we^{ki}
 44) [ú-ḫa]-li-iq
 45) [... ...]-li-li
 46) [... ...]-šu-nu
 47) [i]-ne-er
 48) [m]a-at Ḫal-ma-an^{ki}
 49) ma-at Be-el^{ki}
 50) [iṣ]-ba-at
 51) [An?]-nu-ba-ni-ni
 52) [LUGAL Lu-lu-bi]-^rim^{ki}

شکاو ی؟

ستونی II:

(نزیکه ی پینج دپړ شکاون)

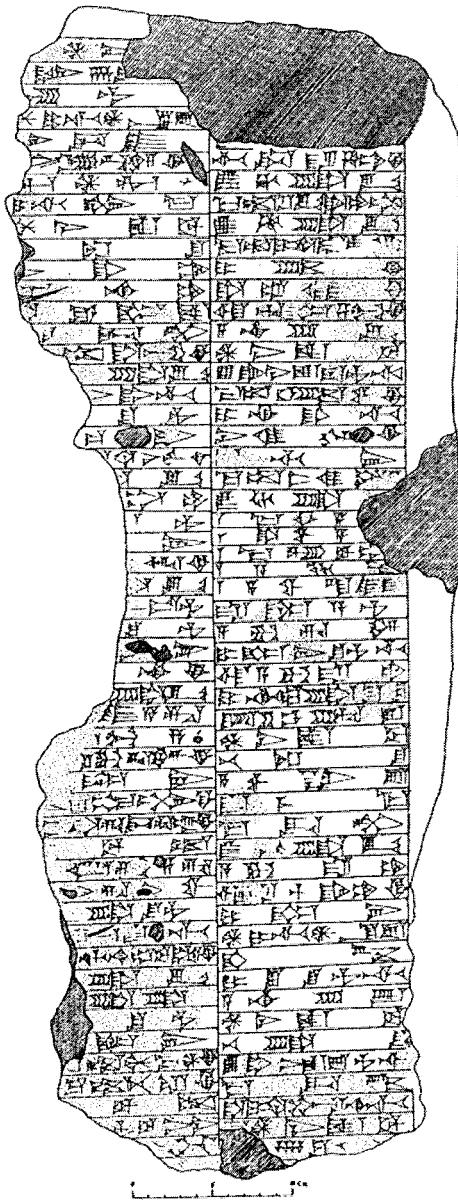
- 58) Ti-da-luh-ḫa-am^{ki}
 59) ú-ḫa-li-iq
 60) ma-at Š^ri-ik-ša-am-bi^{ki}
 61) ú-ḫa-li-iq
 62) ma-at I-te-ra-áš-^rwe^{ki}
 63) I-tu^{ki}

- 64) Ša-um-mi^{ki}
 65) ù 'Hu¹-b'í/'n¹e-za-gu^{ki}
 66) a-na še-e[p]
 67) ^dNi-iš-ba
 68) ú-kà-ni-is-sú-nu-ti
 69) ma-at Ut-tu-we^{ki}
 70) i-na qá-ti
 71) kak-mi-im^{ki}
 72) 'ut(?)¹-ti-ir
 73) ma-at Kak-mi-im^{ki}
 74) ú-ḫa-li-[iq]
 75) ^mMa-d/ki-a-[x]
 76) ^mŠa-wa/i/pi-a-[x]
 77) ^mMa-gi-ba-'bi/am/ta¹
 78) ^mA-ḫa-'tum¹
 79) ^mA-wi-la-núm
 80) ra-bí-a-nu
 81) A-mu-ri-im
 82) i-ne-er-šu-nu-ti
 83) ù A-mu-ra-am
 84) i-na kúl-le-'e¹-šú
 85) iṭ-ru-⟨⟨u₄⟩⟩-us-sú
 86) ^dNi-iš-ba
 87) be-el-šu
 88) a-wa-as-sú
 89) 'iš¹-me-ma
 90) ma-tá-tim
 91) ú-'ḫa¹-li-iq
 92) A-mu-ra-am
 93) 'ú¹ Si-maš-kà-am^{ki}
 94) i-ne-er
 95) ^dI-dí-^dEN.ZU
 96) qar-dum
 97) i-lu-šu-nu-ti
 98) a-na še-ep

- 99) ^dNi-iš-ba
100) be-li-^ršú^r
101) ú-kà-ni-ís-sú-nu-t[i]
102) ma-tá-tum
103) ša i-te-bu-^ršú^r-na-ti
104) É^r ^dNi-iš-ba
105) [LUGAL] 8 'ku^r?-[li?-ši?]

(شكاوى؟)

شيوه‌ی ژماره ۷: رونووسی نووسینه‌کهی سهر بهره‌ده‌کهی هله‌دنی.

I: ستوون:

- (۱) [x x] خُواوِند نیـ [شبا]، (۲) [داردهست؟] (سی) (۳) نه گۆزِی (۲) پادشایه تیی
 ههشت هه [رئمان؟] سی (۴) (به) ئیددیـ (نـ) سیـ^۱ نـ^۱، (ی) (۵) [پادشـ] ای
 بههیز، (۶) [پادشـ] ای سیمورروم، (۷) میری شاووشکا / ئیشتار (۸) دا. (۹) نیشبا (۱۰)
 [سەر] وهریتی، (۱۱) (به) چه کی (۱۲) [به] هیزی (۱۳) [گه] لانی (۱۴) [وو] لاتانی: (۱۵)
 [وو] لاتی شاگی ی (۱۶) [ویران] کرد، (۱۷) [.....]، (۱۸) [.....] [کانیان، (۱۹)
 [.....]، (۲۰) [وولاتی] تیبـ / لیمو (ی) (۲۱) [ویران] کر، د، (۲۲) [.....]، (۲۳)
 [.....] [کانـ] یانی (۲۴) [سەر بر]، ی، (۲۵) [وولاتی / شاری] ..... [سار (۲۶)
 [ویران کـ] رد، (۲۷-۲۸) [.....] (و) [.....] [کانیانی (۲۹) [سەر بر]، ی، (۳۰)
 [وولاتی / شاری] ..... [سار (۳۱) [ویران] کرد (۳۲) [.....] [لوماتال، (۳۳)
 [.....] ی / سەر (?) تهختی (۳۴) [وولاتی] سیمورروم (۳۵) [سەر] ی بری، (۳۶)
 [وولاتی] ق ...^۱ بـ / نیشوم، (۳۷) [وو] لاتی شـ^۱ اریداخوم ی (۳۸) [گر] ت، (۳۹)
 [...] [خولـ] (?) - گیـ / زیـ^۱ زاتال (۴۰) [...] [گا] نامـ ریـ تیـ (?) - وئ، (۴۱)
 [سەر] ردار / خواوهنده کانیان (?) (۴۲) [...] [موش] / سوخـ یشـ^۱ تیـ (۴۳)
 [وولاتی] (?) سی [...] [تیناباشاوی] ی (۴۴) [ویران کـ] رد، (۴۵)
 [.....] [لیلی]، [.....] یان (۴۷) [سەر] ی بری (۴۸) [وو] لاتی خالمان، (۴۹)
 وولاتی بیل ی (۵۰) [گـ] رت. (۵۱) [ئانـ] بوانینی، (۵۲) [پادشای
 لولوب] [موم].^۱

شکاووی (?)

ستوونی II:

(نزیکه‌ی پینج دیر شکاون)

(۵۸) تیدالو خخوم ی ۵۹) ویران کرد، (۶۰) وولاتی شیکشامبی ی (۶۱) ویران کرد، (۶۲) وولاتی ئیتیراش^۱-سوئ،^۲ (۶۳) (شار (؟) سی) ئیتو، (۶۴) (شار(؟) سی) شاوومی، (۶۵) و (شار(؟) سی) ^۱خو^۲-ب/نیزاگو (۶۸) خستی^۱ به (۶۶) ژیر پیج [ی] (۶۷) خواوهند نیشباوه. (۶۹) وولاتی ئوتووی ی (۷۰) لدهست (۷۱) (وولاتی) کاکموم (۷۲) سندهوه (و) (۷۳-۷۴) (ئه بجا) وولاتی کاکمومی خاپور کرد. (۷۵) ماد/ک/قیآ-[x]، (۷۶) شاو/ویب/ییا-[x]، (۷۷) ماگیبایی/ام/تا، (۷۸) ئه خاتوم، (۷۹) (و) ئه ویلانوم؛ ۸۰-۸۱) فرمانره‌وا/ شیخه ئاموری به کان، (۸۲) سه‌ری برین ۸۳-۸۵) و ئاموری به کانی له هره‌یقه‌ی (واتا هره‌یقه‌ی قه‌لمره‌وی ئیددی- (ن-سین) گتیرایه‌وه دواوه. (۸۶) خواوهند نیشبا، (۸۷) سه‌روه‌ری (ئیددی- (ن-سین) ۸۸-۸۹) ووشه (کان- سی) (= نزا کانی) ئه‌وی بیست (و) (۹۰-۹۱) وولاته‌کانی (بۆ) تارو مار کرد (و) (۹۲-۹۴) ئاموری به کان و سیماشکی به کانی (بۆ) سه‌ره‌ری. (۹۵) (له‌به‌رامبه‌ردا)، ئیددی- (ن-سین ی ۹۶) پالنه‌وان (۹۷-۱۰۱) خواوهنده‌کانیانی خسته ژیر پتی خواوهند نیشبای سه‌روه‌ری^۲. (۱۰۲) وولاته‌کانی (۱۰۳) که یاخی بووون؛ (۱۰۴) ^۱په‌رسنگا^۲ی نیشبا، (۱۰۵) [پادشای] هه‌شت هه [ریمان؟] [یان بنیات نا(؟) / رازانده‌وه (؟) / قوربانیان پیشکەش کرد(؟)].

شکاوی به‌کی راده نه‌زانراو.

پرافه و له‌سەر ووتن:

١) نارە‌حه‌ته به دلنیاپی‌یه‌وه ئەو ووشه‌یه بزاین که پیش ناوی خواوەند نیشبا که‌وتوو. ده‌کریت نامرازی په‌یوه‌ندی (=Preposition) *a-na* بیت که واتای "بۆ" ده‌گه‌نیت و ده‌شکریت رسته که رسته‌ی بانگ (=Vocative) بیت، هه‌رچه‌نده ئەمه‌یان دوور‌تره. ئایا دێرێکی تر له‌پیش ئەم دێری په‌که‌وه هه‌بووه یان نا، ناتوانیت به هیچ دلنیاپی‌یه‌که‌وه وه‌لام بدریته‌وه، ئەه‌نده نه‌بیت ده‌توانین بلین زۆر دووره هه‌بویت. گرفته‌که له‌وه‌دایه که ئەو نیشانه مێخ‌ی‌بانه‌ی پیش ناوی خواوەند نیشبا هه‌بوون و شکاون، گرنگی‌یه‌کی زۆریان بۆ تیگه‌یشتنی ده‌قه‌که هه‌یه. نیشبا پیشتریش له‌ پێی نووسینه‌کانی تری ئەم پادشایه‌وه ناسرابوو؛ له‌ نووسینه‌کانی بیتواته (ID 1, 2, 3)،^٨ سه‌رپول (ID 5) و ئورشه‌لیم (ID 4).^٩ هه‌روه‌ک له‌ دێره‌کانی ٨٧ به *be-el-šu* و ١٠٠ به *be-li-šu* له‌م ده‌قه‌دا وه‌سف دراود، ده‌رده‌که‌ویت که خواوەندیکی نیرینه بووه. پیناچیت بکریت له‌گه‌ل خواوەند *Nissaba* دا، که خواوەندی مینسۆپۆتامیایی دانه‌ویلێه بووه و مینیه بووه، به‌یه‌ک بزائرن. چونکه، جگه له‌وه‌ی له‌ توخدا جیان، خوری‌یه‌کان که له‌ سه‌رده‌می

^٨ هه‌روه‌ها بروه:

Cavigneaux, A. and M. Kerberink, "Nišba," *RIA* 9 (1998-2001), p. 584-5.

^٩ ئەم ژمارانه‌ی بۆ ده‌قه‌کانی ئەم پادشایه داتراون (ID 1, 2, 3, 4, 5 ..etc.) له‌ لایه‌ن شافه‌ر و فاسه‌رمانه‌وه له‌ باسه‌ ناماژده‌بۆ‌کراوه‌که‌یاندا داتراون له‌ په‌راویزی ژ. ٢. بۆ ئەوه‌ی خویته‌ران و توێژه‌ران سه‌ریان لێ تیک نه‌چیت و ده‌قه‌کان تیکه‌ل نه‌کن، وام به‌ باشتر زانی له‌م باسه‌دا ده‌قه‌کان به‌و ناوانه‌وه باس بکه‌م که باشتر پێی ناسراون، نووسینه‌کانی بیتواته ده‌کاته 3, 2, 1 ID، ئورشه‌لیم ده‌کاته 4 ID، سه‌رپول ده‌کاته 5 ID و هه‌له‌دنیش ده‌بیته 6 ID.

نه که دی یهوه به شی هره زوری رهمه‌ی سیمورروم بوون، بؤ دانه‌ویله خواوهند
 'کوموروی Kumurwe' یان هه‌بوو. کوموروی فۆرمیککی تری 'کوماربی Kumarbi'
 به که هه‌ندیک جار له لیستی ناوی خواوهندانی خوری-هیتی دا له‌جیاق ناوه‌که‌ی،
 'دانه‌ویله' به‌زمانی هیتی دهنوسرا.¹⁰ همه‌هوه ده‌گه‌بیت که نیشبا خواوهندیککی تر
 بووه، خواوهندی (مینه‌ی) دانه‌ویله‌ی میسوپوتامیایی نه‌بووه. تا ئیستا کۆترین هاتی
 زانراوی هم ناوه، له ناوی که‌سی پادشای سیمورروم دا به شتوه‌ی 'کا-نیشبا KA-Ni-
 is-ba' هاتوو، هویش له نووسینه شاهانه‌که‌ی ئیریدو-پیزیی پادشای گوتیوم دا.¹¹
 له‌همان هم نووسینه‌ی پادشای گوتیومدا وه‌ک ناوی چپاش هاتوو¹² و له‌وانه‌شه هه
 نهو بیت که وه‌ک به‌شی تیوفۆری ناویکی که‌سیش له نامه‌یه‌کی شاری ماری دا به
 شتوه‌ی: *Ha-ab-du-ni-is-pa* هاتوو.¹³ سه‌یر هوه‌یه ناوی نیشبا لهم نامه‌دا به‌بی
 نیشانه‌ی خواوهندیتی، که هه‌میشه له پیش ناوی خواوهندانه‌وه دهنوسرا، نووسراوه. هۆی
 همه‌له‌وانه‌یه هوه‌بیت که مه‌به‌ستیان له نیشبای چپا بو‌بیت، نه‌ک نیشبای خواوهند. هم
 ناوی چپایه‌ش به شتوه‌ی نیشبا، ناوی چپای 'نیشپی Nispi' یان 'نیشپی Nispi' مان یاد
 دینتوه که ئاشورناسیرپالی دووه له سالنامه‌کانیدا له باسی له‌شکرکیشی‌یه‌که‌ی بؤ سه‌ر
 زاموا تۆماری کردوو.¹⁴ شایانی باسیشه که ناوی خواوهند نیشبا له لیستی ناوی
 خواوهندانی ناسراو به $AN=dAnum$ دا نه‌هاتوو.¹⁵

¹⁰ بروانه:

Wilhelm, *The Hurrians*, p. 52.

¹¹ بروانه:

Kutscher, *Op. Cit.*, col. Iii BT 3, 9'; col. Viii BT 2, 8'.

¹² *Op. Cit.*, col. ix BT 2, 3'; col. X BT 3 5.

¹³ Shaffer and Wasserman, p. 11-12.

تیبینی بکه که همان ناوی نیشبا له دقه‌که‌ی ئورشه‌لیمدا به شتوه‌ی *Ni-is-pá* ده‌خوتندنه‌وه.

¹⁴ Grayson, *RIMA 2*, A.0.101.1 (No. 1), ii 48-49a, p. 205; ii 72b-76a, p. 207.

¹⁵ Kreberink, M., "Die Götterlisten aus Fara," *ZA* 76 (1986), p. 161-204.

(لیسته‌که له لاپه‌ره‌کانی ۱۶۸-۱۹۱ دایه).

(۲) [PA?] LUGAL 8 k[u-li-šī]: ووشه‌ی *kuliši* له‌راستیدا پر گرفته، به تاییه‌ی به‌هۆی شکاوی و داخوراوی بهره‌که‌شوه له‌شوینی نووسینه‌که‌یدا. به‌لام هه‌رچۆنیک بیت، هاتنی له‌نووسینه‌که‌ی ئورشه‌لیمیشدا به‌شێوه‌ی *ù LUGAL 9 ku-li-šī* له‌ستووی *i*، دێری '14 و *ku-li-šu-um* له‌ستووی ۷، دێری 1 دا، تیگه‌یشتنی بۆمان ئاسانتر کرد. وه‌رگێران و لیکۆله‌ره‌وانی نووسینه‌که‌ی ئورشه‌لیم به‌"هه‌ریم" یان "ناوچه" لیکیان داوه‌ته‌وه (**kulišum*)، واته‌یه‌که‌یه‌کی سیاسی یان جوگرافی، که‌وا پین ده‌چیت به‌چه‌یه‌کی نا‌سامی هه‌بیت.¹⁶ ئەم لیکدانه‌وه‌یه به‌لای ئیمه‌شوه په‌سه‌نده، چونکه به‌باشی له‌گه‌ل شوپنه‌که‌یدا له‌رسته‌که‌دا ده‌گونجیت، هه‌م له‌نووسینه‌که‌ی ئورشه‌لیم و هه‌م له‌نووسینه‌که‌ی هه‌له‌دنیشدا که‌له‌دێره‌کانی ۱۰۵و ۱ و له‌وانه‌شه ۸۴ یشدا هاتوه. له‌هه‌ردوو جینگای یه‌که‌م و دووه‌مدا وادیاره‌وه‌ک نیشان و ناوبانگ (= Title and Epithet) ی نیشبا، نه‌ک پادشا، به‌کارهاتبیت، به‌و پین یه‌ی که‌گه‌وره‌خواه‌ندی شانشین پادشای راسته‌قینه‌یه و هه‌موو هه‌ریم و ناوچه‌کان هی ئه‌ون. به‌رێز کریسپاین، مامۆستای سومیرۆلۆجیی زانکۆی لایدن له‌گه‌ل ئەم رایه‌دا نیه که‌خواه‌ندیک وه‌ک پادشای راسته‌قینه‌ی وولات ناو بریت، چونکه تائیس‌تا له‌ده‌قی تردا وا نه‌هاتوه. ئەم رایه به‌لگه‌یه‌کی به‌راووردکارانه‌ی ئەقل گره، به‌لام هاتنی هه‌مان ده‌سته‌واژه له‌که‌وتایی نووسینه‌که‌دا له‌دێری ۱۰۴-۱۰۵ به‌پین ناو‌بردی پادشا، هه‌رچه‌نده نووسینه‌که داخوراوه، به‌لام ئەوه‌نده روونه که‌ته‌ها نیشبا مه‌به‌سته و ناوی که‌سی تری تێدا نیه، وامان لێ ده‌کات بلین ئەم نیشان و ناوبانگه‌هی نیشبا به‌نه‌ک پادشا. ئەگه‌ر وای دابنن ووشه‌یه‌کی وه‌ک PA (به‌ئه‌که‌دی *hattu*، واتا: دارده‌ستی فه‌رمانه‌وایی) له‌پیش

هه‌روه‌ها بروانه:

Shaffer and Wasserman, p. 12.

¹⁶ Shaffer and Wasserman, p. 13.

ووشی LUGAL (به نه که دی *šarru*، واتا: پادشا) هه‌یه، ئەوا رسته که ئەو کاته ناکریت ده‌سته‌واژه‌یه کی نیشان و ناوبانگ بیت، بەلکو دە‌بیتتە رسته‌یه کی هه‌وال بەخش، شتیکی سه‌باره‌ت به‌وه ده‌لێت که خواوند داویق و ئەمەش گرافتیکی له‌گه‌ل ووشی *kīnum* دروست ده‌کات که نابیت له‌باری نۆمینه‌تیف (=رفع) دا بیت. ئەم گرافتی دوا‌ییان ده‌کریت به‌که‌م و کورق له‌ زانیی زمانی ئە‌که‌دی نووسه‌ری ده‌قه که لیک بدریته‌وه که زمانی زگماکی خوری بووه کاریگه‌ری ئەم زمانه زگماکه‌شی له‌ شوینی تری ده‌قه که دا تییبی ده‌کریت (ه‌روانه تییبیمان له‌سه‌ر دیره‌کان ۹۵-۱۰۱ و ۱۰۲-۱۰۵). له‌گه‌ل ئەمه‌شدا، ئە‌گه‌ر ئەو وه‌رگێرانه‌ی سه‌روهه راست نه‌بیت، ئەوا وه‌رگێرانیکی تر که له‌گه‌ل ئەو نیشانه میخی‌یانه‌ی که له‌م شوینه‌دا ماونه‌ته‌وه بگونجیت ئەمه‌یه: "خواوند نیشبا پادشای هه‌شت هه‌رتم (سی وولاته). (خواونده‌ی) نه‌گور. ئیددی (سن) - سین، پادشای به‌هێز، پادشای سیموروم، میری شاشکا/ ئیشتار. نیشبای سه‌روه‌ری چه‌کیکی به‌هێزی دا‌یه. " ئەمه‌یان ئاسانتر دپته پیش چاو، هه‌رچه‌نده له‌ شیوه‌دا له‌ گه‌ل دا‌رشتنی ده‌قه‌کی ئورشه‌لیمدا یه‌ک نایه‌ته‌وه. هه‌رچۆنیک بیت، گرافتی ئەم رسته‌یه تا ئەو رۆژه‌ی به‌لگه‌ی نوئ و نووسینی تری هاو شیوه‌ ده‌رده‌که‌ویت، به‌کراوه‌یی ده‌میتته‌وه و ناتوانریت دوا قسه‌ی تیندا بکریت.

بگه‌رپینه‌وه بۆ ووشی *kulišum*، له‌ دیری ۸۴ یشدا هاتوه و وا دیاره شتیکی وه‌ک "نیشتمان" یان "قه‌له‌مه‌وه" ده‌گه‌نیت. ئەوه‌ی زیاتر جیگای سه‌رنجه، ئەو ژماره‌یه‌ی که له‌م نووسینه‌دا له‌گه‌ل ئەم ووشه‌یه‌دا هاتوه، ژماره‌ هه‌شته، که‌چی له‌ نووسینه‌که‌ی ئورشه‌لیمدا نۆیه. وا پێده‌چیت ئەمه‌ ئامازه بیت بۆ زیاد‌کردنی هه‌رتمیکی تری شانشین به‌ داگیر‌کردنی وولاتیکی تر له‌ قۆناغیکی دواتردا، که قۆناغی نووسینی ده‌قه‌که‌ی ئورشه‌لیمه. ئە‌گه‌ر ئەمه راست بیت، واتای وایه که نووسینه‌که‌ی هه‌له‌دی له‌ نووسینه‌که‌ی ئورشه‌لیم کۆتره. ئەم نیشانه، به‌تایه‌تی له‌ نووسینه‌که‌ی ئورشه‌لیمدا، نیشانی

شاهانه‌ی نه‌خه‌مینیمان یاد دینتته‌وه که داریوشی یه‌کهم (۵۲۱-۴۸۶ پ.ز.) له نووسینه‌کانیدا به‌کاری ده‌هینا به‌شئوه‌ی: "خشایاییا ده‌هینام" *Xšāyaθiya* "dahyūnam" = پادشای وولاتان، و پاش چهند دپړیک ژماره‌ی وولاته‌کان ده‌هات که فەرمان‌ره‌وایی ده‌کردن.^{۱۷}

۴) *Iddi(n)-Sîn*: ئەم خویندنه‌وه‌یه و وەرگیرانه‌که‌ی به 'خواوه‌ند) سین داویه‌تی' یه، به واتای ئەوه‌ی ئەم که‌سه به‌خششی خواوه‌ند سینه، له خویندنه‌وه‌و وەرگیرانه‌کانی تر شیاوتره. هەرچه‌نده ناییت خویندنه‌وه‌ی به شئوه‌ی *Itti-Sîn*، که واتای 'له‌گه‌ل/ هاوالی (خواوه‌ند) سین' ده‌گه‌نیت، به‌ته‌واوی به دوور بزاین، چونکه نووسین جوت کونسۆنانت- که لیره‌دا *tt* یه- بۆ نووسەر مهرج نه‌بووه پابندی بیت، نمونه له‌سه‌ر ئەمه ووشه‌ی *i-ti-šum-ma* ی دپړی (۸ه)، که ده‌بوایه *it-ti-šum-ma* بوایه.

۵) *LUGAL da-núm*: ئەم نیشانه شاهانه‌یه له هەردوو نووسینه‌که‌ی بیتواته (دپړی ۲) و ئورشه‌لیم (i 12'; iv 22-23) یشدا هاتوووه و پیتشریش 'ئەمار-سین' ی پادشای بنه‌ماله‌ی سین یه‌می ئور به‌کاری هیناوه.^{۱۸}

۶) *LUGAL Si-mu-ri-im^{ki}*: ئەم ناوه جوگرافی‌یه له‌م نووسینه‌دا، هه‌روه‌ک له نووسینه‌که‌ی بیتواته‌شدا هاتوووه، به یه‌ک (I) نووسراوه. له نووسینه سومه‌ری‌یه‌کانی بنه‌ماله‌ی سین یه‌می ئوریشدا هه‌ر وایه، به پینچه‌وانه‌ی زۆریه‌ی نووسینه ئە‌که‌دی‌یه‌کانه‌وه. له نووسینه‌کانی ئیددی- (ن)-سین دا ته‌ها له‌وه‌که‌ی ئورشه‌لیمدا به دوو (I) نووسراوه: *Si-mu-ur-ri-im^{ki}* (دپړه‌کان: i 13'; iv 20; iv 22').^{۱۹}

¹⁷ Schmitt, R., *The Bisitun Inscriptions of Darius the Great/ Old Persian Text-Corpus Inscriptionum Iranicarum*, London, 1991, p. 49.

¹⁸ Shaffer and Wasserman, p. 38.

¹⁹ *Op. Cit.*, p. 25.

(NUN INANNA: ۷) ٺم دٲرہ پر گرتفہ؛ ٲه کم نٲشانہ ٲه کم مائٲتہوہ، له لوگوگرمٲ سومہری NUN دہچٲت کہ به ٺہ کددٲ دہٲتہ *rubā'u*، ہرچہندہ ٺہمش له گومان بہدہر نہہ. لهرووی میژوویٲہوہ، بہکارہٲٲانی ٺہ نٲشانہ وہ کم نٲشان و ناوبانگیکی شاہانہ له سہردہمی فہرمانرہواکانٲ ٲٲشنونناوہ،^{۲۰} و 'سامسوٲلونا' (YOS 147: 35 9) و حہمورابی ی بنہمالہی ٲہ کممی بابل له باشور و له لایہن 'شہمشٲ- ٺہدہد' ی ٲہ کم (MARI 3 75 No. 4:9) له وولاتٲ ٲاشور، له ٲارادا بووہ.^{۲۱} له کاتٲکدا ٲٲشترٲش له ٺہرشٲفہ کانٲ بازارگانہ ٲاشوریٲہکانٲ 'کانٲش' دا له ناوہٲراستی ٺہنہدؤل وہ کم ٲامازہ بوٲ ٲادشایابی ٲاشور بہ کار دہہات^{۲۲} و له ہمان کاتٲشدا نٲشان و نازناوی فہرمانروایابی دہولتہتہ-شارہکانٲ ٺہنہدؤلٲ ٺہو سہردہمہ بووہ.^{۲۳} ٺہ گہر ٺہم خوٲٲندنہوہٲہی ٲٲمہ لہم دہقہدا بہ NUN راست ٲٲت، ٺہوا ٺہمہ دہٲتہ کوٲترٲن بہکارہٲٲانی زانراوی ٺہم نٲشانہ. دہٲٲت ٲامازہ بوٲ ٺہوش بکم کہ له ٲاش نٲشانہی INANNA وہ شوٲٲنہواری چہند خہٲٲکی کال بووہوہ له مہودایہ کدا ہن کہ جٲیگای

²⁰ بوٲ ٺہمہ بروانہ:

CAD, Vol. R, p. 397.

²¹ سہٲاردت بہم نٲشانہ و کات و شوٲٲنہکانٲ ہاتٲنٲ، بروانہ:

Seux, M.-J., *Épithètes Royales Akkadiennes et Sumériennes*, Paris, 1967, pp.251-6.

بہلام ٲہ کم ٲادشایہ کم کہ لہم سہرچاوہٲہدا وہ کم ٲہ کم دنہلگری ٺہم نٲشانہ ٲامازہی بوٲ کراٲٲت 'توکولٲٲ-نٲنورتا' ٲہ کم (۱۲۴۴-۱۲۰۸ ٲ.ز.) ی ٲاشورہ. سہٲاردت بہ ٲامازہ بوٲ شہمشٲ-ٺہدہد، بروانہ:

The Chicago Assyrian Dictionary (CAD), Vol. R, p. 397.

²² Larsen, M. T., *The Old Assyrian City-State and its Colonies*, Copenhagen, 1976, p. 369.

²³ بوٲ ٺہمہ بروانہ:

Veenhof, K. R., "Kanesh: An Assyrian Colony in Anatolia," *Civilizations of the Ancient Near East*, (ed.: Jack Sasson), Vol. II, New York, 1995, p. 866.

نیشانه‌یه‌کی تیدا ده‌بیتوهه، به‌لام له‌کاتی رُونووسی نووسینه‌که‌دا هیچ نیشانه‌یه‌کی میخی ته‌واو نه‌ده‌بینرا و زیاتر وا یی ده‌چیت که هیچ نیشانه‌یه‌کی تر نه‌بیت. خویندنه‌وهی لۆگۆگرامی سومه‌ری INANNA به‌شاوشکا، که هاوتای خوری ئیشتاری ئه‌که‌دی و ئینانای سومه‌ری بووه، شتیکی دوور نیه، به‌تایه‌تی که سیموروم خاک و خه‌لکه‌که‌ی خوری بوون.

۱۱-۱۲) *[kak?]-ka-am [da]n?-na-am*: ئه‌م رسته‌یه‌ش هه‌ندیک گرفتی تیدا هه‌یه، چونکه ده‌توانین بلین تاکه نیشانه‌یه‌ک که له‌گه‌ل پاشماوه‌کانی یه‌که‌مین (?) نیشانه‌ی دیری ۱۱ و له‌هه‌مان کاتیشدا له‌گه‌ل واتای ده‌سته‌واژه‌که‌دا بگۆنجیت، نیشانه‌ی KAK که واتای چه‌ک ده‌به‌حشیت. لیره‌دا پرسیاره ئه‌وه‌یه ئایا ئه‌م ووشه‌یه له‌م سه‌رده‌مه‌دا به‌برگه‌ی ده‌نوسرا وه‌ک لیره‌دا هه‌یه، یان به‌لۆگۆگرام ده‌نوسرا هه‌روه‌ک نه‌ریت بوو؟ خویندنه‌وه‌ی کۆتایی و گومان بر لیکۆلنه‌وه‌ی زیاتری ده‌ویت.

به‌کاره‌یتانی "چه‌کی به‌هیز" له‌نیشان و ناوبانگه‌ شاهانه‌کان دا، هه‌رچه‌نده زۆر نیه، به‌لام به‌ته‌واویش نوی نیه. بۆ نمونه له‌نووسینیکی 'ریم-سین' ی پادشای 'لارسا' دا هاتوو و ده‌لێت: "به [چه‌که] [به]هیزه‌کانی خواوه‌ند نینورتا."²⁴

²⁴ "[giš. Tukul- ka]la-ga-^dnin-urta," Frayne, *RIME*, vol. 4 – Old Babylonian Period (2003- 1595 BC), Toronto, 1990, Rīm-Sin I E4. 2. 14. 9, l. 28.

بۆ نمونه‌ی زیاتر بره‌وانه:

Tallqvist, K., *akkadische Götterepitheta*, Helsinki, 1938, p.110,

لیره‌دا وه‌ک نیشان و ناوبانگی خواوه‌ندانیش دیت. هه‌روه‌ها بره‌وانه:

CAD "K" p. 54.

که له‌نووسینیکی شه‌لمانیسسه‌ری سی یه‌مدا هاتوو.

(۱۳) *te-e-ne-eš*: هم ووشه‌یش نامۆ و سه‌رنج راکیشه، نه‌ونده‌ی من ناگادار بم له نووسینه‌که‌ی ئورشه‌لیمدا نه‌بیت، ئیتر له ده‌قی تری هم سه‌رده‌مه‌دا نه‌هاتوو. له‌بهر نه‌وه‌ی له نووسینه‌که‌ی ئورشه‌لیمدا له‌سه‌ره‌تای دێردا نه‌نوسراوه، بووه هۆی هه‌ندیک دوودلی هه‌ردوو لیکۆله‌ره‌وه‌که‌ی که ئایا نیشانه‌ی تری له‌پیشه‌وه هه‌بووه یان نا. به‌لام له نووسینه‌که‌ی هه‌له‌دنیدا، هه‌رچه‌نده به‌که‌م نیشانه‌ی ووشه‌که داخو‌راوو سواوه، به‌لام له پیشی‌به‌وه جیگا بۆ هه‌ج نیشانه‌یه‌کی تر نه‌یه، نه‌مه‌ش پالپشه‌یه بۆ راستی خۆندنه‌وه‌که‌ی شافهر و فاسه‌رمان که *tenišu* ه. ²⁵ به‌ پیتی ووتی ئه‌وان، هم ووشه‌یه "تا ئیستا ته‌ما یه‌ک جاری تر له ده‌قیکی بۆ‌غازکۆی دا به‌م شیوه‌یه هاتوو که شیوه‌یه‌کی جیاواری ووشه‌ی باوی *tenēstu* به‌ واتای 'خه‌لک' یان 'گه‌ل' (بروانه: AHW 1347^b).²⁶

(۱۵) *māt ša-gi*: هم ناوه له هه‌ج سه‌رچاوه‌یه‌کی نووسراوی تری به‌رده‌ست دا نه‌هاتوو، نه‌ونده نه‌بیت که ناوی شاری *Tu-ša-gi* له ده‌قیکی شمشاره (SH 825) دا هاتوو که له‌م ناوه‌وه نزیکه، به‌لام هه‌مان ناو نه‌یه. ته‌نانه‌ت ته‌گه‌ر وایشی دا‌بنین که نیشانه‌ی پیش *ša-gi* به‌شیک له ووشه‌ی *māt* نه‌یه و هی هم ناوه‌یه، هه‌شتا هه‌ج یارمه‌تی‌یه‌کی دۆزینه‌وه‌ی هاوشیوه‌یه‌کی نادات.

(۲۲) *...-ta/ša-am*: نیشانه‌ی پیش هم نیشانه‌ی *am* ه له‌سه‌ر به‌رده‌که به‌ناسته‌م دیاره و ده‌شیت *ša* ش بیت.

(۲۴) *i-ne-er*: هم فرمانه له چاوگی *ne'ārum* / *nê/āru(m)* وه هاتوو که واتای "کوشتن"، "لیدان(ی دۆزمن)" ده‌به‌خشیت، سه‌ره‌رای واتای به‌ی که "سه‌رپرین" ه.

²⁵ Shaffer and Wasserman, p. 13-14.

²⁶ *Ibid.*

هه‌روه‌ها تیبی‌یان کردوو که هم ووشه‌یه له ده‌قه نه‌که‌دی به‌کۆنه‌کانیشدا نه‌هاتوو.

ئەم فرمانە لە دەقە کانی سەردەمی ئە کەدیی کۆنەو بەم واتایە بە کارهاتوو، بۆ نمونە لە
 رۆنوسی سەردەمی بابیلی کۆن دەقی 'رەپەرینە گەورە کە ی دژێ نەرام-سین' دا هاتوو:
 ٢٨ *i-ni-ir-ma* (G 17) یان *i-ne-er-ma*.

(٢٥) *-ar^{ki}* [.....]: ناپەختە بزانی ئەم ناوە جوگرافیەیی کە تەمنا دوا نیشانی
 ماوەتەو، چی یە. بەلام دەشیت هەر یە کینک لەو ناوە جوگرافی یانە بیت کە لەو ناوچەیی و
 خوارووی ئەو ناوچەییو هەبوون و بە *-ar* کۆتایی دیت. لەو ناوانەش کە دەیانزانی
 ئەمانەن: 'زیمودار *Zimudar*'، 'نامار *Namar*'، 'خاش-ی-مار *Haš(i)mar*'،
 ٢٩ 'کارخار *Karḫar*' کە فرەین بە نزیکیی 'خالمان *Halman*' ی

²⁷ Grayson and Sollberger, *RA* 70, p. 111.

²⁸ Charpin, D., "La Version Mariote de l'«Insurrection Général contre Narâm-Sîn»,» *Mémoires de N.A.B.U.*, 4, Florilegium Marianum III: Recueil d' etude à la memoire de Marie-Thères Barrelet, Paris, 1997, p. 10;

هەرودەها لە دەقیکی رمل لیدان بابیلی کۆندا کە هەوایی سەردەمی بنەمالەیی سنج یەمی ئور دەگێرتەو:
 " *a-mu-ut^dŠul-gi ša A-pa-Da-ra-aḫ i-ni-ru* "فالی شولگی، کە ئەپا-دەراخی سەربەری،"
 (YOS 10 26 IV 10)، بۆ ئەم دەقە پروانە:

Biggs, R., "Šulgi in Simurrum," *Crossing Boundaries and Linking Horizons: Studies in honour of M. Astour*, Edited by: G. O. Young, M. W. Chavalas and R. E. Averbeck, Maryland, 1997, p. 169-170;

هەرودەها لە دەقی YBT X 26 IV 10 دا، پروانە:

Goetze, A., "Historical Allusions in Old Babylonian omen Texts," *JCS* 1 (1947), p. 260.

بیگز ئەو هەشی گوتوو کە لۆگۆگرامی سومەری ی *SAG.GIŠ.RA* بۆ دەربەربینی ئەم فرمانە بە کار
 هاتوو:

Biggs, *Op. Cit.*, p. 176, note 40.

²⁹ هەرچەندە ئەم شێو یە ئەم ناوە لە شێو کۆنە کە ی کە 'خاشیمور (u) *Hašimur(u)*'، ه، جیاوازدە،
 بەلام بەرایی نووسەر ناتوانی بە تەواوێ بریار بدی ئەو کە لە سەر زمان دانیشتوان رەسەن
 ناوچە کە حۆی، کە لەم سەردەمدا سیموری بوون، چون گۆ کراو و نووسراو. واتە دوور نیە ناوی
 'خاشیمور (u) *Hašimur(u)*' لەم سەردەمدا بە زمان دانیشتوانە کە ی 'خاشیمار *Hašimar*' نەبوویت

دهزائیت^{۳۰} و لهم دهقهش دا پاش چند دپړېک ئه ویش ناوی هاتووه. ته نانهت ده توانین ناوی وولاتی 'واريوم' *Warium* یش، که ناوی ناوچه ی دیاله بووه، پاش لیکر دهنه ووی میماندنه که ی، پیتشیناز بکه ی.^{۳۱}

۳۰. *[-na^{ki}.....][ma?-at?]*: زور کهم سه بارهت بهم ناوه جوگرافی به ده توانریت بووتریت، به لام ده شیت گومان بو 'خوراننا' *Huranna* بچیت که ناوه که ی به داخوراوی له دوو شوینی دهقه کانی نوزی دا هاتووه.^{۳۲} ناوی خوراننا له لایه ن فرهینه ووه به همان 'حور' -L- نوم *Hur^a-a-núm* ی نووسینیکی نهرام-سین و همان 'حور-نام' *Hur-nam* ی نووسینه که ی 'نیرپیدو-پیزیر' زانراوه، به لام به یج ئه ووی شوینه که ی توانریت دیاری بکریت.^{۳۳}

۳۲. *[-lum-A-RI]....*: له بهر ئه ووی دانیش توانی ناوچه کانی کوردستان، به تایه یی روزه لاتی دیچله، لهم سرده مه دا به زوری خوری بوون، وا له راستی نیکتره که ئه و ناوانه ی به *A-RI*- کۆتای یان دیت، به *atal*... بخوتند ریته ووه که به زمانی خوری واتای "به هیز" یان "به توانا" ده به خشیت.

و دوا فاو له ی ناوه که که (a) به له سر زمانی ئه که دی به کان به پیتی رتسای هاوئا ههنگی فاو له (=vowel harmony) که له زمانی ئه که دی دا هه به، بو (u) گۆر ابیت له زیر کاریگه ری *um* ی میماندن (=mimation) دا که هاوتای (تنوین) ی زمانی عه ره ی به. پالپشتی ئه م رایه نووسینی ناوه که به به شیوه ره سه نه که ی خوی که 'خاشیمار' *Hasimar* ه له سر چاوه کانی سرده می ناشوری نوی دا، ئه و کاته ی دیارده ی میماندن له لایه ن ناشوری به کان خویانه ووه ئیتر پشت گوی خرا.

³⁰ Frayne, *SCCNH* 10, p. 149.

³¹ سه بارهت به وولاتی واریوم و دیاریکردنی شوینه که ی و ناو هاتی له سر چاوه کۆنه کاند، به روانه:

Bottéro, J., D. O. Edzard, A. Falkenstein and J. Vercoutter, *The Near East: The Early Civilizations*, London, 1967, p. 164.

³² Frayne, *SCCNH* 10, p. 184.

³³ Frayne, *Ibid.*

(۳۳) GU.ZA^[GIS]!.....]: له شکاوی به که دا حیځای دوو نیشانه ده بیته وه. له کاتیکدا دووهمیان به نیشانه ی پیناسی GIS³ دابننن که ده خرایه پینش ناوی هموو جوړه چه کیک و کهل و پهل و نامرازیکی له دار و تخته دروست کراوه وه، له وانوش کورسی تخته پادشایه تی که لیره دا هاتووه، نارحه ته بزاین به که میان چی بووه. هر چه نده گومانیک کی کهم هه به که له پاش ووشه ی GU.ZA⁴ شهوه نیشانه به ک هه بوویت، به لام نه گهر واش بیت، نه وه زور له واتای رسته که ناگوریت، چونکه نه گهر هه بوویت، نه وا هر ده بیت ته واو که ریکی فونه تیکی (=Phonetic Compliment)³⁴ بوویت. حیځای داخه که به هوی شکاوی به رده که وه له ناسی فرمانه که دا، نازانن چی رووداویک که [.....]-لوماتال lumatal- [...] به یوه ندی به کی پتوه هه بووه به سر پادشایه تی سیموروم هاتووه وه، یان کردووه، چونکه دیاریش نیه "تسخت" لیره دا بکر (Subject) ه یان به رکار (Object). به لام هیشتا هر مه حال نیه نیشانه کانی هموو رسته که پاشماوه ی نیشانه کانی ناویکی که سی یان جوگرافی بن، چونکه نه گهر سه ریکی هموو ده که که بکه بنه وه، ده بینن که ناوی که سی و ناوی جوگرافی به دوا ی به ک دا هاتوون و ریز کراون. نه گهر به کیک له مانه بیت نه وا ده بیت نیشانه ی [GIS] به جوړیکی تر بخویننه وه.

³⁴نه مانه نه و نیشانه ن که له پاش لوگوگرامیکه وه دین و دهنگی ووشه که به زمان نه که دی ته واو ده کن، نه ویش بو ده برین باری ووشه که نایا نؤمینه تیقه یان نه کیوزده تیف یان حیته تیف، هروده ها هندیک جاریش بو درخستی نه وه ی کام ووشه ی نه که دی له لوگوگرامه که مه به سته، چونکه زور جار هر لوگوگرامیک زیاتر له واتایه کی له زمانه که ی تر دا هه به. نمونه له سر ته واو که ری فونه تیکی:

Sarrum ana É-im illak

لیره دا *-im* ته واو که ری فونه تیکی به، چونکه É لوگوگرامیک سومه ری به و به نه که دی *bitum* ه و له رسته به دا ده بیت حیته تیف بیت بو به ده بیته *bitim*.

۳۷) *ma-at Ša-ri-da-hu-um^{ki}*: نم ناوه جوگرافی به له دهقه کانی سهردهمی

بنه مالهی سین یه می ئوردا هاتووه، به لام به شیوهی که مییک جیاوازی وه ک:

Šu-ru-ut-hu-um^{ki}; *Ša-ri-it-hu-um^{ki}*; *Ša-ri-it-ht^{ki}*;

و له وانه شه *Ša-ri-íp-hu-um-ma^{ki}* ش هر شیوهیه کی جیاوازی نم ناوه بیت. ۳۵

شویین نم ناوه جه گرافی به زانراو نیه، به لام هه ندیک به دهر بهندی دوکانی ده زانن، له

سهر زئی پچووک و لهو شوینه دا که زئی نیوانی هه بیهت سولتان و سهرسیرد دهر پیت.

هۆی نم باوره هاتنی ناوی دهر بهندی 'شوروتوخا' *Šurutuħa*، به له نووسینیکی

شاهانهی عیلامی دا که باسی جهو جۆلی سهر بازی له بهری رۆژه لاتی دیجله ده کات و

له پال ناوی نم دهر بهنده، ناوی 'ماتکا' *Matka*، 'نهر اپخا' *Arrapha*، 'نوزی

Nuzi، 'حاشمار' *Hašmar* و 'زبان' *Zaban* و هی تریش ده بات. ۳۶ ته نانهت

هه ندیک پینان وایه ناوه که له بنه رت دا عیلامی بیت، ۳۷ به لام شیکردنه وه

زمانه وانی به کی ناوه که له لایهن هه ردوو ئاستور *Astour* و مایه *Mayer* هوه زیاتر له

راست ده چیت. به رای ئه وان ناوه که خوری به و ناوی جۆره دره ختی که

ناوه هینانی نم شوینه له گهل شوشه ررا دا له میژووه-دیپاچهیه کی سالی چواره می ئه مار-
(GIŠ šu-rat-ħu) که دارمازوو یان دار گوژره. ۳۸ شایان ئامازه بو کردنه که پتکه وه

ناوه هینانی نم شوینه له گهل شوشه ررا دا له میژووه-دیپاچهیه کی سالی چواره می ئه مار-

سین دا ۳۹ واده کات باوره به نزیکیی له شوشه ررا وه که گردی شمشاره به، به هیز تر بیت،

واته له ده شتی رانیه و ناوچهی دوکان بو بیت. ۴۰

35 Cf. Astour, "Semites and Hurrians in Northern Transtigris, p. 35, note 249.

36 *Op. Cit.*, p. 36.

37 Frayne, *Op. Cit.*, p. 174.

38 Astour, *Op. Cit.*, p. 36 and notes 253-256.

ئاستور خۆی دار گوژره به شیاو تر ده زانیت:

Ibid, p. 36-7.

39 بو نم میژووه-دیپاچهیه، بروانه:

Walker, *The Tigris Frontier from Sargon to Hammurābi*, p. 107.

40 سه بارهت به یه ک هاتنه وهی شمشاره و شوشه ررا، بروانه:

۳۹) 'Hul?'-gi-za-tal/ri [...]: نه‌ونده‌ی من ناگادار بم ناوی که‌سیی (؟) له‌م جوړه له‌ده‌قی بلاو کراوه‌ی تری تا ئیستادا نه‌هاتووه. نه‌ونده هه‌یه ناوی که‌سیی کوززازی/زی 'Ku-uz-za-ri/zi' مان یاد ده‌هیتیتوه که له نوزی هه‌بووه،^{۴۱} به‌لام نیشانه‌ی GI یان ZI یارمه‌تی ده‌ست نیشان کردن ناوه‌که نادات.

۴۰) [...]-GA/AM?-ri-ni?-we: نه‌گه‌ر بتوانین پشت به راستی پرکرنه‌وه‌ی شکاوی‌یه‌که‌ی دپری پاشتر بیه‌ستین که [be]-li-šū-nu، نه‌وا هم ناوه و ناوه‌که‌ی پاشی ده‌کریت ناوی سرکرده و ته‌نانه‌ت ناوی خواوه‌ندیش بن. هه‌ردوو ره‌گه‌زی -ne- و -we- ده‌کریت به هه‌ردوو پاشگری خوری ni- (نامزای ناسین^{۴۲}) و -we- (جینه‌تیف^{۴۳}) بن.

۴۳) [ma?-at?...]-ti-na-ab-ba-ša-we^{ki}: ناویکی جوگرافی خوری ناشکرای تره که تائیتا نه‌ناسراوه و به پاشگری جینه‌تیفی -we- کوتایی دیت.

۴۸) [m]a-at Hal-ma-an^{ki}: خالمان نه‌و وولاته گرنه‌گه‌یه که له رپی زور سهرچاوه‌ی نووسراوه‌وه ناسراوه.^{۴۴} ناوی هم وولاته سه‌ده له‌دوای سه‌ده هه‌ر ماوه و

Læssøe, *The Shemshara Tablets*, p. 70; Hallo, "Simurru and the Hurrian Frontier," *RHA*, XXXVI, p. 77, note 67.

⁴¹ یو هم ناوه‌ی له یه‌کینک له ده‌قه‌کان نوزی دا هاتوود، بروانه:

Gelb, *HS*, p. 19.

⁴² سه‌باره‌ت بم نامرازه، بروانه:

Wegner, p. 47.

⁴³ *Op. Cit.*, p. 57 and note 66.

⁴⁴ یو نمونه بروانه:

Borger, R., "Vier Grenzsteinurkunden Merodachbaladans I von Babylonien," *AfO* 23 (1970), plff,

بهردهوام بووه تا بووته 'حلوان' ی ئیستا. بههژی شوینه ستراتیجی به که یهوه لهسه ر شاپتی خوراسان، زۆر جار ناوی له نووسینه کانی میژوونوسه کانی سهده کانی ناوه راستیشدا هاتووه. لهو سه رچاوانه دا وه ک شاری سه ره کیی ده م ده روزه ی نیوان میسۆپۆتامیا و بانی ئیران باس کراوه.^{۴۵} هه ر لهو سه رچاوانه شدا باسی "عقبه حلوان"^{۴۶} ده کریت که واتای "کلۆمی حلوان" ده به خشیت و ئاماژه یه بۆ ده ربه نده که ی نزیکه که ریگا که ی پیادا ده روات. ئه مه ش وولاتی 'خوخنوری Huhmuri' مان یاد ده هیته وه که 'ئیبی-سین' له نووسینکی دا به "کلۆمی وولاتی ئه نشان" وه سفی داوه.^{۴۷}

هه مان ناوی خالمان لهو روبره ش نراوه که ئیستا به 'ئه لوه ند' ناسراوه و به شاری خانه قین دا تیده په ریت. دیاره که ناوی ئه لوه ند هه ر له خالمانه وه په ری سه ندووه به شیوه ی خالمان < هالمان < ئالمان < ئالوان < ئه لوه ند.

ناوبردنی خالمان وه ک یه کتیک له نیشانه سه ربازی به کانی ئیددی (ن) - سین و به ووته ی خۆی، گرتنی، ئاماژه به کی روون و ئاشکرایه بۆ په ل کیشانی شانشینه که ی له سه رده می فه رمانه وه یه تی دا بۆ شویتیکی وا دوور له باشووره وه. به بوونی دوو خالی باشور (خالمان = ئه لوه ند) و باکور (کولونوم = بیئوته) به ده سته وه و لیکدانه وه ی له سه ر نه خشه، ده توانین بگه یه نه ئه بنجای درێژی شانشینه که ی له م سه رده مه دا، که ده ور به ری ۲۴۰ کم ی هه وایی بووه. جگه له مه ش، توانای ده ست به سه ردا گرتنی ده ربه ندیکه

له گه ل ئاماژه بیلیۆگرافی به کانیدا.

⁴⁵ الحموی، یاقوت، معجم البلدان، بیروت، ۱۹۸۴، ص. ۲۹۰-۳. همه وی له سه ده ی ۱۳ ی زاینی دا ژیاوه.

⁴⁶ هه مان سه رچاوه ی پیشوو، ل. ۲۹۱.

⁴⁷ بۆ ئه م نووسینه ی ئیبی-سین، بروانه:

Walker, p. 42.

ستراتیجی و له‌سه‌رده‌می ئەو هه‌موو هه‌زه‌ی ده‌روو‌په‌شتی دا که له‌و کاته‌دا له‌ مملانی دا بوون بۆ ده‌سته‌لات و ده‌ست به‌سه‌ردا گرتنی شوێنه‌ ستراتیجی به‌کان، نیشانه‌یه‌که‌ بۆ ده‌سته‌لات و ده‌ست رۆیشه‌تویی سیموررومی ئەم کاته‌.

(٤٩) *ma-at Be-el^{ki}*: ناویکی جوگرافی تری تا ئیستا نه‌ناسراوه‌. به‌لام پین ده‌چیت هه‌ر له‌ ده‌روو‌په‌شتی خالمان بوو‌یت.

(٥٢-٥١) *[An?]-nu-ba-ni-ni [LUGAL Lu-lu-bi]-'im^{ki}*: ناو هه‌ینای 'ئانوبانینی *Annubanini* ی پادشای لولوبوم بۆ زانیی کرۆنۆلۆجیای هه‌ردوو پادشا زۆر به‌به‌هایه‌. به‌تایه‌ق له‌وه‌دا که‌ ئانوبانینی پاش ئیددی- (ن)-سین نه‌هاتوه‌، هه‌روه‌ک هه‌ندیک بۆی ده‌چن.^{٤٨} به‌لکو ئیددی- (ن)-سین، ئە‌گه‌ر له‌پاش ئانوبانینی نه‌هاتبیت، ئە‌وا هاوده‌می بووه‌. جیگای داخه‌ که‌نوسینی تری ئانوبانینیمان نیه‌ تا‌کو زیاتر له‌م باره‌یه‌وه‌ بزانی، به‌لام ده‌توانین به‌دلناییه‌وه‌ بلتین ده‌رئه‌نجامه‌کانی وۆ‌که‌ر Walker سه‌بارت به‌ کرۆنۆلۆجیای هه‌ردوو پادشا ئیتر راست نین. ئە‌و له‌و باوه‌ر‌ه‌دایه‌ که‌ ده‌می نووسینه‌که‌ی ئانوبانینی له‌ سه‌رپولی زه‌هاو نزیکه‌ی سه‌د سالیکی له‌ ده‌می نووسینه‌که‌ی ئیددی- (ن)-سین /زبازونا که‌ هه‌ر له‌ سه‌رپوله‌،^{٤٩} دواتره‌. ° ديسان جیگای داخه‌ که‌ نووسینه‌که‌ی هه‌له‌دنیش پاش ئە‌م دێره‌ گرنگانه‌ زۆر شکاوه‌ و ناتوانین ئە‌و فرمانه‌

⁴⁸ بۆ نمونه‌ پروانه:

Walker, *The Tigris Frontier*, p. 186; 189.

⁴⁹ ئە‌م نووسینه‌یان به‌ نووسینی ئانوبانینی ٢ ناسراوه‌، چونکه‌ په‌شته‌ر به‌ هی ئانوبانینی ده‌زانرا. بۆ زانیاری زیاتر له‌ باره‌یه‌وه‌ و له‌ باره‌ی نووسه‌ره‌که‌یه‌وه‌، پروانه:

Walker, *Op. Cit.*, p. 170; 179ff.

سه‌بارت به‌ نه‌خشه‌که‌ی، لایه‌نه‌ هونه‌ری به‌که‌ی و رونه‌وسیکی نووسینه‌که‌ی، پروانه:

Hrouda, B., *Iranische Felsreliefs, (Sarpol-i-Zohāb)*, *Iranische Denkmäler-Lieferung 7: Enthaltend Reihe II*, Berlin, 1976, plates 1-4; 6.

⁵⁰ Walker, *Ibid.*

ههلبهئین که وابهستهی ئەم رێستانه بووه و کرداره که روون دهکاتهوه. واته، نازانین چی لهلایه سیمورومهوه بهسەر ئانوبانینی هیتراوه، یان ئانوبانینی چی بهسەر سیموروم هیتاوه. لهههمان کاتیشدا، دوور نیه ئیددیـ(ن)ـسین لهم شوینهدا باس و خواسی رووداوی کۆنتری نهگێرایتتهوه که ئانوبانینی و شانشینه کهی به شیوهیهک دهستی تیدا ههبوویت. لهم بارهیاندا دهبیته ئانوبانینی لهدهمیکی زووتر له ئیددیـ(ن)ـسین ژیاپیته.

لهههموو باریکدا، ئەم دێرانه بهلگهی بوونی ململانێ یهکن که لهنتوان ههردوو شانشین سیموروم و لوللوبوم دا ههبووه. لهوانهیه ململانێ یهکه لهسەر خالمان و ناوچهی سهڕپول بوویته بۆ دهست گرتن بهسەر شارێ ستراتیجی یهکهی و دهربهنده کهیدا، که ههروهک دهبین بهوه کۆتایی هات که کهوته دهست سیموروم. نهخشه ههلهکه ندرارهکانی ههردوو پادشا له سهڕپول (Anubanini I) ی ئانوبانینی و Anubanini II ی ئیددیـ(ن)ـسین یان زابازونا ی کورێ) بهلگهی بوونی ئەم ململانێ یه.

٥٨) *Ti-da-luh-ha-am^{ki}*: ئەم ناوه جوگرافی یه که لێردها به بهرکار (= کهواته Accusative هه = نصب) هاتوه لهبهر ئەوهی بهرکاری کرداریکی سهربازی بووه، یه دهچیت شار بوویته نهک وولات، چونکه ووشه *māt* که واتای وولات دهبهخشیت و لهم دهقهدا لهپیش ناوی وولاتهکانی ترهوه دانراوه، لێردها نیه. ئەوهندهی من ناگادار بم، ناوی ئەم وولاته له هیچ دهقیکی تری پیشوودا نههاتوه و نوێ یه. بهلام لهبهر ئەوهی راستهوخۆ پیش شیکشایبوم *Šikšabbum* هاتوه، زۆر یه دهچیت لهههمان ناوچهی ئەمهیاندا بوویته. شایانی باسه که مهیدانی شهڕ و چالاکی لهم شوینهی دهقه کهدا له ههره باشورهوه دپته باکور، ئەمهش دوو رافه ههلهدهگرت: (١) یان ئەوهتا

دهقه که پروداوه کان کرۆنۆلۆجی یانه (= بهدوايه کدا هاتنی کات) نهک جوگرافی یانه، دهگپرتتهوه، یان ۲) ئەو تا دهقه که درێژتر بووه له مهی له بهره ستماندایه و ناوی جوگرافی تر لهو به شهدا هه بووه که فهواتوه و ئەوانهش ناوی ئەو شوینانه بوون که له نیوان خالمان (سه رپول) و شیکشابیوم دا بوون. زیاتر له وهش ده چیت ئە گهری دووه میان له راستی یه وه نزیکتتر بیت، چونکه کلێشه ی نه فرهت و تووک که له کۆتایی نزیکه ی هه موو ده قێکی له م جۆره دا هه بووه و ده بوایه له کۆتایی ستوون دووه مدا بوایه، ئەویش دیار نیه. له کاتی سه ردا نه مه یدان یه که ی لیژنه ی ئەتیکه خانه ی سلیمان دا بۆ شوینی دۆزینه وه ی بهره که، هێچ کته و هه لکه نند نیک ئەنجام نه درا بۆ گه ران به دوای پارچه ی تر دا، ئە گه ر هه بویت.

٦٠) *ma-at Ši-ik-ša-am-bi^{ki}*: ناوی ئەم شوینه له دهقه کان بنه ماله ی سی یه می ئوردا به شیوه ی 'شیکشابی *Šigšabi*' هاتوه^{٥١} و زۆر جاریش له دهقه کان شمشاره دا به چه ند شیوه یه کی جیاواز نووسراوه.^{٥٢} جێگای سه رنجه که شیکشابیوم لهو سه رچاوانه دا

⁵¹ سه باردت به شیوه ی نووسینی ئەم ناوه به م شیوه یه، بروانه:

Edzard and Farber, *RGTC* 2, p. 181;

هه روه ها ته ماشای ئەم سه رچاوه یه ش بکه:

Læssøe, J., "Šikšabbum: An Elusive City," *Orientalia* NS 54 (1985), p. 182.

⁵² بۆ بێینی شیوه جیاوازه کان نووسینی ناوه که بروانه:

Groneberg, B., "Die Orts-und Gewässernamen der altbabylonische Zeit," *RGTC* 3, Wiesbaden, 1980, p. 221;

له مهش نوێتر به م دوای یانه ئەم سه رچاوه یه ده رچووه که زانیاری زۆر به سوودی تێدایه و لیکۆلینه وه یه کی میژووی به پێزیش له پیشه کی یه که یدا هه یه:

Eidem, J. and J. Læssøe, *The Shemshara Archives I - The Letters*, Copenhagen, 2001.

زۆر زانیاری به سوودیش له م باره یه وه له م سه رچاوه یه دا هه یه:

Astour, *Semites and Hurrians*, p. 34f.

وهك شارېك نامازهى بۆ كراوه كه پايتهختى وولاتى 'ئەخازوم' *Ahazum* بووه،⁵³ كه چى له دهقه كهى ههله دى دا به پروونى وهك وولات ناوى هاتووه. ده شپت وولاته كه له قوئاغىكى دواتردا ناوى ئەخازومى به سردا برا بىت، يان له وانه شه شارى شىكشايوم له سهردهمى ئىددى (ن) - سىن هينده گرنىگ بوويت كه ههموو وولاته كه به ناوى يهوه ناسرايت و ناوى ئەخازومى داپوشىت.⁵⁴ شىكشايوم شارىكى به هيزو و ستراتيچى بووه و ههروهك له دهقه كانى ئه رشيفه كهى شمشاره وه ده رده كه وىت، له سهردهمى ئاشورى كۆن و بابلى كۆندا رۆلىكى گهروه و گرنىگى له سياسه قى ناوچه كه دا گىراوه.

ئاستور ئه م ناوه به خورى ده زانپت و به پى شىكردنه وهى ئه و له *S/Sikš-ambi* يهوه هاتووه به واتاى "ستوونىك له دارى ئه م جى."⁵⁵ به لام له ههموو حالىكدا ئه م شىكاره لىكۆلئينه وهى زياتر و ووردترى ده وىت.

هه ندىك له توپزه ران شوپى شارى شىكشامى له سهر زى خواروو له خوار شمشاره وه داده نىن؛ واته له باشورى رۆژئاواى رانيه وه، له وانه يه له نرىك ته قته ق.⁵⁶ به لام

⁵³ Eidem and Læssøe, *Op. Cit.*, p. 22.

⁵⁴ به دوورى نازام وولاتى 'ئه گاز' *Agaz* كه له دهقه ئه رشيفى به كانى سهردهمى بنه مالهى سى به مى ئوردا هاتووه و شوپنه كهى ديار نيه، هه مان ئه م 'ئەخازوم' هى دهقه كانى سهردهمى بابلى كۆن بوويت.

⁵⁵ Astour, *Op. Cit.*, p. 34-35.

⁵⁶ Eidem and Læssøe, p. 22-23;

ههروهها به روانه:

Læssøe, *The Shemshāra Tablets- A Preliminary Report*, p. 153.

به لام لاسۆ له نووسىنىكى پيشووى دا گردى گه وهدى قه لادزى ي به شوپنه وارى كۆن شىكشامى

پيشناز كردبوو:

Læssøe, *Orientalia*, p. 182; Læssøe and Th. Jacobsen, "Šikšabbum Again," *JCS* 42/2 (1990), p. 132.

فرهین رایه کی تری ههیه، ههولی داوه له گه‌ل شاری شه‌قلاوه‌ی ئیستادا یه کی به‌ئیتیه‌وه. له‌م پیشنیازه‌ی دا پشتی به‌ شیکاری زمانه‌وانی به‌ستوه و وای داناوه ناوه‌که که له‌ سهرده‌می بابلی کۆن دا شیکشابوم *Sikšabbum* بووه له‌ سهرده‌می ئاشوری ناوه‌راست دا بووه‌ته *Siklabbum* و له‌ویشه‌وه بو شه‌قلاوه، هه‌رچه‌نده‌ نه‌و شتیه‌و ئاشوری‌یه ناوه‌راسته‌ ته‌ها گریمانه و به‌ نووسراوی به‌ده‌ست نه‌گه‌یشتوهه. فره‌ین وای داده‌نیت که ده‌نگی -*št*- ی سهرده‌می بابلی کۆن له‌ سهرده‌می ئاشوری ناوه‌راست دا بووه‌ته -*It*- و له‌ سهرده‌می ئاشوری نویشدا بووه‌ته -*SS*- به‌به‌راوورد له‌ گه‌ل په‌ره‌سەندنی ناوی جوگرافی *Kaštappum* 'که‌شتاپوم' ی بابلی کۆن بو 'که‌لتاپوم' *Kaltappum* له‌ ئاشوری ناوه‌راست دا و بو 'که‌سسایا' *Kassapa* له‌ ئاشوری نۆی دا که ئیستا پتی ده‌وتریت 'ته‌ل که‌ششاف'.⁵⁷ راسته‌ که شه‌قلاوه‌ی ئیستا، هه‌روه‌ک شیکشابوم ی دیرین جیگایه‌کی ستراتیجی هه‌یه به‌وه‌ی که‌وتوه‌ته‌ سه‌ر ته‌وه‌ری پیگای هامیلتون و به‌ که‌ژو چیای سه‌خت پارێزراوه، به‌لام ئه‌م پیشنیازه‌ی فره‌ین زیاتر پم‌ل لیدانه. پیشنیازه‌که‌ی لاسۆ و ئایدم که پشتی به‌ به‌لگه‌ی نووسراو به‌ستوهه⁵⁸ له‌ راستی نزیکتر دپته‌ به‌رچاو، به‌تایه‌تی ته‌گه‌ر راست بیت شیکشابوم پایته‌ختی ئه‌خازوم بووینت.

٦٢) *ma-at I-te-ra-āš-we*^{ki}: ناویکی جوگرافی تره‌ که پیشتر نه‌هاتوه، به‌ پاشگری جینتیفی *we*- دا دیاره‌ که ناویکی خوری‌یه.

⁵⁷ سه‌باره‌ت به‌م دیاری کردنه‌ی که‌سسایا ی دیرین له‌ گه‌ل ته‌ل که‌ششافی ئیستادا ته‌ماشای ئه‌م سه‌رچاوه‌یه بکه:

Frayne, *SCCNH* 10, p. 180.
⁵⁸ Eidem and Læssøe, p. 22.

٦٣) *I-tu^{ki}*: به‌وه‌دا که نامرازی ناساندنی *māt* له پیشی‌یه‌وه نه‌هاتووه، دیاره‌ئەم ناوہ جوگرافی‌یه شار بووه. ده‌کریت به ووریایی‌یه‌وه پیشنیاز بکه‌ین له‌گه‌ل شاریکی وولاتی ئوتووم *Utum*، دا به‌یه‌کیان دابننن که دووچار له سه‌ره‌تای سه‌رده‌می بابلی کۆن دا ناوی به‌هه‌ردوو شیوه‌ی *'Ú-ta'* (ARM IV 20) و *'U-ta-[im^{ki}']* (له‌ده‌قی SH 861) هاتووه. له‌ده‌قی به‌که‌میاندا ئیشمی-داگان *Išmē-Dagan* مژده‌ی گرتنی ئەم شاره به 'یه‌سمه‌خ-ئه‌ددو *Iasmah-Addu* ی برای ده‌دات. له‌دووهمیشیاندا هیزه‌کانی ئەم شاره که وا بچ ده‌چیت بۆ پالپشتی نێردرایتنه‌ ناو شاری شوشه‌رپاوه، هه‌والی چۆل چۆل کردنی شاره‌که‌و دزه‌ کردنیان نووسراوه.⁵⁹

٦٤-٦٥) *Ša-um-mi^{ki} ù 'Hu'-bí/ne-za-gu^{ki}*: ناوی دوو شارن که هیچ شتیکیان له‌باره‌وه نازانریت، ئەه‌هنده‌ نه‌یت که بچ ده‌چیت له‌ ده‌شتی رانیه‌ بووبنن، له‌وانه‌یه‌ له‌ شوپنکی نیوان شیکشایوم و ئوتووم دا (دیری ٦٩).

٦٨) *ú-kà-ni-is-sú-nu-ti*: ئەم فۆرمه‌ له‌ هه‌ردوو نووسینه‌که‌ی سه‌رپول (Anubanini II) (ستوونی II، دیری ١٩)^{٦٠} و ئورشه‌لیم (ستوونی IV، دیری ٢٦) یش دا هاتووه. ئەمه‌ش فۆرمیکی جیاکه‌ره‌وه‌ی زمان ئەکه‌دی سه‌رده‌می بنه‌ماله‌ی سی یه‌می ئور و نووسینه‌کانی سه‌رده‌می بابلی کۆن له‌ باکور بووه.^{٦١}

٦٩) *ma-at U-tu-we^{ki}*: یه‌کیک له‌ وولاته‌ گرنه‌گه‌کانی کوردستانی دیرین بووه‌ له‌ رۆژه‌لاتی دجله‌وه‌ که له‌ سه‌رچاوه‌کانی سه‌ره‌تای سه‌رده‌می بابلی کۆن دا به‌ شیوه‌ی

⁵⁹Walker, p. 207-8.

⁶⁰بۆ ده‌قی ئەم نووسینه‌ بروانه‌:

Edzard, *AfO* 24, p. 76.

⁶¹Shaffer and Wasserman, p.36.

توتوم *Utum* هاتووہ. ئەم وولاتە چەند شارێکی لە خۆ گرتبوو کە شوشەپرەپرا یەکیکیان بوو.⁶² ئەو ڕوونە کە ئەم شیوەیە لەم نووسینەدا هاتوو، واتە *Utuwe* شیوە خوری یە ڕەسەنە کە شیوەی بەئەکەدی کراوی *Utum* ە. لەوانە یە بەسوود بێت لەم شیوەدا ئاماژە بە ک بۆ ناوی ناوچە ی بێتواتە بکەین. ئەم ناو ھاوچەرخە بێ دەچیت لە دوو ووشە بێک ھاوتبیت؛ یە کەمیان ووشە یەکی سامی (لەم بارەدا: ئارامی) *Bē/it* بە واتای وولات یان ناوچە، ھەر وەک لە ناوی جوگرافی تری ناوچە کەشدا دەبینریت، بۆ نمونە 'بیتوین'، 'باگەرمی' کە لە 'بیت گەرمای' ھوہ هاتوو بە واتای 'وولاتی گەرم' - 'گەرمیان'⁶³ و 'بازەبلا'، کە لە 'بیت زەبلا' وە هاتوو، 'باعەزری' و ھی تر. بەشی دووھمی ناو کەش بریتی یە لە 'واتن/ا *Wate/a*'، لەوانە یە ئەمەیان ھەر ناو کۆنە کە بێت و بۆ ئەم شیوەی ئیستای پەری سەندبیت:

Utum: Utu > Ute > Wute > Wate.

وولاتی کاکموم⁶⁴ ناویکی جوگرافی زۆر ناسراو بوو، ھەر لە سەردەمی سەرھەڵدان ی شیوە یە بێت: " (وولاتی توتومی *Utuwe* ی) لە دەست (وولاتی) کاکموم سەندەوہ/وہر گرتەوہ."⁶⁴

وولاتی کاکموم⁶⁵ ناویکی جوگرافی زۆر ناسراو بوو، ھەر لە سەردەمی سەرھەڵدان ی بنەمالە کائوہ لە ئەرشیفە کانی 'ئیبلا' دا ناوی هاتوو. لەم ئەرشیفانەدا بە شیوە ی

⁶² Læssøe, J., "The Quest for the Country of *Utum," *JAOS* 88 (1968), p. 122.

⁶³ ئاماژە یە بۆ ناوچە کانی دەروویشی کەرکوک و باشوری.

⁶⁴ سەبارەت بە واتا کانی *ina qāti...* بروانە:

CAD, Vol. Q, p. 192, clause: 2': a'.

⁶⁵ بۆ خویندەوہ ی ناوی ئەم وولاتە بە شیوە ی *kak-mi-im* نە ک *Ni-mi-im* لە سایە ی پروفیسۆر فیننھۆفەوہ یە. لە یە کەم خویندەوہ ی ئەم ناوہدا کە لە ھەزارمێرد دا بلاو کراو تەوہ بە 'نیموم' خویندەومانە تەوہ.

'کاکمیوم' *Kakmium*، نووسراوه و باس له بوونی په یوه نندی بازارگانی له نیوانی هم و
 نییلا ده کهن. له هندیکی لهو بهلگه نامانهدا، باس له سهرداریکی ناو نه بر او ی کاکموم
 کراوه که داوای به ده دست گه یان دنی کاروانیکی ریس وجل و بهرگ ده کات و به پی ی
 بهلگه نامه یه کی تر ده بوايه باره کان بگه نه شاریکی تری سهر به قهله مره وی کاکموم.⁶⁶
 هممه نیشانه یه بۆ ئه وهی که کاکموم له سهرده مانیکی زۆر زووه وه شانشینیکی یان
 میرنشینیکی به هیزو و ده دست رۆیشتوو بووه و شاری تر و له وانه شه ههرنجی تری
 دهره وهی ناوچه که ی خوی له ژیر ده دست دا بووه. کاکموم له سهرده مانی دواتریشدا ههر
 گرنگ بووه؛ له راپهرینه گه وره که ی دژ نهرام-سین ی ته که د دا به شدار بووه.⁶⁷
 له سهرده می بنه ماله ی سنج یه می ئوریشدا، ههرچه نده زۆر که م ناوی هاتووه، به لام ههر
 ده بیت له شکر کیشی کرایته سهر؛ چونکه ده قینکی ئهرشیفی له شوپنه واری 'دریهم'
 (پوزریش-داگان *Puzriš-Dagan* ی کۆن) هوه باس له پندانی مهر ده کات به سنج
 که سی خه لکی کاکموم.⁶⁸ له مهش زیاتر، پنده چیت شوینی کاکموم که ده بیت له چاو
 شارو ناوچه کان تر دا له سومه ره وه دوور تر بوو بیت، به رای وۆ که ره هۆیه کی تریو بیت بۆ
 که م ناو هاتی له بهلگه نامه کان سومه ری ئه وه سهرده مه دا.⁶⁹ به لام ناو هاتی شاشروم،
 ئوریلوم و وولاتانی دووری تر له بهلگه نامه سومه ری به کان هه مان سهرده مدا، که دیاره
 له هه مان مه ودا ی دووری دا بوون، پالپشتی هم رایه ی وۆ که ر ناکات، به لکو پنده چیت
 کاکموم، ههروه ک سهرده مانی تر، هینده به هیز بوو بیت که بتوانیت خوی بیاریزیت و
 به رپه رچی شالاره سومه ری به کان بداته وه. وادیاره هم جهر به زه یی و سهر سه ختی یه ی

⁶⁶ بۆ بینینی ئه وه بهلگه نامانه ی په یوه نندی یان به م بابه ته وه هه یه، بروانه:

Walker, *Op. Cit.*, p. 13-14.

وۆ که ر "EN *Kak-mi-um*" ی به "پادشای کاکمیوم" ودرگیتراوه، به لام لوگوگرامی EN ی سومه ری واتای 'سهردار'، 'سهرور' یان 'فرمانروا' ده به خشیت.

⁶⁷ Grayson and Sollberger, *RA* 70, p. 115 (l. 3').

⁶⁸ Walker, *Op. Cit.*, p. 193.

⁶⁹ *Ibid.*

کاکموم که دهمانیکی زۆری دواتریش هەر به کار بووه، هۆی ئەوه بوویت ۱۴۰۰ سالتیک پاشتر سارگۆنی ئاشوری (۷۲۱-۷۰۹ پ.ز.) به کاکمی به کان بلتیت "دوژمنه شوڤاره کانی وولاتی کاکمی."^{۷۰} بۆ پالپشتی ئەمهش، نووسینه کهی ئورشه لیم که تیایدا ئیدیدی-(ن)-سین به راشکاوی دهلتیت "وولاتی کاکموم، که له رۆژ(انی) ههره دیرینی به وه باجی [به] هیچ کهس [نه] داوه"^{۷۱} به لگه به کی تری ئەم ووته به یه. به لگه کانی بهردهست دهری دهخه ن که کاکموم له سهردهمی پاش رمانی فه رمانرئه وایی بنه ماله ی سینی به می ئوردا به کتیک له زه پتیره کانی کوردستانی کۆن بووه. ئەو چه نده ها جار ناو بردنه ی کاکموم له زیاد له بۆنه یه ک دا له نووسینه کانی ئیدیدی-(ن)-سین دا به لگه ی گرنگی ستراتیجی و په لکیشانی تی له م کاته دا. دیاره ئیدیدی-(ن)-سین یش شکۆ و ده سته که و ته کانی شانشینه که ی خۆی له سه ر حسابی کاکموم بنیات ناوه به وه ی ههر جارو یه ک له دوا ی یه ک هه رتیم و شاره کانی ژێرده سینی له ده ست ده ره ئینا وه و خستوو نی به ته سه ر وولاته که ی خۆی، له پێشدا ئوتوم (نووسینه که ی هه له دینی) و پاشان کولوننوم (نووسینه که ی ئورشه لیم).^{۷۲} سه رباری ئەمهش، کاکموم ههر به هتیزکی سه ره کی و لایه نیکی کاریگه ری ناوچه که له به شی دوا یی سهردهمی بابلی کۆن دا مایه وه. له نامه به کی شمشاره دا (SH 809)^{۷۳} به یه کتیک له و لایه نانه ناوبرا وه که 'یاشوب-ئهدده' *Jašūb-Adad* ی ئەخازوم له زنجیره ی هاو په یمانی تی به شلۆق و بگۆره کانی دا دوا یان که و توه. له نامه به کی تردا (SH 904) هاتوه که 'موشکاوی' *Muškaawe* ی فه رمانرئه وای کاکموم په لاماری مالاتی شاری کیکیشی *Kigibši* ی داوه و تالانی

⁷⁰ "kur *Ka-ak-mi-i* ^{lu} *KÜR lem-ni*." Mayer, W., "Sargons Feldzug gegen Urartu-714 v. Chr., Text und Übersetzung," *MDOG* 115 (1983), p. 72, line 56.

⁷¹ Shaffer and Wasserman, (Col. iv 9-13), p. 8; 10.

تیبینی بکه که له م باسه ئامازد بۆ کراودا ناوی کاکموم به هه له به نیموم خویندرا و ته وه، ئەویش له به ره ئه وه ی نیشانه ی میخیی KAK له زۆر نووسیندا به هه مان نیشانه ی NI نووسرا وه.

⁷² Col. iii 4'-iv 8.

⁷³ Eidem and Læssøe, No. 1, p. 70.

کردون.^{۷۴} له نامه‌یه‌کی تردا (SH 802, 808+815) هه‌والی ئاماده‌کردنی هیرشیک بۆ سهر کاکموم خۆی تو‌مار کراوه.^{۷۵} هه‌ندیگ ئامازه‌ی تر بۆ کاکموم له هه‌ندیگ نامه‌ی تری سه‌رده‌می بابلی کۆنی ده‌ره‌وه‌ی کوردستانی کۆن دا کراون؛ له‌وانه‌ی باسی زیندانی کردنی دوو که‌سی بابلی له کۆشکه‌که‌ی کاکموم (Abb 2, 46, 9)، و باسی ته‌هریکی کاکمیتی له نامه‌یه‌کی شاری ماری دا (ARM 6, 79, 17).^{۷۶} ههر لیره‌شدا، له‌شکرکێشی‌یه‌که‌ی هه‌م‌و‌رابی مان له یاد نه‌چیت که له ۳۷ هه‌مین سالی فه‌رمان‌ره‌وایی دا بۆ سهر کاکموم نه‌نجامی دا.^{۷۷}

فه‌رین پێش‌نیازی کۆیه‌ی کردووه‌ بۆ شوپینی دێرینی کاکموم. له‌مه‌دا پشتی به‌ له‌یه‌ک چوونی مۆرفۆلۆجی‌یانه‌ی هه‌ردوو ناوه‌که‌ به‌ستووه.^{۷۸} له‌کاتی‌کدا که ئهم به‌لگه‌یه‌ به‌س نیه، پێش‌نیازه‌که‌ی لاسۆ و ئایس‌م که به‌ پشت به‌ستن به‌ به‌لگه‌ی نووسراوی ئهو سه‌رده‌مه‌ پێشکه‌شیان کردووه، زیاتر له‌ راسته‌وه‌ دیاره. ئه‌مان باوه‌ریان وایه له شوپینیکی ناو دۆله‌کانی نیوان سلیمان و چه‌مه‌چه‌مال دا بووینت،^{۷۹} هه‌ینده‌ش له باکو‌ره‌وه، له نیوان ئیکه‌لالا‌توم *Ekallātum* و هه‌ولێردا نه‌بووه، هه‌روه‌ک ئاستۆر بۆی چووه.^{۸۰}

⁷⁴ *Op. Cit.*, No. 44, p. 114-115.

ناوی که‌سی موشکاوی *Muškarwe* ناویکی خوری روون و ئاشکرايه، به‌روانه:

Op. Cit., p. 24, note 33.

⁷⁵ *Op. Cit.*, No. 69, p. 142-143.

⁷⁶ Röllig, W., "Kakmum," *RIA* 5 (1976-1980), p. 289.

⁷⁷ *Ibid.*

بۆ لیستیکی ته‌واو و نووی ئامازه‌ میژوووی‌یه‌کانی بۆ کاکموم کراون، به‌روانه:

Eidem and Læssøe, p. 23.

⁷⁸ Frayne, *SCCNH* 10, p. 171.

⁷⁹ Eidem and Læssøe, p. 24.

⁸⁰ Astour, *Op. Cit.*, p. 8-11.

^mMa-d/k/qi-a-[x], ^mŠa-wa/i/pi-a-[x], ^mMa-gi-ba- (٧٥-٨١)
 'bi/am/ta', ^mA-ḫa-'tum', ^mA-wi-la-núm ra-bí-a-nu A-mu-ri-im:

به‌داحمه خویندنه‌وه‌ی ئەم ناوانه گێرو گرتی تێدایه، به تایه‌تی کۆتایی هەردوو ناوی
 یه‌که‌م و دووهم به‌هۆی داخوڕانیانه‌وه. جیگای ته‌ماعه ناوی دووهم به 'شای-یا
 'Ša pi-ya' بخویننه‌وه که ناویکی سامیی نمونه‌ی ده‌بیت و واتای "هوه‌ی له/هی ده‌مه"
 ده‌گه‌تیت. به‌لام ئەم پیشنیاژه له‌مه‌ترسی به هه‌له‌دا چوون دور نیه، چونکه ئەم ناوه
 که‌سی به تایه‌ته به باشوری ميسۆپۆتامیا و مۆرکی جیهانی ئاموری پتوه نیه، له کاتیکدا
 که ده‌بیت ناوه که ئاموری بیت چونکه هه‌لگه‌هه‌که‌ی ئاموری به. هەردوو ناوی کۆتایی
 ته‌واو سامین: له *ahum* و *awilum* هوه هاتوون. ووشه‌ی *rabiānu(m)* که گه‌لێک
 واتای هه‌یه و له‌سه‌ر وه‌رگێڕانی چه‌ندین را و بۆچوون هه‌یه، لێرده‌دا واتای یه‌که‌م
 و سه‌ره‌کی مان وه‌رگرتوه و به 'شیخ-سی عه‌شیره‌ت' یان 'سه‌ردار' وه‌رمان
 گێراوه.^{٨١}

بۆ یه‌که‌مین جار له‌م نووسینه‌دا شه‌ری نیوان سیمورروم و ئاموری یه‌کان ده‌بیستین.
 وادیاره ئەم شه‌ره کاتیک هه‌لگه‌رساوه که ئاموری یه‌کان پاش رمانی بنه‌ماله‌ی سنج یه‌می
 ئور، هه‌روه‌ک چۆن هوروژمیان هینایه زۆر ناوچه‌ی ميسۆپۆتامیاوه و تیایدا نیشه‌جی
 بوون، هه‌ولیان دا بینه ناو خاکی سیموررومیشه‌وه داگیرى بکه‌ن. سه‌رنج راکیشه که
 سیمورروم، هه‌روه‌ک به‌روونی له‌نامه‌یه‌کی سه‌رده‌می بنه‌ماله‌ی سنج یه‌می ئوره‌وه
 ده‌رده‌که‌وت، له پێشدا هاوپه‌یمانی ئاموری یه‌کان بوو و به‌لایه‌نی که‌مه‌وه یه‌ک جار له
 شالاولیکی ئاموری یه‌کاندا بۆ سه‌ر مه‌رزه‌کانی ئیمپراتۆری ئور بۆ کۆمه‌کیان چووه.^{٨٢}

⁸¹ بۆ وورده‌کاری زیاتر و واتاکانی تری ئەم ووشه‌یه، بروانه:

Stol, M., *Studies in Old Babylonian History*, Leiden, 1976, pp. 73-89.

⁸² بۆ ناوهرۆکی ئەم نامه‌یه و ده‌قه سومه‌ری یه‌که‌ی، بروانه:

Michalowski, *The Royal Correspondence of ...*, p. 225; (229), line 15.

ئاموری یەکان پاش گبرانی ئوری پایتەخت و گۆرانی هاوسەنگیی هێز لە ناوچە کەدا بوونەتە دوژمنی سیمورروم، لە پیشدا توانایان بۆ دژایەتی ئور تەرخان کردبوو کە دوژمنی دێربینی سیموررومیش بوو بۆیە لەمەدا ئامانجیان یەک بوو، بەلام لەپاش رووخانی ئور دیارە سیمورروم خۆی بووتە نیشانی هەندیک لە کۆچ بەران و داگیرکەری ئاموری و ئەمەش هۆی هەلگیرسانی ئەم شەرە بوو.

٨٣-٨٥) «*u₄*»-*us-sú* *A-mu-ra-am i-na kúl-le-'e?*» فرمانی ئەم رێستە بەلای منووە زۆر روون نیە. *tarādu* یە کەم کاندیدایە، بەلام نیشانی UD هەندیک دوودلی دروست دەکات. ئەگەر بە *-ut-* بیخوینین، ئەوا گرفتمان لە گەل - *us-sú* کە لە **ud/t-šu* هەواتوو، بۆ پەیدا دەبێت. ئەگەر بە *u₄* ییش بیخوینین، ئەوا گرفت لە گەل فرمانە کە خۆی دروست دەبێت، چونکە فاولی درێژ لە گەل ئەم فرمانەدا ناگونجێت. لەم بارەدا دەشێت بیر لە هەلە ی نووسین بکەین و وای دابنێین کە نیشانی UD بەهەلە دانرا بێت، هەلە ی لەم جۆرەش لە نووسینە کۆنەکاندا دەگەن نیە.

سەبارەت بە ووشە *kullēšu*، پێدەچیت هەمان ئەو ووشە بە بیت کە لە نیشانی نیشبا لە دێری ٢ و ١٠٥ یشتا هاتوو. بۆ تینگەیشتی ئەم ووشە، نووسینە کە ی ئورشەلیم زۆر یارمەتیدەرە. لێرەدا لە بەردەم گرفتێکی تری رێزمان داین؛ وەک جێنێتێف دەبووایە *kulē/īši* بووایە، لەمەش زیاتر، هۆیەکی دیار بۆ بە کارهێنایی جوت / نیە. بەلام هەرچۆنیک بیت، وادیارە کە مەبەستی نووسینە کە ئەو یە کە ئیددی (ن) - سین ئاموری یەکانی لەخاکی سیمورروم، یان بۆ دەرەوێ خاکی سیمورروم گێرایەوه / پال پێوەنایەوه.

٩٢-٩٤) *A-mu-ra-am ù Si-maš-kà-am^{ki} i-ne-er* : لێرەدا بۆ یە کەم جارە ناوی وولاتی سیماشکی لە نووسینەکانی ئەم پادشایەدا دێت. لە شێو و بنیاتی هەموو

دهقه کهوه دهرده کهویت که پادشا لیره دا پاش خسته پرووی کاره سهربازی به کان، دوو گرنگترین و چاره نووس سازترینان دووباره ده کاته وه و له چاوی نیشبایان دهناسیت. کهواته دیارترین دستکه وه کانی شکاندنی سیماشکی به کان و دوورخسته وهی مه ترسی ناموری به کان بوو له سهر وولاته که ی. له وانیه سیماشکی به کانیش له ده میکی پیشتردا هه ولیان دابیت له رۆژه لاته وه سیموروم داگیر بکن و نهو نووسینه ی شاهانه به ی سیموروم که بۆ نه م سهر کهوتنه تهرخان کراوه، هیشتا نه دۆزرا بته وه. بۆیه ئیددی (ن) - سین ره زامه ندی و فه ری خواوه ندی وولاته که ی به ده دست هیناوه، به وه ی که شه ره که ی شه ریکی پیرو ز بووه بۆ بهرگری له وولات و خاکی نیشتمان.

شوتنی سیماشکی رای دژ به یه کی له سهره، هندیک له و دۆلانه ی داده نین که له باکوری خوزستان و/یان ههریمی فارسه وه. ⁸³ به لام فاللا له شوتنیکی زیاتر به لای باشوری رۆژئاوا ده بیات، له به شی باکوری ههریمی کرمان. ⁸⁴ به لام پیشنیازیک که له گه ل زانیاری نووسینه که ی هه له دنی دا بگوجیت، نه وه که ی زادۆک Zadok ه، نهو سیماشکی به وولاتیکی زۆر بهر فراوان ده زانیت که ههر له ههریمی فارسه وه تا ده ریای قه زوین گرتیته وه. ⁸⁵

^dI-dì-^dEN. ZU qar-dum i-lu-šu-nu-ti a-na še-ep (۱۰۱-۹۵)

^dNi-iš-ba be-li-'šu' ú-kà-ni-ís-sú-nu-t[i]:

سهر کهوتنی سهربازی ده بیت تاجی سهر کهوتنیکی نایدیۆلۆجیشی له سهر بنریت، خواوه ندانی نه ته وه شکاوه کان ده بیت کرنوش بۆ خواوه ندی نه ته وه ی سهر کهوتوو

⁸³ Stolper, M. W., "On the Dynasty of Šimaški and the Early Sukkalmahs," *ZA* 72 (1982), p. 45-46.

⁸⁴ Vallat, *Les nomes géographiques des sources souso-élamites*, *RGTC* 11, 1993, p. 242-3.

⁸⁵ Zadok, R., "Elamite Onomastics," *Studi epigrafici e linguistici sul Vicino Oriente antico (SEL)* 8 (1991), p. 227.

به‌رن. ئیددیـ(ن)ـسین له‌م نووسینه‌دا خۆی به "پاله‌وان" وه‌سف ده‌دات، به‌لام دو‌اتر له‌ نووسینه‌که‌ی ئورشه‌لیم دا ده‌بیته "پاله‌وانی نیو پادشا(یان)، پادشای به‌هیز،"⁸⁶ ئه‌ویش ته‌ها پاش به‌زاندنی هه‌رتمی نۆه‌م و خستی‌یه سه‌ر وولاته‌که‌ی خۆی، ئه‌و هه‌رتمه‌ش کاکموم بوو.

له‌ رووی پرژمانه‌وه، له‌وه ده‌چیت پرسته‌که له‌ژیر کاریگه‌ری سینتاکسی زمانی خوری دا بیت کاتیک له‌ حیاتی *i-li-šu-nu-ti* ده‌لیت *i-lu-šu-nu-ti*، ئه‌مه‌ش سه‌یر نیه ئه‌گه‌ر باش ته‌ماشای نمونه‌کانی تری له‌م جۆره بکه‌ین که له‌ ده‌قه ئه‌که‌دی به‌کانی شاری نوزی دا هه‌ن و شپایزه‌ر تییینی کردوون.⁸⁷

ma-tá-tum ša i-te-bu-šu'-na-ti 'É' "Ni-iš-ba [LUGAL] -۱.۰۲
(۱.۰۵8-'ku?-[li?-ši?]):

شتیک کراوه یان روویداوه که به‌ شیوه‌یه‌ک په‌یوه‌ندی به‌ په‌رستگای خواوه‌ند نیشباوه هه‌بووه و ئه‌وه‌نده‌ی من ئاگادار بم لێره‌دا بۆ یه‌که‌م جار باس کراوه. به‌داخه‌وه، ئه‌و فرمانه‌ی که ده‌کریت ئه‌م رووداوه‌ روون بکاته‌وه، له‌سه‌ر به‌رده‌که شکاوه و ناتوانین به‌ دلنایاییه‌وه هه‌لی به‌ئین. به‌لام له‌به‌رئه‌وه‌ی ووشه‌ی *ma-tá-tum* "وولاتان" لێره‌دا نۆمینه‌تیف (=مرفوع) ه، ده‌کریت فرمانیکی وه‌ک *banû* "بنیات نان،" *edēšu* "نوی کردنه‌وه،" *šuklulu* "ته‌واو کردن،" *madādu* "باچ) پیدان" یان ته‌نانه‌ت *halāqu* "وێران کردن" یش بوو بیت.

⁸⁶ *"I-dī-d'EN. ZU qar-dim i-na LUGAL, LUGAL da-núm,"*

ته‌ماشای نووسینه‌که‌ی ئورشه‌لیم بکه: . col. i 10'-12'.

⁸⁷ پروانه:

Speiser, *Introduction to Hurrian*, p. 208.

لهم رسته‌ی‌ش دا کاریگه‌ری پ‌زمانی خوری له ووشه‌ی *i-te-bu-šū-na-ti* دا دیاره که ده‌بوايه *i-te-bu-ši-na-ti* بووايه، نم هله‌یه دیاره له‌وه‌وه هاتووه که نووسه‌ر خوری زمان بووه و له زمانی خوریش دا ره‌گه‌ز (= gender) جیا نی‌یه.

خشته‌ی ناوه جوگرافی‌یه کان نووسینه‌کان ئیددیـ(ن)ـسین به پیتی به‌دوایه کدا هاتی
 ئەلف و پیتی: ⁸⁸

هەڵدەن (ID 6)	سەرپۆل (ID 5)	ئورشلیم (ID 4)	بیتواته (ID 1, 2, 3)
	<i>Ba-ti-ir^{ki}</i> ii 22	<i>A-i-la-ki^{ki}</i> ii 11'	
<i>Be-e^{ki}</i> i 49			
<i>Hal-ma-an^{ki}</i> i 48			
<i>Hu-bi/ne-a-gu^{ki}</i> ii 65		<i>Ha-ap-ri-za-ni^{ki}</i> ii 9'	
<i>I-te-ra-ās-we^{ki}</i> ii 62			
<i>I-tu^{ki}</i> ii 63			
<i>Kak-mi-im^{ki}</i> ii 73		<i>Kak-mi-um</i> ii 4, iv 1, iv 9	
		<i>Ku-ba-an-ni-we^{ki}</i> ii 12'	
		<i>Ku-lu-na-am^{ki}</i> iii 4'; v 5'; viii 8	<i>Ku-lu-un-nu-um^{ki}</i> A 6
<i>Lu-lu-bi-im^{ki}</i> i 52		<i>NI-li-ip^{ki}</i> iii 3	
<i>Si-maš-kā-am^{ki}</i> ii 93			
<i>Si-mu-ri-im^{ki}</i> i 6; i 34		<i>Si-mu-ur-ri-im^{ki}</i> i 13'; iv 2, 20	<i>Si-mu-ri-im^{ki}</i> A 3
<i>Ša-g^{ki}</i> i 15			
<i>Ša-ri-da-ḫu-um^k</i> i 37			
<i>Ša-um-m^{ki}</i> ii 64		<i>Ši-ik-ša-am-bu-um^{ki}</i> iv 27	
<i>Ši-ik-ša-am-bi^k</i> ii 60		<i>Šu-lu-te^{ki}</i> ii 10'	
<i>Te-NI-im^{ki}</i> i 20			
<i>Ti-da-luḫ-ḫa-am^{ki}</i> ii 58		<i>Ti-ri-uk-ki-na-ās-we^{ki}</i> ii 13'	
<i>Ut-tu-we^{ki}</i> ii 69			
<i>...bi/ne-šum^{ki}</i> i 36			
<i>...-ti-na-ab-ba-ša-we^{ki}</i> i 43			

⁸⁸له نووسینه‌کان بیتواته‌دا ته‌ئا رۆنۆسی A به رۆنۆسی سه‌رده‌کی وه‌رگه‌راوه.

ناوه جو گرافي يه کاني نووسينه کان ئيدديـ(ن)ـسين به به دوای يه کدا هاتني ناو نووسينه کان خويان:

هملدن (ID 6)	سربول (ID 5)	نور شليم (ID 4)	بيتواته (ID 1, 2, 3)
<i>Si-mu-ri-im</i> ^{ki} i 6	<i>Ba-ti-i</i> ^{ki} ii 22	<i>Si-mu-ur-ri-im</i> ^{ki} i 13'	<i>Si-mu-ri-im</i> ^{ki} A 3
<i>Ša-gi</i> ^{ki} i 15		<i>Kak-mi-um</i> ii 4	<i>Ku-lu-un-nu-um</i> ^{ki} A 6
<i>Te-NI-im</i> ^{ki} i 20		<i>Ḫa-ap-ri-za-ni</i> ^{ki} ii 9'	
<i>Si-mu-ri-im</i> ^{ki} i 34		<i>Šu-lu-te</i> ^{ki} ii 10'	
<i>... bi/ne-šum</i> ^{ki} i 36		<i>A-i-la-ki</i> ^{ki} ii 11'	
<i>Ša-ri-da-ḫu-um</i> ^{ki} i 37		<i>Ku-ba-an-ni-we</i> ^{ki} ii 12'	
<i>... -ti-na-ab-ba-ša-we</i> ^{ki} i 43		<i>Ti-ri-uk-ki-na-ās-we</i> ^{ki} ii 13'	
<i>Ḫal-ma-an</i> ^{ki} i 48		<i>NI-li-ip</i> ^{ki} iii 3	
<i>Be-el</i> ^{ki} i 49		<i>Ku-lu-na-am</i> ^{ki} iii 4'	
<i>Lu-lu-bi-im</i> ^{ki} i 52		<i>Kak-mi-um</i> iv 1	
<i>Ti-da-luh-ḫa-am</i> ^{ki} ii 58		<i>Si-mu-ur-ri-im</i> ^{ki} iv 2	
<i>I-te-ra-ās-we</i> ^{ki} ii 62		<i>Kak-mi-um</i> iv 9	
<i>I-ti</i> ^{ki} ii 63		<i>Si-mu-ur-ri-im</i> ^{ki} iv 20	
<i>Ḫu-bi/ne-za-gu</i> ^{ki} ii 65		<i>Ši-ik-ša-am-bu-um</i> ^{ki} iv 27	
<i>Ši-ik-ša-am-bi</i> ^{ki} ii 60		<i>Ku-lu-na-am</i> ^{ki} v 5'	
<i>Ša-un-mi</i> ^{ki} ii 64			
<i>Ut-tu-we</i> ^{ki} ii 69			
<i>Kak-mi-im</i> ^{ki} ii 73			
<i>Si-maš-kà-am</i> ^{ki} ii 93			

ناری خواوه‌ندانان ناو نووسینه کانی ئیددیـ(سن)ـسین به پیتی به دواى یه کدا هاتنی ئه لف و بییی: ⁸⁹

ههله‌دق (ID 6)	سه‌رپول (ID 5)	نورشه‌لیم (ID 4)	بیتواته (ID 1, 2, 3)
^d INANNA i 7	AN ii 31	AN i a'; vi 7	AN A 36
	^d EN.KI ii 34	DU.Ú(?) vi 19	^d EN.KI A 39
	^d EN.LÍL ii 32	^d EN.KI i d'; vi 10	^d EN.LÍL A 37
	^d EN.ZU ii 35	^d EN.LÍL i b'; vi 8	^d EN.ZU A 40
	^d INANNA ii 40	^d EN.ZU i c'; vi 11	^d INNIN A 15; 23; 45
	^d IŠKUR ii 36	^d INANNA i l'; vi 13	^d IŠKUR A 14; 41
	^d Nin-an-si,-an-na ii 42	^d IŠKUR i f'; vi 12	^d Nin-an-si,-an-na A 47
	^d NIN.ĤUR.SAG ii 33	^d Nin-an-si,-an-na i 2'; vi 14	^d NIN.ĤUR.SAG A 38
	^d Ni-iš-ba i 1; 9; ii 67; ii 86; ii 99; ii 104	^d NIN.ĤUR.SAG i c'; vi 9	^d Ni-iš-ba A 16; 49
		^d Ni-iš-ba ii 44	^d Ni-iš-ba i 4'; iv 24; vi 16
	^d UTU ii 38	^d UTU i g'; vi 18	^d UTU A 43

⁸⁹له نووسینه کانی بیتواته‌دا ته‌ئا رونووسی A به رونووسی سه‌رده‌کی وه‌رگیراوه.

ناوی خواوه‌ندانی ناو نووسینه‌کاتی ئیددیـ(ن)ـسین به به‌دوایه‌ک هاتی ناو نووسینه‌کان خۆیان:

هه‌له‌دن (ID 6)		سه‌ریول (ID 5)		نورشه‌لیم (ID 4)		بیتواته (ID 1, 2, 3)	
^d Ni-iš-ba	i 1	AN	ii 31	AN	i a'	^d IŠKUR	A 14
^d INANNA	i 7	^d EN.LÍL	ii 32	^d EN.LÍL	i b'	^d Ni-iš-ba	A 16
^d Ni-iš-ba	i 9	^d NIN.ĪUR.SAG		^d NIN.ĪUR.SAG		^d INNIN	A 15
^d Ni-iš-ba	ii 67	ii 33		i c'		^d INNIN	A 23
^d Ni-iš-ba	ii 86	^d EN.KI	ii 34	^d EN.KI	i d'	AN	A 36
^d Ni-iš-ba	ii 99	^d EN.ZU	ii 35	^d EN.ZU	i e'	^d EN.LÍL	A 37
^d Ni-iš-ba	ii 104	^d IŠKUR	ii 36	^d IŠKUR	i f'	^d NIN.ĪUR.SAG	
		^d UTU	ii 38	^d UTU	i g'	A38	
		^d INANNA	ii 40	^d INANNA	i l'	^d EN.KI	A 39
		^d Nin-an-si _r -an-na		^d Nin-an-si _r -an-na		^d EN.ZU	A 40
		ii 42		i 2'		^d IŠKUR	A 41
		^d Ni-iš-ba	ii 44	^d Ni-iš-ba	i 4'	^d UTU	A 43
				^d Ni-iš-ba	iv 14	^d INNIN	A 45
				AN	vi 7	^d Nin-an-si _r -an-na	
				^d EN.LÍL	vi 8	A 47	
				^d NIN.ĪUR.SAG		^d Ni-iš-ba	A 49
				vi 9			
				^d EN.KI	vi 10		
				^d EN.ZU	vi 11		
				^d IŠKUR	vi 12		
				^d INANNA	vi 13		
				^d Nin-an-si _r -an-na			
				vi 14			
				^d Ni-iš-ba	vi 16		
				^d UTU	vi 18		
				DU. Ú (?)	vi 19		

۲) سیمورروم و تیددی (ن) - سین ی پادشای

له سەرچاوه نووسراوه کانهوه دهرده کهویت که سیمورروم هم ناوی وولات بووه
(*mātum* ی نه کهدی) و هم ناوی شاریش (*ālum* ی نه کهدی).^۱ له هندیگ ده می
میژوووه درێژه که ی دا شانشینگی سهر به خۆ بووه و پادشا، یان به پیتی بارودۆخی دهره کی
و ناوه کی میر/فرمانرہوا (به گوێرہ ی وەر گێرانی ووشه ی *ensī* ی سومهری، *iššāku* ی
نه کهدی) ی خۆی هه بووه. نهو سەرچاوه نووسراوانه ی خۆیان له باسی سیمورروم و
میژووی نهو شه رانه ی به رامبهری کراون، داوه، شوینی ستراتیجی و گرنگی
سیاسی یانه ی شانشینه که پیشان ددهن. دهوله مهندی سیمورروم و زۆر و زه به ندیی
سەرچاوه سروشتی و مروی یه کانی ده کریت لهو هه ستانه وه گورج و هاتنه وه سهرخۆ
خیرایانه وه هه لبه پینجریت که پاش ههر جه نگیگ و له شکر کیشی یه ک بۆ سهر خاکه که ی
تیبینی ده کریت، به تایه تی له شکر کیشی یه یه ک له دوا ی یه که کانی پادشایان بنه مالیه ی
سێ یه می ئور. سیمورروم بۆ ماوه یه کی زۆر درێژ له مه یدان ی سیاسی کوردستانی کۆن
دا بوو و زۆریش مایه وه؛ له هندیگ به لگه نامه دا ناوی هاتوه که رووداوی سهرده می ۲

¹ Weidner, E., "Simurru und Zaban," *AfO* 15 (1945-51), p. 75.

ی سهره‌لدانی بنه‌ماله‌کان (ده‌وروبه‌ری ۲۷۰۰ پ.ز.) ده‌گنپ‌نه‌وه، له‌سهرده‌مانی نه‌که‌دی و ئوری سی‌یه‌م و بابلی کۆنیشدا، هه‌روه‌ک له‌م به‌شه‌دا دیبینین، جه‌نگی له‌ دژ به‌ریا کراوه.

ناوی سیمورروم به‌چهند شیوه‌و رپنوسی جیاواز نووسراوه. له‌سه‌رچاوه هه‌ره کۆنه‌کاندا و تا سهرده‌می بابلی کۆن ناوه‌که به‌ 'سیمورروم' *Simurru* 'ده‌نوسرا، واته به (س) ده‌ستی پچ ده‌کرد. به‌لام له‌م سهرده‌مه به‌ دواوه ئیتر به‌ 'سیمورروم' *Simurru* 'ده‌نوسرا و (س) بووه (ش).^۲ هه‌روه‌ها تیبینیش ده‌کریت که له‌ ده‌قه نه‌که‌دی زمانه‌کاندا (ده‌قه‌کانی سهرده‌می نه‌که‌دی کۆن و ده‌قه‌کانی گاسور) زۆربه‌ی جار دوو (ر) ده‌نوسرا، که‌چی له‌ ده‌قه سومه‌ری‌یه‌کانی ئوری سی‌یه‌مدا به‌زۆری یه‌ک (ر) د. وا پنده‌چیت ناوه‌که له‌ زمانی زگماکی سیموری‌یه‌کاندا (ر) یه‌کی سووک بووبیت، واته یه‌ک دانه بووبیت، چونکه له‌ نووسینه‌کانی ئیددی (ن) - سین خۆیدا، هه‌رچهنده به‌نه‌که‌دی نووسراون، نووسینه‌که‌ی ئورشه‌لیم نه‌ییت له‌وانی تر هه‌موویاندا به‌ یه‌ک (ر) نووسراوه.^۳ نه‌مانه‌ش ئه‌و شیوانه‌ی رپنوسی ناوی سیموررومن که تا ئیستا به‌ده‌ست که‌یشتون:

سهرده‌می سهره‌لدانی بنه‌ماله‌کان:^۴

Si-mu-ri^{ki}
Si-mu-r[*u*^{ki}]

^۲ بۆ نه‌مه، پروانه:

Frayne, "On the location of Simurru," *Crossing Boundaries and Linking Horizons*, 1997, Maryland, p. 244, note 1.

^۳ ته‌ماشای خشته‌ی ناوه‌ جوگرافی‌یه‌کانی ئه‌م به‌شه‌ بکه.

^۴ Gurney, O. R. and S. N. Kramer, *Sumerian Literary Texts in the Ashmolean Museum*, Oxford, 1976, p. 38.

سهردهمی ته کهدی:^۵

SI-mur-um^{ki}
SI-mu-ur₄-ri-im^{ki}
SI-mu-ru-um^{ki}
SI-m[u]-ur₄

سهردهمی گوتی:^۶

Si-mu-ur₄-ri-im^{ki}

سهردهمی بنه‌ماله‌ی سی یه‌می تور:^۷

Si-mu-ru-um^(ki)
Si-mu-ru₄
Si-mu-ru-um^{ki}
Si-mu-ru₄-um

سهردهمی بابلی کون:^۸

uru Ši-mu-ru-um^{ki}
Ši-mu-ur-ru-um^{ki}

^۵ بژ ته‌م ناوانه‌ی ته‌م سهردهمه، پروانه:

Edzard, Farber and Solberger, Die Orts- und Gewässernamen der prä-sargonischen und sargonischen Zeit, *RGTC*, Band 1, p. 143-4.

^۶ که‌روه‌ک له نووسینه شاهانه‌کی تیریدو-پیزیر دا هاتووه:

Col. v BT 2, 10; Col. viii BT 2 10'; 12'.

پروانه:

Kutscher, *The Brockman...*

^۷ پروانه:

Edzard and Farber, Die Orts- und Gewässernamen der Zeit der 3. Dynastie von Ur, *RGTC*, Band 2, p. 167-8.

^۸ ته‌ماشای ته‌م سهرچاوه‌یه بکه:

Groneberg, B., Die Orts- und Gewässernamen der altbabylonische Zeit, *RGTC*, Band 3, p. 221.

Ši-mu-ru-um^{ki}
Ši-mu-rum^{ki}
Si-mu-ur-ru-um
Si-mu-ri-im^{ki9}

سەردەمی ئاشوری کۆن:^{۱۰}

Ši-mu-ri-im

میژوو یەکی سیمورروم:

ئەگەر بە کرۆنۆلۆجیا قسە بکەین، ئەوا کۆنترین ئاماژە یەکی بۆ سیمورروم لە سەرهۆردی کرداریکی سەربازی یانە لە دزی ئەم وولاتەدا هاتووە، کە پادشایەکی سەردەمی ۲ ی سەرھەڵدانی بنەمالەکان (دەورو بەری ۲۷۰۰ پ.ز.) ئەنجامی داوہ. ئەم پادشایە ناوی 'ناننە' (Nanne) 'Na-an-né) بوو و ھەوالە کە ی لە پەندیکی سومەریدا هاتووە کە دەلیت:

"(ناننە) سیموررومی گرت، بەلام نەیتوانی باجە کە ی وەر بگریت."^{۱۱}

پەندیکی تر، ھەرچەندە ناتەواو، بەلام لەوانەشە تەواو کەری پەندە کە ی پیتشو بیت، باس لە قەلا یان شورای سیمورروم دەکات و دەلیت:

⁹ Frayne, D., Old Babylonian Period (2003-1595 BC), *The Royal Inscriptions of Mesopotamia, Early Periods (RIME)*, Vol. 4, Toronto, 1990, pp. 708, l.3.

بۆ یە کەم جار لە لایەن د. عبدالمھادی الفوادى یەوہ لەم سەرچاوە یەدا بلاو کراوہ تەوہ:

Al-Fouadi, A. H., "Inscriptions and Reliefs from Bitwāta," *Sumer* 34 (1978), p. 125, l. 3.

¹⁰ Dercksen, J. G., *The Old Assyrian Copper Trade in Anatolia*, Leiden, 1996, p. 77.

¹¹ Si-mu-ri^{ki} i-dib gu-bi nu-mu-un-da-gíd (-?),

بروانە:

Gurney and Kramer, *Op. Cit.*, p. 38.

"سیمورومی گرت، بهلام [شوراکی] نه [رماند]."^{۱۲}

پهنديکي گرنگی تر که له هه مان کۆمهله دا هاتوو، باخه کانی سیموروم و گه می و بهرچنه بهیه که وه باس ده کات، له وانیه مه بهستی له باریکه زهویه کی پر باخ و بیستانی سیموروم بیت:

"له نیو بهرچنه و گه می دا، باخه کانی سیموروم—(ن)."^{۱۳}

هاللو ئه م نانیه به هه مان ئه—ئهنج—پادا *A-anne-pada* ی پادشای نوری سهرده می ۲ ی سه ره لدانی بنه ماله کان ده زانیت.^{۱۴} ئه مه ده شیت به لگه ی ئه و راستی به بیت که سیموروم له سهرده مه هه ره دیرینه کانه وه نیشانی کرداره سه ربازی و ته ماعه سیاسی به کانی میسۆپۆتامیا بووه.

له سهرده می ئه که دی دا سارگۆن به کیک له دواین^{۱۵} سالانی فه رمانه وایی خۆی به "ئه و ساله ی سارگۆن چوو بۆ سیموروم" ناوانه، ئه م دیپاچه—میژوو هه ش له ده قتیکی ئه رشیفی دا له نیپوره وه ده ست که وتوو.^{۱۶} هه رچه نده به راشکاوی نه و تراوه مه به ست

¹² Si-mu-ri i-dib bād-e nu-[u]n(?)-[gul],

بروانه:

Alster, B., *Proverbs of Ancient Sumer*, vol. 1, Maryland, 1997, p. 86, no. 3. 31.

¹³ "gi-gur-ta ^{gi}má-šè(?) a-šà Si-mu-ur₄-ru-um^{ki}," Alster, *Op. Cit.*, p. 104, no. 3. 143.

¹⁴ Hallo, "Simurru and the Hurrian Frontier," p. 73.

¹⁵ بهرای هاللو ئه م دیپاچه—میژوو ی به هی دواین ساله کانی فه رمانه وایی درێژخایه ی "ئه رام—سین" د،

بروانه:

Hallo, "Gutium," *RIA*, p. 56.

¹⁶ Mu *Šar-um-GI Ši-mur-um^{ki}-šè* *ʿi¹-gin-ʿna-a¹*: Gelb, I. J. and B. Kienast, *FAOS*, Band 7, (Sargon 1) p. 49.

له "چوون" چی‌یه، به‌لام و اتا سهر بازی‌یه که‌ی ناشکرایه، به‌تایه تیش نه‌گهر نهرام-سین یاد به‌تینه‌وه که نه‌ویش له پاشتردا ههمان فرمانی بو تامازه بو له‌شکر کیشی‌یه کی بو سیمورروم به‌کار هیتاوه. له دیپاچه-میژووه کانی نه‌می دوابی‌یا نه‌وه دهرده که‌ویت که دوو جار له‌شکری نار دووه‌ته سهر سیمورروم:

"نه‌و ساله‌ی نهرام-سین به‌له‌شکر کیشی چووه (سهر) سیمورروم."^{۱۷}

له دیپاچه‌که‌ی تردا - که رونووسیتی که‌میک جیاوازی له شوینه‌واری خه‌فاجه له ناوچه‌ی دیاله‌ش دۆزراوه‌ته‌وه-، نهرام-سین پادشای سیموررومیشی به‌دیل گرتووه، که 'بابا' *Baba* ناویک بووه. نه‌م ناوه‌ش ناوه‌کانی رۆژه‌ه‌لاقی دیجلمان یاد دیتینه‌وه که زیاتر له گاسور هه‌بوون و له به‌شی‌یه که‌مدا باسیان کرا، به‌لام شه‌ره‌که له‌سهر خاکینکی به‌خوری بوو کراوه، چونکه ناوی شوینه‌که که 'کیراشینیوی' *Kirašeniwe*، یه، ناویکی خوری له‌گومان به‌ده‌ره:

"نه‌و ساله‌ی نهرام-سین له 'کیراشینیوی' به‌سهر سیموررومدا سهر که‌توو بوو و 'بابا'، تینسی‌ی سیمورروم (و) 'دوبول' *Dubul* ی تینسی‌ی 'نهرامین' *Arame* ی گرت و 'نابی نولماش' *Nabiulmaš* ی له‌شاری 'توتو' *Tutu* جاودیری کرد."^{۱۸}

¹⁷ [i]n 1 MU ^[d]Na-ra-am- ^drEN. ZU¹ a-na KASKAL 'KI' Ši-mu-ur-ri-im^{ki} i-li-ku: Gelb and Kienast, *Op. Cit.*, (Naram-Sîn 5a) p. 51.

¹⁸ in 1 MU ^dNa-ra-am-^dE[N. ZU] Ši-mu-ur-ri-im^{ki} in Ki-ra-šè-ni-we/pi iš₁₁-a-ru ù Ba-ba ENSÍ Ši-mu-ur-ri-im^{ki} Dub?-ul? ENSÍ A-ra-me^{ki} ik-mi-ù Na-bi-ùl-maš in Tu-tu^{ki} ib-ri,

بروانه:

Walker, *Op. Cit.*, p. 19-20.

سالفینی Salvini نه‌م شاری کیراشینیوی به‌یه‌که‌نیک له‌شاره‌کانی سیمورروم ددزانتت، بروانه:

Salvini, Earliest evidence of ...., *Urkes and the Hurrians*, p. 102.

به پتی فرهین بیت، ثم دپاچه- میژوانه دپاچه یه ک له دوای یه ک بون که یاده ویری شالوی نهرام- سین بۆ سر سیمورروم و شکاندنیان تۆمار کردوه، که به هموی ماوهی دوو سالی خایاندوه.¹⁹ ناوی ثم 'بابا' یه له سر پارچه بهردیکی²⁰ سردهمی نه که دیش تۆمار کراوه که هر له زووه له ۱۸۹۷ ز. دا له لایه ن فینکلر Winkler هوه بلاو کراوه ته وه: "... کاتیک (نهرام- سین؟) [.....] [با] با ی [تین]-سی ی [سیم]-سور[روم]. (شکاوی)."²¹ پیده چیت ثم پارچه یه دهسکه وتی شه ری سیمورروم بو بیت.²² به پتی رونوسی A ی دهقی "نه فسانه که ی نهرام- سین،"²³ پادشایه کی سیمورروم، پوتیم-ئه تال ناویک، یه کیک بووه له و پادشایانه ی چوونه ته هاوپه یمانتی یه که ی له دژی نهرام- سین به ستیان. به لام وادیاره پوتیم-ئه تال هینده به خته وهر نه بووه، چونکه به گویره ی هه مان ثم دهقه ویژه یی یه، له پاش نه وه ی پادشای نه که د هاوپه یمانانی شکاند، نه میش له گه ل چه ندی تر دا به دیل گیرا و بۆ وولاتی نه که د برا. جیگای سر نه که نهرام-ئه تال ناویکی خوری یه، به پیچه وانه ی ناوی 'بابا' وه که هر پادشای سیمورروم بو، به لام ناوه که ی ناویکی خۆمالی یه. نه گهر ثم

¹⁹ Frayne, D., *The Historical Correlations of the Sumerian Royal Hymns, (2400-1900 BC)*, (A Ph.D. Dissertation presented to the Faculty of the Graduate School of Yale University), Yale, 1981, p. 42.

²⁰ هاللز ثم پارچه بهرده به پارچه ی دهفریکی بهردین دهزانت، پروانه:

Hallo, *RHA*, p. 73;

به لام به لای فرینه وه سه ره گورزیکی بهردینه:

Frayne, "On the Location of....," p. 246.

²¹ [i]-nu [Ba]-ba [PA. T]E. SI [Si-m]u-ur₁-[ri-i]m^{ki} (lacuna)

پروانه ثم سرچاوه یه:

Frayne, *Op. Cit.*, p. 246.

²² Frayne, *Op. Cit.*, p. 246.

²³ بۆ دهقی ثم نه فسانه یه، پروانه:

Grayson and Sollberger, *RA* 70, p. 120-1,

له م دوایی یانه شدا ثم سرچاوه یه وه رگتراتیکی نویی دهقه که ی بلاو کردوه ته وه:

Veenhof, K. R., Naramsin van Akkad slaat 'de Grote Opstand' neer, *Zij Schreven Geschiedenis*, p. 17.

هاوپیماییتی به ستنه له پاش دوو شالاوه که ی نهرام-سین هوه بۆ سهر سیمورروم بوو بیت،
 ئەوا ده شیت ئەوه بگه پیت که خوری به کان له ماوه ی چهند سالیکی که می پیشتردا
 توانیویانه بینه ناو خاکی سیموررومه وهو به شیوه یه کی وا خویان جیگیر بکه ن که
 ته نانه ت دهسته لاتیش بگرنه دست و خوری به ک له سهر ته ختی وولاته که دابنن. به لام
 هه تاوه کو به لگه ی کرۆنۆلۆجی یانه له سهر ئەم پرووداوانه دست نه که ون، ئەم ووتیه هه
 تیوری یانه ده میتیته وه و ناتوانریت بسه لمیندریت.²⁴

نامه یه کی ئە که دی له گاسور (HSS X 5) هوه نامازه بۆ هه ندیک سیمورری ده کات که
 پیده چیت له شاره که دا ژباين و به هۆیه که وه که نایزانين، دانه ویله یان بۆ پراوه ته وه و پیمان
 دراوه:

"دادا وا به نینی ده لیت، بلن: ئەو دانه ویله یه ی بۆ به شینه وه م جی
 هیشته وه، با به شینه وه و توی لی دابن بکات. به لام ئە گه ر
 سیمورری به کان دانه ویله ی ته وایان وه رنه گرت، (ئەوا) با هه ندیکی
 لی بدات به وان و من (خۆم) ده یخه مه وه جیگه ی."²⁵

هه ندیک ده قی تر له شاری گیرسو (RTC 249) هوه له ناوچه ی له گه ش له گه ل
 ناوی که سانی خه لکی خوخنوری و لوللوبوم دا که به شه دانه ویله یان بۆ پراوه ته وه، ناوی
 که سانی خه لکی سیموررومیشیان تیدایه و یه کیک له مانه ش کانزاساز بووه.²⁶

²⁴ Walker, *Op. Cit.*, p. 222.

²⁵ 1-5) en-ma Da-da, a-na Ni-ni, qi-bi-ma: ŠE šu a-na ŠE. BA a-si-tu 6-10) a-na
 ŠE. NUMUN li-sa-me-ed-ma li-di-in ù šum-ma Ši-mu-ur-ri-ù 11-15) a-di da-ni-
 iš ŠE la i-ma-ha-ru in qer-bi-su a-na ŠE. BA li-di-in a-na-ku₈ a-kà-sa-ar:
 Walker, p. 23.

²⁶ RTC 249, I, 8': lú Si-mu-ru-um-me; I, 11'-12': simug Si-mu-ru-um;

هه روه دا ته ماشای ئەممه ش بکه:

RTC 253, 3. After Walker, *Op. Cit.*, p. 23 and note 20.

نوسینه‌که‌ی ئیتریدو-پیزیر ی پادشای گوتیوم که له‌م سالانه‌ی دوا‌ی دا بلاو‌کرایه‌وه،²⁷ هه‌ندیک زانیاری له‌باره‌ی سیموررومی سه‌رده‌می گوتی به‌خشی. پادشایه‌کی سیمورروم که ناوی 'کا-نیشبا' *Ka-Nišba* بووه، له 'ئینیدا-پیزیر' ی باوکی 'ئیریدو-پیزیر' ی‌خی بووه و بۆی نه‌چووه‌ته سه‌ر و له‌شه‌ردا شکاوه. گرنگ ته‌وه‌یه، کا-نیشبا نه‌ک هه‌ر خه‌لکی سیمورروم، به‌لکو هه‌روه‌کو نوسینه‌که ده‌لیت، خه‌لکی لوللوبومیشی بۆ یاخه‌یگه‌ری هان داوه.²⁸ ته‌مه ده‌کریت نیشانه‌ی ده‌سته‌لاتی سیمورروم، یان هه‌یج نه‌ییت کاره‌یگه‌ری‌یه‌کی گه‌وره‌ی بوویت له وولاتی لوللوبومی ته‌وکاتدا.

له سه‌رده‌می بنه‌ماله‌ی سنی یه‌می ئور دا ئاماژه بۆ سیمورروم زۆر زیاتر ده‌بن و له‌رووی کرۆنۆلۆجیشه‌وه هه‌ندیک ووردتر ده‌بن. دیپاچه-میژووه‌کان ده‌بنه سه‌رچاوه‌ی سه‌ره‌کی زانیاریمان و له‌هه‌مان کاتیشدا به‌لگه‌ی سه‌ره‌کی دیاریکردنی میژوو و سالی له‌شکرکێشی‌یه‌کانی سه‌ر سیمورروم. هه‌للۆ خشته‌یه‌کی بۆ ته‌و دیپاچه-میژووانه کردووه که په‌یوه‌ندی‌یان به له‌شکرکێشی‌یه‌کانی سه‌ر سیموررومه‌وه هه‌یه، بۆ باسه‌که‌مان به‌سووده لێره‌دا وه‌کو خۆی دایه‌نینه‌وه.

له خشته‌که‌وه ده‌رده‌که‌ویت که جه‌نگی دژی خوری‌یه‌کان له‌ناوه‌راستی سه‌رده‌می فه‌رمانه‌ه‌وایی دوور و درێژی شولگی دا ده‌ستی پیکردووه و ده‌کریت دابه‌ش بکریته سه‌ر سنی قوناخ. له‌به‌رته‌وه‌ش که ته‌م جه‌نگه به‌زۆری رووی له ناوچه‌کانی خوری نشینی باکور و باکوری رۆژه‌ه‌لات بوو، پنی ده‌ووتریت جه‌نگی خوری.²⁹

²⁷ Hilprecht هه‌ر له ۱۹۱۰ دا هه‌والی دۆزینه‌وه‌ی ته‌م نوسینه‌ی راگه‌یاند، به‌لام ئیتر له‌و

کاته‌وه وون بووبو، تاوه‌کو له ۱۹۸۹ دا کوشه‌ر دۆزی‌یه‌وه و بلاوی کرده‌وه، به‌روانه:

Kutscher, *The Brockmon Tablets* ....., pp. 49-70.

²⁸ Kutscher, iii BT 3 8'ff. p. 55ff.

²⁹ به‌روانه:

(ب) هی تر	(ا) په پوهندی دار به بهر دی خوری په ووه		
	"جهنگی خوری په کم"	۲۴: کارخار ۱ ۲۵: سیموروم ۱ ۲۶: سیموروم ۲ ۲۷: خارشی	شولگی
۲۸-۲۹: خاتوو ناخوندی بالای نهریدو ۳۰: کچی پادشا به شو بو نه نشان چور			
	"جهنگی خوری دوره"	۳۱: کارخار ۲ ۳۲: سیموروم ۳ ۳۳: کارخار ۳	
۳۴-۳۵: نه نشان ۳۶: نانای کارزیدا بو په رستگاکه ۳۹-۴۱: پوزریش-داگان "بنيات ترا"		۳۷-۳۸: شورای وولات بنيات ترا)	
۴۳: خاتوو ناخوندی بالای نانا	"جهنگی خوری په"	۴۲: شاشروم ۱ ۴۴: سیموروم (و لوللوبوم) «۹» ۴۵: توریلوم ۱ (لوللوبوم، سیموروم و کارخار) ۴۶-۴۷: کیماش و خومورق ۴۸: خارشی (کیماش و خومورق)	
۱: نمار-سین بووه پادشا ۳-۵: جلاکی نایینیانهی جزراو جزر <i>bītum-rābium, labrum</i> : ۷ و... ناد. ۸-۹: جلاکی نایینیانهی جزراو جزر		۲: توریلوم ۲ ۶: شاشروم ۲	نمار-سین

Hallo, *RHA*, p. 75-77;

Frayne, *SCCNH* 10, p. 146.

لهم دوايي يانمش دا :

۱: شو-سین بووه پادشا ۲: که شستی ئینکی ۶: میلی ئینلیل و نینلیل ۷: زه شال ۸-۹: چالاکی ئایینی یانه ی جزراو جزور	۳: سیمانوم (۴-۵: شورای ناموری/مارتو بنیات نرا)	شو-سین
۱: ئیبی-سین بووه پادشا ۲: ئاخوندی بالای ئیناننا له ئوروک	سیمورروم	ئیبی-سین

دیپاچه-میژووودکان بنه‌ماله‌ی سیح یه‌می ئور. له‌م سه‌ر چاوه‌یه‌وه وه‌ر گه‌راوه:

Hallo, "Simurram and the Hurrian Frontier," *RHA* 36 (1978), Appendix II, p. 82.

به‌لام ئاشکرایه که ئه‌وه‌ی له‌م دیپاچه-میژوووانه‌دا هاتووه، ته‌واوی سه‌ره‌بوره‌ده که نه‌ه، چونکه له‌ دیپاچه-میژووی شولگی ۴۴ (Š 44) دا هاتووه که لوللوبوم و سیمورروم بۆنۆه‌مین جار تارو مار کران، له‌کاتی‌کدا ته‌ها سیح دیپاچه‌مان له‌ده‌ستدایه له‌شکرکیشی له‌م جزوره‌یان تۆمار کردییت (به‌روانه‌ خسته‌که). له‌وانه‌یه‌ ره‌وداوی تر له‌همان سالی ئه‌وه له‌شکرکیشی یانه‌دا هه‌بووبن که به‌لای نووسه‌ره‌کانی ده‌وله‌ته‌وه له‌ هه‌والی له‌شکرکیشی یه‌ک بۆسه‌ر وولاتیکی بینگانه‌وه گرنگتر بوویت بۆیه تۆمار نه‌کراون، یان ته‌نانه‌ت نووسه‌ره‌کان نه‌یان و بستبیت دیپاچه-میژوووه‌کان هه‌موویان به‌ناوی هه‌مان ئه‌وه "سیمورروم"ه پر بکه‌نه‌وه. ئه‌گه‌ر دیپاچه-میژوووه‌کانی به‌رده‌ست بژمیرین، ده‌بینین له‌ کۆی ۱۶-۱۷ له‌شکرکیشی تۆمارکراو، شه‌شیان هه‌ر بۆ سه‌ر سیمورروم بووه، خو ئه‌گه‌ر پینچ له‌شکرکیشی یه‌ تۆمارنه‌کراوه‌که‌شی بجه‌ینه سه‌ر، ئه‌وا ده‌بنه ۱۱ دانه.

وه‌ک ده‌رده‌که‌ویت، سیح یه‌م له‌شکرکیشی شولگی له‌ ۳۲ه‌مین سالی فه‌رمانه‌ه‌واپی دا (Š 32) که ده‌که‌ویته‌ جه‌نگی دروه‌مه‌وه، یه‌کلایی که‌روه‌ه بووه. بۆیه له‌ هه‌موو سه‌رده‌می بنه‌ماله‌ی سیح یه‌می ئور و ته‌نانه‌ت سه‌رده‌مانی زۆر دواتریش دا تیشکیتیکی

تایهتی خراوه ته سهر. له نه نجامی هم له شکر کیشی به دا نه پیمان-ده راخ
Tappan-Darah^{۳۰} که پادشای سیمورروم بوو، خۆی و خیزانه کهی به دلیل گیران و
 بۆ وولاتی سومهر راگواستران. هه ندیک له دهقه ئه رشیفی به کانی درپهم (پوزریش-داگان
 ی دیرین) ناوی خۆی و هاوسهره کهی و کورپیک/کچیککی ده بهن (Š 33).^{۳۱} نه مان له
 ۳۲ هه مین سالی فه رمانره وایی شولگی (Š 32) یه وه له درپهم خۆراک و پۆشاکیان بۆ
 بهرابروه وه.^{۳۲} له سه رده میتکی دواتردا له نیو ناوه کانی دهقه کانی درپهم دا ناوی

³⁰ ئیتیمۆلۆجی هم ناوه هیشتا به ته واودتی یکلایی نه بووه ته وه؛ زادۆک Zadok باوه ری وایه ناوه که
 خوری نه یت، به شی یه که می بریتی له ناوی روبراری تاب—(ب)—ان Tab(b)an، بروانه:

Zadok, R., "Hurrians as well as Individuals Bearing Hurrian and Strange Names
 in Sumerian Sources," *kinattūtu ša dārāti: Raphael Kutscher Memorial Volume*,
 Tel-Aviv, 1993, p. 224.

به لام نه گهر ته ماشای هم ناوه که سی یانه ی سه رده می بابلی کۆن بکه ین که ناوی هم روبرا ده له
 پتکه پتهره کانیا نه، ده بیین ناوی تاب—(ب)—ان هه میسه نیشانه ی خواوه ندیتی له پتسه وه یه، بۆ نمونه
 له سه رهم ناوانه، بروانه:

Nashef, Kh., "Der Ṭaban-Fluss," *Baghdader Mitteilungen* 13 (1982), p. 121.

ئه ستۆر Astour ئیتیمۆلۆجیا به کی سومه ری—ئه که دیی بۆ ناوه که هه یه، به رای هم ناوه که له هه ردوو
 ووشه ی Tab-ba و Da-ra-ah⁴ پتک هاتووه، یه که میان له *tappū* ی نه که دی یه وه هاتووه به واتای
 "هاودل" و "هاورئ" و دووه میشیان ناوی خواوه نده. پتکه وه واتای "هاوه لی خواوه ند ده راخ"
 ده به خشیت. بروانه:

Astour, *SCCNH* 2, p. 41.

ده بیت تیبین نه وده ش بکه ین که ناوی هم خواوه نده ش—ئه گهر ناوی خواوه ند یت، نه ک شتیکی پیروژ
 و خواو پتندراو— له شوینی ترده نه هاتووه وه نه بیتراره.

³¹ به لای فریدین و ژو کهر و بیگزوه کوری ته پیمان-ده راخ بووه، بروانه:

Frayne, "On the Location ...," p. 250; Walker, p. 105; Biggs, R., "Šulgi in
 Simurru," *Crossing Boundaries and Linking Horizons*, p. 171;

به لام به لای هاللۆ و ژو کهر وه—له شویتیکی ترده—کچی ته پیمان-ده راخ بووه، بروانه:

Hallo, *RHA*, p. 75; Walker, p. 115.

به داخه وه خۆم خودی دهقه کهم ده ست نه که وت تاوه کو بتوام لیبی بکۆلمه وه.

³² بۆ هم دهقه ئه رشیفی یانه ی باسی ته پیمان-ده راخ و خیزانه که ی ده کن، بروانه:

پادشاهی ک/فهرمانه‌وایه کی تری سیمورروم ده‌بینین به ناوی کیریب-ئولمئ *Kirib-ulme*، وه که وادیاره له‌پاش به‌دیل گرتنی ته‌پیان-ده‌راخ له‌سه‌ر ته‌ختی سیمورروم جتیی گرتووه‌ته‌وه.^{۳۳} وادیاره نه‌میش هینده به‌خته‌وه‌ر نه‌بووه و هه‌مان چاره‌نووسی ته‌پیان-ده‌راخ ی هاتووه‌ته‌پیش و به‌دیل گراوه. گرتنی سیمورروم به‌ده‌ستی شولگی و به‌دیل گرتنی ته‌پیان-ده‌راخ له‌کاتی خۆی دا ده‌نگیتیکی وای داوه‌ته‌وه که له‌سه‌رده‌مان دواتریشدا بووه‌ته‌هه‌وتنی زۆر نووسینی تر. بۆ نمونه هه‌ندیک ده‌قی فالی سه‌رده‌می بابلی کۆن و تنانه‌ت هه‌ندیک ده‌قی نه‌ده‌بیش. ده‌قه‌کانی فال گره‌وه‌یی گرتنی هه‌رچوار پارچه‌ی جیهان^{۳۴} و یه‌خسیر کردنی ته‌پیان-ده‌راخ ده‌ده‌نه پال شولگی.^{۳۵} ده‌قیکی تری فال گره‌وه‌یی سه‌رده‌می ناشوری ناوه‌راست (سه‌رده‌می فهرمانه‌وایی تیگلات-پیلئسه‌ری یه‌که‌م ۱۱۱۵-۱۰۷۷ پ.ز.)، هه‌رچه‌نده له‌باریکی خراپدایه و شکاوی زۆره، به‌لام نه‌ونده‌ی لی تیده‌گه‌ین که پادشایانی:

Hallo, *RHA*, p. 74-5; Walker, pp. 110; 115-116; Frayne, "On the Location....," p. 250.

تیبینی نه‌وه‌ش بکه‌ فردين لای وایه نه‌م ته‌پیان-ده‌راخ ه‌که‌ستیکی تر بووه به‌هه‌مان ناوه‌وه و جیابووه له پادشای سیمورروم، بروانه:

Frayne, "On the Location....," p. 251.

ۆوکه‌ریش لای وایه ته‌پیان-ده‌راخ ی پادشای سیمورروم پاش شه‌ره‌که هه‌ر به‌ناو کراوه‌ته‌وه به فهرمانه‌وای سیمورروم و له‌پالیشیدا فهرمانه‌وایه‌ک له‌لایه‌ن ئوره‌وه بۆ وولاته‌که دانراوه، بروانه:

Walker, p. 116.

هۆی نه‌م پیشنیزه‌ی فردين نه‌ودیه که پادشا له‌م ده‌قه سومه‌ری‌یانه‌دا له جیاق "پادشا/فهرمانه‌وای سیمورروم" ته‌مها به "کابرای سیمورروم" ناو براوه و نامازدی بۆ کراوه. به‌لام نه‌مه به‌لای ئیهمه‌وه به‌س نیه بۆ پیشنیزیکی له‌و جزیره، سومه‌ری‌یه‌کان هه‌مووکات دیله‌کان حۆیان به ناوونیشانی ته‌واویانه‌وه ناونه‌بردوه، سه‌رباری نه‌مه‌ش دواتر له سه‌رده‌می بابلی کۆن دا چه‌ندین نمونه‌مان هه‌یه له‌سه‌ر ناوبردنی فهرمانه‌وا و میرانی ناوچه و وولاته‌ بیگانه‌کان ته‌مها به "کابرای.... (ناوی وولات)."

³³ Biggs, "Šulgi in Simurru," p. 173.

³⁴ Goetze, A., "Historical Allusions in Old Babylonian Omen Texts," *JCS* 1(1947), p. 259, no. 24.

³⁵ *Op. Cit.*, p. 259-60, nos. 25; 26 and 27.

"[.....تاب]-یا-گار[Tab]-ba-gar [...] وره‌بسیسی *Rabsisi*

پادشایان... [.....]، نهو [.....] و برا برای کوشت.^{۳۶}

دهقی پیشبینی‌یه‌که‌ی شولگی‌ش، هرچه‌نده به ناو ناوی ته‌پیان-ده‌راخ نابات، به‌لام که ده‌لایت "شولگی، که بووه سهررداری هرچوار پارچه‌ی جیهان، له رۆژ‌ه‌لاته‌وه تا رۆژ‌ئاوا" ده‌قه فال‌گروه‌ویی‌یه‌کاتی سهرده‌می بابلی کۆن یاد ده‌هیننه‌وه و، هه‌ندیک به سه‌ره‌وردی شکانی پادشاکه‌ی سیموررومه‌وی ده‌به‌سته‌وه.^{۳۷} له‌مه‌ش زیاتر، هه‌والنامه‌یه‌ک (= Chronicle) ی سهرده‌می سلوکی (۳۳۱- ده‌وروبه‌ری ۱۴۰ پ.ز.) یاد‌ه‌وه‌ری نه‌م شه‌په‌ی پاراستووه:

"شولگی، پادشای ئور، کوری ئور-نه‌مو، [یا]دشایه‌تی هه‌موو

وولاتی کرد، [تاب]-بانگار و ره‌بسیسی ی پادشایان وولاتی

سوارتوی به‌زانده.^{۳۸}

³⁶ [...tab]-ba-gar ù(!) rab-si-si MAN. MEŠ šá x [...] / [...] x su-nu-ti-ma ŠEŠ. ŠEŠ-šú GAZ:

بۆ نه‌م ده‌قه، پروانه:

Frayne, *Op. Cit.*, p. 250.

³⁷ ده‌قی پیشبینی‌یه‌که‌ی شولگی له‌لایه‌ن بۆرخه‌ر Borger دوه به‌پنکه‌وه‌دانه‌وه‌ی جهوت پارچه‌ له‌وحی

قوری سهرده‌می ئاشوری نوێ دروست کرایه‌وه، پروانه:

Borger, R. "Gott Marduk und Gott-König Šulgi als Propheten, Zwei prophetische Texte," *Bibliotheca Orientalis (BiOr)*, Jaargang XXVIII, No. 1 en 2, Januari-Maart (1971), pp. 3-24;

هه‌روه‌ها پروانه:

Biggs, *Op. Cit.*, p. 170; 174.

³⁸ [x^dš]ul-gi LUGAL ŠEŠ. UNU^{ki}-A^m Ur-^dNammu [šar]-ru-tu KUR. KUR ka-la-ši-na i-pu-uš [Tab]-ban-ga-ár (or: ...b]an-garaš according to Hallo, *RHA*, p. 76, note 52) u^m Rab-si-si LUGAL. MEŠ šá KUR. SU. BIR^{ki} i-be-el : Hunger, H., *spätbabylonische Texte aus Uruk*, Teil 1, Ausgrabungen der Deutschen Forschungsgemeinschaft in Uruk-Warka 9, Berlin, 1976, p. 19-20.

هردوو ناوی [Tab-b]a-gar یان [Tab-b]an-garaš و Rabsisi به ینی پرکردنه وه که ی هاللو بۆ شکاریه کانی ناره کان، له هردوو ناوی کۆبی Tappan-Darah ی سیمورروم و Rašiši ده چن. راشیشی به ینی ده فیککی شوینه واری درپهم (TCS 140:5) فرمانره وای کیماش Kimaš بووه، به لام له هه وائنامه که دا به فرمانره وایان و ولاق سویر KUR. SU. BIR^{ki} نامازه یان بۆ کراوه.³⁹ ئەم ووتیه نامازه یه کی نکولی لئ نه کراوه بۆ ئەوهی که سیمورروم به شیکی پچووک و پیکهتیهری سوپارتوی مهزن و بهرفراوان بووه.

شولگی له پاش جهنگی خوری دووم دهستی کرد به بنیات نانی 'شورای سهزهمینه کانی دهره وهی قهلمهوه' له نێوان دجله و زنجیره چیا ی حهمین دا؛ واته له 37-38 Š دا. هۆی بنیات نانی ئەم شورایه به رای هاللو له وانیه بۆ بهستی ئەو رینگایانه بوو بیت که بۆ سیمورروم ده چوون،⁴⁰ ئەویش ئەگه سیمورروم له سه متهوه بوو بیت. به لام به رای ئیمه پچ ناچیت ئەمه هۆی بنیات نانی ئەو شورایه بوو بیت، به تایهتی که زۆر به سه له شکرکیشی سچ یه دا تی نه په ری بوو که له نه بجامیدا سیمورروم داگیرکرا و خاکه که ی خرایه سه ر ئیمپراتۆری ئور. له م باره شدا مه ترسی به کی بۆ ئور نه بوو و پتویست نه بوو رینگاکانی به سترین. شورا که ده بیت ئەرکیکی تری هه بوو بیت؛ بۆ بهرگرتن به دوژمنیکی تر.

له جهنگی خوری سچ یه م دا، له ماوهی دوایین جهوت سالی فرمانره وایی شولگی دا، سوپاکانی ئور توانیان بگه نه سهزهمینه نوئی له قوولایی نیشتمانی خوری به کاندایا، که پیتتر نه یانگه یشتبوونی، به تایهتی له رۆژه لاتی دجله. ئەمهش به بی رامالینی سه نگه رو مه تریزه کانی سه ر رینگای سیمورروم به دی نده هات. سوپای ئور ئەبجاره گه یشته

³⁹ Hallo, *Op. Cit.*, p. 76 and note 61.

⁴⁰ *Op. Cit.*, p. 77.

لولوبوم و شاشروم *Šašrum* - که زور دهشیت هه مان 'شوشه ررا' *Šušarrā* ی پاشتر بوو بیت- و موریلوم *Urbilum* له باکوره وه و له پاش ئەمانیش کیماش و خمورقی. هه والی په لاماردانی ئەم دووانه ی دواپی یان بابەقی نووسینیکی شاهانه ی شولگیشن که له سوسه دۆزراوه ته وه.⁴¹

پاستی داگیرکردنی سیمورروم و لکاندن خاکه که ی به ئیمپراتوری ئوره وه به دامه زراندن فەرمانه وه ای میسۆپۆتامیای له لایه ن ئوره وه بۆ وولاتی سیمورروم دا ده رده که ویت. ناسراوترینیان 'صیللوش-داگان' *Šilluš-Dagān* ه که له دهقی نه خشی مۆریکی لوله کیی سه ر کیفی له وحیکی سالی شه شه می سه رده می 'ئه مار-سین' دا ناوی و ناویشانی به: "فەرمانه وه (*ensi*) ی سیمورروم" هاتوه (بروانه شیوه ی ژ. ۸).⁴² جی مۆریکی تری میژوو نه زانراوی 'دریهم' یش هه ر به ئینسی ی سیمورروم ناوی ده بات.⁴³ واینده چیت له ده ور به ری *Š 42* دا له م پۆسته دا دامه زراییت،⁴⁴ هه رچه نده ئیتر له پاش *Š 43* وه ناوی نابه ت، له وان به هه لگیسانی راپه رپیتیک له سیمورروم له دژی ئور بوو بیته هۆی لابرینی له پۆسته که ی.⁴⁵

له ده ور به ری ئەم سه رده مه دا بوو (*Š 40*) که باجی *maš-da-ri-a* له سیموررومه وه

⁴¹ Sollberger and Kupper, *IRSA*, IIIA2p.

⁴² Keiser, C. E., *Neo-Sumerian Account Texts from Drehem, Babylonian Inscriptions in the Collection of James B. Nies 3*, New Haven, 1971, Pl. LXXIX, no. 627.

مه به ست له کیفی له وحی قور، توئ یه کی ته نکێ قوره که پاش نووسینی قه واله و به لگه نامه ی گرنگ ده گیرایه له وحه که ی و هه مان ناواخنی قه واله که یان به لگه نامه که ی له سه ر ده نوو سراپه وه و مۆر ده کرا. ئەم به رگه یان کیفه ته مئا له کاتی کیشه و ناکوکی نیوان لایه نه کانی مۆر که رانی قه واله که له به رده م دادوهر و به ئاماده بوونی گه واهان ده شکینرا و ته ماشای نووسینی ناوه وه ی سه ر له وحه که ده کرا.

⁴³ Frayne, *Op. Cit.*, p. 251.

⁴⁴ Walker, p. 223.

⁴⁵ *Ibid.*

بۆ سومەر دهات.^{۴۶} نامه شاهانه کانی که میشالوؤفسکی بلاوی کردوونه تهوه و تیاياندا
 'نهره-مو' *Arad-mu* ی کؤمیسهری بالا دهلئیت پادشای ئور ناردمی بۆ وولاتی
 سو-بیر "بۆ ئهوهی باجی سهرزهمینه کانی دهرهوهی قهلهمره و ریک بجهم و باس و خواس
 له باری ههرئمه کان بکهم" به پرونی ئاماژه بۆ
 سیمورروم وه ک یه کئیک له ههرئمه کانی
 قهلهمرهوی ئور لهم سهردهمه دا ده کات. ههندیک
 لهمهش زیاتر دهروئن و پیشنیاز ده کهن که
 مه به ست له وولاتی سو-بیر لیره دا سیمورروم خوی
 بووه.^{۴۷}

له سهردهمی حوکمرانیی ئهمار-سین دا سیمورروم سه رئیشهی بۆ ئور نه بوو، بۆیه له
 کاتی ئهمدا هیچ له شکر کئیشی یه کی نه کراوته سر. له جیاتی ئهمه، ئهمار-سین په رژایه
 سه ر کؤ کردنهوهی هئیزو توانای بۆ په لاماردانی سهرزهمینه کانی که وتیوونه باکوور تره وه،
 وه ک ئور بیلوم و شاشروم (بروانه خشته که). به پشت به ستن به زانیاریی ههندیک له
 دهقه ئه رشیفی یه کان، ئیده گهین که ئهمار-سین به درئیزی دامئنه کانی زاگروؤس، وه ک له
 ئه رراپخوم *Arraphum* و 'دور-ماش' *Dūr-maš* و 'نه گاز' *Agaz* و لوللوبوم و
 خه مازی و 'شور یخوم' *Šurihum* و 'شواخ' *Šuah* و 'گابلاش' *Gablaš* 'زه قتوم
 و 'دور-ئیبلا' *Dūr-Ebla* دا بنکهی سه ربازیی هه بووه.^{۴۸} ئهمه نیشانه یه

⁴⁶ Hallo, *Op. Cit.*, p. 77.

باجی *maš-da-ri-a* واتای ئهو قوربانی و دیاری یانه بوو که دهولت له ههندیک بۆ نه دا وه ک باج له
 گهوره کار به دهستانی دهولتی ودرده گرت.

⁴⁷ *Op. Cit.*, p. 78.

بۆ نامه کesh، بروانه:

Michalowski, *The Royal Correspondence of Ur*, p. 142.

⁴⁸ Walker, 107.

بۆ ئەوێی که ئیمپراتۆری ئور، هیچ نەبیت لەم دەمەدا، نەک تەنھا توانیویەتی لەشکر بکاتە سەر ئەم سەرزەمینانە، بەلکو دەستەلاتیکی جیگیر و توندو تۆلێشی بەسەریاندا شکاوه. هەر لەسەردەمی ئەمار-سین دا بەشە خۆراک و ئاژەل بۆ کەسانی بە بنەچە خەلکی کوردستانی کۆن و لەوانەش سیمورری، براوەتەوه و پیتان دراوه.⁴⁹ لەسەردەمی فەرمانرەوایی شو-سین *Su-Sin* دا، که لەپاش ئەمار-سین هاتوووە سەر تەختی پادشایەتی ئور، ئارامی و جیگیری دەستەلات بۆ چەند سالتیکی تریش درێژە ی کیشا. بەلام لەمە بەدواوە ئیتر سەنگی هیز و دەست رۆیشتوویی بەلای خوری یەکاندا چوو، ئەبجاریان بە هاوکاری لەگەڵ ئاموری یەکاندا، که سەرچاوه سومەری یەکان 'مارتو *Martu*' یان پین دەووتن. لەوانە یە باشترین بەلگە لەسەر ئەم گۆرانانە نامەکە ی 'شەرروم-بانسی *Šarrum-bāni*' ی کۆمیسەری بالا بێت، که بۆ شو-سین ی پادشایی نادوووه. شەرروم-بانسی لەم نامەیدا پادشای لەدوا هەوایی کارو باری بنیات نانی "شورای ئاموری یەکان بۆ بەرگرتن بە تیلانوم"⁵⁰ ئاگادار کردوووەتەوه. تیایدا بۆ پادشای نووسیبوه که مارتو (=ئاموری یەکان) لە ناوچە ی نێوان هەردوو چیادا (=ئیبیخ *Ebih*، واتە حەمرین) خێوەتیان هەلداوه و سیمورری یەکانیش هاتوون بۆ کۆمەکیان.⁵¹ وا پێدەچیت سیمورروم لەم کاتەدا، ئەگەر هەمووش نەبیت، ئەوا هەندیک لە هیزو و لە سەربەستی خۆی بەدەست هێنایبێتەوه، بەرادیەکی وا که توانیویەتی بپاری سەربەستی خۆی بدات و بەجیشی بگەینیت، بەلگەش بۆ ئەمە کۆمەکی کردنی مارتو له دژی دوژمنی هاوبەشی هەردووکیان: ئور. ژوکر، بە پشت بەستن بە زانیاری یەکانی دەقه ئەرشیفی یەکان، پێشنیاز دەکات که میژووی دەستپیکردنی ئەم جموجۆله ی سیمورروم له دژی ئور له

⁴⁹ ئەم راستیە بە پیتی ناوێکی دەقه ئەرشیفی یەکان سەردەمی ئەم پادشایە هەلپنجراره. بۆ نمونەش

بروانه:

Walker, p.107.

⁵⁰ Michalowski, *Op. Cit.* p. 225-231.

⁵¹ *Ibid.*

سالانی نتوان ۲-۹هه مین سالی فه رمانه وایی شو- سین دا بوو بیت. ^{۵۲} که واته له شکر کیشی یه کی نویی سومه ری له دژی سیمورروم هیچ قسه ی له سر نه بوو، نه و بوو ئیبیی- سین *Ibbi-Sîn* بۆ دواین جار سوپای نارده سر سیمورروم و ناوچه کانی تری رۆژه لاتی دیجله، به نیازی نارام کردنه وه ی وولاته که و سه رکوت کردنی پادشا تازه هه لکه و تووه که ی که له وانه یه ئیددی- (ن)- سین بوو بیت. ^{۵۳}

به پتی به لگه نامه سومه ری یه کان، یه کینک له لایه نه سه ره کی یه کانی که پتکه وه له گهل عیلامی یه کاندایا شالاولیان برده سه ر شاری ئور و به وه کۆتاییان به ئیمپراتۆری بنه ماله ی سی یه می ئور هینا، گهل 'سو' SU بوو. هاللو رای وایه که مه به ست له گهل سو به پله ی یه که م خوری یه کانه. ^{۵۴} نه گهر وایت، نه و ئاسایی یه بلتین سیمورری یه کان، که له م سه رده مه دا به شیوه یه کی سه ره کی خوری بوون، کرۆکی ئو هیزه سه ربازی یه یان پتک هیناوه که ئم شه ری بر دووه ته وه، چونکه دیاره به هۆی شوپیان و پیشینه ی میژووی یانه وه له تیره خوری یه کانی تری ئم سه رده مه ریکخراو تر و ته یار تر بوون بۆ شه ری دژی ئور. وه ک دهرده که ویت، 'سو' به پله ی یه که م زاراوه یه ک یان ناویکی نه ده بی یانه بوو بیت وه ک له وه ی ناویکی نه ژادی بوو بیت بۆ ئامازه بۆ گهل و نه ته وه چیا بی یه کانی باکور و باکوری رۆژه لاتی، که خوری یه کان له م قوناغی میژوودا له هه موویان چالاک تر و ده ست رۆیشتووتر بوون.

سه رده می ئیسن- لارسا که له پاش رمانی بنه ماله ی سی یه می ئوره وه ده ست یی ده کات، به ده ست هینانه وه ی سه ره بخۆیی زۆر له وولات و سه رزه مینه ژێرده سه ته کان و

⁵² Walker, p. 110.

⁵³ وۆ که ره له و بر وایه دایه که له وانه یه ئیددی- (ن)- سین هه ره له سه رده می ئیبیی- سین دا بانگی سه ره بخۆیی هه لدا بیت. بر وانه:

Walker, p. 225.

⁵⁴ Hallo, *RHA*, p. 79-80.

پاشانیش پیکهتینان چەندین دەولەتی پچووکی بە خۆیەوه دی. لەنیو ئەمانەش دا سیمورروم بوو بەسەرکردایەتی ئیدیدی (ن) - سینی پادشای چوست و بەکاری. ئەم پادشایە چەند نووسینیکی شاهانەی جی هیشتووه تیااندا شتیگمان لەبارە ی قەلمەرەوی شانشینە کە یەوه یی دەلێت کە لە سەرزەمینەکانی رۆژەهەلاقی دێجلەدا پیکهوهی نا. لەو پەری باکوورەوه، لەو ناوچەیدا کە ئیستا ناوچە ی بیتواتە یی دەووتریت و لە سەر ووی دەشتی رانیەوهیە، چەند نووسینیکی گرنگ بە نەخشەوه دۆزراوەتەوه کە یادەوهی سەرکەوتنە کە ی بەسەر شاری 'کولوننوم' *Kulunnum* ی یاخی دا پاراستووه. نووسینیکی تری لە دامینی چیا ی پیرە مەگروون دا، کەمیک لە باکوری رۆژئاوای شاری سلیمان دا، دۆزراوەتەوه. ئەمەیان یادەوهی چەندین سەرکەوتنی پاراستووه کە لە چەندەها بەرە ی شەر و سەرزەمین جۆراوجۆردا بەدەستی هیتاون، لەوانەش 'حالمان' *Halman* لە باشورەوه و 'سیماشکی' *Simaski* لە رۆژەهەلاوەتەوه. ئەمانەش دەیسەلینن کە شانشینە کە ی ئیدیدی (ن) - سین بەلایەنی کەمەوه ۲۴۰ کیلۆمەتریکی هەوایی مەودای قەلمەرەوی بووه. لە نووسینەکانی بیتواتەوه دەردە کەوێت کە کورپکی بە ناوی 'زابازونا' *Zabazuna* وه هەبووه،⁵⁵ کە هەندیک بەلگە ی نووسراوی دۆزراوەتەوه و

⁵⁵ وۆکەر (لەهەموو شوێنیکی نامە کەیدا) ئەم ناوە بە 'ئەنزابازونا' *Anzabazuna* دەخوێتیتەوه، لەبەر ئەوەی لە نووسینە مینخی یەکاندا نیشانە ی خواوەندیی لە پیش ناوە کە یەوه دیت، کە دەکریت بە "ئە- An- ییش بخوێندرتەوه. شافەر و فاسەرمان لە لیکۆلینەوه کە ی نووسینە کە ی ئورشەلیماندا بە یی یەکلایی کردنەوه بە شتووی *AN-zabazuna* جی یان هیشتووه، کە دەکریت بە هەردوو شتووه کە بخوێندرتەوه. بەلام بەرای تیمە، ئەگەر هەموو هاوچەرخیەکانی ئیدیدی (ن) - سین و کورە کە ی، وه ک ئیدیدی (ن) - سین خۆی و پادشایان نیسن و لارسا، 'دیس-ئەتال' *Dis-atal* (بڕوانه: Walker, p. 159) و 'زەردەمو' *Zardamu* ی فەرمانرەوای کارخار (بڕوانه):

Collon, D., *Catalogue of the Western Asiatic Seals in the British Museum, Cylinder Seals II: Akkadian- Post Akkadian, Ur III Periods*, London, 1982, p. 164, no. 451)

و پیش ئەمانیش پادشایان بنەمالە ی سنی یەمی ئور و پادشایان ئە کەد، هەموو خواوتندرابوون، زۆر ئاسایی و ئەقل گەرد کە زابازوناش خواوتندرا بیت و ئەو نیشانە یی پیش ناوە کە ی نیشانە ی خواوەندیی

ئەمىش وەك باوكى لە پرووى سىياسى و سەربازى يەوە چالاک بوو. وا ديارە زابازونا بەناوى باوكى يەوە فەرمانرەوايى كولوننوم ى کردوو، چونکە ئەوکاتەى نووسىنەکانى بىتواتە نووسراون، باوكى هېشتا لە زيان دا بوو.

هەندىک بەلگەى نووسراو پيشانى دەدەن کە ئىددىيە (ن)-سىن و تەنانت کورە کەشى هاوچەرخى ئىشى-ئىپرا *Išbi-Erra* (٢٠١٧-١٩٨٥ پ.ز.) ى پادشای ئىسن بوون. هەندىک لەو بېروايدان ئىبى-سىن ى پادشای ئور هېشتا لە دەستەلات دا بوو و ئىشى-ئىپرا ش لەسەر تەختى ئىسن نەبوو کە ئىددىيە (ن)-سىن بوو تە پادشای سيمورروم.^{٥٦} هەرچەندە ناتوانریت مېژووى ووردى سەردەمى فەرمانرەوايى زابازونا و باوكى ديارى بکەين، بەلام دەتوانين ئەوئەندە هەلبەتتەنجين کە کاتىک زابازونا لەسەر تەختى پادشايەتى دانىشتوو، ئىشى-ئىپراش هېشتا هەر پادشای ئىسن بوو و هېشتا 'بيلالاما *Bilalama*' نەبوو بوو پادشای شانشى ئىشنونا *Ešnunna*. هۆى ئەم باوهر دەقتىكى ناوهرۆک ئابورى يانەيه کە لە ئىسن دۆزراو تەو (BIN IX 42: 9-10) و مېژووى x+19 (=واتە شتىک و نۆزدەسال، چونکە ژمارە کەى پيشى شکاوه) هەمىن سالى فەرمانرەوايى ئىشى-ئىپرا ى لەسەرە و لىستى کۆمەلتيک شتى لەسەر تۆمار کراوه کە بۆ پادشايەكى سيمورروم دەچن: "...کەل و پەلى داگراو (=واتە بەستراو) (کە) بۆ پادشای سيمورروم (دەچن)."^{٥٧} زۆر دەشيت ئەم پادشايەى سيمورروم کە لىرەدا باس

بیت نەک برگەى *An-* لەمەش زياتر، ئەگەر باوكى پادشايەكى خواويندراو بوويت، ئەو ناگەتيت کە ئىتر کورە کەى نابت خواويندراو بوويت، بەتايەتى کە کورە کەى لەم کاتەدا هەمان دەستەلات و پلە و پایەى پادشايەكى هەبوو کە نوپەرى باوكى بوو لە كولوننوم و بەناوى ئەوئەو فەرمانرەوايى کردوو. تەنانت لە ناو پانتیۆنى خواوئەندانىشدا باوک و کورپى هەبوو، کەواتە بۆچى لەناو خيترايتىكى شاهانەدا نەبوويت و بۆچى زابازونا خواويندراو نەبوويت؟
⁵⁶ سەبارەت بەم رایە و پوختەى بەلگە نووسراو کان، بروانه:

Walker, p. 177; 224.

⁵⁷ "...ni-šu kads-a lugal Si-mu-ur-ru-um-šè." Cf.: Walker, *Op. Cit.*, p. 176.

کراوه ئیددیـ(ن)ـسین بوو بیت، ئەم دیاری کردنەش بە یارمەتی نامە یەکی سەردەمی بابیلی کۆن کراوه که له ئیشنوننا دۆزراو تەو و بەرای ئیکۆلەرە که ی بەتەواوی هاوچەرخى ئەم باس و خواسە یە.⁵⁸ نامە که سەرکەوتنی لەشکری *DUMU-hu-dam* یک بەسەر ئیددیـ(ن)ـسین ناویکدا له چیاکانی رۆژەهلات باس دەکات که هیچ ناو و نیشانیکى له گەلدا نەنووسیوه، بەلام زۆر لەو دەچیت هەر هەمان ئیددیـ(ن)ـسین ی پادشا بوو بیت. له لایەکی تریشەو، جینگە مۆریک (*As. T 223*) که ناوی زابازونای لەسەرە و له چینیکی ژێر ئەو چینهدا دۆزراو تەو که هی سەردەمی بیلامای پادشای ئیشنوننا یە، له پەرستگای ئیتوریا *Ituria* دا له 'تەل ئەسمەر' دۆزراو تەو،⁵⁹ بەلگە ی ئەو یە که زابازونا پیش بیلاما بوو. بەم جۆرە، هەردوو پادشای سیموروم له بەشیکى سەردەمی فرمانرەواییاندا هاوچەرخى ئیشیـ ئیتررا بوون، هیچ نەبیت له دواین دەسالی دا.

نووسینەکانی ئیددیـ(ن)ـسین:

نووسینەکانی ئیددیـ(ن)ـسین گرنگی یەکی ئینگجار زۆریان بۆ میژووی کوردستانی کۆن هەیه، بەتایبەتی سەرزەمینەکانی رۆژەهلاتی دیجلە، هۆی هەرە لەپیشی ئەم گرنگی بەش لەو هەو یە که یەکیک له نووسینە زۆر کەمەکانن که له خودی کوردستانەو هاتوون و له خاکە کە ی خۆیدا نووسراون. نووسینەکانی بیتواتە (**ID 1, 2, 3**) (وینە ی ژ. ۱۳)،⁶⁰ سێ رۆنووسی یە ک دەق پیک دەهیتن که بەشی هەرە زۆریان له ناوەرۆک

⁵⁸ Whiting, R. M., *Old Babylonian Letters from Tell Asmar*, Chicago, 1987, no. 2, p. 37-38.

⁵⁹ Sollberger, E., "Two New Seal-Impressions," *Anatolian Studies* 30 (1980), 63-64; Frankfort, H., S. Lloyd and Th. Jacobsen, *The Gimilsin Temple and the Palace of the Rulers at Tell Asmar*, Chicago, 1940, p. 146, no. 13.

⁶⁰ بۆ یە کەم جار لەلایەن عبدالمادی الفوادی یەوە بلاوکرانەو له:

دا وهك يه كن بهلام ههر يه كه يان پيشكesh به خواوه نديكي جياواز كراوه. بابه تي نووسينه كان، وهك پيشتريش نامژه ي بؤ كرا، بؤ پاراستني يادي سهركه وتني سيموررومه به سهر شاري كولوننوم ي ياخي دا. ههر يه ك له رونووسه كان به ناوي ئيديدي(ن)-سين دهست پين دهكات، پاشان ناونيشانه كه ي كه پادشاي سيموررومه و نهجا ناوي زابازوناي كورپي كه كرده وه سهربازي يه كه ي له دژي شاره كه نه نجام داوه.⁶¹ نووسينه كه به راشكاوي ده لئيت كه گوايه كولوننوم دهست پيشكهر بووه له دوزمنايه تي كردني سيمورروم دا و شهري هه لگير ساندووه.⁶² سهير نهويه كه قسه گيره وه ي نووسينه كه له دپري 26 ي ستووني يه ك دا I, 26 له راناوي كه سي سي يه مه وه بؤ كه سي يه كه م ده گورپيت، رپك وه ك له نووسينه كه ي ثانوبانيني 2 Annubanini II شدا هاتووه كه له سهرپولي زه هاوه و به هي ئيديدي(ن)-سين يان زابازوناي كورپي ده زانرپيت، نه ك ثانوبانيني،⁶³ ههروها له نووسينه كه ي ئورشه ليم⁶⁴ و ته نانه ت له

Al-Fouadi, A. H., "Inscriptions and Reliefs from Bitwāta," *Sumer* 34 (1978), pp. 122-9.

و له پاشتردا له لايه ن فرهينه وه:

Frayne, *RIME* Vol. 4, E4.19, 1, 1; 2; 3; 4; 1001, pp. 707-714.

⁶¹ ناوي شاري كولوننوم Kulunnum به پتي زانباري يه كان به رده ست، جاريكي تريس ناوي له ده قتيكي سه رده مي ئاشوري درهنگه وهخت (دوادوايي به كان ئاشوري نوي) دا هاتووه كه له تهل بيللا Tell Billa 'دا دوزراوده توه، بروانه:

Walker, p. 225.

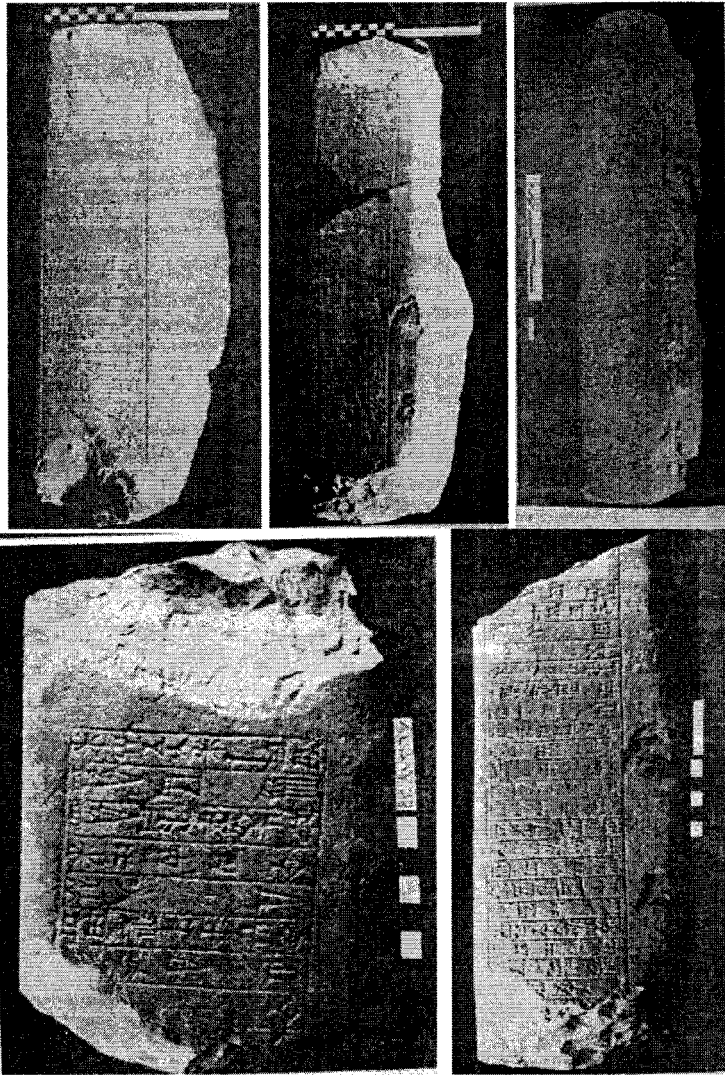
⁶² فاربه ر Farber خوئنده نهويه كي تري بؤ نه م رسته يه پيشنياز كرده وه، به راي نه وه ده شيت له جياتي به واتاي "رقي هه لگرت له به رامبه ر...." بروانه:

Farber, W., "Did Kulunnum «Carry a Campaign» Against Anzabazuna of Simurru?," *N.A.B.U.* (1998) 4 (décembre), no. 129 on page 121.

بهلام نه مه هه رچونيك بيت، شتيكي نه وتو له واتا گشي يه كه ناگورپيت.

⁶³ Edzard, "Zwei inschriften ...," *AfO* 24 (1973), pp. 75-6. Col. II 43.

سه باره ت به وه ي نه م نووسينه هي يه كيكي له پادشايان سيموررومه و راو بؤ چوونه كان تري ده باره ي نه م بابه ته، بروانه:

وتیه ژماره ۱۳: نووسینه کان بیتواته، A و B و C له گڼل دوو پارچه‌ی C.
 سدرچاوه: الفوادی، سومر ۳۴ (۱۹۷۸).

Shaffer and Wasserman, p. 1, note 2.

⁶⁴ Shaffer and Wasserman, p. 18. Col. v 4"-6".

نوسینه‌کی ی ئیرپیدو-پیزیر یشدا شافهر و فاسهرمان شتیکی وایان تیینی کردوو. ⁶⁵
 ووکهر نوسینه‌کی بیتواته به یه‌که‌مین نوسینیکی تا ئیستا زانراو له‌قه‌لهم دهدات که
 باوکیک بۆ یاده‌وه‌ری ده‌ستکه‌وته‌کانی کورپه‌که‌یی تهرخان کردییت، ئه‌ویش ئه‌گهر ئه‌و
 وه‌رگێرانه‌ی که دراوه‌ ئه‌و واتایه‌ بیت که نووسهره‌که‌ی ویستوو یه‌تی بیدات. ⁶⁶ به‌لام
 به‌رای ئیمه‌ ده‌شیت ساده‌تر وه‌ری بگهرین، واته‌ ئیددی-(ن)-سین خۆی هیشتا پادشا
 بووه‌ و نوینه‌ره‌که‌ی، که کورپه‌که‌یه‌تی، به‌ناوی پادشای باوکی یه‌وه‌ کرده‌وه‌یه‌کی
 سه‌ربازی ئه‌نجام داوه‌ و سه‌رکه‌وته‌که‌ی له‌لایه‌ن پادشای یاسایی و کارا خۆیه‌وه‌، که
 ئیددی-(ن)-سینه‌، پینشکه‌ش به‌خواوه‌ندان کراوه‌. به‌لام ههر ده‌بوایه‌ ناوی زابازوناش له
 نووسینه‌که‌دا بگه‌نریت به‌ پیتی ئه‌وه‌ی که فه‌رمانه‌وای ئه‌و شوینه‌ بووه‌ که ئازاوه‌ و
 یاخیکه‌ری یه‌که‌ی به‌خۆیه‌وه‌ دیوه‌، هیچ نه‌بیت بۆ مه‌به‌ستی پرۆپاگه‌نده‌یی.

نوسینه‌که‌ ناوی خواوه‌ندان ئه‌ده‌د *Adad* و ئیشتار *Ištar* و ئیشبا *Nišba* ی
 هیناوه‌ که فه‌ریان به‌ پادشا به‌خشیه‌وه‌ و له‌شه‌ری دژی کولونوم دا یارمه‌تی یان داوه‌، بۆیه
 وه‌ک سوپاس و پیزاین خوانی بۆ ئه‌ده‌د و ئیشتار رازاندوو ته‌وه‌ و ته‌ختیکی بۆ نیشبا
 هه‌لبه‌ستوو. ⁶⁷ له‌ کۆتایی نووسینه‌که‌دا لیستیگ نه‌فهرت و تووک دیت له‌ ههر که‌سیگ
 ده‌ستکاری نووسین و نه‌خشه‌کان بکات و بیان شیوتییت. له‌م لیسته‌دا ناوی خواوه‌ندان
 ئان *Anu* و ئینلیل *Enlil* و ئینخورساگ *Ninhursag* و ئینکی *Enki* و سین
Sîn و ئه‌ده‌د *Adad* و شه‌مه‌ش *Šamaš* و ئیشتار *Ištar* و ئین-ئان-سیاننا

⁶⁵ *Ibid.*

⁶⁶ Walker, p. 174.

وکهر ئه‌وه‌ش به‌ دوور نازانییت یه‌که‌م رسته‌ که ناوی باوکی زابازونای تیدایه‌ فۆکه‌تیف
 (=Vocative)، واته‌ بانگ کردن، بانگ هه‌لدان، وه‌ک بۆ نمونه‌ که ده‌لیت "خوابه‌!" بیت.

⁶⁷ رونووسی C، بره‌وانه‌:

Al-Fouadi, p. 124.

Nin-an-siana و 'نیشبا' *Nišba* هاتون (دپړه کانی ۲۶-۵۳).

باوهر وایه هم نووسینانهی لهسهر بهرد هه لکه ندراون، له دیواره کانی بینایه ک گیرابن که به تاییهتی بو هم مه بهسته دروست کرایت، لهوانه یه پرستگا بویت و لهوانه شه

وینهی ژماره ۱۴: هم بهردی نووسینه کانی بیتواته یان لا دوزراونه توه. سهرچاوهی
وینه: ماموستا عبد الرقیب یوسف.

بینایه کی یادگارانه بویت. هم باوهرهش لهووه هاتووه که پاشماوهی که رهستهی بینا، که لهم حالتهدا 'کاربوناتی کالسیوم CaCO_3 ' ه، لهسهر قهراغی رونوسی A له لایه ن الفوادی یوه تیبینی کراوه.⁶⁸ سهرباری هممهش، شتیکی وا له نووسینه که خویشیدا به شیوهی کی ناراسته وخو هاتووه که ده لیت: "نیشه کهی دهستم" (دپړی ۲۶-۲۷) و به داویدا ده لیت "نووسینه کهم" (دپړی ۲۸-۲۹). دورر نیه هم تخته نه بیت که بو نیشبای هه لبه ستووه و له رونوسی C دا باسی هاتووه. لیره دا ده شیت تامازه یه ک بو هه ندیک له شوینه واره کانی ناوچهی بیتواته که لهوانه یه په یوه ندی به کیان بهم نووسینانه و ناواخته کانیانوه هه بیت، به سوود بیت. لهو شوینهی پتی ده ورتیت 'بهردی سهنجیان' و

⁶⁸ *Op. Cit.*, p. 122

له نزیکی یهوه ئەم نووسینانه و نووسینه که ی ئەنتیکه خانە ی ئورشە لیم دۆزراو نه تهوه، بهردیکی گهوه ی شیوه تهخت یان سه کۆ ی قوربانی (=Altar) ههیه، وا پنده چیت له سهردهمانی زوودا دانا شراییت (ویته ی ژ. ۱۵). بهرده که تا ده دوانزده سالیکیش پیش ئیستا دوو نه وه نده ی ئیستای بهرز بوو و له لایه ن تالانکه رانی شوینه واره وه ته قیندرا یه وه،⁶⁹ دانیش توانی ناوچه که پتی ده لێن 'تهختی خورشیدی خاوه ر.' نووسینه کان خۆیان له دامپنی گردیکی گهوه دا دۆزرا بوو نه وه که کهمیک له باشوری شاری بیتواته وه یه و پتی ده لێن 'قه لای بیتواته' و بریتی یه له ویرانه ی قه لایه کی کۆن که له گاشه بهردی گهوره بنیات نراوه و ئیستا بهرده کانی له سه ر تهختی گرده که و به قهراغه کانی ده ور و پشتی دا به رش و بلاو بوو نه تهوه. کهواته ده شیت بینا که ی کاتی خۆی نووسینه کان و نه خشه که ی تیگیراوه، له سه ر تهختی ئەم گرده بوو ییت.

ویته ی ژماره ۱۵: ئەم بهرده ی "تهختی خورشیدی خاوه ر" ی یح ده ووتریت. سه رچاوه ی ویته: مامۆستا عبد الرقیب یوسف.

⁶⁹ هه ندیک له م زانیاری یانهم له بهرێز مامۆستا عبد الرقیب یوسف وه ر گرتوه، زۆر سوپاسی ده کم.

ئەم نووسىنانه بە ووردى لە گەل ئەو نووسىنەى بە نووسىن ئانوبانىي ۲ ناسراوه و لە سەرپولى زەهاو (ID 5) ه و نەخشىكىشى لە گەلدايه (وینەى ژ. ۱۶)، بەراورد کراوه. شتووه و رپنوس و زمانى ئەم نووسىنانه ئىگجار لە يەك دەچن، بە تايهتی هەردوو ستوونى ۲ و ۳، دپره کانی ۲۹ بەدواوهى نووسىنەکەى ئانوبانىي ۲ لە گەل بەشى دوايى نووسىنەکەى بيتواته، دپره کانی ۳۴-۶۱. گوتزانوه لە راناوى کەسى سى يەمهوه بۆ کەسى يە کەم لە هەردوو نووسىنە کەدا، لىستى ناوى خواوهندان؛ شتوواى بەدواى يە کدا هاتنيان و ناو نيشانه کانيان، بە تايهتی هى نيشبا و نين-ئان-سياننا لە ديارترين روخساره دياره لە يە کچوه کانيان.^{۷۰} نووسىنەکەى ئانوبانىي ۲ لە يە کچونى لە گەل نووسىنەکەى ئورشە لىميشدا هەيه؛ نەخشە کانی لى دەر بچیت، دەستەواژهى *balātum lū ikkibšu* و رستهى "نين-ئان-سياننا خواوهند(ى کەسى)مه، نيشبا سەروهمه" لە هەردوو نووسىنە کەدا جىگای سەرئجن.

ميژووى نەخشە کە و نووسىنە کە بە زياد لە سەده يە ک کۆتر لە نەخش و نووسىنەکەى ئانوبانىي ۱ى پادشای لوللوبوم زانراوه.^{۷۱} هەر بە پیتی ئەم پيشنيازه، ئانوبانىي ى پادشای لوللوبوم کە پاش پادشای سيمورروم هاتووه، نووسىنەکەى پادشای سيموررومى سڤيوه تهوه و لهوانه شه ناوى خۆيشى له سەر نووسىت تاوه کو کاره کانی به هى خۆى بکات.^{۷۲} بەلام ئەو بەلگه يەى نووسىنە نوئ يە کەى ئىددي-(ن)-سين، واته نووسىنەکەى هەله دنى (ID 6)، پيشکەشى ده کات، پالپشتى ئەم پيشنيازه ناکات. بە پتچەوانه وه، ئاماژهى نووسىنە کە بۆ ئانوبانىي و وولاتى لوللوبوم، هەر چه نده لە سەر بەرده کە لەم شوپنه دا داخوراوه، ده يسه لىتنت کە ئىددي-(ن)-سين ئە گەر لە ده ميکى دواتر لە ده مى ئانوبانىي دا نه ژاييت - چونکە ده شيت نووسىنەکەى هەله دنى لەم شوپنه دا

⁷⁰ Walker, p. 179; 182-3.

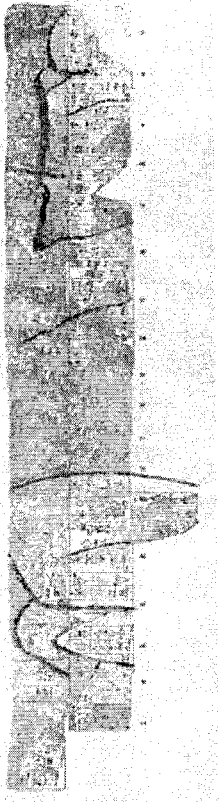
⁷¹ ئەمە پيشنيازى ژو کەرە، بروانه:

Walker, p. 186; 189-90.

⁷² *Ibid.*

روودای کونتر بگیر پتهوه-، نهوا بیگومان هاوچهرخی بووه.

نوسینه که ی تورشه لیم، که ئیستا له نه نیکه خانه ی ئیسرائیل دایه له شاری تورشه لیم-
قودس، سه رباری شکاوی و داخوریانی زوری، به لام هیشتا گرنگی گهره ی له ده ست

وینه ی ژماره ۱۶: نه خشه که ی پادشای سیموروم له سه ربول. سه رچاوه ی وینه که:

Hrouda, *Iranische Felsreliefs*, Pl. II.

شیه ی ژماره ۹: رونوسی نوسینه که ی سه ر نه م نه خشه هه لکه ندراره له هه مان سه رچاوه وه
وه رگیراوه.

نه داوه. نووسینه که نه خشتیکې پادشایشی له گه لدايه که پتی به دوژمنه به زیوه که یدا ناوه و پرووی له خواوند ئیشتاره (وینه ی ژ. ۱۷).^{۷۳} نووسینه ههشت ستوونی به که یادی سه رکوتنی سیمورومی به سه رکولوننوم دا پاراستوه. کولوننوم، ههروهک له نووسینه که خۆیهوه دهرده که ویت، له ژیر دهستی کاکموم دا بووه.^{۷۴} ئەو دپړانه ی له نووسینه که ماونه توه به ناونیشانه شاهانه کانی پادشا دهست یی ده که ن، پاشان سه رهوردی کاکموم و شاره کانی ژیر دهستی ده گپرتته وه که ئیددی (ن) - سین توانویه تی له تا که یه ک شهودا دا گریان بکات و ویرانیان بکات. له م نووسینه دا هاتوه که کاکموم کولوننومی داوه ته دهست سیموروم (iii 4' - iv 3)، شتیکی له م جۆره له نووسینه که ی هه له دنیشدا تیبینی ده کریت: "وولاتی ئوتو-وی Utuwe ی له دهستی کاکموم سه نده وه و نه بجا کاکمومی ویران کرد" (70-74). ئەمه واتای وایه که ئیددی (ن) - سین ناوچه و هه ریه ژیردهسته کانی کاکمومی یه ک له دوا ی یه ک له ژیر دهستی کاکموم دهرده هیتاوه ده یخسته سه ر شانشینه که ی خۆی. دیاره کاکموم زله تزه که ی تری کوردستانی کۆنی ئەم سه رده مه بووه، چونکه، ههروهک ده بینین، سیموروم ته ها له سه ر حسابی کاکموم ده توائی فراوان بییت، زۆر به ی ئەو سه رزه مینانه ی سیموروم ده یویست ده ستیان به سه ردا بگریت، له ژیر دهستی کاکموم دا بوون. ئیددی (ن) - سین خۆی باسی راپوردوی شکۆداری کاکموم ده کات و ده لیت: "وولاتی کاکموم، که له رۆژ (ان) سی زوو یه وه باجی [به] هیچ کهس [نه] داوه" (iv 9-16). به لام هه له تینجانیکی تریش ئەوه یه که نووسینه که ی هه له دن پیتش نووسینه کانی ئورشه لیم و بیتواته نووسراوه و له وان کۆنتره. هۆی ئەم باوه رمان ئاراسته ی به ره و پیتش چورونی

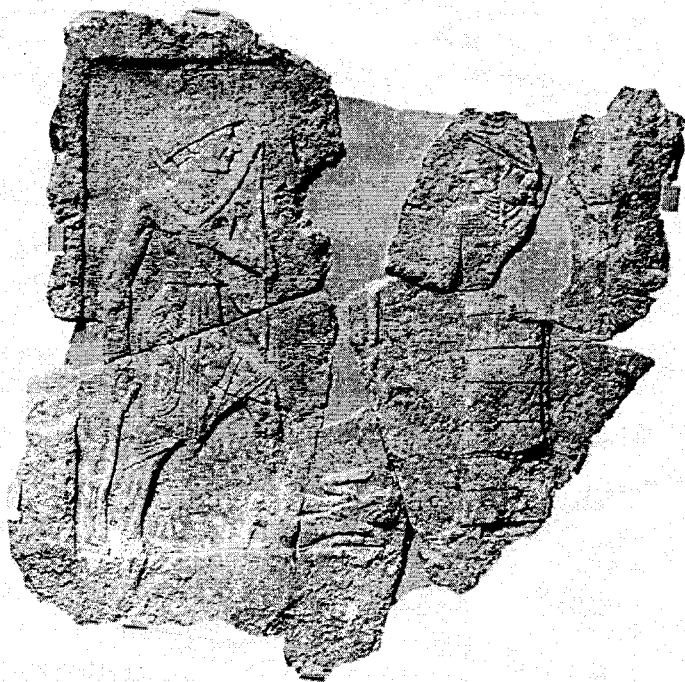
⁷³ نه خسته که له پرووی هونهری یه وه به درژی له لاین پروفیسور 'نورسولا زایدل' دوه له هه مان باه ته که ی شافهر و فاسه رمانه وه ئی کۆلدراره ته وه، بروانه:

ZA 93 (2003), pp. 39-52.

⁷⁴ نکایه تیبینی بکه که ناوی کاکموم له لاین شافهر و فاسه رمانه وه به هه له به 'Nimum'

خوتندراره ته وه.

ئیددی (ن-سینه) که هممو بهلگه کان وا پیشان ددهن له باشوره وه بهرهو باکور
 هه لکشاییت. له باره دا ده بویه له پیشدا 'توتوم' بگریت که به دهشتی رانیه و دهو روپشتی
 ده زانریت،⁷⁵ نهجا کولوننوم له بیتواته، نهو شوینهی نه نووسینانهی لئ دۆزراوه ته وه. به

ویتهی ژماره ۱۷: نهخش و نووسینه کهی ئورشه لیم له نهتیکه خانهی ئیسرائیل. سه چاوه:
 Shaffer and Wasserman, *ZA* 93 (2003), p. 6.

جۆریکی تر بلین، له پیشدا دهشتی رانیه ی گرتوه و یادی گرتنه که یی له نووسینه که ی
 هه له دنی دا تۆمار کردوه، له کاتیکی دواتردا کولوننومی له ناوچهی بیتواته گرتوه،⁷⁶

⁷⁵ سه بارهت بهوهی توتوم ناوچهی دهشتی رانیه و دهو بهری بووه، پروانه:
 Læssøe, J., *JAOS* 88 (1968), p. 122.

⁷⁶ له یادمان نه چیت فرهین کولوننوم به گوندی 'گولان' ی ئیستای نزیك بیتواته ده زانریت، پروانه:

که کهوتووه ته باکوری ئوتومهوه و بۆ یادی ئەمیان نووسینه کانی بیتواته‌ی حج هیشتووه. به‌لگه‌یه‌کی تر ناویشانی نیشبای گه‌وره خواوه‌ندی شانشینه که ئیددیـ(ن)ـسین تواماری کردووه. له نووسینه‌که‌ی هه‌له‌دنی دا پیتی ده‌لێت "پادشای ۸ کولیشوم *Kulīšum*" (1. 2; 105)، واته هه‌شت هه‌رێمان؛ که‌چی له نووسینه‌که‌ی ئورشه‌لیم دا ده‌بێته "پادشای ۹ کولیشوم *Kulīšum*" (i 14)، ئەویش پاش ئەوه‌ی کولونومیشتی خستووه‌ته سه‌ر خاکی شانشینه‌که‌ی.^{۷۷} دیاره‌ چه‌ندین هه‌رێم له‌ نو هه‌رێمه ژێر ده‌سته له‌وانه‌ن که له هه‌ردوو نووسینه‌که‌دا ناویان ریز کراره.

ده‌شێت پێش‌نیاز بکه‌ین که کولونوم، پاش ئەوه‌ی له‌پێشدا ئیددیـ(ن)ـسین ده‌یخاته ژێر ر‌کیفی خۆیه‌وه و زابازونای کورێ ده‌کاته فه‌رمانه‌وه‌ی و نوێنه‌ری پادشا تیایدا- بابەتی نووسینه‌که‌ی ئورشه‌لیم-، له‌ دژی نیری سیموروم ر‌اده‌په‌ریت و ر‌اپه‌رینه‌که‌ی له‌لایه‌ن زابازونا خۆیه‌وه تیک ده‌شکیندریت، به‌لام هه‌ر به‌ناوی باوکی‌یه‌وه. یادی ئەم کاره‌یان به نووسینه‌کانی بیتواته پارێزراوه. ئەمه‌ش ئەوه ده‌گه‌نێت که نووسینه‌کانی بیتواته که‌میک له نووسینه‌که‌ی ئورشه‌لیم دواترن، که ناوی زابازونای تیا دا نه‌هاتووه- هیچ نه‌بیت له‌و

Frayne, *SCCNH* 10, 177.

فهرین شیوه‌ی تری ئەم ناوه جوگرافی‌یه‌ی هیناوه‌ته‌وه که له ده‌قه‌کانی سه‌رده‌مانی نه‌که‌دی کۆن و بابیلی کۆندا له شوێنه‌واره‌کانی هم‌ه‌مین دا هاتوون، وه‌ک *K/Gul-la-ni* له‌ تەل سوله‌یمه و *Kul-la-an* له‌ تەل چه‌ددا. ب‌روانه:

Ibid.

⁷⁷ وادیاره ئیددیـ(ن)ـسین، هه‌روه‌ک نه‌رێته‌کانی مێسۆپۆتامیای کۆن، گه‌وره خواوه‌ندی شانشین به پادشای راسته‌قینه‌ی وولات له‌قه‌له‌م داوه. بۆیه نیشبا به پادشای هه‌ر هه‌شت هه‌رێمه که وه‌سف ده‌دات، به‌لام وادیاره پادشا له دواتر دا که‌میک له‌ ئایین دوور ده‌که‌وتیه‌وه و خۆی به پادشای نو هه‌رێم وه‌سف ده‌دات.

به‌شانه‌دا که ماون-^{۷۸} ئەوهی زیاتر پالپشتیی ئەم رایەشان دەکات، ئەو تیبیینی‌یه‌ی شافەر و قاسەرمانه سه‌بارەت به هەندیک سیمای ئیپیگرافی‌یانه‌ی^{۷۹} نووسینه‌که‌ی ئورشه‌لیم. هەندیک لەم سیمایانه دەری دەخەن که خەت لێدەری نووسینه‌کانی بێتواته هەمان خەت لێدەری نووسینه‌که‌ی ئورشه‌لیم نەبووه، بەلکو که‌سیکی تر بووه.^{۸۰}

نووسینه‌که‌ی هەله‌دنی دوو جیا‌که‌ره‌وه‌ی سه‌ره‌کیی هه‌یه که له نووسینه‌کانی تری ئەم پادشایه‌دا نین: یه‌که‌میان، باس له وولاتان و ناوچه‌و هه‌رێمی دوور له‌یه‌ک ده‌کات، وه‌ک ئەوه‌ی پادشا سه‌رگوزشته‌ی شه‌ر و له‌شکرکێشی‌یه‌ زۆره‌کانی بگێرێته‌وه، نه‌ک

⁷⁸مه‌حال نیه، هه‌رچه‌نده من خۆم به‌ دووری ده‌زام، که نووسینه‌که‌ی ئورشه‌لیم دوا‌ی نووسینه‌کانی بێتواته نووسرا‌ییت. واته، یه‌که‌میان بۆ تۆمارکردنی رووداوی تیکشکاندن یاخی‌گه‌ری شاره‌که‌ بوو‌ییت له‌لایه‌ن ئیددی- (ن)- سین ی باوکه‌وه بۆ یارمه‌تی کوره‌که‌ی و، ئەوانه‌ی دووم بۆ یاد‌ی تیکشکاندن یاخی‌گه‌ری‌یه‌کی دووم بوو‌ییت. شافەر و قاسەرمان باوه‌ریان وایه هه‌ردوو نووسینه‌که‌ یه‌ک به‌سه‌رهات ده‌گێرته‌وه، چونکه هه‌ردووکیان له‌یه‌ک شوێندا دۆزرا‌ونه‌وه، له‌هه‌مان کاتیشدا دان ددین به‌وه‌ی ده‌شیت نووسینه‌که‌ی ئورشه‌لیم که‌میک پاش نووسینه‌که‌ی بێتواته نووسرا‌ییت. به‌لام به‌پرای ئیمه ده‌کریت ئەمه‌ و ا‌رافه‌ بکه‌ین که ئیددی- (ن)- سین نووسینه‌ نوێ یه‌که‌ی له‌هه‌مان شوێنی نووسینه‌ کۆنه‌که‌دا داناوه، وه‌ک نشانه‌یه‌ک بۆ گێرانه‌وه‌ی هه‌موو شتی‌ک بۆ بارو دۆخی جارانی پیش یاخی‌گه‌ری‌یه‌که‌. تیبیینی ئەوه‌ش بکه‌ که گیلب Gelb و کیناست Kienast له‌گه‌ڵ پرای یاخی‌گه‌ری‌یه‌کی دوومه‌دا و کۆمه‌کی راسته‌وخۆی سه‌ربازی‌یانه‌ی ئیددی- (ن)- سین دا کۆکن، به‌لام هیچ به‌دوا‌ی یه‌که‌هاتنیکی کرۆئۆلۆجی‌یانه‌یان نه‌داوه. ب‌روانه:

Gelb, I. J. and B. Kienast, *FAOS*, 379; 381.

⁷⁹ Epigraphy, واته شێوه‌ی نووسین و پیتووسی خەتی کۆن، لەم باره‌دا نووسینی میخێ.

⁸⁰ Shaffer and Wasserman, p. 30.

لێره‌دا مه‌به‌ست له‌ خەت لێدەر ئەو که‌سه‌یه که هونه‌ری نووسین و خوێندنه‌وه‌ی زانیوه و له‌ خزمه‌تی ده‌رباری شاهانه‌دا بووه و ئەوه‌ی پیتی گوتراره نووسبو‌یه‌تی. به‌مانه‌ ده‌ووتریت Scribe، بۆیه ئەم ووشه‌یه‌ش به‌کارده‌هێتم تا‌کو جیا بکریته‌وه له‌ نووسه‌ر به‌واتای ئیستای، که به‌رامبه‌ر Author د و ئەمه‌ خۆی ناوه‌پۆک و شێوه و زمانی نووسینه‌که‌ دیاری ده‌کات با به‌ده‌ستی خۆی‌شی نه‌بنوسیت. ووشه‌ی خەت لێدەر له‌پۆژگاری ئیستاماندا به‌ نوشته نووسیش ده‌ووتریت.

لهشکرکیشی یه ک له ناوچه یه کی سنوورداردا. لهم لایه نه شدا له نووسینه شاهانه کانی سه رده می ئاشوری نوئ ده چیت که کورته یه کی هه موو کرده وه سه ربازی یه کانی پادشایان له پاش لیستی ناو نیشانه کانی و لیستی ریشه (= Genealogy) یه وه ده نووسی.⁸¹ زۆر له ناوه جوگرافی یه کانی ئەم نووسینه یه کهم جاره بهرچاو ده که ون و پیتشر نه زانراو بوون، زۆری تریشیان به داخه وه شکاوو ناته واون. ناوه جوگرافی یه ناسراوه کانی به به دوا یه کداهاتنی وه ک ناو ده قه که خۆی ئەمانه ن: 'شاریداخوم Šaridahum'، ئەجا 'خالمان Halman' له پوه پری باشوره وه، پاشان ده چیت بۆ 'شیکشابیوم Šikšabbum' و 'ئوتو-وئ Utuwe' و 'کاکموم Kakmum' له باکور. پاش ئەمان، بۆ یه کهم جار له هه موو نووسینه کانی باسی ناموری یه کان به سه رکردایه تی پینج له شینخه کانیان *rabiānum* ده کات، که سه ری بیون و له وولاته که ی خۆی گپراونه ته وه دواوه. له کۆتای شدا شکاندنی 'سیماشکی Simaški'. راستیی ئەوه ی که ئەم ناوه جوگرافی یانه به پتی به دوا یه کداهاتنی جوگرافی یانه ریز نه کراون، ده شیت نیشانه ی به دوا یه کداهاتنیکی کرۆنۆلۆجی یانه بیت. لهم باره یاندا، ئەو وولاتانه ی له سه ره تای نووسینه که دا ناویان هاتوه، ئەوانه ن که له سه ره تادا خراونه ته ژیر رکیفه وه و له چه قی سیموررومیشه وه نزیک تر بوون، ئەوانه ش که له کۆتایدا ناویان هاتوه، له چه قه وه دورتر بوون. بهم شیوه یه، له سه ره تاوه ناوی چهنه وولات هه ن، 'شاریداخوم Šaridahum' و 'خالمان Halman' یان لی ده ربجیت، هه یجیان له باره وه نازاین. ئەوه ی دوا یی یان له باشور بووه

⁸¹ سه باره ت به شیوه و پیکهاتی نووسینه شاهانه ئاشوری یه کان، برهانه:

Baumgartner, W., "Zur Form der assyrischen Königsinschriften," *OLZ* 27 (1924), p. 313ff;

بۆ زانیاری زیاتریش، برهانه:

Borger, R., *Einleitung in die assyrischen Königsinschriften*, I: Das Zweite Jahrtausend v. Chr., Leiden, 1961.

لهسەر ڕۆخی، یان نزیك ڕۆخی ڕوباری ئەلوهند، له ده‌ورووبه‌ری سه‌رپوولی زه‌هاو.⁸² له خاله‌دایه‌ كه‌ 'ئانوبانینی' ی پادشای لولوبوم باس كراوه، هه‌ر له‌م شوێنه‌شدا نووسینه‌كه‌ تووشی زۆر شكای و داشۆران هاتوو، به‌لام یی ده‌چیت باسی سه‌ندن پاره‌یه‌ك له‌ خاکی شانسیه‌كه‌ی ئانوبانینی تیدا كراویت، یان راست كردنه‌وه‌ی باریك كه‌ بیشت ئانوبانینی به‌سه‌ر سیموروم دای سه‌پاندبیت. پاش شكای یه‌ك ناوی 'شیکشابوم *Šikšabbum*' و شاری 'ئیتو *Itu*' - كه‌ له‌وانه‌یه‌ هه‌مان شار بوویت كه‌ له‌ نامه‌ی شمشاره‌ی ژماره‌ SH 861 دا هاتوو- و وولاتی 'ئوتو-وئی *Utuwe*' و 'كاکموم *Kakmum*' دین كه‌ هه‌موویان له‌ باكورن، ئەمانیش به‌ پیتی نووسینه‌كه‌ نیشانی سه‌ربازی شه‌ره‌كانی ئیددی- (ن)- سین بوون. پاش ئەم نیشانانه‌، ناوی ئاموری یه‌كان دیت، هه‌رچه‌نده‌ نووسینه‌كه‌ به‌ووردی دیاری نه‌كردوه‌ له‌ كوێ به‌ره‌و‌رووی ئاموری یه‌كان بووه‌ته‌وه‌، به‌لام رسته‌كه‌ كه‌ ده‌لێت: "له‌ وولاته‌كه‌ی/هه‌رێمه‌كه‌ی خۆی گێرانی یه‌ داوه‌" ئاماژه‌یه‌ بۆ خاکی سیموروم و به‌لگه‌یه‌ كه‌ ئاموری یه‌كان توانیویانه‌ یی بجه‌نه‌ ناو خاك و قه‌لمه‌وه‌ی سیمورومه‌وه‌. له‌ كۆتای شدا، پادشا ئاموری یه‌كان و سیماشکی یه‌كانی پێكه‌وه‌ شكاندوه‌ (دێری 92-94). ئەم دوانه‌ی دوایی هه‌یج به‌ندیکی جوگرافی یان پێكه‌وه‌ نیه‌؛ ئاموری یه‌كان به‌گشتی له‌ رۆژئاوا یان باكوری رۆژئاواوه‌ و سیماشکی له‌ رۆژهه‌لات، له‌ بائی ئیران.⁸³ ئەمه‌ واتای ئەوه‌یه‌ پادشا سه‌رکه‌وتنی به‌سه‌ر ئەم دوو دۆژمه‌دا به‌ دیارترین و گرنگترین كاره‌كانی له‌قه‌لمه‌ داوه‌، به‌ی ی ئەوه‌ی شه‌ریك بوون

⁸² ده‌كریت هاتنی ناوی خلمان له‌ نامه‌یه‌کی سه‌رده‌می بابیلی كۆندا، هه‌رچه‌نده‌ شكایویشی تیدایه‌، به‌هه‌ند وه‌ر بگه‌رن. نامه‌كه‌ له‌ ئیشنوننا دۆژراوده‌وه‌ و باس له‌ شكاندنی ئیددی- (ن)- سین ناویك له‌ چیاكانی رۆژهه‌لات ده‌كات. ئەم نامه‌یه‌ له‌لایه‌ن 'وايتینگ Whiting' دوه‌ بلاو كراوده‌ته‌وه‌ له‌:

Whiting, *Old Babylonian Letters from Tell Asmar*, No. 2

كه‌ بیشت ئاماژه‌ی بۆ كراوه‌.

⁸³ سه‌باره‌ت به‌ شوێنی سیماشکی، بره‌وه‌:

Stolper, M. W., "On the Dynasty of Šimaški and the Early Sikkalmahs," *ZA* 72 (1982), p. 45-6.

بۆ پاراستنی خاکی نیشتمانە کە ی بوون. ئاموری یەکان، هاو پەیمانانی جاران
 سیمورروم،⁸⁴ ئەو کاتە ی هەردوو لا بەرژە وەندی یەکی هاو بەشیان هەبوو لە جەنگان
 لەدژی ئور، پاش گۆرانی باری سیاسی یانە ی ناوچە کە بوونە دوژمن و هەولیان دا بێتە ناو
 خاکی سیموررومەو.

جیا کەرەوێ دوو هەمیش نەبوونی کلێشە ی تووک و نەفرەتە و بەهۆی ئەمەشەو نەبوونی
 لیستی ناوی خواوەندان، وە ک ئەوانە ی لە نووسینە کانی تریدا هەن. لەم نووسینە دا تەنھا
 ناوی دوو خواوەند هاتوون،⁸⁵ نیشبا، کە پرونە گەرە خواوەندی شانشین بوو و
 لەوانە یە پارێزەری پایتەختیش بوو بیت؛ ئەو ی تریش ئیشتار / شاوشکایە، ئەو خواوەندی
 لە نەخشە هەلکە ندراوە کانی ئانوبانیی ۱ و ۲ و ئورشە لیمدا نیگاری کیشراو. ئەگەر
 کلێشە ی تووک و نەفرەت لە نووسینە کە دا هەبوو بیت، ئەوا دەبیت لەو بەشە دا بوو بیت
 کە لە بەشی خواوەندی ستوونی دوو هەمدا بوو و ئیستا هیچی نەماو.

بەداخەو نووسینە کە ی سەرپول (= ئانوبانیی ۲ / ئیدیدی—(ن)—سین ۵) زۆر خراب
 شکاوه و داشۆراوه، نزیکە ی هەموو ئەو ی کە لێی ماو تەووە کلێشە ی تووک و
 نەفرەتە کە یەتی کە هیچ زانیاری یەکی میژوویی وا بە دەستەو نادات بئوانریت بۆ دیاری
 کردنی میژووە کە ی پشتی بێ بیستریت. بەلام هەر وە ک پێشتر لەم بەشی سی یە دا
 ئامازە ی بۆ کرا، بەووردی تیروانین لە شێو و خەت و کلێشە ی تووک و نەفرەتە کە ی،
 هەر وە ها ووشە کانی کە تیایدا بە کارهاتوون زیاتر بە لای. ئەو پێشنیازە دا دەشکینیتەووە کە
 نووسینە کە هی یە کێکی لە پادشایانی سیمورروم بیت، ئیدیدی—(ن)—سین یان زابازونای

⁸⁴ بگەر پێرەو بۆ نامە کە ی کە میشالۆفسکی (p. 229) بلاوی کردووە تەو. ئەم خالە لە نیرۆ ی یە کە می
 ئەم بەشە شدا باسی کراو.

⁸⁵ ناوی خواوەند سین *Sin* کە بەشی تیۆفوری ناوی پادشا پێک دەهێتیت، لە گەل ئەم دوو هە
 نەژمێرداوه.

کورپی. زۆر دەشیت ئەم نووسینە لەپیش نووسینە کە ی هەلەدنی دا نووسرا بیت، چونکە ئەم نووسینە دیارە بۆ یادهوهری سەرکەوتنیک لە ناوچە ی سەرپول لێره دا هەلکەندراوه و ئەوهش زۆر دەشیت گرتنی شاری خالمان، یان هەر شارێکی تری دەورو بهری خالمان بووبیت. تەها لەپاش ئەمەوه توانیویەتی لە نووسینە کە ی هەلەدنی دا باس لە خالمان و تۆپۆنیمەکانی تری دەورو بهری وه ک ژێر دەستە ی خۆ ی بکات. لەمەش زیاتر، گرتنی ئەم شارهو لەرپتی ئەویشەوه دەست گرتن بەسەر شارپنی خوراساندا بوو تینن یح بەخشی دەست بکاته جیهانگیری.

مۆره لووله کی یه کانی سیمورروم:

دوو مۆری لووله کی و جی مۆریک (= Seal impression) لە جیماوه ماددی یه کانی پادشایانی سیمورروم کە لە بەلگه کۆنه ناسی یه کانی شانشین. یه کیک لە مۆره کان (وینە ی ژ. ۱۸) بۆ یه کەمین جارە لەلایەن شافەر و فاسەرمانه وه لەهه مان بابەتی نووسینە کە ی ئورشه لیمدا بلاو ده کرته وه. مۆره کە یه کیکه لە پارچه کانی کۆمه له ی ئەتیکه کانی هەردوو هاوسەر 'Jonathan Rose' له نیویۆرک.^{۸۶} مۆره کە لە بەردیکی رەقی بریقە دار هەلکەندراوه، نووسینیکیشی لەسەر هەلکەندراوه کە دەلێت ئیددیـ(ن)ـ سین پادشایه کی بههتزه و زابازونا کورپتی:

"ئیددیـ(ن)ـ سین، پادشای بههتزه، (خواوه ند) زابازونا
کورپـ(تی). ئیلیـ ده نو نو کە رپـ(تی)."^{۸۷}

مۆریکی تر لە ئەتیکه خانە ی بهزیتانی هه یه (BM 102055)، کە کۆلون بلاوی

⁸⁶ ZA 93 (2003), p. 32-34.

⁸⁷ "I-di-dEn. ZU, LUGAL da-núm, dZa-ba-zu-na, DUMU. NI, i-li-dan-nu, TR₁₁-ZU." Shaffer and Wasserman, p. 33.

کردووه تهوه،⁸⁸ (وینه ی ژ. ۱۹۰) زور له م ژره ی به کم ده چیت. به لام نووسینه که ی سهری ناوی ئیدید—(ن)—سین نابات، له وانه به هی نهوه بیت میژووی هه لکه نندی دوا ی مردنی خو ی و هاته سهر ته ختی کوره که ی بوو بیت:

"زابازونا، پادشای به هیز. تیخیش—ته تال *Teheš-atal* ی خمت
 لیدر،⁸⁹ نوکه رت—ه).⁹⁰"

ناوهینان کور یان چینشینان (=Crown Prince) له نووسینه فه رمی به کانی شانشینه کانی دامینه کانی زاگروس دا و دابهش کردنی ناویشان و ده ستلات له گه ل پادشادا، پیده چیت، ههروه ک شافه ر و فاسه رمانیش تیپینی یان کردووه، نه ریتیکی نه ناوچانه بوو بیت.⁹¹ هۆی نه م باوه ره نووسینه کانی سهر نه م مؤرانه و نووسینه کانی بیتواته و ههروه ها جی مؤریکی شاهانه ی تره که هی 'Pišentēn' ناویکی پادشای ئیتابالحوم *Itabalhum* ه که له سه ر پارچه له وحیکی شمشاره (SH 890) دوزراوه ته وه.⁹²

جی مؤریکی په یوه نندی دار به سیموررومه وه له سه ر له وحیکی قور له ئیشنونا

⁸⁸ Collon, D., *First Impressions, Cylinder Seals in the Ancient Near East*, London, 1993, p. 37, no. 121.

⁸⁹ بهواتای scribe، نهودی هونه ری خمت و نووسین پیشه ی بووه، نه ک نووسه ر بهواتای ئیستای. بروانه په راویژی ژماره ۸۰ ی نه م به شه.

⁹⁰ "d^aZa-ba-zu-na LUGAL da-núm Te-ḫe-eš-a-tal DUB. SAR ÌR. ZU." Collon, *Catalogue of the Western Asiatic Seals in the British Museum, Cylinder Seals II: Akkadian-Post Akkadian, Ur III Periods*, London, 1982, no. 451, p. 164.

ههروه ها بروانه:

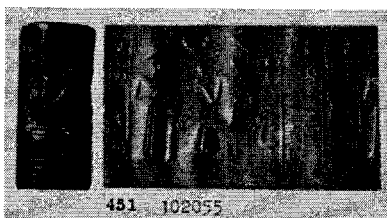
Sollberger, *Anatolian Studies* 30 (1980), p. 63-65.

⁹¹ Shaffer and Wasserman, p. 34.

⁹² سه باره ت به م جی مؤر، بروانه:

Eidem, J. and E. Möller, "A Royal Seal from the Ancient Zagros," *Mari Annales de Recherches Interdisciplinaires (MARI)*, 6, Paris, 1990, p. 636.

دۆزراوه تەو، یە کەم جار جا کۆبسن Jacobsen بلاوی کردەو^{۹۳} و دواتریش سولبیترژی Solberger دووبارە لێ ی کۆلیوە تەو^{۹۴}. جێ مۆرە کە، هەرچەندە شکاوی تیدایە، بەلام زانیاری گرنگی تیدایە، زابازونا بە "پادشای بەهێز" ناودەبات. لەمەش گرنگتر ئەو یە جێ مۆرە کە لە جیگای کۆنی خۆیدا *in situ*^{۹۵} لە پەرستگای ئیتوریا *Ituria* دا دۆزراوه تەو، لەژێر چینی کدا کە هی سەردەمی فەرمانرەوایی 'بیلاما *Bilalama*' ی پادشای ئیشنوننایە. واتە میژووی جێ مۆرە کە لە نیوان کۆتایی بنەمالە ی سێ یەمی ئور و سەردەمی فەرمانرەوایی بیلاما ی هاوچەرخی 'شو-ئیلیشو *Šu-ilišu*' (۱۹۸۴- ۱۹۷۵ پ. ز.) ی پادشای ئیسین *Isin* دایە.^{۹۶}

وێتە ی ژمارە ۱۹: مۆری زابازونا —
ئەنتیکەخانە ی بەریتان.

سەرچاوه:

Collon, *Catalogue of ...*, no. 451.

وێتە ی ژمارە ۱۸: مۆری ئیددی—(ن)
سین لە کۆمەلە ی ئەنتیکەکانی رۆژن.

سەرچاوه:

Shaffer and Wasserman.

⁹³Frankfort, H., S. Lloyd and Th. Jacobsen, *The Gimilsin Temple and the Palace of the Rulers at Tell Asmar*, Chicago, 1940, p. 146, no. 13. (*apud*).

⁹⁴Sollberger, *op. cit.*

⁹⁵زاراوی *in situ* ئەو دەگەیی ت ئەو شتە ی دۆزراوه تەو لەو جیگایە و لە چینه دا دۆزراوه تەو کە لەکانی خۆیدا دانراو ئیتر نەگۆراو و نەگۆتیراوه تەو بۆ شوپتیکێ تر یان چینیکی تر. ئەمەش بۆ دیاری کردن چۆنیەتی و میژووی شتە کە و مەبەست لێ ی لە پرووی کۆنەناسی یانەو زۆر گرنگ و بە سووودە.

⁹⁶Walker, p. 176.

تەماشای خشتە کە ی لاپەرە 177 ی هەمان سەرچاوهش بکە.

شایانی باسه که وینهی هردوو ئیددی—(ن)—سین و زابازونای کوری لهسەر مۆره نوئ یه که (=واته کۆمهالی ئەتیکه کانی رۆزن) هه‌لکه‌ندراوه و هیچیان نه‌ریش، نه‌سمیلیان نیه. هەر له‌سەر ئەم مۆره‌ش وا نیه، به‌لکو پادشا له‌ نه‌خشه‌که‌ی ئورشه‌لیمیش (بروانه وینه‌ی ژ. ۱۷) و نه‌خشه‌که‌ی سه‌رپولیش دا هەر وایه. ئە‌گەر هەر گومانیک له‌ده‌ست نیشان کردنی ناسنامه‌ی ئەو که‌سه‌دا هه‌بێت که وینه‌که‌ی نه‌خش کراوه، ئایا پادشا خۆیه‌تی یان زابازونایه،^{۹۷} ئەوا ئەم دوو مۆره زیاتر به‌لای ئەوه‌دا ده‌مانبات به‌ پادشای بزاین. به‌ تایه‌تی که هردوو پادشاش و کورپه‌کشی له‌سەر هه‌مان مۆری کۆمه‌له‌که‌ی رۆزن پیکه‌وه وینه‌یان نه‌خش کراوه و هردوو کیشیان بێ ریش و سمیلن.^{۹۸} وادیاره ئەمه‌ خوو نه‌ریتیکی تایه‌ت به‌ بنه‌ماله‌ی شاهانه‌ی سیموروم بووه و بنه‌ماله‌ی گودئ—یا *Gudea* و بنه‌ماله‌ی سی یه‌می ئورمان یاد ده‌هینتیه‌وه، هه‌روه‌ک شافهر و قاسه‌رمانیش تییینیان کردووه.^{۹۹}

شوینی سیموروم:

⁹⁷ Al-Fouadi, p. 128;

هه‌روه‌ها بروانه:

Shaffer and Wasserman, p. 34.

هه‌ندیک گومانیان بۆ ئەوه ده‌چیت که زابازونا بیت، چونکه‌ ته‌مه‌نی پچووک تر بووه له‌باوکی بۆسه ریش و سمیلی نه‌بووه.

⁹⁸ دیاری کردنی ناسنامه‌ی ئەم دوو که‌سه که پادشا و کورپه‌که‌ین پیتشیا‌زی شافهر و قاسه‌رمانه‌و ئەو پیتشیا‌زه‌ی ئیمش له‌سەر بناغه‌ی ئەم ووته‌یه. به‌لام به‌لای منه‌وه هیشتا بواری ئەوه هەر هه‌یه گومان بکه‌ین یه‌کێک له‌و دوو که‌سه که‌سیکی تر، که‌سیکی سی یه‌م، بوو بیت، هه‌رچه‌نده‌ ئەمه‌یان که‌متر ری ی تی ده‌چیت.

⁹⁹ Shaffer and Wasserman, p. 34.

په‌بوهندی نیوان بنه‌ماله‌ی گودئ—یا و گهلانی ناوچه‌ چیا‌یی‌یه‌کان میژوو‌یه‌کی کۆنتری له‌مش هه‌یه، به‌ تایه‌تی له‌ هه‌ندیک بواری زمانه‌وانیدا. ئەم بابته‌ شپا‌یزدر پیتشتر له‌سه‌ری نووسیه‌وه، بروانه:

Speiser, *Mesopotamian Origins*, p. 99.

هموو بابه ته کانی که باس کران دیسان پرسیاره گرنکه که ی جاران دههیننه وه پیش:
 سیمورروم وه ک شار و وه ک وولات له کوی بووه؟ کۆنترین را له م باره یه وه مایسنه ر
 Meissner له ۱۹۱۹ دا له نووسینتیکی دا خستی یه بهر چاو. ^{۱۰۰} بهرای نهو دهیتت
 سیمورروم له ناوچه ی کهرکوک، له نزیک وولاتی لوللوبوم بوویتت، چونکه ههردوو
 ناوی سیمورروم و لوللوبوم له دیاچه-میژوو یه کی شولگی دا پتکه وه هاتون. ^{۱۰۱} جگه
 له مهش هاتی ناوی سیمورروم بهرامهر زاب(ب)ان Zab(b)an له هه ندیگ
 له دهقه کانی سهردهمانی دواتردا، به تاییه تی فهرهنگه زمانهوانی یه کان (=lexical texts) و
 لیستی ناوه جوگرافی یه کان به شیوه ی (Si-mur-ra^{ki}=Zab-ban)، ^{۱۰۲} هاندهریکی
 تر بوو بۆ باوه به بوونی سیمورروم له نزیک پردی (تالتون کۆپری) ی ئیستا، ^{۱۰۳} چونکه
 به پی ی سه رچاوه کۆنه کان زاب(ب)ان کهمیک له باشوری زئ ی خواروو
 بووه. گۆتسه ^{۱۰۴} Goetze له مه دا له گه ل مایسنه ره، به لام نه فۆریر ^{۱۰۵} Forrer و نه

¹⁰⁰ Meissner, B., "Simurru," *Orientalistische Literaturzeitung (OLZ)*, (1919) No. 3/4, p. 69-70.

بۆ سه رچاودی زیاتر له سه ر ئه م بابه ته، تهماشای پیماله که ی فر دین بکه له م باره یه وه له بابه ته که یدا:

Frayne, "On the location of Simurru," pp. 243-269.

¹⁰¹ Meissner, p. 69.

تهنانه ت له م دوا ی یانه شدا سالفینی Salvini و فیلهیلیم Wilhelm یش ناوچه کانی سه ره وه ی زئ ی
 خواروو به شوینی سیمورروم ده زانن:

Salvini, M., *The Earliest Evidence....., Urkesh and the Hurrians*, p. 111;

Wilhelm, *The Hurrians*, p. 7.

له باسه که ی فیلهیلیمدا روونه که دۆزینه وه ی نووسینه کانی ئیددی(ن)سین له بیتوانه له پشت ئه م
 باوه په وه ی تی.

¹⁰² رونووسیکی تر له م دهقانه له شاری ئاشوریش دۆزراوده ته وه شیوه یه کی حیوازی ئه م ناودی تپادا
 هاتوو به شیوه ی Si-úr-ru^{ki}، پروانه:

Meissner, *op. cit.*, p. 69.

¹⁰³ Meissner, p. 70.

¹⁰⁴ Goetze, A., "Hulibar of Duddul," *JNES* 12 (1953), p. 120.

فایدنر Weidner له گهلی نین.¹⁰⁶ ئەمان هەردووکیان پیشانیان داوه که بەیەک زانیی سیمورروم و زاب-(ب)ان پێچهوانەیی بەلگە نووسراوە کۆنەکانە. لیکۆلینەوهی لەو حەکەیی 'Sippar' سِپپار' که هێ سەردەمی بابیلی کۆنە¹⁰⁷ ناوی هەردوو سیمورروم و زاب-(ب)ان پێکەوه بردوووه و ئەمەش بەلگەیی فایدنەرە که دوو شوێنی لەیەک جیا بوون، نەک هەمان شوێن، بە لە نووسینەکانیشدا پێکەوهیان گری دابن. بەرای ئەو دەبیت لە شوێنیکی خوارتر لە زێی خواروو بووین.¹⁰⁸ رای فرەین لەم بارەیهوه جۆریکی ترە، بەلای ئەوهوه سیمورروم ناوه کۆنەکەیی وولاتەکه بووه لە سەردەمانی ئەکەدیی کۆن و ئوری سێ یەم و سەرتای بابیلی کۆن دا، لە پاشان دا، رەنگە لەسەردەمی 'صیلی-سین Silī-Sîn' و 'ئیلونا Ilūnā' ی فەرمانرەوایی ئیشنونا دا، ناوه که بۆ زاب-(ب)ان گۆراوه. ئەم راپە پشت بە زانیارییەکانی دەقه ئابورییەکانی ئەرشیفەکانی 'مێ-تورران Mē-Turrān' (تەل ئەلسیب و تەل حەدداد) بەستوووه.¹⁰⁹ سەبارەت بە شوێنی سیمورروم لە باشورتەرەوه، فایدنەر بەلگەیی هەندیک نووسینی شاهانەیی ئاشوری نوێ هیناوتەوه. شەلمانیسەری سێ یەم (٨٥٨-٨٢٤ پ.

¹⁰⁵ Forrer, E., *Die Provinzeinteilung des assyrischen Reiches*, Leipzig, 1920, p. 40-41

¹⁰⁶ Weidner, E., "Simurru und Zaban," *AfO* 15 (1945-1951), p. 79.

¹⁰⁷ (88-5-12, 712)

لەو حەقەینە که مێژووی چوارەمین سالی فەرمانرەوایی ئەپیل-سین 'Apil-Sîn' (١٨١٣-١٨٣٠ پ. ز.) ی پادشای بابیلی لەسەرە.

¹⁰⁸ Weidner, *AfO* 15, p. 77-79.

بەدووریی نازانیت سیمورروم ناوی وولاتەکه بووین و زاب-(ب)ان ی ش گەوره شارەکەیی:

Op. cit., p. 79.

بەرای ئەستۆر هۆی بەرامبەر یەک دانانی سیمورروم و زاب-(ب)ان لە فەرھەنگە زمانەوانیەکاندا هەلەیه کی نووسینی خەت لیدەرە دیرینەکانە، برۆانە:

Astour, "Semites and Hurrians," p. 41, note 284.

¹⁰⁹ Frayne, "On the Location of....," p. 260;

هەروەها برۆانە:

Frayne, *SCCNH* 10, p. 159.

ز.) له نووسینیکی دا گوتوویهتی له پریگایدا له شاری ئاشورهوه بهرهو 'مئ-تورنات' به درژیای شانی چیای 'Ebih' پژیشتوه و له شاری زاب-(ب)ان وهستاوه، وانا له شوینیکی نزیك چیای همهرین له مهوادی نیوان شاری ئاشور (قلعة الشرفاط) و روبراری سیروان. زور یخ ده چیت لهو خاله دا بوو بیت که عهزیم همهرین ده بریت.¹¹⁰

بهرای ناشف زاب-(ب)ان له شوینیکی زورگه کانی نیوان کفری و قهره ته په دا بووه، ئه وهش به له بهر جاو گرتنی ناوه رۆکی نووسینیکی 'شهمشی-مه دهه' 'Šamši-Adad' (811-823 پ. ز.) ی پینجه می پادشای ئاشور.¹¹¹ ئه م گه یشتوه ته ئه نجامی ئه وهی که زاب-(ب)ان له سهر زئی ی خواروو نه بووه، ئه مهش سیمورروم له پردئی دوور ده خاته وه. ده قیکی ئه رشیفی ئاشوری ناوه راستیش¹¹² هه به پالپشتی ئه م هه له پینجانه ده کات. ده قه که له شاری دیرینی 'کار-توکولتی-نینورتا' 'Kār-Tukulti-Ninurta' (=تلول العقر) دۆزراوه ته وه و فرایدانک Fraydank لئ ی کۆلیوه ته وه، ده قه که ده لیت "وولاتی (چیای؟) زابیان/زامبان، له سهر رۆخی تورران (=روباری سیروان)."¹¹³ فرهین له

¹¹⁰ Weidner, p. 76;

ههروهها بۆ کورتهی ئه م رایانه پروانه:

Frayne, "On the Location....," p. 261.

¹¹¹ Nashef, Kh., Die Orts- und Gewässernamen der mittelbabylonischen und mittelasyrischen Zeit, RGTC Band 5, Wiesbaden, 1982, p. 280.

ههروهها بۆ بیبلۆگرافی سه بارته به زاب-(ب)ان ته ماشای لاپه ره کانی 279-280 ی هه مان سه رجاوه بکه.

¹¹² VAT 18000.

¹¹³ "KUR Za-am-ba-an a-aḫ Tu-ra-an" 1.36.

پروانه:

Frayne, "On the Location....," p. 262-3.

سه بارته به وولاتی 'زاب' Zāb' یش له نووسینه شاهانه ئاشوری به کاند، پروانه:

Schramm, W., "Das Land ZAB der assyrischen Königsinschriften," *Orientalia* 38 (1969), p. 126-7.

لینکولینهوه وورده کهیدا له باره‌ی گه‌ران به‌ دوای سیمورروم دا و به‌ پشت به‌ستن به‌م نووسینه، وای بۆ چوو له‌سه‌ر روبراری سیروان بوو بیت، نه‌ک له‌سه‌ر عه‌زیم، هه‌روه‌ک فایده‌نهر بۆی چوو. به‌لام ئەم بۆچوونه کاتیک راست ده‌بیت که ئەم زاب(ب)انه له‌گه‌ل سیمورروم دا به‌ک بوو بیت.¹¹⁴ راستیی ئەوه‌ی که کۆکردنه‌وه‌ی تالانی به‌کانی

¹¹⁴Frayne, *op. cit.*, 263.

فره‌ین چه‌ند به‌لگه‌یه‌کی تریشی بۆ پیتشیازه‌که‌ی هیتاوه‌ته‌وه:

(۱) به‌کیک له‌ ساله‌کانی فه‌رمانه‌وه‌ایی نه‌رام-سین ی ئەکه‌د به‌یادی سه‌رکه‌وتنی به‌سه‌ر هه‌زدووشاری 'نه‌رامی Arame' و سیمورروم دا، ناو‌ناوه. ئەمه‌ش به‌لگه‌یه‌که نه‌رام-سین رینگای به‌ره‌و باکووری گرتوه‌ که به‌ درێژایی روبراری سیروان به‌ره‌ووژوو چوو، له‌پیتشدا نه‌رامی ی گرتوه‌و ئەجما سیمورروم.

(۲) نه‌رامی، که له‌ لیسته‌ جوگرافی به‌که‌ی 'ته‌ل حه‌رمه‌ل' (=شادوپپوم *Saduppum* دێرین) دا ناوی هاتوه‌، له‌سه‌ر روبراری سیروان بووه له‌ باشوری ئەو خالوه‌ که تاپیدا روبراره‌که حه‌مرین ده‌بریت. ئەم دیاری کردنه‌ی شوپینی نه‌رامی له‌م شوپنه‌دا کاری فره‌ین خۆیه‌تی.

(۳) له‌ ده‌قیکی ئەرشیفی ئوری سن یه‌م دا که میژووه‌که‌ی هی سالی ۴۸ی شولگی به‌، له‌شکری نه‌رامی و له‌شکری ئیشوننا پتکه‌وه‌ ناویان هاتوه‌.

(۴) 'صیللوش-داگان *Silluš-Dagān*' ی فه‌رمانه‌وه‌ی سیمورروم له‌لایه‌ن ئوره‌وه، پین ی ده‌ووترا فه‌رمانده‌ی له‌شکری سیمورروم و له‌شکری 'ئیشیم-شولگی *Isim-Sulgi*'. ئەمه‌ی دوایشیان هه‌ر له‌ ناوچه‌ی سیروان بووه. بروانه:

Frayne, *op. cit.*, p. 263.

هه‌رچه‌نده‌ مه‌حال نیه‌ سیمورروم له‌م ئاراسته‌یه‌وه. ووبیت، به‌لام پیتوسته ئەم زانیاری‌بانه‌ی به‌به‌لگه‌ هیتراونه‌ته‌وه به‌ ووردی ته‌ماشای بکړین. ره‌خنه‌ی من له‌وه‌یه که شالاو بردنه‌سه‌ر دووشار له‌ هه‌مان سالدا مه‌رج نیه‌ به‌لگه‌ بیت بۆ ئەوه‌ی هه‌ردووکیان له‌سه‌ر به‌ک ته‌وه‌ر بوو بیتن یان له‌به‌ک ناوچه‌دا بوو بیتن. ده‌شیت له‌سه‌ر دوو ته‌وه‌ری جیا بوو بیتن یان ته‌نانه‌ت له‌ دوو ناوچه‌ی جیاشدا بوو بیتن. شه‌ر کردن له‌ دوو به‌ره‌ی جیادا له‌ به‌ک سالدا هه‌ج کاتیک مه‌حال نه‌بووه. دووه‌م، صیللوش-داگان توانیوه‌تی فه‌رمانده‌یی له‌شکری دووشار یان دوو ناوچه‌ی نزیک له‌به‌ک بکات و له‌ دوو ته‌وه‌ری جیاشه‌وه. دواین خالیش، نمونه‌ی تر هه‌ن له‌سه‌ر که‌سانیک که پۆستی گرنگیان له‌ شار و ناوچه‌ی دوور له‌یک دا هه‌بووه، ته‌نانه‌ت شوپینی دوور له‌به‌کیش،

وولاته به زیوه کانی ده روپشتی سیمورروم که له سالانی دواپی شولگی دا په لاماردان، له ته ستوی 'صیللوش-داگان' *Silluš-Dagān* ی فرمانره وای سیموررومی سر به نوری سی یه دا بووه، به به لگه یه کی ته وواو له قه له م دراوه له سر بوونی سیمورروم له سر یه کیک له پینج رینگاهه کی مادگایان به سیروانه وه ده به سته وه.¹¹⁵ تم بوچونه ته قنل گره له بهر نه وه ی تم رینگایانه وولاته کانی ده روپشتیان به یه که وه ده به سته وه، به لام پرسیاره گه وره که ی لیره دا سر ده رده هیتیت و ناکریت خۆمانی لئ لابده ی سهاره ت به شوینی مادگایه. هر به رای فره ی، مادگا ده بیت له ده رو به ری کفری¹¹⁶ یان تاوق بوو بیت. سهرباری تم مهش ده کریت بلتین فرمانره وای سیمورروم مه رج نیه له بهر شوینی شاره که ی تم نه رکه ی یج سپتر درایت، به لکو ده شیت له بهر نه وه بوو بیت سیمورروم تاکه شاری گه وره ی ناوچه که بوو بیت و فرمانره واکه شی ییاویکی سر به نور بوو.

به کورنی، به بوچونی فره ی زور له وه ده چیت سیمورروم له سر سیروان بوو بیت، له خالیکدا که یه کیک له و رینگا زورانیه ی له کفری یه وه دین، روبره که ده پریت. باشترین خالیش به لایه وه قه لای شروانه ی ئیستایه، نه و قه لایه ی چند سه ده یه ک له مه ویتش

له مانش 'نهره-ننا' *Arad-Nanna* و 'زارقوم' *Zāriqum* هر له سرده می بنه مالیه سی یه می نورد. به لای منه و زور شیاوه تم ناونیشانانه کوی نه و پۆستانه بن که نه و که سه به درژیایی سالانی کارکردن له ده ولت دا هه ییوه، واته شتیکی وه ک کورته کارنامه به ک *curriculum vitae*.

¹¹⁵ Frayne, *op. cit.*, p. 263-4.

¹¹⁶ دیاری کردن شوینی مادگا گروگرفتی زوری به دواوه یه، زور پینشیز له م باره یه وه کراون و به گشتی شوینه که ی له ناوچه کانی نیوان کفری و تاوق و تازه خورماتو دا داده نین. فردی ن له دوا یین بابه تسی دا (SCCNH 10, p. 158) گوندی ماتیکه له هه موویان به گوینخاوتر ده زانیت، تم گونده که میک له باشوری تاوقه وه یه. له نووسینیکی پینشتری دا (On the Location of Simurru, p. 264) کفری ی به شوینی مادگا ده زانی. بو بیللیوگرافی زیاتر له م باره یه وه، پروانه:

·SCCNH 10, p. 157-8.

لهسه‌رتەوقی گردێک بنیات نراوه و کهوتووته نزیك خالی بهیه‌ک گه‌یشتنی ئاوی پونگله و سیروان، "نزیك له کارخار *Karhar*".¹¹⁷ باوه‌پیشی وایه ناوی 'کوشکی زه‌نگ' که شاخه‌یکی نزیك له قه‌لای شیروانه‌وه‌یه، له ناوی زامبان یان زا-ب-ان (ب-ان) هوه وه‌رگیراییت و په‌ره‌ی سه‌ندییت، هه‌روه‌ها ناوی (قه‌لای) شیروانه و (پوباری) سیروان هه‌ردوکیان په‌نگدانه‌وه و پاشماوه‌ی ناوی سیموررومی دیرین بن: به‌م شیوه‌یه په‌ره‌یان سه‌ندییت:

**Siwurr+ān > Sirwān*.¹¹⁸

هه‌رچه‌نده پێشینه‌زاه‌کانی فره‌ین گرنگن و شایانی لێ ووردبوونه‌وه‌ی زیاترن، به‌لام له‌هه‌ندیك له‌و خالانه‌دا که پێشتر ئاماژه‌مان بۆ کردن، قبول کردیان ناره‌حه‌ته. ئەمه‌ش له‌ نرخ‌ی ئەو بۆ‌چوونه به‌به‌هایه‌ی که‌م ناکاته‌وه که سیمورروم له‌ ناوچه‌ی باشوری که‌رکوک دیاری ده‌کات، له‌سه‌ر رۆخی سیروان و نزیك ده‌ربه‌نده ستراتیجی‌یه‌کانی که‌رپگاوبانه‌کانی رۆژه‌لات و باکوری ده‌ربه‌ندیخانیان له‌ژێر ده‌ستدایه. ئیتیمۆلۆجی‌یه‌که‌ی ناوی سیمورروم که‌ ئەستۆر پێشینه‌زای کردووه له‌م باره‌یه‌وه گرنگی‌یه‌کی تایه‌تی هه‌یه، به‌رای ئەو ناوه‌که‌ ریشه‌یه‌کی ئە‌که‌دی هه‌یه، ئەویش "*s/šimuru(m)* ه که واتای 'زیره'¹¹⁹ ده‌به‌خشیت و ئەمیش به‌هه‌مان شیوه‌ی ناوه‌ جو‌گرافی‌یه‌که‌ له‌ سه‌رده‌می بابلیی

¹¹⁷ Frayne, *SCCNH* 10, p. 148.

کارخار به‌رای ئەم له‌ شوێنتیکی نزیك قه‌سری شیرین بووه له‌سه‌ر روباری ئەلوه‌ند و له‌سه‌ر شارێ ی خوراسان. له‌م باره‌دا یان ئەوه‌تا سیمورروم نزیك کارخار نه‌بووه، یان سیمورروم زیاتر به‌لای باشوری رۆژه‌لاته‌وه‌ بووه.

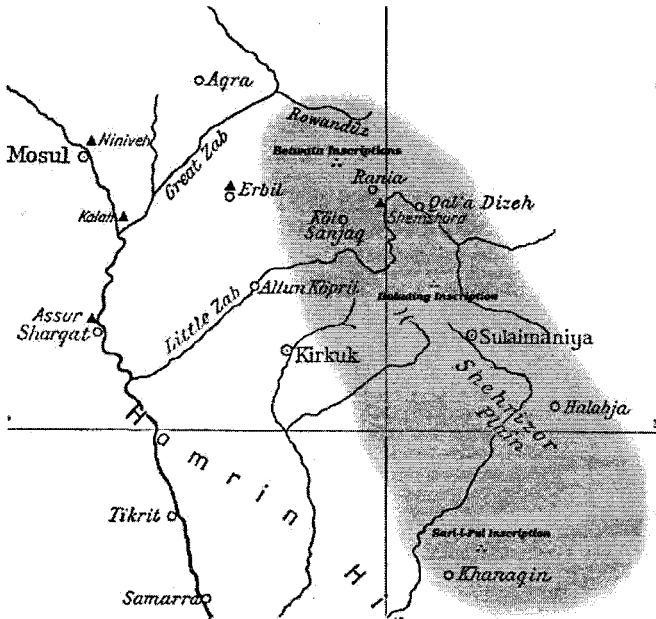
¹¹⁸ Frayne, p. 266-7.

ده‌بیت له‌بیریشمان نه‌چیت ناوی شیروان-سه‌ (ه) ناویکی کوردی‌یه به‌ واتای "شوان/مه‌شقه‌دی شیر" یان "شیر/شمشیره‌وان." به‌لام سیروان ته‌وه‌نده‌ی من بزاتم ئیتیمۆلۆجی‌یه‌کی دیاری له‌ زمان ناوچه‌که‌دا نیه.

¹¹⁹ ده‌بیت ئەوه‌ش بلێم که‌ فره‌ه‌نگه‌کانی زمانی ئە‌که‌دی بۆ ئەم وو‌شه‌یه "ره‌شکه" ش وه‌ک واتایه‌کی شیایوی دووه‌م ده‌دن، بۆ نمونه‌ پروانه:

به ستهوهی ناوی سیمورروم به ناوی گیاهه که وه دهقی نووسینه که ی گهریده ی سده کانی ناوه راست 'مِسر بن المهلل' (له سده ی ۱۰ ی زاینی دا ژیاوه)^{۱۲۲} مان بیر ده خاتوه که دهر باره ی شاره زور نووسیویه تی. نه وه ی المهلهل و تویه تی 'یاقوت الحموی' له کتیه به ناویانگه که یدا 'معجم البلدان' وهری گرتوه و بهم شیویه به یومانی پاراستوه و گواستوه ته وه.^{۱۲۳} المهلهل گوتویه تی "شاره زور به هردو کتوی شه عران و زلم به ناویانگه که به قه دیانه وه جزره گیاهه ک

نه خشه ی ژماره ۶: مه وای شانشین سیمورروم که وای بی ده چیت له سه ر ده ستی ئیددی (ن) - سین گه یشتیبتی.

Speiser, "Southern Kurdistan in the Annals of ..." *AASOR* 8 (1926-1927), p. 26 and note 49.

¹²² Le Strange, *The Lands of Eastern Caliphate*, p. 190.

¹²³ الحموی، یاقوت، معجم البلدان، الجزء ۳، بیروت، ۱۹۸۲، ل. ۳۷۵-۶، بروانه: شه زور. الحموی له ۱۲۲۸ ز. دا کوچی دوا بی کردوه.

دەرۆیت که بۆ بیاوهتی باشه. ^{۱۲۴} لیره دا دوو خالمان له بهر ده ستدایه که له گه له دوو خاله که ی تر دا یه ک ده گرنه وه: ناوی کیوه که که له ناوی '(خا) شیورو (Ha)šī'ūru' ده چیت و جوړه گیایه ک که تا ئیستا هیچ شتیکی زیاده له باره یه وه ناتوانین بلین. به داخه وه ناوی کیوی شه عران ئیستا به کار نایه ت، بۆیه ناتوانین چیکا که ی دیاری بکه ین ئه وه نده نه بیت که له شاری دیرینی شاره زوور نریک بووه و، به هیچ شیوه یه کیش ئه وه نده ی حه مرین و قه لای شیروانه دوور نه بووه. ^{۱۲۵} المهلهل شتیکی گرنگی تریشی تو مار کردوه؛ گو تو ویه تی شارو باری شاره زوور ناوی 'تامی/—ورا Tami/urā' یه. هر چه نده نیشانه کانی ده نگه له سه ر قاوه لی دووم دانه تا وه و نازانین 'تامیرا' بووه یان 'تامورا' (ئهو ته لها به 'التامرا' نووسیویه تی)، به لام بوونی سی ره گه زی سه ره کیی ت-م-ر *t-m-r* گرنکه و ئاسان و ئاسان ده ستنیشان ده کرین. ئه گه ر ئیمه ئه م هیدرو ئیمه ^{۱۲۶} یی به پتی ریساکانی فونولوژیی زمانی ئه که دی مامه له بکه ین، ئه وا ده شیت (*t*) ی سه رها له (*s*) یان (*š*) یکی ئه که دی یه وه هاتبیت، وه ک چۆن بۆ نمونه ' *šitru(m)* ی ئه که دی که واتای " (پارچه) نووسین" ده به خشیت بووه ته 'سطر **satru(m)*' به واتای "دیری (ی نووسین)"، یان '*šiq(u)m*' ی ئه که دی، به واتای قورسای و له ویشه وه یه که ی دراوی زیو 'شیق' و هر گیرا وه، له عه ره بی دا بووه ته 'ثقل *tiq(u)*' و نمونه ی زۆری تریش. ده نگه (ث *t*) یش له کوردی دا که زمانی ناوچه که یه ده بیته (س) یان (ت)، ئه و ده نگه ی که له ناوی

¹²⁴ هه مان سه رجاودی پیشوو، هه مان لاپه ره.

¹²⁵ یه ک کیو هه یه که ناوه که ی که میک له ناوی شه عران نریک بیت، ئه ویش 'شه میران' ده، له به ری رۆژه لاتی دریاچه ی ده ستردی ده ره ندیخان، که که وتووته باشوری ده شتی شاره زووره وه. به لام ئه مه هیشتا له دلنای یه وه زۆر دووره.

¹²⁶ Hydronym واته ناوی روباو که نال و ده ریا و له و جوړانه.

تامی- /ورا دا دهیبینهوه.^{۱۲۷} واته دوور نیه و ده کریت لهم ناوهدا ناوی
ش- /سیموررو/ا بیبینهوه:

Šimurra/u > S/Šamurra > Tamurra

ئهم بۆچوونه ده کریت پالپشتی راکه ی فرهینیش بکات لهوهدا که ناوی سیروان
رهنگدانهوهی ناوی سیموررومی دیرینه، به تایهتی ئەگەر ئەوه له بهرچاو بگرین
که روباری سیروان گهوره روباری ناوچه که یه و ناوی تامراش ئیستا به کار
نایهت، ئەویش ئەگەر ناوی 'تاجهرۆ' له ناوی تامراوه نه هاتبیت.

گهراڤ به دوای توپۆنیمی سهردهمانی دوواتردا و تهنانهت نویشدا که له گه ل ناوی
کۆنی سیموررومدا یه ک بیتهوه ده مانباته سهر ناوی شاریکی خاوهڤ
رابطوردوو یه کی شکۆدار. ئەویش شاری 'ص/سهیمه ره' *Saimarra* یه، که له
ههریمی 'میهره جان کوزه ک' یان 'میهره جان قوذهق' دا بوو که ئیستا له
لورستانی پچووکه. سهیمه ره ناوی ئەو روباره شه که بهم ههریمه دا تیده په ری.^{۱۲۸}
ههرچهنده ئەم پیشنیا زه یان ئالۆزتره، له بهر ئەوهی ئەم شاره دوورتر بووه، له ناو
لورستاندا و له باشوری رۆژه لاتی حهلوان و سه ریوله وه بووه، به لام شایانی لی

---

¹²⁷ کوردی که زمانیکه له لقی هیندو-ئیرانی زمانه هیندو-ئهروپی یه کان و له هزاره ی یه که می پ. ز.
هوه له گه ل هاتی میدی یه کاندایه له ناوچه که دایه، ریزمان و فونۆلۆجی یه که ی له می زمانه هیندو-ئهروپی
یه کان دهو روبه ری ده چیت له لایه تی گۆرینی ئەو دهنگانه ی نامازه یان بۆ کرا.

ههر له م باره به شه وه ناییت راستی زمان سهرده می ئیمپراتوری میتانی پشت گوی بخه یڤ. فه زمانه وایانی
میتانی یڤ ده چیت خۆیان بنه چه یه کی هیندو-ئهروپی یان هه بوویت یان له ژیر کاریگه ری یه کی هیندو-
ئهروپی به هیزدا بوویتن، به به لگه ی بووی هه ندیک وشه و زاراره و ناوی خواوه ندانی هیندو-ئهروپی له
هه ندیک له سه رچاوه نووسراوه کان سهرده می میتانی دا. واته زمان میدی یه که م زمان هیندو-ئهروپی
نه بووه که هاتوه ته کوردستانه وه.

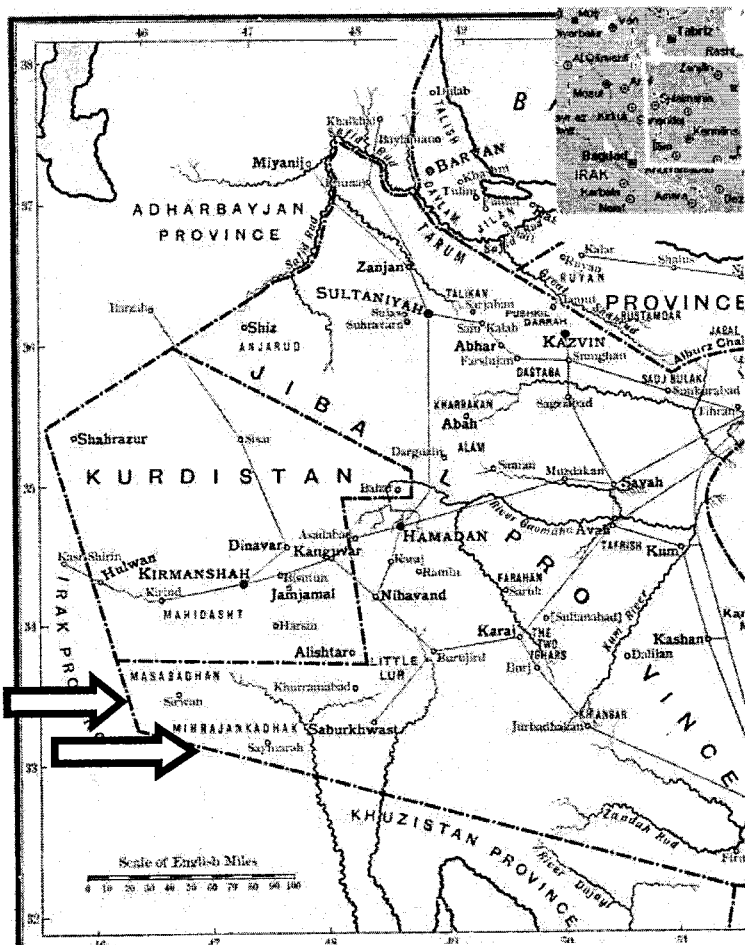
¹²⁸ الحموی، هه مان سه رچاوه ی پیشوو، ل. ۴۳۹. هروانه: صیمه. هه روها هروانه:

ووردبوونهوهیه. له‌مه‌ش سه‌رنج ږاکیشتر، شاریکی تر هه‌بووه له نیوان هه‌لوان و سه‌یمه‌ده‌دا ناوی سیروان بووه، هه‌مان ناوی ږوباری سیروان که باس‌مان کرد (ږوانه نه‌خسه‌ی ژ. ۷). هه‌ردوو شاری سه‌یمه‌ږه و سیروان له سه‌ده‌کانی ناوه‌ږاست دا له ترۆپکی گه‌شه و ئاوه‌دان یاندا بوون و ناوه‌کانیان، که ناتوانین ئیتمۆلۆجی یه‌کی ږوونیان بۆ دیاری بکه‌ین، ده‌شیت له ږووی فۆنۆلۆجی یه‌وه به‌جۆریک به‌ ناوی سیمورومه‌وه به‌سترینه‌وه. له‌گه‌ل ئه‌مانه‌دا، ناوچه‌ی ئه‌م دوو شاره له مه‌ودای چالاکی یه سه‌ربازی یه‌کانی سیمورومه‌وه زۆر دوور نه‌بووه و بوونی په‌یوه‌ندی یه‌ک له نیوانیاندا مه‌حال نه‌بووه. نه‌خش و نووسینیکی پادشایه‌کی سیموروم (ناسراو به‌ نووسینه‌که‌ی ئانوبانیی ۲) لیبانه‌وه نزیکه، هه‌ر له‌م ناوچه‌یه‌شدا بووه که ئیددی—(ن)—سین به‌سه‌ر خالمان دا سه‌رکه‌وتوه و خستویه‌تی یه ژیر ږکینی یه‌وه. ناوی سه‌یمه‌ږه ده‌شیت ږه‌نگدانه‌وه‌ی ناوی دیری سیموروم بوویت، به‌لام له ږووی جوگرافی یه‌وه ناږه‌حه‌ته سیمورومی ده‌قه‌کانی سه‌رده‌می ئوری سنج یه‌م و سه‌ره‌تای بابلی کۆن له شوپینکی وا دووره‌ده‌ستا بوویت له چاو شوپنه‌کانی تردا که له‌و ده‌قانه‌دا ناویان هاتوه. به‌لام ئه‌م مه‌سه‌له‌یه‌ش شیکاری خۆی هه‌یه؛ ده‌کریت سیموروم که له ناوچه‌ی سه‌یمه‌ره بووه، له‌کاتی په‌لکیشان و به‌ه‌وسه‌ندن ده‌سته‌لاتیدا بۆ ناوچه‌ی خوارووی شاره‌زور، که له‌وانه‌یه له‌سه‌ر ده‌ستی ئیددی—(ن)—سین بوویت، ناوه‌که‌ی له‌م ناوچه‌یه‌ش له‌شاریکی نوئ نرا بیت که له‌سه‌ر ده‌ستی پادشایان سیموروم دروست کرابیت و ئاوه‌دان کرابیته‌وه. ۱۲۹

¹²⁹ نمونه له‌سه‌ر حاله‌ق له‌م جۆره له جیهانی کۆنیش و نویشدا زۆرن، زۆر جار که‌شاری نوئ بنیات نراون ناوی ئه‌م شاره‌یه‌یان له‌ج نراوه که بنیانه‌ران لیبه‌وه هاتوون. وه‌ک شاری نیویۆرک و هارلم له‌ وولاته یه‌که‌گرتوه‌کان له سه‌رده‌می ئیستادا که دووباره بوونه‌دی شاری بۆرک و هارلم له‌ ئه‌وروپا. له جیهانی

ی 'Iluna' ی فرمانروایانی ئیشنوننا و دوایش 'ئهیل-سین Apil-Sin' ی
 فرمانروای بابل دا ته‌واو ده‌گونجیت.

نه‌خشی ژماره‌ی ۷: روژئاوای ئیرانی ئیستا له چاخه‌کان ناوه‌راست دا، هه‌رتی
 کوستان (اقليم الجبال) و تیایدا هه‌رده شاری سه‌مه‌ره و سیروان پیشان ده‌دات.
 نه‌خشی که لهم سه‌رچاوه‌یه‌وه و درگیراوه:

G. Le Strange, (Opposite p. 185)

به‌شی چوارەم

کوردستانی ناوهراست له شه‌مشی-ئەدەد هوه تا میتانی

ئەم قۆناغە لە شەمشى-ئەدەدى يەكەم (۱۸۱۳-۱۷۸۱ پ. ز.) ى پادشاى ئاشورەو دەست يىخ دەكات، يان ووردتر بلىين: دەتوانریت بنوسریت. لەسایەى ئەم پادشاىەو پرىكى زۆر گەورە زانیاری بەسوود و بايەخداری سەردەمى فەرمانرەوایى یەكەى نووسران. ئەمەش بەهۆى سیاسەتە فراوان خوازى یەكەى كە لە چەندین بەرەو بەرەوى دەکرد، چونكە بەهۆى ئەمەو بەس و خواسى شەمشى-ئەدەد بوو بەبەق نامە ئال و گۆرگراوەكانى سەردەمەكەى، هەم هى خۆى و هەم هى دوژمن و ناحەزەكانى. ئەرشیفەكانى شمشاره و ماری نمونەى چاكى ئەمەن. سالانىكى زۆر بەسەر دۆزینەوى ئەم دوو ئەرشیفەدا تىبەرین تاوەكو بەلگەى نووسراوى نوپى تری ئەم سەردەمە لە 'تل الرماح' ۱ و 'لەیلان' ۲ دۆزرانەو. بۆ میژووى كوردستانى ئەم سەردەمە ئەرشیفەكانى شمشاره لەهەموو ئەرشیفەكانى تر گرنگترن. بەنچەرەكە دەتوانین لییانەو بەروانینە میژووى ناوچەكە، زانیاری میژووى و زمانەوانى و نەژادى و جوگرافىیانەى زۆر بەهادران لەخۆ گرتووە. ئەرشیفەكانى ماری ش زۆر گرنگن، چونكە فەرمانرەوای شارهكە لەسەردەمى شەمشى-ئەدەد دا كۆرەكەى خۆى بوو و زۆرچار، لەوانەشە بەردەوام، بە نامە لە رووداوەكانى بەرەى كوردستان ئاگادار دەكرا.

¹ Dalley, S., J. D. Hawkins and C. Walker, *The Old Babylonian Tablets from Tell al-Rimah*, London, 1976.

² Kuhrt, *The Ancient Near East*, Vol. I, p. 85;

هەرۆهەا برۆانە:

Weiss, H., "Tell Leilan on the Habur Plains of Syria," *Biblical Archaeologist* 48 (1985), p. 6ff.

ئەرشىفەكانى مارى زانىيارى گىرنگ و ھەندىك جارىش وورد سەبارەت بە پەرسەندەنى سىياسىيەكانى كوردستانى دىرىنى پاش كۆتايى ھاتنى داگىر كارىي ئاشورى لەناوچەي شمشارە بەدەستەو دەدەن. ئەم دەمەش زۆر گىرنگە چونكە ئەو دەمەيە كە تىايدا گەلانى كوردستانى دىرىن، بە تايىقى 'ئوروككو' *Turukkû* بۇ بنىات نانى داھاتووى سىياسى خۆيان جەلەويان گىرتە دەست. لەھەمان كاتىشدا ئەرشىفەكانى شمشارە لەگەل وىران كىردى شارەكەدا ئىتر بىدەنگ بوون، بۆيە مارى نىزىكەي تاكە پەنجەرەيە كە لىيەوہ بتوانىن تەماشاي مېژووى ناوچەكەمان لەم سەردەمەدا بىكەين.

گەمەكاران:

نەخشەي سىياسىيەكانى كوردستان لەم سەردەمەدا لە گۆشەنىگاي بەلگە نووسراوہكانى شمشارەوہ بەم جۆرە بوو: مىرنشەين و شانشىنى پىچووك پىچووك ھەموو ناوچەكەيان گىرتبووہوہ، ھەريەكىيان شارىكى كىردبووہ پايئەختى فەرمانرەواكەي كە لەم سەردەمەدا زۆر بەيان خورى بوون. ھۆزى 'ئوروككو' *Turukkû* كە يەكىك لە ھۆزە خورىيە گەورەكان بوو، بىگرە لەوانەشە يەكىتىيەكى ھۆزايەنىي خورى بووبىت، سەرەكى ترين گەمەكارى سەردەم بوو، لەئەرشىفەكانى شمشارە و مارى دا لە لايەنەكانى تر زىاتر ناويان بەرچاو دەكەويت. بەلام ھىشتا بوار بۇ نا-خورىيەكانىش مابوو، وەك گوتىيەكان و لوللويىيەكان كە لەرووى سىياسىيەوہ چالاک بوون و لەگەمەي سىياسى و دەستەلات دا رۆلتيكى بەرچاويان ھەبوو. ھەندىك جار ناوى شوبارىيەكانىش لە نامە ئال و گۆر كراوہ كاندا ھاتووہ، بەلام وەك دەردەكەويت وەك زاراوہيەكى گىشتى بۇ ھەموو گەلانى كوردستان بەگىشتى بەكار ھاتىت، نەك نەژادىكى دىيارىكرائو. لەمەش گىرنگىر

هەر سه بارهت به شوباری به کان، نامه کان هه موو جاریک "پادشایان شوبارتوم"³ (به کۆ) به کاردههین، ئه مه ئاماژه به کی تره بۆ باری به که سیاسی به پچوو که کان پیشتر به نجه مان بۆ راکیشا. بیگومان له رۆژئاوای ئه مان هه موو یانه وه دهوله ته به هیزه که ی که تازه شه مشی-ئهدده دایمه زانده بوو، هه بوو. چه قی هیزی ئه م دهوله ته له دهورو بهری شاره کان ئاشور *Aššur* و ئیکه للاتوم *Ekallātum* و شوبات-ئینلیل *Šubat-Enlil* دا کۆ بووه وه. ئیشوننا *Ešnunna* ش له باشوری رۆژهه لات و عیلام *Elam* له رۆژهه لات و باشوری رۆژهه لات وه به رژه وهندی حۆیان له ناوچه که دا هه بوو، به پنی تهرزوی هیزی ناوچه که هه ندیک جار هاوکاری هه ندیک لایه نیان ده کرد و هه ندیک جاری تریش شهریان له گه ل ده کردن. بۆ نمونه، ئیشوننا له گه ل ماری دا هاو په یمانی توروککی به کان بوو، سه رده میکیش بوو عیلام هاو په یمانی گوتی به کان بوو له شه پاندا له دژی توروککی به کان له شوشه ررا *Šušarrā*. ئایدیم و لاسۆ شانشین و به که سیاسی به کان کوردستانی ئه م سه رده مه یان بۆ چوار جۆر دابهش کردوه:

- (ا) ئه وانهی سه ر روباری دجله، بریتی بوون له: ئورروگوم *Nurrugum* -
 ئیکه للاتوم *Ekallātum* - ئاشور *Aššur*.
 (ب) ئه وانهی ده شی رۆژهه لاتی دجله، بریتی بوون له: ئوربیل *Urbēl*، 'قابر'
Qabrā - ئه راپه خه / *Arraphe/a* - ئیشوننا *Ešnunna*.

³ بۆ نمونه بره وانه: "... و هه واله کان پادشایان شوبارتو..."

"13) *ù t[er]e]m LUGA. MEŠ 14) [ša šu-ba]-ar-tim...*" Charpin, D., "Les Représentants de Mari à Ilân-šurâ," *Archives Épistolaires de Mari I/2- ARM 26*, Paris, 1988, No. 309 [M. 8722];

"حه موو رابی ئاوی به ته ته ره کان- [سی ئیشم- داگان] ووت: «پادشایان شوبارتوم سه ردارتیا ن ئاگادار

کرد...»

"61) *m[ha-am-mu-ra-bi ki-a-am iq-bi um-ma šu-<-ma> LUGAL. MEŠ ša m[a]-a-at šu-bar-t[i]m 62) ú-ba-nam e-li be-lí-ku-nu ta-ar-šu-ma ...*" *op. cit.*, No. 384 [A. 1175].

⁴ Eidem and Læssøe, *The Shemshra Archives I: The Letters*, p. 21.

ج) ئەوانەى دامپتەكانى زاگرووس، بىرىق بوون لە: كومتە *Kumme* - 'ئىخابورراتوم
Haburatum - 'يائىلانوم *Ja'ilānum* - 'ئەخازوم *Aḫazum* -
'كاکموم *Kakmum* - 'شىمورروم *Šimurrum* - 'ئامار(وم)
' *Namar(um)* - 'نىك / قوم *Nik/qum*.

لؤلؤبوم *Lullubum* - گوتیوم *Gutium*.^۵

نورپوگوم له ناوچه کانی ده‌ورو به‌ری نینه‌وا بوو،^۶ ئیکه‌للاتوم یش له‌سەر دیجله بوو، نزیکه‌ی ۲۰ کم له باکوری شاری ئاشور (قلعة الشرقاط) بوو، له‌وانه‌یه 'تلول الهیکل' ی ئیستا بوو بیت.^۷

قابرا شاریک و ده‌وله‌تیکی گرنگ بوو، له‌سەر رینگای نیوان ئه‌رپاخه و ئوربیل (هه‌ولیر) بوو له‌به‌ری باکوری زئی ی خواروو.^۸ ناری قابرا له 'ده‌قه‌کانی نوزی دا به‌ شیه‌ی 'کاپرا *Kapra*'^۹ هاتوو و له‌م ده‌قانه‌وه وا ده‌رده‌که‌ویت له دوو به‌شی سه‌ره‌کی پیک هاتبیت؛ قابرای گه‌وره و قابرای پچووک. وولاتی قابرا له له‌شکر کیشی به‌کی هاوبه‌شی شه‌مشی-ئه‌ده‌د و 'دادوشا *Daduša*' ی ئیشنوننا دا گیرا.

ئه‌وان عیلامیشیان له‌گه‌ل ئه‌م گروهی دوابی‌یاندا ژماردوو، به‌لام به‌لای ئیمه‌وه عیلام زیاتر وه‌ک هیزیکی ده‌ست تیخه‌ر کاریگه‌ری له ناوچه‌که‌دا هه‌بووه وه‌ک له‌وه‌ی خزی راسته‌وخۆ گه‌مه‌کار بوو بیت.

سه‌رباری ئه‌مه‌ش، هیزی تریش له ناوچه‌که‌دا هه‌بوون که کاریگه‌ری‌یان هه‌بووه و لێرده‌دا ناویان نه‌هاتوو، دیاره ناتوانین ناوی هه‌موویان بزانی، به‌لام له‌رپی جی مؤرێکه‌وه ناوی به‌کیک له‌مانه‌ دزانی، ئه‌ویش شانشینی 'ئیتاباخوم' ه که له به‌شی سح یهدا ناماژمان بۆ کرد.

^۵ Yuhong, Wu, "The Localisation of Nurrugum and Ninet=Ninuwa," *NABU* 1994/ 2, section: 38.

^۶ Eidem and Læssøe, p. 21-22.

^۸ سه‌باره‌ت به‌ شوینی قابرا، ته‌ماشای ئه‌م سه‌رچاوانه به‌ک:

Eidem, J., "News from the Eastern Front," *IRAQ* 47 (1985), p. 84; Frayne, *SCCNH* 10, p. 166; Lewy, H., "A Contribution to the Historical Geography of the Nuzi Texts," *JAOS* 88 (1968), p. 151.

^۹ Finke, J., *RGTC*, Band 10, p. 129-130.

وینہی ژماره ۱۹: میلی سهرکه و ته که ی دادوشای پادشای ئیشنوننا به بونهی گرتین قابراره، که له
ئهنتیکه خانهی به غدا دا پارێزراوه. سهرچاوهی وینه:

B. Ismail, "Eine Siegesstele des Königs Daduša von Ešnunna," *Im Bannkreis des Alten Orients*, Innsbruck, 1986.

له نامه کانی SH 809 و SH 894 ی شمشاره وه وا دهرده کهویت که کومج و خابوراتوم له دامینه کانی زاگرو س دا بووینن، له شوپینکی باکوری رۆژئاوای شمشاره وه. نامه ی که میان ویستگه و مهنزله کانی سهر ریگای شمشاره بۆ خابوراتوم ده ژمیزیت، چونکه له خابوراتوم شه مشی-ئهدده چاوه روان گه یشتنی 'کوشی یا *Kušiya*' ناویکی له شوشه پراوه ده کرد.¹⁰ نامه ی دووه میشیان ههر بۆ ئه وه نیردراوه کور-واری *Kuwāri* 'فرمانه وای شوشه پرا هه مان کوشی یا ی ناوبراو بۆ کومج بنیزیت تاوه کو چاوی به شه مشی-ئهدده بکهویت.¹¹ ئه مه له وانه یه نیشانه بیت بۆ بوونی کومجی و خابوراتوم له شوپینکی نزیک یان له دهورو بهری ئیکه للاتوم که له م کاته دا پایته ختی شه مشی-ئهدده بوو.

هه مان نامه ی SH 809 که باس له هه واداری یه بگۆره کانی 'یاشوب-ئهدده *Jašub-Adad*' ی فرمانه وای 'ئه خازوم *Aḫazum*' ده کات، ده کریت هه ندیک زانیاری سه باره ت به شوپینی وولاته که یه وه لئ هه لیکریتین. به لای ئایدیم و لاسۆ وه ئه هیزانه ی یاشوب-ئهدده هاوپه یمانیتی له گه ل به ستون ده بیت دراوسی ی راسته و خۆی وولاته که ی بووبن. بۆیه ئه خازوم له ناوچه ی نیوان ده شی رانیه و هه ولیردا بووه¹² له نیو توروککی یه کان له باکور (ی رۆژهه لاتی) یه وه، شیمورری یه کان له باشوری

¹⁰ Eidem and Læssøe, No. 1, p. 70-71.

کومجی که چه قی به رستنی خواوهندی خوری ناسراو 'تیششوب *Teššup*' بوو، رۆلیگ Röllig یش به گشتی له باکوری رۆژهه لاتی وولاتی ناشره وه دایده نیت:

Röllig, W., "Kumme," *RIA* 7 (1980-1983), p. 336.

فیلهلم هه ولیکی داوه ئیتمۆلۆجی ئه م ناوه جوگرافی یه بدۆزیته وه و له و ری یه شه وه واتای و په یه ونده یه زمانه وان یه کان:

Wilhelm, G., "Kumme und Kumar: Zur hurritischen Ortsnamenbildung," *Beiträge zur altorientalischen Archäologie: Festschrift für B. Hroudá zum 65 Geburtstag*, Herausgegeben von P. Calmayer, K. Hecker, L. Jakob-Rost and C. B. F. Walker, Wiesbaden, 1994, p. 315 ff.

¹¹ Eidem and Læssøe, No. 21, p. 72-73.

¹² *Op. cit.*, p. 22.

رۆژهه‌لاق) یهوه، شه‌مشى-ئهدده له رۆژئاوايهوه و کاکموم له باشور(ى رۆژهه‌لاق) یهوه. جگه له‌مه‌ش جارێک یاشوب-ئهدده له ئه‌رپايخه و 'A'innum' کۆبوونه‌وى له‌گه‌ڵ شه‌مشى-ئهدده دا هه‌بووه، ئه‌و دوو شاره‌ى که ده‌بیت نزیکنترین شارى ژێرده‌ستى ئاشورى‌یه‌کان بووبیتن له ئه‌خازومه‌وه. به‌لام له‌لایه‌كى تریشه‌وه ئه‌مه له‌سه‌دا سه‌د نیه، چونکه نمونه‌ش هه‌ن له‌سه‌ر هاوپه‌یمانى نیوان هیزی وا که له‌سه‌ر زه‌وى دوور له‌یه‌ک و له‌یه‌ک دا‌براو بوون، وه‌ک ئه‌وه‌که‌ى نیوان خه‌مازى و ئیپلا. جگه له شارى 'شیکشایوم' *Sikšabbum* ى پایته‌خت، ئه‌خازوم دووشارى تریشى هه‌بووه، ئه‌وانیش ئیککالنوم *Ikkalnum* و 'تاروم' *Tarum* بوون.¹³

یائیلانوم یه‌که‌یه‌کى سیاسى تری ئه‌م سه‌رده‌مه‌ بوو که له‌ده‌شتی هه‌ولێردا، له نزیک قابرًا بوو. له‌وه‌ ده‌چیت ناوه‌که‌ى له ناویکی که‌سى ئامورى‌یه‌وه هاتیبیت، بۆیه زۆر جار نیشانه‌ى ناساندنى (=Determinative) ناوى که‌سى ده‌خرايه پێش ناوه‌که‌یه‌وه. فه‌رمانه‌واکه‌ى له سه‌رده‌مى ئه‌رشیفه‌کانى شمه‌شاره‌دا ناویکی ئامورى هه‌بوو، که ده‌شیت به دوو جۆر بخۆیندریته‌وه: 'به‌نى-ئهدده' *Beni-Addu* که شپوه ئامورى‌یه‌که‌یه‌تى، یان 'مار-ئهدده' *Mār-Adad*¹⁴ که شپوه ئه‌که‌دى-ئاشورى‌یه‌که‌یه‌تى. شاره سه‌ره‌کى به ناسراوه‌کانى 'توتاروم' *Tutarum* و 'خیمارا' *Himara* و 'دور-یائیلانوم' *Dūr-Ia'ilānum* بوون.

کاکموم و شیموروم پێشتر له به‌شى پێش‌ه‌ویدا باسى شوینه‌کانیان کرا. ناوى یه‌کێک له پادشایانى کاکموم له‌م سه‌رده‌مه‌دا ده‌زانین، ناوى خوربى 'موشکاوى' *Muškawē* ى

¹³ *Ibid.*

نامه‌ى ARM 169+, 5-35 ى که له ماری دۆزراوه‌توه به‌روونی ده‌لێت: "شارى ئیککالنوم که له وولاقی ئه‌خازومه،" بۆ ئه‌م نامه‌یه‌ه‌روانه:

Eidem and Læssøe, p. 51.

¹⁴ *Op. cit.*, p. 23.

هه بووه. نامه‌یه‌کی شمشاره بۆ پادشایه‌کی شیموروم نیردراوه و ناوه‌که‌ی به‌داخه‌وه نامه‌وه، پاشماوه‌ی ناویکی له‌سه‌ر له‌وحه‌که‌ ماوه‌ که‌ ئو-... Tu...¹⁵ ه، به‌لام ناتوانین ته‌وار دلنیا بین ئه‌مه‌ ناوی پادشا خۆیه‌تی یان یه‌کیک له‌ ئه‌ندامانی ده‌رباری بووه، چونکه‌ نازانین نامه‌که‌ پادشا ناردوویه‌تی یان نا.

له‌ باشوره‌وه‌ وولاتانی نامار(وم) و نیک-قوم هه‌بوون. یه‌که‌میان زۆر بی ده‌چیت له‌سه‌ر شاپری‌ی خوراسان بووبیت، له‌وانه‌یه‌ له‌ده‌وره‌به‌ری خانه‌قینی ئیستا.¹⁶ دووه‌میشیان له‌وانه‌یه‌ له‌ ناوچه‌ی سیروان بووبیت، له‌ نزیک ئوی-گلیاش *Tup/glias* له‌ باکوری ناماره‌وه‌ له‌ سیروانی ژوورو.¹⁷

توروککی‌یه‌کان چه‌ند هۆزیک‌ی خوری ره‌گه‌ز بوون، له‌ ناوچه‌ کویستانی‌یه‌کانی باکور و باکوری ره‌ژه‌ه‌لاتی ده‌شتی رانیه‌دا نیشته‌جی بوون و یه‌کیک له‌ گه‌مه‌کاره‌ سه‌ره‌کی‌یه‌کانی ئه‌م سه‌رده‌مه‌ بوون. ئه‌م توروککی‌یانه‌ که‌ له‌دید‌ی میسۆپۆتامیای‌یه‌ کانه‌وه‌ خه‌لکانی که‌نار و دووره‌ده‌ست بوون،¹⁸ به‌باشی له‌ زنجیره‌یه‌ک شانشین دا خۆیان ریک

¹⁵ *Op. cit.*, p. 24.

¹⁶ تیبینی بکه‌ فره‌ین نیکوم له‌ده‌وره‌به‌ری خانه‌قین داده‌تیت، نه‌ک نامار(وم)، به‌روانه‌:

Frayne, *SCCNH* 10, p. 151.

¹⁷ Röllig, W., "Niqqu(m)," *RLA* 9 (1998-2001), p. 569.

هه‌روه‌ها به‌روانه‌:

RGTC Band 1, p. 133,

به‌بیج‌ی ئه‌م سه‌رچاوه‌یه‌ی دوا‌ی‌یان که‌ پشت به‌ ووته‌ی فایدنه‌ر ده‌به‌ستیت، ئه‌م وولاته‌ به‌شیک له‌ توپلیباش بووه.

¹⁸ Klengel, H., "Das Gebirgsvolk der Turukkū in den Keilshchrifttexten altbabylonischer Zeit," *Klio* 40 (1962), p. 5.

کلینگل به‌ *Randvölker* ناویان ده‌بات.

هه‌روه‌ها به‌روانه‌:

Lafont, B., "La Correspondence d'Iddiyatum- Introduction," *Archives Épistolaires de Mari* I/2, *ARM* 26, p. 469.

خستبو و پادشایان خوری ناو فرمانرواییان ده کردن. ثم پادشایان، هر یه کیکیان له پایتهختی خوی داده نیشست و له گهل یه کتری هاوپهیمان بوون،¹⁹ بهه موویان یه ک "پادشای مهزن" یان هه بوو که پادشای گهوره ترین و بهیترترین ثم شانشینانه بوو، ثم "پادشای مهزن" ه ²⁰تلهپوشه رری 'Talpušarri' بوو و پایتهخته که ی شاری کونشوم 'Kunšum' بوو. ثم راستی یه له نامه کانهوه دهرده که ویت که تیایدا به "باوک" ی نامه بونوسراوه کان ناوزده کراوه.²¹ تهنانت کو-واری و دهسته و دایره که شی توروککی بوون، چونکه له جیاتی "تیوه" ی نامه ی SH 809، له نامه ی SH 894 دا LÚ ti-ru-ki-i "توروککی" نوسراوه،²² نامه یه کی تریش باسی زهوی یه کانی کو-واری له دهره وهی شوشه پرا ده کات، له شویتیک که ناوی 'Zukula' بووه و 'Tenturi' ناویک به ریوهی بردوون، که له وانیه کوره گهوره ی خوی بوویت.²³ ثم بهلگه یه که کو-واری له بنه رتدا خهلکی دهره وه بووه، نه ک خهلکی

¹⁹ بونونه تماشای نهو هاوپهیمانی یه بکه که چند پادشایه کی توروککو (؟) سویتیدیان بون خوارد و هه واله که ی له SH 812 دا تومار کراوه.

²⁰ له سه رده می کو-واری دا پادشای مهزن دباره تلهپوشه رری بووه، ثم مش به نامه ی شمشاره ی ژمارده SH 811, 1. 30-32 دا دهر که وتوه که ده لیت: "... و نه گهر هه مو وولاته کان که به فرمانی تلهپوشه رری هه لده سوورین... به لام 'یشیتیدین' ی 'نیاباخموم' یش پادشایه کی مهزن بووه، یان هیچ نه بیت یه کیک لهم پادشا مهزانه بووه.

²¹ Eidem and Læssøe, p. 26.

²² *Op. cit.*, p. 25.

²³ *Op. cit.*, p. 36; and SH 822.

تیبینی بکه تبتوری ناوی ثم شویتیه یه 'Zigulā' نووسیوه، ثم ناوهش ناوی 'زیگولای' Zigulae مان یاد دهیته وه که ناویکی که سی نامه کی سه رده می بنه مالیه سی یه می نوره و به فرمانروای سوبارتو ناوی هاتوه، پروانه:

Gelb, *HS*, p. 19 and 38.

به لام میشانلوفسکی لهم سالانه ی دوابی دا ثم ناوه ی به شیوه یه کی تر خورنده وه و به لای نه وه ده بیت: 'Zinum' بیت:

Michalowski, *The Royal Correspondence of Ur*, p. 255.

شوشه‌پرېا.^{۲۴} له ههموو ئەمانه‌وه هەلده‌هینجریت که تورووککی‌یه‌کان کۆچەری یان نیمچه کۆچەری کویستان نشین نەبوون وەک هەندیک له توپزەران بۆی چوون،^{۲۵} بەلکو زیاتر له دراوسنج گوتی و لوللویی‌یه نیشته‌جێکانیان دەچوون. نامە‌یه‌کی تری شمشاره SH 810 به‌روونی ئاماژه بۆ زەویی تەلپوشه‌پرېی له ئوتوم و گۆرپینه‌وه‌ی بەشیکی به‌توتیا له شوشه‌پرېا دەکات. زەویی‌یه‌کانی تەلپوشه‌پرېی له ئوتوم و هی‌کو-واری له زوگولا سیستەمی فیدالسی نوزی و 'ئەلالاخ' (*Alalah*) (ئەلالاخ شاریکی خوری بوو له باکوری رۆژئاوای سوریا‌ی ئیستا) بەبیر دەهیننەوه.^{۲۶} وولاتی تورووککی‌یه‌کان به‌ههموو باریکدا هەر لەوه دەجیت له شاخه‌کانی باکور و باکوری رۆژه‌ه‌لاتی شوشه‌پرېا بوو، بەلگە‌ی ئەمەش به‌کارهێنایی زۆری "هەلگه‌ران" له شوشه‌پرېاوه و "داگه‌ران" بۆ شوشه‌پرېا‌یه که له نامە‌کانی شمشاره‌دا هاتوون:

"*adi atta teliām*" (SH 812, l. 46);
 "*u atta itti šuhārīka eliām*" (SH 812, l. 51-52);^{۲۷}
 "*šābum* ša ur[ad]akkum" (SH 829, l. 39).

لەبەر رۆژنایی ئەم زانیاری‌یانە‌دا هەندیک هەن ناوچه‌ی حەوزی ورمی به‌شویتیکی گونجاو بۆ وولاتی تورووککی‌یه‌کان دەزانن،^{۲۸} بەلام بەرای ئیمه‌ ده‌شیت له ناوچه‌ی رانیه‌

²⁴ SH 826.

²⁵ بۆ نمونه‌ برۆانه:

Groneberg, *RGTC* 3, p. 241; Læssøe, J., *People of Ancient Assyria (PAA)*, London, 1963, p. 70.

²⁶ Eidem and Læssøe, p. 37.

²⁷ هه‌رودها برۆانه نامە‌کان:

SH 858, 10; SH 810, 39; SH 801, 13; SH 811, 12; 33; SH 827, 36; 40; SH 804, 6, 11, 14.

ناییت ئەوه‌شمان له‌یاد به‌جیت که فرمان *elūm* جگه‌ له واتای یه‌که‌می، به‌ واتای "سه‌روو چوون بۆ لای ده‌سته‌لاتیکی به‌رزتر" یش به‌کار دیت. بەلام ئەم واتایه‌ی لێرده‌دا زیاتر له‌وه دەجیت به‌ره‌و ژوور بوونه‌وه بیت بۆ چیاکان.

²⁸ Eidem and Læssøe, p. 28.

نزیك تر بوبوئیت، له ناوچه شاخاوی یه کانی دهوړوپیشتی قه‌لادزی و رانیه خوئی، به تاییه تی که ناوچه‌ی جهوزی ورمیش وه ک رانیه ده‌شتایی یه.

لولوئی یه کانی هم سهرده‌مه، هه‌روه ک له نامه کانی شمشاره‌وه دهرده‌که‌وئیت، له شانشینه کانی تری ناو دۆله‌کان جیا بوون.²⁹ همان به ناو دۆله‌کانی ناو کوئستانه‌کاندا پرش و بلاو بوبونه‌وه و له ناوچه‌چیاپی یه سه‌خته‌کاندا یه‌که‌ی سیاسی‌یانه‌ی پچووک پچووکیان هه‌بوو. له نامه کانی شمشاره‌وه تیج ده‌گه‌ین که پاراستنی ناشتی و به‌رده‌وامی دان به په‌یوه‌ندی باش له‌گه‌ل سهرداران و پادشایان لوللوئی یه‌کاندا، بۆ دابین کردنی گه‌یشتنی به‌رده‌وامی دانه‌وئله بۆ شانشینه‌ توروککی یه‌کانی دهوړوبه‌ری شوشه‌رپا ئینگجار گرنگ بووه.³⁰ به‌لام هم نامانه‌وه‌ری ناخه‌ن‌تایا لوللوئی یه‌کان خوئیان به‌ره‌م هینی دانه‌وئله بوون یان رینگاو بانه‌کانی گه‌یشتنی یان به‌ده‌ست بووه. نامه‌یه‌ک هه‌یه ناوهرپۆ که‌که‌ی ته‌واو روون نیه، پنده‌چیت باسی سهرکه‌وتنیکی لوللوئی یه‌کان بکات به‌سهر ئیشنونادا، ره‌نگه‌ له‌و کاته‌دا که ئیشنوننا هاویه‌مانی شه‌مشی-ه‌ده‌د بوو.³¹ نه‌گه‌ر همه‌ وابووئیت، نه‌وا به‌لگه‌ی هیزو ده‌ست رویشتوویی لوللوئی یه‌کانه‌ له‌م سهرده‌مه‌دا. گوئی یه‌کان یه‌کیت له‌ زه‌یتره‌ کاریگه‌ره‌کانی ناوچه‌که‌ بوون له‌ سهرده‌می ئه‌رشیفه‌کانی شمشاره‌دا. به‌فه‌رمانده‌یی ئیندوششی *Indušše* ی پادشایان هه‌ره‌شه‌یه‌کی نه‌وه‌نده‌ گه‌وره‌ بوون بۆ شانشینه

²⁹ *Op. cit.*, p. 30.

³⁰ بۆ نمونه‌ برونه:

SH 812; SH 827.

³¹ Ziegler, N., "L'armée, - quell monster!," *NABU 4: Florilegium marianum* (1997), p. 145-146.

به‌داخوه‌ ناتوانین به‌ته‌واوی له‌ وه‌رگیزان دقه‌که‌ دلنیا بین، کامیان له‌شه‌ره‌که‌دا سهرکه‌وتوو بووه و کامیان به‌زیو. نامه‌که‌ ته‌ما نه‌وه‌نده‌ی تیادایه‌ که‌ ده‌ئیت:

"da-am₇-di-im ša LÚ èš-nun-na^{ki}" (l. 4)

له‌گه‌ل:

"da-am₇-di-im ša Lu-ul-li-im" (l. 11).

توروککی‌یه‌کان که پالی پتوه‌نان نهو هاوپه‌یمانیتی‌یه له‌تیوان خۆیاندا مۆر بکه‌ن بۆ به‌ره‌نگار بوونه‌وه‌ی گوتی‌یه‌کان که له‌نامه‌ی SH 812 دا باسی کراوه. به‌لام وادیاره ئیندوششی له‌وه در تر و جهره‌زه تر بووه که به‌ری پی بگیریت، چونکه هه‌روه‌ک له‌پاشتردا دبیین، توانیوه‌تی توروککی‌یه‌کان به‌زینتیت.

شانشین و میرنشین و شاره‌کانی تری که له له‌وه‌کانی شمشاره‌دا باس کراون و رۆلیان له به‌سه‌ره‌هاته سیاسی‌یه‌کاندا هه‌بووه، له رپی سه‌رچاوه‌ی تروه نه‌ناسراون بۆیه زۆر ناره‌حه‌ته شوینه‌کانیان دیاری بکه‌ین. له‌مانه‌ش شانشین *Zutlum* ³² که ناوی سوپاسالاره‌کی *Berdigendae* پاریژراوه و پادشاه‌کی وادیاره کیگیرزا *Kigirza* بووه؛ *Kusanarhum* ³³ که پادشاه‌کی *Naššumar* بووه؛ *Sudamelum* ³⁴ و شاره‌کانی ئالیائی *Aliae* ³⁵، *Ardamekum* ³⁶، ئیلالائی *Ilalae* ³⁷، *Kunšum* ³⁸، *Sašharšum* ³⁹ و *Zukulā* ⁴⁰، شایانی باسه که *Kunšum* له‌گه‌ل *Kunzuhhe* یان *Kušuhhe* ده‌قه‌کانی نوزی به‌یه‌ک ده‌زانریت و هه‌ندیک به‌ وولاتی کاشی‌یه‌کان تی ده‌گه‌ن. ⁴⁰

³² SH 818, 14; SH 820, 38; SH 819, 14; SH 811, 8, 11; SH 812, 16.

³³ SH 818, 14?; SH 812, 5, 7, 12, 19; SH 868, 5.

³⁴ SH 812, 19.

³⁵ SH 812, 8.

³⁶ SH 829, 36.

³⁷ SH 812, 5.

³⁸ SH 813, 4.

³⁹ SH 811, 16; SH 822, 31.

⁴⁰ Eidem and Læssøe, p. 28.

سه‌باره‌ت به‌ ناوه‌ جوگرافی‌یه‌کان *kunzu(h)he*، *kuššu(h)he* و *kuzzu(h)he* و په‌په‌ندی‌یان به‌ وولاتی کاشی‌یی‌کانه‌وه، بروه‌انه:

Finke, *RGTC* 10, p. 160-2,

و هه‌روه‌ها بیلبیژگرافیا‌که‌ی سه‌باره‌ت به‌م باه‌ته.

کرۆنۆلۆجی:

دارشتنهوهی کرۆنۆلۆجی یه کی وورد و دروستی پرووداوه کان کاریکی ئاسان نیه، بهلام ئایدیم *Eidem* به پشت بهستن به سهراچاوه و دهقهکانی شمشاره و ماری تارادهیهکی زۆر له دارشتنی کرۆنۆلۆجی یه کی پيشهاتهکانی ئەم سهردهمه دا سهراکهوتوه.⁴¹ کاریکی گونجاوه که ئایدیم ئەو سهردهمه ی ئهرشيفه که ی شمشاره ی تیدا نووسراوه و باسی دهکات، بهسهر سی دهمدا دابهش کردوه: (1) ده می پيش-ئاشوری، (2) ده می بالادهستی ئاشوری و (3) ده می پاش-ئاشوری. نامهکانی شمشارهش به پتی ناوهڕۆکیان و ئەو بهسهرهاتانه ی باسیان. ده کهن ده شیت دابهش بکریته سهر دوو ده می سهره کی. ده میکی زووی نامه گۆرینهوه ی ناوخۆی. نیوان سهرداران زانگروس و کو-واری، ئەجا پاش ئەو، ده میکی دواتر که تیايدا شوشه رپا بووه ههر ئیمیکی ژێردهستی شه میسی-ئه ده د. ئەم ژێردهستی به زۆر له وه ده چیت له لیمو *timu*⁴² ی ئهستقودوم /ئاشور-مالیک

⁴¹ بۆ ئەمه بروانه:

Eidem, J., "News from the Eastern Front: The Evidence from Tell Shemshāra," *IRAQ*, p. 88 ff.

⁴² لیمو له لای ئاشوری به کان پۆستیکی دهولهتی بووه که ههرساله و کار به دهستیکی گهوره ی دهولهت دهیگرته دهست و ساله که به ناوی ئەوه ده ناوده نرا و بهو جۆره میژوو دیاری ده کرا. بۆ ئەمهش دهولهت لیستی ئەم لیموانه یان هه بوو و خۆشبهختانه هه ندیکی به دهست گه یشتوون و له ریانوه میژوو ی پرووداوه کان سهردهمی ئاشوری ده زانین. بۆ نمونه وه ک لیره دا دیاره زانیومانه که لیموی ئاشور-مالیک (ئهمه ناوی ئەو کار به دهسته یه و اتای ناوه که ی: 'خواوند ئاشور ئامۆزگاره' ده به خشیته) به رامبه ر سالی 1781 ی پ. ز. ه. ده بیت تیبینی بکه ین که هه ندیک ناوچه زنجیره لیموی خۆیان هه بووه و جیا بووه له وه ی ئاشور خۆی، بۆ نمونه له ناوچه ی ماری. لیمو له ئە ده بیاتی ئه سیر یۆلۆجی یانه ی هاوچه رخدا به Eponymy ناسراوه.

Asqudum/Aššur-mālik (له دورو بهری ۱۷۸۱ پ.ز. دا) بوو بیت. ^{۴۳} ده می یه که م کورت بوو به چند مانگیکی که می به هار مه زنده ده کریت، هر چه نده چند نامه یه کی که می کوتر به چند سالتیکیشیان تیدایه. ^{۴۴} به لام ده می دووم دریزتره و رووداوه کانی باسی ده که ن به دریزایی هردوو ۲۸ همین و ۲۹ همین سالتی فرمانروایی شه مشی - نه ده دا دابش بوون. ^{۴۵} جیگای سه رنجه که ناوه کانی له نامه کانی ده می یه که مدا تو مار کراون، هم ناوی که سی و هم ناوی جوگرافیش، جیا که ره وه یه کیان تیدایه پنده چیت سیمایه کی نهو زمانه خوری یه بوو بیت که له ناوچه یه دا قسه ی پی کراوه، هیچ نه بیت له م سه رده مه دا. نه جیا که ره وه یه ش لیکاندنی *e* - یه که بهو ناوانه وه که به - *a* کۆتاییان دیت، وه ک:

Šušarrāe (SH 827, l. 26), *Qabarae* (SH 827, l. 9), *Ugutlae* (SH 811, l. 13), *Ilalae* (SH 812, l. 5), *Berdigendae* (SH 812, l. 15), *Aliae* (SH 812, l. 8) ^{۴۶}

روونه که نه شیه ناوانه شیه راسته ره سه نه کانی ناوه کان بوون و له ناماندا به راستی و پهوانی نووسراون، چونکه له لایه ن که سان وه ک شپراتو *Šepratu* و ئینتوری *Tenturi* وه نووسراون که زمانی زگماکیان زمانی ناوچه که بووه.

بلاو کردنه وه ی ده فی گرنگی 'کرۆنیکلی ئیپۆنیمه کانی ماری Mari Eponym Chronicle (MEC)' له لایه ن بیرۆ *Biro* وه بو دیار یکردن و به دوا ی یه کدا ریز کردن زۆر له رووداوه کانی سه رده می فرمانروایی شه مشی - نه ده یاریده دهر بوو. ^{۴۷}

⁴³ Eidem and Læssøe, p. 16; 34.

⁴⁴ *Op. cit.*, p. 34.

⁴⁵ *Op. cit.*, p. 16.

⁴⁶ تا که نمونه ی ناویکی له م جزره که له نامه ی بیگانه یه کدا هاتیت ئیگیلیشتانی *Igilištai* یه که له

نامه کی شه مشی - نه ده دا بو کو - واری (SH 887, l. 42) هاتوه.

⁴⁷ Biro, M., "Les Chroniques "Assyriennes" de Mari," *MARI* 4 (1985), p. 219 ff.

دهمی پیش-ناشوری:

لهم دهمه‌دا شوشه‌رپا، که پایتیه‌ختی وولاتی *Utûm* ⁴⁸ بو، هه‌رئیککی سه‌ر به شانشینی توروککی بو. فه‌رمانزه‌وای شوشه‌رپا لهم کاته‌دا *کو-واری Kuwāri* ناولیک بو ⁴⁹ که برئیککی باش ئوتونومی و سه‌ره‌سه‌تی خویی هه‌بوو. زۆر له‌وه ده‌چیت فه‌رمانزه‌وایه‌ک یان میرئیک ⁵⁰ بووینت که به‌ناوی پادشای توروککی‌یه‌وه فه‌رمانزه‌وایی

---

⁴⁸ بۆ نمونه بروهانه SH 827, l. 25-26: "بۆ نه‌وه‌ی به‌لکو (ئیتیر) به‌رامبه‌ر وولاتی ئوتوم و شاری شوشه‌رپا دۆستانه‌ بچولینه‌وه." بۆ ئەم نامه‌یه‌ بروهانه:

Læssøe, J., "IM 62100: A Letter from Tell Shemshara," *Studies in Honour of B. Landsberger on his 75th Birthday*, Chicago, 1965, p. 193,

لهم دوا‌یی‌یانهدا له‌لایه‌ن ئایدم و لاسۆ وه‌ جارئیککی تر بلاو کراوه‌ته‌وه و له‌ کتیبه‌ نوئی یه‌که‌یاندا ژماره‌ 64 ی وه‌رگرتوو. نمونه‌ی تریش له‌سه‌ر ئەم خاله‌ له‌ نامه‌ی SH 812, l. 50:

Læssøe, "The quest for the country of *Utûm," *JAOS* 88 (1968), p. 122,

له‌ کتیبه‌که‌ی ئایدم و لاسۆ دا ژماره‌ 63 ی وه‌رگرتوو. هه‌ر ده‌قی SH 825 که له‌ هه‌مان ئەم بابه‌ته‌ی سه‌ره‌وه‌دا هاتوه‌ ئاماژه‌یه‌کی گرنگی تیا‌دایه‌، باسی کۆکردنه‌وه‌ی هیزو له‌شکر ده‌کات له‌ شوشه‌رپا و شوئینی تره‌وه‌، پاشان له‌ کۆتایی دا، له‌ پشتی له‌وه‌که‌، کۆی هیزه‌کان داوه‌ و نوسبویه‌تی کۆی هه‌موویان 000 چه‌کدار له‌ وولاتی ئوتومه‌وه‌. به‌روونی ده‌ری ده‌خات که شوشه‌رپا شارئیککی وولاتی ئوتوم بووه‌. دیسان هه‌ر له‌ هه‌مان بابه‌ت دا لاسۆ ئاماژه‌ی بۆ ئەوه‌ کردوو که فینئ *Finet* شاری 'بوروللوم *Burullum*' ی به‌ پایتیه‌ختی وولاته‌که‌ زانیوه‌، بروهانه: *Ibid.* به‌لام به‌رای ئیمه‌ نه‌گه‌ر ئەم راست بیت، ئەوا ده‌شیت ته‌م‌ا باش ویران کردنی شوشه‌رپا بووینته‌ پایتیه‌خت. ره‌نگه‌ بوروللوم هه‌مان 'بورالی *Burali*' بووینت که له‌ نووسینیکی ئه‌ده‌د-نیراری *Adad-Nirari* ی سین یه‌م (810-783 پ.ز.) دا پیکه‌وه‌ له‌ گه‌ل هه‌ولێردا ناویان هاتوه‌، واته‌ ئەم دووانه‌ پنده‌چیت له‌یه‌ک نزیک بووینت. بۆ ئەمه‌ بروهانه:

Falkner, M., "Studien zur Geographie des alten Mesopotamien," *Afo* 18 (1957-58), p. 7.

⁴⁹ ئەم ناوه‌ش له‌وه ده‌چیت خوری بیت، سه‌باره‌ت به‌ناوه‌که‌ی بروهانه:

Læssøe, *The Shemshāra Tablets*, Copenhagen, 1959, p. 29, notes 30 and 31.

⁵⁰ Eidem, J., "nuldānum/ nuldānūtum- A Note on Kingship in the Zagros," *NABU* 1990, No. 63.

کردیت. پادشای تورو ککی به کان لهم کاته‌دا 'نه‌لپوشه‌رری Talpušarri' بوو و شاری کونشوم 'Kunšum' پایته‌ختی بوو. ده‌شیت ئه‌مه ئه‌و بگه‌پیت که شانشین تورو ککی لهم کاته‌دا له‌لای رۆژ‌ئاواوه هاوسنووری شانشین قابرا بووه، بویه 'شئیراتو Šepratu'، که یه کینک له پادشایان تورو ککی چیاکانی ئه‌و نزیکانه بوو، هموو خه‌می ئه‌وه بوو بزائیت هه‌نگاوی داهاتووی شه‌مشی-ئه‌ده‌د پاش گرتنی قابرا چی‌یه. ئه‌م خه‌م خۆری و دل‌ه‌راوکی یه به‌رپوونی له‌نامه‌یه‌کی‌دا که بۆ کو-واری ی ناردووه (SH 812) ده‌رده‌که‌ویت که تیایدا ده‌پرسیت:

"ده‌پیت بزائیت نیازی شه‌مشی-ئه‌ده‌د چی‌یه، ئه‌گه‌ر نیازی وابوو به‌لایه‌کی تر‌دا بجیت و خه‌می وولاتی ئوتوم مان ناپیت..."⁵¹

له‌هه‌مان نامه‌وه ده‌رده‌که‌ویت که فه‌رمانه‌وایی کو-واری و بوونی ده‌سته‌لاتی تورو ککی به‌کان له‌ وولاتی ئوتوم دا شتیکی نوێ نه‌بووه، به‌لکو پیشانی ده‌دات که خۆی و بنه‌ماله‌که‌ی ده‌میتک بووه له‌وئ فه‌رمانه‌وا و کاربه‌ده‌ست بوون:

"بۆ هه‌تا هه‌تایه‌ ده‌مان لێ ده‌که‌نه‌وه (ووشه به‌ ووشه: ده‌نگ هه‌لده‌برن)⁵² و ده‌لین: وا ئه‌و (واته: کو-واری) ئاواي کرد، ئه‌وه‌ی

له‌ ده‌قه‌کاندا بۆستی کو-واری به‌ پادشایان میر نه‌نووسراوه، به‌لکو به‌ 'nuldānum' نووسراوه. ئایده‌م ئه‌م زاراوه‌یه‌ی به‌ پشت به‌ستن به‌ به‌لگه‌ی ناو ده‌قه‌کان و شی کردنه‌وه‌ی خۆی به‌ 'Prince' یان 'Duke' و درگتیراوه.

⁵¹ "39) ù at-ta wa-ar-ka-at^m sa-am-si-^dIM 40) pu-ru-ús-sú-ma šum-ma ul-li-iš pa-ni-šu 41) iš-ta-ka-an-ma ni-sa-tum a-na ma-at 42) ù-te-em^{ki} la i-ba-ši," Eidem and Læssøe, No. 63.

⁵² به‌ وەرگێرانی ووشه به‌ ووشه مه‌به‌ستمان له‌ وەرگێرانی ده‌قه‌که‌یه‌ وه‌ک خۆی چۆن له‌ ده‌قه‌که‌دا هاتوووه، نه‌ک وەرگێرانیکی ئازادی و اتاکی. ئه‌مه به‌رامبه‌ر 'Literary translation = الترجمة الحرفية' یه.

که باوو باپیرانی نولدانوتوم *nuldānūtum* یان کردووه...⁵³

هرچهنده کو-واری، وه ک ئاماژه مان بۆ کرد، شوشه پرابی نه بوو به لکو بیگانه یه ک بوو له لایه ن پادشای تورو ککو وه کرابوو نولدانوم ی ناوچه که.

یه کتیک له ئه ره که سه ره کی یه کانی کو-واری وادیاره دابین کردن و گه یاندن دانه ویله بووه بۆ سه ره وه تورو ککی یه که ی. ئه مه له نامه کانی ده می یه که مه وه هه له ئیجراره که تیایاندا به رده وام داوای دانه ویله ی لئ ده کات و پین ی ده لیت له پیناوی ئه مه دا له گه ل "پادشایان" ی لوللو دا ئاشتی بچه سپینتت. ئه گه ر بزاین ئه م به شه ی کوردستان تا ئه و سه رده مه ش که کشتوکال ده کرا و دانه ویله ده چیترا، پشتی به دانه ویله ی ئه م سح ده شته ی سندی و رانیه و شاره زوور ده به ست (بروانه به شی یه که م)، ئه وا ناوه رۆکی ئه م نامانه مان به لاره سه یر ناییت.

په یوه ندیی نیوان تورو ککی یه کان و زه لیزیکی تری ناوچه که له م سه رده مه دا، واته گوتی یه کان، دۆستانه نه بوو. هه ردوو لا نیوانیان خراب بوو و گوتی یه کان تا ئه و کاته ی نامه ی شمشاره ی SH 812 ش بۆ کو-واری نووسرا، سح سال بوو گه مارۆی پایته خته که ی ته له پوشه پری یان دا بوو. له م نامه یه دا هه والی به ستنی هاو په یمانی یه کی گه وه ی نیوان تورو ککی یه کان و ریک خسته نه وه ی سوپا کانیان به کو-واری راگه یه تراوه. ئه و هاو په یمانی یه بۆ به ره نگار بوونه وه ی سوپای ئیندوششی ی پادشای گوتی بوو، هه ر بۆ یه شه له نامه که دا هانی کو-واری یان داوه به لایه نگریان بمینتته وه.

⁵³ “53) KA-šū-nu ur-ra-am 54) ši-ra-am i-te-bu-ma ki-am i-qa-bu-ú 55) um-ma šū-nu-ma šū-ma ki-a-am i-te-pè-eš 56) ša a-bu-šū ú a-bi a-bi-šū nu-ul-da-nu-tam 57) i-pu-šū...,” Eidem and Læssøe, No. 63.

سه به اهت به زاراوه ی *nuldānūtum* پروانه:

Eidem, J., “*nuldānum/ nuldānūtum- ...*” *NABU* 1990/ 2, No. 63; Kupper, J.-R., “Zaziya, «prince» d’Itaballum,” *NABU* 1990/4, section 131.

کۆبوونه‌وه‌ی تەلپۆشەپرێ لە گەل سەرانی تری توروکی دا لە شاری ئالیائنی *Aliae* بوو، لەو شوێنە‌ی لایەنی نوێ ی تریش ئامادەبوون و هاتوونەتە هاو‌پەیمان‌یە‌کە‌وه:

"بە کو-واری بلی: 'شێپراتو *Šepratu*' ی برات وا دە‌لێت: 'زوزوم

Zuzum، خانیزاروم *Hanizarum*'⁵⁴ ی 'ئیلالائنی *Ilalae*'⁵⁵ کە بو 'کوسانارخوم *Kusanarhum*' نێردرابوو، هات و لە گەل خۆی دا پادشای کوسانارخومی بو 'ئیلالائنی هینا. لە گەل 'کیگیزا *Kigirza*' و تەلپۆشەپرێ دا کۆبووه‌وه و سۆتندی گه‌وره‌یان بو بە ک خوارد. پادشای کوسانارخوم، 'ناششومار *Naššumar*' و کورە‌کان- (سی)، 'ئاروگور *Tarugur*' (و) 'شورتی *Šurti*' لە گەل ۳۰۰۰ چە‌کداردا دین؛ 'بێردیگیندائنی *Berdigendae*' ی سوپاسالاری 'زوتلوم *Zutum*' بە لە‌شکرە‌کە‌په‌وه بو کونشوم دیت و، کیگیزا بە لە‌شکری خۆپه‌وه و لە‌شکری کوسانارخوم و 'شودامیلوم *Sudamelum*' دود بو گە‌مارۆ‌دانی 'نەررونوم

⁵⁴ خانیزاروم زاراوه‌یه‌کە‌ کە تە‌م‌ا لە‌م دە‌قانه‌ی شمشاره‌دا هاتوو و تا ئێ‌ستاش بە‌ته‌واوی روون نیه‌ واتای چی‌یه‌ و لە‌ چی‌په‌وه‌ هاتوو. ئە‌وه‌‌ندە‌ هه‌یه‌ کە‌ دیاره‌ جو‌رد پۆ‌ستیک بیت یان زیاتر لە‌وه‌ دە‌جیت پله‌یه‌کی سە‌ربازی بیت. لاسۆ‌ به‌ دووری نازانیت ئە‌مه‌ شتیه‌یه‌کی به‌ ئە‌کە‌دی کراوی ووشه‌یه‌کی خوری بیت. لە‌ په‌کیک لە‌ ده‌قه‌کان کە‌ له‌ بو‌غاز کۆ‌ی (KUB 12, 44, ii 20) دا دۆ‌زراوه‌تە‌وه‌، ووشه‌یه‌کی له‌په‌کچوو هاتوو کە‌ *Ha-ni-za-ra-a-e* یه‌. سە‌رنجی بو ئە‌وه‌ش را‌کێ‌شاوه‌ کە‌ له‌ کۆ‌مه‌له‌ ووشه‌ی *hinzr* یش دە‌جیت کە‌ له‌ ده‌قه‌کانی شاری ئو‌گاریت دا هاتوون و هە‌ندیک ئې‌تیمۆ‌لۆ‌جی‌یه‌کی سامی - بو نمونه‌ ختیزی عه‌ره‌یی - و هە‌ندیک ئې‌تیمۆ‌لۆ‌جی‌یه‌کی خوری - *hinzuri** به‌ واتای "کچ" - یان بو پێ‌شنیاز کردوو. بو ئە‌مه‌ بروانه‌:

Læssøe, *The Shemshāra Tablets*, p. 83.

⁵⁵ کە‌سێ‌کی تریش به‌هه‌مان ناوه‌وه‌ له‌ نامه‌یه‌کی شاری ماری دا هاتوو. له‌ویدا به‌ جوتیارێ‌ک ناوبراوه‌ کە‌ هاوسه‌ره‌کە‌ی له‌ قه‌بره‌وه‌ نێ‌ردراوه‌تە‌وه‌، بروانه‌:

Joannès, F., "La Femme sous la paille," *Memoires de NABU 1- Florilegium marinarum*, Paris, 1991, p. 83.

Arrunum 'کهوتنه ری (دپری ۱-۲۱) .... توش باشتربین
لهشکره کهت بهفرماندهیی خوت بینه و هه لگه ری بو ئیره (دپری
۴۳-۴۴).^{۶۶}

دهشیت یاشوب-ئهدهدی ئهخازوم یش له نیو هاوپه یماناندا بو بیت، چونکه له پاشدا
شهمشی-ئهدهد له نامه یه کیدا بو کو-واری (SH 809) دهردی دل له ئه مبه ر و ئه مبه ری
زور و هاوپه یمانی یه بگۆره کان یاشوب-ئهدهد ده کات، یه کتیکیش له و لایه نانه ی له سی
سالی رابوردوودا به پتی نامه که هاوپه یمانیان بووه تورو ککو بوو.

نامه یه کی تریش SH 819 که زور یی ده چیت دواتر له نامه یی پیتشو نووسراییت،
ته لپوشه رپی خوی بو کو-واری ناردووو. تیایدا له دواین هه والی خو ئاماده کردن و
ته یارکردنی لهشکری بو هه لکو تانه سه ر ئیندوششی به کو-واری راده گه پیتت.
نه خشه که ی وابوو له گه ل سه ره تای به هاردا به فه رمانده یی خوی له 'زوتلوم' وه شالاو
به ریت:

"ئیتستا ئه ووولاتانه ی به هانامانه وه هاتوون نزیکن و منیش له زوتلوم
فه رمانده یی سوپا ده که م"^{۶۷}

⁵⁶ "1) a-na ku-wa-ri qí-bi-ma 2) um-ma^m še-ep-ra-tu 3) a-ḫu-ka-a-ma 4) ^mzu-zu-um ḫa-ni-za-ru-um 5) ša i-la-la-e^{ki} ša a-na ku-sa-na-ar-ḫi-im 6) iš-pu-ru-úš il-li-kam-ma 7) ù it-ti LUGAL ša ku-sa-na-ri-im 8) it-ra-am a-na a-li-a-e^{ki} 9) ù it-ti-šu ki-gi-ir-za ù ta-al-pu-šar-ri 10) in-na-me-er ù ni-iš DINGIR. MEŠ ga-am-ra-am 11) i-na bi-ri-ti-šu-nu iš-ku-nu 12) ù LUGAL ša ku-sa-na-ri-im ^mna-aš-šu-ma-ar 13) ù ma-ru-<š> ta-ru-gu-ur ^mšu-úr-ti 14) it-ti ša-bi-im 3 li-mi i-la-ku-nim 15) ù ^mbe-er-di-ge-en-da-e GAL-d<MAR-> TU 16) ša zu-ut-li-im it-ti um-ma-na-ti-šu 17) a-na URU^{ki} ku-un-ši-im^{ki} i-la-kam 18) ù ki-gi-ir-za it-ti ša-bi-šu 19) ù ša-bi-im ša ku-sa-na-ri-im ù šu-da-me-li-im 20) a-na a-ru-ni-im^{ki} la-wi-im 21) it-ta-al-ku...." (I. 1-21) "43) ša-ba-ka da-am-qa-am ša-ab-tam-ma 44) i-na qa-ti-ka ù i-li-am," cf. Eidem and Læssøe, No. 63.

⁵⁷ "10) i-na-an-na ma-ta-tum 11) ša a-na ti-il-lu-ti-ni 12) i-il-la-ku 13) iq-te-er-ba-nim," SH 819, Eidem and Læssøe, No. 54.

کو-واری له هاوپه‌یمانی‌یه که‌دا بوو وئهرکی بوو به له‌شکره‌که‌یه‌وه له‌گه‌لیاندا بیټ، هه‌روه‌ک 'تینتوری *Tenturi*' ناویک، که له‌وه ده‌چیت کورپی خژی بوو بیټ، له نامه‌ی SH 812 دا بۆ ئه‌مه هانی داوه:

"..و ئه‌گه‌ر هه‌موو وولاتانی که ته‌لبوشه‌رری سه‌روه‌ری‌یان ده‌کات هاتین، ده‌بیټ تو‌ش بیټ. دوا مه‌که‌وه (ووشه به ووشه: گیر مه‌ینه)."^{۵۸}

عیلامیش له (باشوری) رۆژه‌لاته‌وه که له‌م کاته‌دا 'شیروک-توخ' *Siruk-tuh*^{۵۹} پادشای بوو یه‌کینک له هاوپه‌یمانی توروککو بوو له‌دژی گوتی‌یه‌کان. قه‌ول وابوو ئه‌ویش به ۱۲,۰۰۰ سه‌رباز به‌شداری له‌شکرکیشی‌یه‌که‌ی توروککو له‌ دژی ئیندوششین بکات، ئه‌مه له نامه‌ی SH 827 هوه‌ ده‌رکه‌وتوه:

"شوروختوخ ی پادشای عیلام، ئه‌م په‌یامه‌ی بۆ 'تابیتو' *Tabitu* ناردوو: 'بۆچی وولاتی ئیتابالخوم نو‌تیه‌ر نانیره‌ته لام؟ له‌شکر ته‌یار بوو؛ له‌دژی ئینداششو ده‌که‌ونه‌ری'. "^{۶۰}

باوه‌ر وایه که ئه‌م هاوپه‌یمانی‌یه‌ی دژی گوتی‌یه‌کان له‌پال توروککو دا ئاشور و

⁵⁸ "30) ù šum-ma ma-ta-tum 31) ma-li ^mta-al-pu-šar-ri 32) i-ra-di-a-am i-la-ku-nim 33) ù at-ta i-li-a-am 34) la ta-ka-la," Eidem and Læssøe, No. 59.

⁵⁹ ناری ئه‌م پادشایه له نامه‌کانی شمشاره‌دا به 'شوروختوخ' *Šuruktuḫ* نووسراوه. بۆ زانیاری زیاتر سه‌باره‌ت به‌م پادشایه، بروانه:

Potts, *The Archaeology of Elam*, p. 167f.

⁶⁰ Eidem and Læssøe, No. 64: "50) ^mŠu-ru-uh-tu-uh LUGAL ša NIM.MA-tim 51) a-na ^mta-bi-tu iš-pu-ra-am 52) um-ma šu-ú-ma a-na mi-nim ma-at i-ta-ba-al-ḫi-im 53) ma-ru ši-ip-ri-im a-na še-ri-ia 54) la i-ša-pa-ra-am um-ma-na-tum pa-aḫ-ra 55) a-na še-er ^min-da-aš-šu pa-nu-šu ša-ak-nu."

ئيشنونناشى تيدا بووييت،⁶¹ بهلام نامى SH 827 ئامازە بۇ ئەو دەكات كە سەردارانى تورو ككو چۆرە ھاو كارى يە كيان لە گەل ئاشورى يە كاندا ھەبوو، بەلام بە بى ئەوى متمانەيان بى بىكەن.⁶² شىپراتو داواى لە كو-وارى كروو لە راستى و دروستى ھەندىك لە ھەوالانە بىكۆلپتەو كە دەربارە شەمشى-ئەدەدەن بەلام بە بى ئەوى نوپتەرە كەى ئاشورى يە كان ئاگای لى بىت. ھەرچۆنىك بىت، ديارە شىموروم و لوللورى يە كان، يان بە شىكىيان، ھاوپەيمانى كو-وارى بوون، چونكە بە بى نامى SH 812 كاتىك كە كو-وارى بۇ كۆمەكى تەلپوشەرى "ھەلگەرا،" ھەندىك لە ھىزە كانى ئەمان لە شارى شوشەرا جى ھىلران.⁶³

بەلام كو-وارى خۆى دوا دەخست، لەوانەشە، ئەگەر زۆرى لى نەكرايە، لە ھاوپەيمانى يە كە بىكشايەتەو. چونكە قاتى يە كى گورەى دانەوئەلە بوو ھۆى داين نەبوونى خۆراكى لە شىكرى لە شىكر كىشى يە كە و بوو بابەتتىكى زۆر گەرمى نامە ئالو گۆر كراوە كان، ديارە ھەر ئەم قاتى بەش ھۆى سەرە كى شكانى بەرەى تورو ككى بوو. نووسىويانە ەمبار و كەندووە كان بە تالان و لە شىكر نىكە. كو-وارىش لەم لاوہ لە تواناى دا نەبوو ھىچ ئازوو قەيەك بىت، يان مەبەستى نەبوو بىت. بەم شىوہە، ئەنجام كارەسات بوو، بە پىچەوانەى ئامانج و نەخشەى لە شىكر كىشى يە كە، ئىندوششى تورو ككى يە كانى خراب شكاند. نامى SH 818 كە 'سین-ئىشمىج-ئەننى *Sîn-išme'anni*'⁶⁴ بۇ كو-وارى ناردووە، بەم شىوہە بە سەر ھاۋە كان دە گىرتەوہ:

⁶¹ بۇ غونە پروانە:

Eidem, *IRAQ*, p. 90; Potts, *op. cit.*, p. 168.

⁶² دەتوانىن ئەم راستى يە لە نامە كەى تەلپوشەرى يەوہ بۇ كو-وارى (SH 804) تى بگەين كە تايدا

داواى لى دەكات نوپتەرە كەى 'يائىلانوم *Ia'ilānum*' ى بۇ بىت، بەلام ھى ئاشور نا.

⁶³ Eidem and Læssøe, p. 39.

⁶⁴ لە نامە كاندا ديارى نەكراوہ سین-ئىشمىج-ئەننى كى بوو، لەوانە يە كىك لە سەردارە زۆرە كانى

تورو ككو بووييت.

"ئیندوششیج به تالانکاری بهوه هات و [.....] بهروبومی شاری کونشوم و بهروبومی ئیرتاخوم *Irtahum* فهوتاند. (دپری ۳-۷)، .... ئیستا، ئیندوششیج ماوهی بیست و [...] رۆژ به ناو وولاته کهدا سورایهوه و تیمه له بهر بهیه کی کراوه دا پرو به پرووی نه بوینه وه. (دپری ۱۷-۲۱) .... برا متمانهی به برای نه! تو نایت دهستان لیج بهر بهدیت! پیاوانه بکهوهره خۆت! (ووشه به ووشه: وهک گهواره پیاو به!) و عهواره کانت مه حکم بکه! (دپری ۲۴-۲۷).⁶⁵

نامهی SH 899 که کو-واری بۆ سین-ئیشمی-ئهنی ی نووسیوه له شمشاره دۆزراوتهوه، وادیاره دوااین نامه کی کۆمه له ی نامه کانی ده می پیش بالادهستی تاشوری به له شمشاره که فریا نه که وتوون بینین.⁶⁶

دهمی بالادهستی تاشوری:

یه کیچ له ئه بنجامه کانی ئهم سه رکهوتنه ی ئیندوششیج و ههرهس هیتانی بهره ی توروککی، هه لاتنی ژماره یه کی زۆر له توروککی به کان بوو که په نایان برده بهر شوشه رپا. بهمه دهمی به کهم کۆتایی هات و دهمی دووهم، که دهمی بالادهستی

65 "4) ^min-[d]u-úš-še ih-ha-ab-^rta¹-am-ma 5) ^re-bu¹-[ur] URU^{ki} ku-^run¹-ši-im^{ki} 6) ^rx x¹ [x (x)] ^re¹-b[u-u]r ir-^r(x)¹-^rta¹-hi-im 7) [x x x x] im-ha-aš;" "17) ^ri-na-an-na iš¹-tu 20 [(+ x)] u^r-mì-im 18) ^mi[n-d]u-úš-še i-na li-bi ma-tim 19) ^ri-ta-na¹al-la-ak-ma 20) ^{GIS}TUKUL. MEŠ ú ta-ha-za-am 21) it-^rti¹-šu ú-ul ni-pu-úš;" "24) a-^rhu¹-um a-na a-hi-im ú-ul ip-pa-la-às 25) ^rat-ta¹ aš-ra-nu-um la ti-gi 26) ^rlu-ú¹ a-wi-lum at-ta 27) n[a-k]a-ma-ti-ka du-un-ni-in." Cf.: Eidem and Læssøe, No. 36.

وهر گێترانی دهقه که بۆ کوردی بهمه ندیک دستکاری بهوه بهوه دهقاودهقی ئینگلیزی به کهمان دانه ناوه تهوه.

⁶⁶Eidem and Læssøe, p. 36.

تاشوری‌یه، دست بچ ده کات. له نپو ئەم په ناهیتنه راندا پادشا و میر و دهره به گی گه وره
 هه بوون. ئەمانه گیر و گرفتێ ماندوو و کەرو سەرئیشە ی نه براوه یان بۆ هەردوو کو-واری و
 پاشان شەمشێ-ئەدەد دروست دە کرد. شتیکی چاوه پروانکراوه که له نپو ئەم په نابه راندا
 ناوی ئەلپوشه رپری *Talpušarri*،⁶⁷ ئینتوری *Tenturi*،⁶⁸ شپ-شهرپری
Šip-šarri،⁶⁹ زازی-یا *Zaziya*،⁷⁰ و خازیب-تیششوب *Hazp-Teššup*،⁷¹ له
 دهقه کارگیری یه کانی شمشاره دا ببیننه وه که خواردن و جل و بهرگیان بۆ براوه تهوه.⁷² له
 نامه یه کی شەمشێ-ئەدەد دا بۆ کو-واری SH 911+922 داوی له کو-واری
 کردوووه ئه و توروککی یانه ی بۆ بنیتریت که ناتوانیت به خچویان بکات، رهنگه بۆ
 دامه زرانان یان له هه ندیک کار و باردا.⁷⁴

⁶⁷ ناوی ئەم له دهقی ژماره ۱۰۵ دا هاتوو، بۆ دهقه که پروانه:

Eidem, J., *The Shemshāra Archive 2: The Administrative Texts (SAAT)*,
 Copenhagen, 1992, No. 105.

هه رچه نده تهواو دلتیا نین له وه ی ئەم تهلپوشه رپری به تهلپوشه رپری پادشا خۆی بوویت، به لام ئه و
 ئامازه یه ی له نامه ی SH 887 دا سه باره ت به م هاتوو و باس له وه ده کات که خۆی و ده ست
 و په یوه نده که ی/ له شکره که ی (*šābum*) به ند کراون، زۆر زیاتر بۆ ئه وه ده چیت که پادشا بوویت.
⁶⁸ دهقی ژماره ۱۴۰، پروانه:

SAAT, No. 140.

⁶⁹ SAAT, Nos. 132; 144 and 146.

⁷⁰ SAAT, Nos. 129; 133; 136 and 146.

⁷¹ SAAT, Nos. 19; 46; 74; 116; 121; 125; 129; 133 and 146.

⁷² جیگای سه رنجه که ناوی سین-ئیشمچ-ئهنی له ناویاندا نابیننه وه؛ ده بیت له شه ریکی دواتردا له گه ل
 دوژمن کوژرابیت؟ یان چووته پال دوژمن؟ تانه و کاتش که نامه ی SH 818 بۆ کو-واری نووسیه
 هه ر ماوه و وه فادار بووه.

⁷³ Eidem and Læssøe, No. 15.

⁷⁴ سه باره ت به مه پروانه:

Læssøe, J. and Th. Jacobsen, "Šikšabbum Again," *JCS* 42/2 (1990), p. 161-6;
 Læssøe, J., *PAA*, p. 150.

هه‌رس هینانی به‌گرایی توروککی و به‌روپیش هاتنی چاوه‌روانکراوی گوتی‌یه‌کان به‌ره شوشه‌پرا، بۆ کو-واری و قه‌له‌مه‌وه‌که‌ی هه‌ره‌شه‌یه‌کی راسته‌قینه بوو. له‌مه‌یدانی شه‌پدا بۆ به‌ره‌وروو بوونه‌وی ئیندوششینی به‌ته‌ئا مابوووه و بۆ به‌ره‌نگار بوونه‌وی په‌ستانی به‌رده‌وامی له‌شکری گوتیش ته‌نیا بال بوو. روونه که ئەم بارو دۆخه بووه وای لیج کردوو بۆ یارمه‌تی و کۆمه‌ک په‌نا به‌رپه‌ به‌ر ئاشوری‌یه‌کان. به‌وه‌ی سه‌روه‌ری شی-شه‌مشی-ئه‌ده‌د قبول بکات و بجپه‌ته ژیر بالی‌یه‌وه. وادیاره ئەمه له ده‌روه‌به‌ری ۱۷۸۱ پ.ز. دا بووه، ئەم ساله به‌رامبه‌ر لیموی ئەسه‌ودوم/ ئاشور-مالیک *Asqudum/ Aššur-Mālik* هه‌ ۷۰ پیش ئەوه‌ی هاوکیشه‌ی هه‌زه‌کان به‌م جو‌ره‌ بگۆرپت، که هه‌شتا شوشه‌پرا به‌شیککی شانشین توروککی بوو، ترسیان له‌ نیازه‌کانی شه‌مشی-ئه‌ده‌د له‌ به‌رامبه‌ر شاری شوشه‌پرا و وولاتی ئوتوم هه‌بوو؛ ئایا نیازی ئەوه‌ی هه‌یه ئەمانه‌ بخته‌ سه‌ر شانشینه‌که‌ی خۆی یان نا. ۷۱ له‌ که کاتیکدا شالاه‌کانی گوتی‌یه‌کان بۆ سه‌ر خاکی ئوتوم و ده‌روپیشی نه‌وه‌ستا بوو، نامه‌ی SH 859+881 له‌لایه‌ن سه‌رله‌شکریکی شه‌مشی-ئه‌ده‌دوه‌ بۆ کو-واری نووسراوه به‌ راشکاوی ئاماژه بۆ ئەم باره‌ ده‌کات:

"له‌م کاته‌دا ۲۰۰ سه‌ربازی گوتی ... به‌رده‌وام هه‌لده‌کوته‌ سه‌ر وولاته‌که‌ و تۆش بیده‌نگی! چۆن وه‌لامی پادشا بده‌ینه‌وه؟ من سه‌ربازم له‌به‌ر ده‌ستدا نه‌ه." ۷۷

⁷⁵ Eidem and Læssøe, p. 34.

نامه‌ی SH 905 له‌ شه‌مشی-ئه‌ده‌د بۆ کو-واری ئاماژه‌ی بۆ ووته‌یه‌کی ئیندوششینی تیدایه‌ که‌ گوايه‌ کاتیک کو-واری بۆ داوای کۆمه‌ک و چوونه‌ ژیر پکیتف بۆ لای شه‌مشی-ئه‌ده‌د چوو، زێرو زیوی له‌گه‌ل خۆی بردوو و پیتشکه‌شی کردوو.

⁷⁶ ته‌ماشای نامه‌ی ژماره‌ SH 812 بکه‌روه‌ که‌ پیتشتر باسمان کرد.

⁷⁷ Eidem and Læssøe, No. 42: "14) *i-na-an-na 2 me sa-b[u]-um LÚ qú-tù-ú* 15) *'ù ma—tam iš-ta-na-ah-hi-it* 16) *'ù' at-ta ši-ip-pa-[a]t* 17) *mi-na-am ni-ip-pa-al LUGAL* 18) *ša-bu-um i-na qa-ti-ia ú-ul [i-ba-aš-šì]."*

بهلام کو-واری دهست و په یوه نندیکي نمونه یی شهمشی-ئدهد نه بوو؛ له نامه ئال و گور
 کراوه کانه وه دهرده که ویت که هرچی شتیک سهروه نوئ یه که ی لئ ی داوا ده کرد
 ئەم هه مووی جئ به جئ نه ده کرد.⁷⁸ ئە گەر بارودوخه که ی کو-واری باش لئیک بده بینه وه
 ئەوا ئەمه شتیکي سهیر ناییت. ئەو به ناچاری چووبوه ژیر بالی ئاشوری یه کانه وه، له
 لاوه هاوپه یمانی توروککی تیک شکابوو و سهروه کانی جارانی لای خوی بیونه
 په نابهر، گوتی یه کانیش ئەو دوژمنه سهرسخت و جیره بوون که بهرده وام له هه ولی تیک
 شکاندنی بهرگریی کو-واری دا بوون. له و لاشه وه شهمشی-ئدهد براوه بوو، به تاییه قی
 که کو-واری بین چۆن شهمشی-ئدهد شاری قا برای گرت. سهرباری ئەمهش، کو-
 واری باش ده یزانی پلانه فراوان خوازی یه که ی شهمشی-ئدهد قهله مره وه که ی ئەم
 نابویریت، ئە گەر به ئاشق نا، ئەوا به زۆر. له وانه یه یه که م بهرهمی چوونه ژیر بالی
 ئاشوری یه کان، پتهو کردنی هیز و دهست لاتی کو-واری له شوشه رپرا بوو بیت به پئی
 برپاره که ی شهمشی-ئدهد، به وه ی به ناردنی ۶۰۰ سهرباز بۆ شوشه رپرا پشتگیری لئ
 کرد (SH 861):

"ئەوا ۶۰۰ سهربازم بۆ پارێزگاری کردنی شوشه رپرا بۆت نارد. ریگه
 بده با ئەم سهربازانه بیته ناو شوشه رپرا خۆیه وه، توش خۆت وه ره

⁷⁸ بۆ نمونه نامه کانی *Etellum*، سهرله شکر ی شهمشی-ئدهد، که تپایاندا ده لیت چه ند
 چاوه روان له شکر ده که ی کو-واری بووه تا کو پینکه وه شاری شیکشاییم بگرن بهلام بیهووده بووه.
 کو-واری چه ندین نامه ی سه باره ت به م بابه ته بۆ هاتوو، بهلام هیچی نه کردوو. بروانه نامه کانی:
 SH 14; SH 39; SH 41; SH 40 and SH 42.
 ته نانه ت کو-واری هه ندیک جار تافه ق و ده لام دانه وه ی نامه کان و ناردنی زانیاری داوا لئیکراویشی
 نه بووه، ئەمه له نامه که ی *Kurašānum* SH 921 دا ئاشکرا کراوه، بۆ نامه که بروانه:
 Eidem and Læssøe, p. 51 (No. 29).

ئەو دوژمنەى لەم كاتەدا شوشەپرەى لىج پارىزراوہ ناكرىت لە ئىندوششى بەولاوہ هىچ كەسىكى تر بىت. وىزانەكانى شوراىەكى گەورەى بەرگرىيە لەگاشەبەرد بنىات نراو بەدرىزايى سەرتهختى چىاي 'خالى دەر بەند' ەوہ تا دەگاتە دەشتى رانىە ماون،^{۷۹} دوور ەى ئەم سەردەمانە بىت. شوپن و ەلەكەوتنى شوراكە بۆ بەرگرى كردن لە دەشتى رانىە بە لە ەيرش و پەلامارىك كە لە رۆژ ەلەتەوہ بىت، ئەمەش لە ەموو لايەنىك زياتر بۆ كو- وارى و گوتى بەكان دەگونجىت، بەلام پرسىار لىزەدا ئەوہ بە ئايا مەلەلانى بەكەى نىوان ئەم دووانە ئەوئەندە درىزەى كىشاوہ تاوہ كو- وارى فرىاي بنىات نانى ئەم شورا گەورە بە كەوتىت؟ نامەى SH 878 كە تىايدا شەمشى- ئەدەد داوا لە كو- وارى كردووە لە گەل گەورە پىاو و پىاوماقولاتى وولاتى كەيدا بچنە لای لەوانە بە پەيوەندى بە مەراسىمى سوپىند خوارى لايەنگىرى و دلسۆزى بۆ شەمشى- ئەدەد ەوہ ەبوو بىت، بۆ بە لەوانە بە پىش نامەى SH 861 نووسرا بىت. گوتى بەكان دەست بەردار نەبوون و كەوتنە ەولى رىگاي دىلۆماسى يانەو فرت و فىل بە كار ەيتان. بۆ ئەمە ئاشورى بەكانيان بەو ەيور كردوہ كە پەيمانيان بە بالىۆزە كەيان دا ەتا شوشەپرە لىزىر دەستى شەمشى- ئەدەد دا بىت، ئەمان پەلامارى نەدەن، بەلام لە ەمان كات دا خۆيان بۆ پەلاماردان ئامادە دەكرد. بۆ بە بالىۆزە كە مەمانەى بە ووتەكانى ئىندوششى نەبوو و لە پادشاي داوا كردوہ كو- وارى بن دەستيان ووشيار بكاتەوہ و رى ئىملى بداتىن. نامەى SH 887 ئەمە باشتر روون دەكاتەوہ:

⁷⁹ Eidem and Læssøe, No. 19: "4) a-nu-um-ma 6 me şa-ba-[a]m 'a'-n[a] ma-şar-ar-'i' 5) šu-šar-ra-d^{ki} at-tà-ra-ad 6) şa-bu-um šu-[ú] 'a'-na li-ib-bi 7) šu-šar-ra-'d^{ki} li-ru-ub-ma 8) ù at-ta a-na şe-ri-ia al-ka-am."

⁸⁰ Brown, T. W., "A Report on the Discovery of a Line of Ancient Fortifications on a ridge to the East of the Rāniya, Sulaimanyah Liwa," *Sumer* XIV, part 1 & 2 (1958), pp 122-124.

"وهرد-شهریم *Warad-sarrim* له لایهن ئیندوششی^{۸۱} وه
 گه‌یشته ئیره و په‌یامی دامی. ئیندوششی تا سهر ئیسقان له دژتانه و
 ناهیلیت ب‌ه‌سینه‌وه! نه‌گهر هات و به‌روه لای ئیوه‌وه هات نه‌وا
 ده‌ییت ناماده بن و ئوردو‌گاکاتان بلاوه ب‌ین مه‌که‌ن."^{۸۲}

شهر له دژی شانیشینی نه‌خازوم و یاشوب-ئه‌ده‌دی پادشای به‌شیک‌کی باشی له باه‌قی
 نامه‌کانی ش‌م‌ش‌اره بر‌د‌وه. ئەم پادشایه، که له شاری گ‌ر‌نگ و مه‌ح‌که‌می ش‌یک‌ش‌اب‌یوم
 داده‌ن‌یشت، به ئەم‌به‌ر و ئەو‌به‌ری زۆر و هاو‌په‌یمانی به‌ ب‌گ‌ۆ‌ره‌کانی گ‌یر‌و‌گ‌رف‌تی زۆری بۆ
 پادشای ئاشور دروست کرد‌بوو. شه‌مش‌ی-ئه‌ده‌د سه‌باره‌ت به‌مه‌ ده‌ردی دلی لای کو-
 واری کرد‌وه.^{۸۳} به‌لام وادیاره یاشوب-ئه‌ده‌د ر‌ی‌گ‌ای له‌وه‌ باشتری له‌به‌رده‌مدا نه‌بووه،
 که‌وت‌بووه‌ نیوان دوو به‌رداشه‌وه، له‌ چ‌یا‌کانی ر‌ۆ‌ژه‌ل‌اته‌وه و له‌ ده‌شتی ر‌ۆ‌ژ‌ئا‌وا‌وه. له‌پاش
 گ‌رت‌نی ئە‌ر‌پ‌ا‌خ‌ا و ق‌ا‌بر‌ا‌وه ترسی ئە‌وه‌ی هه‌بوو ئاشور و ئیش‌نونا پ‌یک‌ه‌وه‌ په‌لاماری ب‌ده‌ن.
 له‌پاش ر‌مانی به‌ره‌ی تورو ک‌ک‌یشه‌وه ده‌بوایه‌ دیسان هاو‌په‌یمانی به‌که‌ی ب‌گ‌ۆ‌ر‌پ‌ت. بۆ هاو‌ر‌پ‌تی
 خ‌ۆ‌مال‌یی تر گ‌ه‌را و پاش ئە‌وه‌ی هه‌وله‌که‌ی له‌گه‌ل ئاشوردا سه‌ری نه‌گ‌رت، چ‌وو به‌ره‌ی
 کاک‌موم-گوتیوم-ئه‌خازوم ی پ‌یک‌ه‌وه‌ نا.^{۸۴} کو-واری ده‌بوایه‌ به‌ ناردنی ۱۰۰۰ سه‌رباز
 بۆ ئ‌ی‌ت‌ل‌ل‌ومی سه‌له‌ش‌کره‌که‌ی شه‌مش‌ی-ئه‌ده‌د کۆمه‌کی له‌ش‌کر‌ک‌یش‌ی به‌که‌ی ئاشور بۆ

⁸¹ ناوی پادشای گوتی هه‌ندیک جاریش به‌ شیوه‌ی *Endušše* نووسراوه و جاری واش هه‌یه به
Indaššu. ئەم شیوه‌یه‌ی دوا‌ی‌یان له‌گه‌ل ناوی ئ‌ی‌ن‌س‌ی 'زە‌ب‌ش‌الی *Zabšali*' ی سه‌رده‌می بنه‌ماله‌ی سی
 یه‌می ئوردا یه‌ک د‌ی‌ته‌وه‌ که ناوی ئ‌ی‌ن‌د‌ا‌س‌سو *Indassu* بوو. بۆ ناوی ئەم ئ‌ی‌ن‌س‌ی یه‌ پروانه:

Potts, *The Archaeology of Elam*, p. 168.

⁸² Eidem and Læssøe, No. 8: "12) ù ÌR. LUGAL 13) iš-tu ma-ḥa-ar in-du-úš-še
 il-li-kam-ma 14) ṭe-ṣ-ma-am ub-lam in-du-úš-še 15) ṣa-ri-im-kum ú-ul pa-ṭi-ir-
 kum 16) as-sú-w-ri i-la-ka-kum ṭe-ṣ-em-ka 17) lu-ú ṣa-ab-ta-at ù bi-ra-ti-ka 18)
 la tu-uš-ma-ad."

(وه‌گ‌ی‌ر‌انه کوردی‌یه‌که به‌ هه‌ندیک ده‌ست‌کاری یه‌وه‌یه).

⁸³ پروانه نامه‌کان SH 809; SH 894.

⁸⁴ Eidem and Læssøe, p. 44.

سەر ئەخازوم بکات. ئیبتیلوم لەم کاتەدا گەمارۆی شیکشابومی پایتەختی ئەخازومی دابوو:

"ئەوا لەشکرێکم لەگەڵ ئیبتیلوم دا بەرئ کرد بۆ گەمارۆ. ۱۰۰۰
سەرباز لە لەشکرەکەى خۆئ بۆ بنێره بۆ شیکشابوم."^{۸۵}

ئەجما ئیبتیلوم بە چەند نامەیه ک کەوتە هاندان کۆ-وارى بۆ ئەودى بۆ شەرى شیکشابوم بچیتە پالى، لەم نامانە SH 859+881 ه کە دەلێت:

"شیکشابومی ئی دەر بچیت ئیر کئ دوزمته؟ لەو بەولاوله دوزمئ
ترت نیه."^{۸۶}

هەر وهها:

"شیکشابوم دوزمته! بۆ هەردوو کمان، تۆش و منیش هەر دێهیه. با
خۆمان بۆ گەمارۆدانى شیکشابوم تەیار بکەین..... پێش ئەودى
پادشا بگات؛ با بە هەردو کمان خزمەتیکى سەرورمان بکەین.
دوودل مەبه! ودره!"^{۸۷}

چەند نامەیه ک بۆ هاندان و تەماع وەبەرخستنى کۆ-وارى نێردان تاوه کۆ بەشدارى لەشکرکێشنى یه کە بکات و لەشکرەکەى بنێریت، بەلام بیهووده بوو، ئیبتیلوم ناچار بوو

⁸⁵ SH 917, Eidem and Læssøe, No. 14: "4) a-nu-um-ma ṣa-ba-m <<x>> 5) it-ti e-te-el-lim 6) a-na la-we-e <<ki>> 7) at-tà-ra-ad <<ki>> 8) (erased) 9) I li-im ṣa-ba-ka 10) šu-ta-aš-bi-it-ma 11) a-na 'še-ri-šu' 12) ši-ik-ša-am-bi^{ki} 13) tū-ru-ud <<i>>."

⁸⁶ Eidem and Læssøe, No. 42: "59) ul-la-nu-um ši-ik-ša-bi-im^{ki} ma-an-nu-um 60) na-k[a]-'ar'-ka ul-la-nu-uš-šu 61) na-ka-ar-ka ú-ul i-ba-aš-ši."

⁸⁷ SH 913, Eidem and Læssøe, No. 39: "4) ši-ik-ša-ab-bu-um^{ki} na-ka-ar-ka 5) a-ka-šu-um ù ia-ši-ia ma-ru-uš 6) ša ši-ik-ša-ab-bi-im^{ki} 7) <<x>> la-we-e-em i ni-pu <<x>>-uš <<x>> .... 28) la-ma LUGAL i-la-ka-am ni-nu 29) iš-te-et i nu-dá-am-mi-iq 30) 'a'-na be-lí-ni₅ 31) [l]a tu <la>-ap-pa-at al-ka-am."

ئوردوگاگەى بېيجېتەو و بکشیتەو (SH 877 دە کاتە ژمارە 40 لە لای Eidem and Læssøe). لەولاشەو، ئەخازوم باش خۆى بۆ شەرە کە ئامادە کردبوو و ھاوپەیمانیی خۆى بۆ بەرنگار بوونەوئەى ئاشورى یەکان بەستبوو. جگە لە توروککى یە ھەلاتووەکان، گوتى یەکانیش سەرباز و خۆراکیان لە زى وە دەپەراندەو بۆ کۆمە کى شیکشایبوم و خۆراگرتنى لە بەرامبەر ئاشورى یەکاندا. نمونە یە کى باشى ئەمە بەشى ئەو نامە یە (SH 859+881 بەرامبەر ژمارە 42 ی Eidem and Læssøe) یە کە پێشتر ئامازەمان بۆ کرد، کە تايیدا ئیبتیللوم کو-وارى لە ھەموو ئەم شتانه ئاگادار دە کاتەو و بە زمانیکى گلەبى ئامیزەو لە ی دەپرسیت: "چۆن وەلامى پادشا بدەینەو؟"⁸⁸

نامە یە کى گرنگ بەلام بەداخەو پەر لە شکاوى نامە ی SH 891، ناوى نیرەرە کەى شکاوه و نازنین کت یە، بەلام ھەلوئستە کەى کو-وارى بەرامبەر شەمشى-ئەدەدەمان بۆ رافە دە کات. شیوہى دارشتنى نامە کە بە پیتی ئەوانەى بلاویان کردووەتەو⁸⁹ شیوہ یە کى تاکە و نووسەرە کەشى لە ھەموو نووسەرەکانى نامەکانى تری ئەرشیفە کەى شمشارە جیایە. زانیاریى گرنگى بۆ کو-وارى ھیناوه سەبارەت بە ریکەوتنیکی نیوان شەمشى-ئەدەد و دوژمنە کەى کو-وارى: ئیندوششنى. کو-وارى دەبیت ھەستى بە خیانەت لى کران و پشت لى کردنى سەرورە کەى کردبیت، لە ھەمان ئەو کاتەدا کە داواى لى دە کرا لە دژى یاشوب-ئەدەدى ئەخازوم شەرى بۆ بکات. لەو دەچیت نیرەرى ئەم نامە یە ھەوالگریکی کو-وارى بووبیت کە ھەوالى بۆ کۆ کردووەتەو:

"تو سەبارەت بە ئیملى ئەدەد *Imdi-Adad* ی نوکەرى

⁸⁸ Eidem and Læssøe, No. 42: "(17) *mi-na-am ni-ip-pa-al LUGAL*."

⁸⁹ Eidem and Læssøe, p. 53.

'سه‌مسی-ئەددو *Samsi-ıddu*'⁹¹ بۆمت نووسی که دیاری زیوین و زێرین و کوته زیوی بۆ ئیندوششی هیناود. قسه که راسته و بیستم هەرچی بۆ هیناوه له زیو و زێر و کوته زیو..... ئەو (واته: شەمشێ-ئەدد) بەم جۆرد بۆ ئیندوششی ی نووسی: 'من و تو- ریکهوتنه کهمان ده‌بوايه زۆر زووتر بووايه (ووشه به ووشه: دره‌نگه). بیتیکی تو و بیتیکی خۆم له زێر دروست ده‌کەم، برا دەست له ملی برا ده‌کات. کچه‌که‌ی خۆمت دەدەمێ و بۆ ماره‌یی کچه‌که‌ی تۆش وولاتی شوشه‌پرێ و وولاتی [.....] ت دەدەمێ."⁹¹

بگه‌ڕینه‌وه بۆ سه‌رکرده‌وه پیاوماقولاتی توروککی که لهم کاته‌دا لای کو-واری بووونه په‌ناهر. ئەمان، هه‌روه‌ک له نامه‌کانی نیوان کو-واری و شەمشێ-ئەددە‌ده‌وه ده‌رده‌که‌وێت، بۆ هه‌ردوو لایان بووونه گه‌یرو گه‌رفت. رسته‌یه‌کی باهه‌خدار له یه‌کته‌یک لهم نامه‌دا به‌مانه‌ ده‌لێت "رۆله‌کانی وولات" و ئەمه‌ ده‌شیت به‌لگه‌ی ئەوه‌ بیت که هاوولاتی ئوتۆم بووین، ئوتومیش به‌شیتکی شانشین توروککی جارێ بوو.⁹² وادیاره‌ دیارترین ئەم سه‌رکرده‌نه‌ *Hazip-Tesšup* 'ته‌ششوب-ته‌ششوب' بوو که له چاره‌ی

⁹⁰ سه‌مسی-ئەددو/ئیددو شێوه‌ ناموری یه‌که‌ی ناوی شەمشێ-ئەددە. له‌ راستیدا ئەم پادشایه‌ زۆر جار به‌م شێوه‌یه‌ ناوی نووسراوه‌ چونکه‌ خۆی به‌ بنه‌چه‌ ناموری بوو، به‌لام له‌ وولاتی ئاشوردا زۆر شتی، له‌ وانه‌ش ناوی، مۆرکینکی مێسۆبۆتامیایی ودرگرتوه‌ و ناوه‌ که‌شی بووه‌ته‌ شەمشێ-ئەدد.

⁹¹ Eidem and Læssøe, No. 71: "1') [.....aš-š]um ^mim-di-^dIM İR ^ds[a-am-si-^dUTU] 2') [š]a ta-ma-ar-tam KÙ. BABBAR KÙ. GI ù ru-[uq-qa-at] 3') KÙ. BABBAR a-na ^min-du-iš-še ub-lu ta-aš-p[u-ra-am] 4') a-wa-tum ši-i ki-na-at ù ma-li ub-l[u-šum] 5') še-me-ku KÙ. BABBAR KÙ. GI ù ru-uq-qa-at KÙ. [BABBAR] 6') ša ú-ša-bi-lu..... 7') a-na en-du-iš-[še] 8') ki-a-am iš-pu-ur um-ma šu-ma-a 9') a-na-ku ù at-ta pu-lu-ur-ni u-za-bi-[il] 10') ša-la-am-ka ù ša-al-mi ša KÙ. GI 11') lu-še-pi-iš-ma a-lu-um ki-ša-ad a-ši-im 12') li-ki-il DUMU. MÍ ma-ar-ti 13') lu-ud-di-na-ak-kum-ma a-na ša-ar-ra-k[u-ut] 14') DUMU. MÍ-ti-ia ma-a-at šu-šar-ra-a^{ki} 15') 'lu-ud'-di-na-ak-kum ù ma-a-at [.....]."

⁹² بۆ ئەم رسته‌یه‌ بروانه‌:

نووسرابوو رۆلتیکی گهوره له گهمه‌ی سیاسیدا یاری بکات؛ به‌شیکێ زۆری نامه ئال و گۆرکراوه‌کانی شمشاره بۆ کیشه‌ی ئەم تهرخان کراوه. وه‌ک دهرده‌که‌وێت خازێپ-تیششوپ کاری بۆ هه‌لگیرساندنی یاخه‌یگه‌ری‌یه‌ک له دژ‌کو-واری له وولاته‌که‌دا کردووه، یان هه‌یج نه‌بێت کو-واری خازێپ-تیششویی به‌مه تۆمه‌ت بار کردووه، پاش ئەوه‌ی ترسی له زیادبوونی کاریگه‌ری و به‌رز بوونه‌وه‌ی په‌له‌ و پایه‌که‌ی له ناوچه‌که‌دا، لێ نیشتووه. کاتیکیش شه‌مشێ-ئهدده‌ پێشوازی له خازێپ-تیششوپ کردو به‌رێزو و قه‌درگرتنیکێ زۆره‌وه‌ مامه‌له‌ی کرد، کاره‌که‌ لای کو-واری گه‌ندتر بوو، چونکه‌ ئەو به‌یج ئەمه‌ش له زیادبوونی ده‌سته‌لاقی ده‌ترسا و ئەمه‌ش نیشانه‌ی مه‌ترسی بوو. ئەمانه‌ وایان کرد کو-واری داوا له شه‌مشێ-ئهدده‌ بکات خازێپ-تیششویی بۆ بنیڕه‌تیه‌وه‌ تا به‌ندی بکات. هه‌رچه‌نده‌ شه‌مشێ-ئهدده‌ چه‌ندین جار داوای له کو-واری کردووه به‌ندکراوه‌کان به‌ربدات، به‌لام بیه‌هوده‌ بووه. کو-واری نیازی له‌مه خراپتریشی هه‌بوو، ده‌یویست خازێپ-تیششوپ له به‌ندیخانه‌دا بکوژیت و شه‌مشێ-ئهدده‌ هه‌ولێ ده‌دا ده‌ست به‌نیته‌ پێی. به‌لام کو-واری هه‌ر سوور بوو تاوه‌کو له نامه‌ی SH 883 دا په‌زنامه‌ندی شه‌مشێ-ئهدده‌ی به‌ده‌ست گه‌یشت، له‌وانه‌یه‌ له پاداشتی گرتنی شارێکدا به‌ ناوی *zu-la-a* <<ul?>> *Zu?* وه‌:

"سه‌باردت به‌ خازێپ-تیششوپ بیرنکم بۆ هات، که‌ له‌باره‌ی
 کوشتن‌یه‌وه‌ بۆمت نووسی. که‌تۆ ده‌ته‌وێت بمريت، بامرئ! بۆچی
 بمیته‌یت؟ با له‌ به‌ندیخانه‌دا بمريت، به‌رده‌وام بۆ شاره‌که‌ی ده‌نوسیت و
 هه‌ول ده‌دات [وولاته‌] که‌ت له‌دژت هه‌لگیرته‌وه‌." ۹۳

ئه‌گه‌ر خازێپ-تیششوپ به‌راستی هه‌ولی رێکخه‌ستی یاخه‌یگه‌ری له دژی کو-واری

⁹³ Eidem and Læssøe, No. 16: "16) ù aš-šum ha-zi-ip-te-šu-up 17) ša šu-mu-us-sù ta-aš-pu-ra-am 18) iš-tu šu-mu-us-sù ta-aq-bù-ù 19) li-mu-ut am-mi-ni-im i-ba-lu-ut 20) i-na né-pa-ri-im li-mu-ut 21) a-na a-li-šu iš-ta-na-ap-pa-ar-ma 22) p[i(i)-ma-ti-k]a uš-ba-la-ka-at."

دایت، ئەوا بۆ ئەوه بووه کو-واری لەسەرکار لابەریت و خۆی دەستەلات بگریتە دەست، چونکە کو-واری خراب مامەڵە ی پەنا بەرە توروکیکی یەکانی دەکرد و دەیچەوساندنەوه تاکو رێ لە زیادبوونی هیزو دەستەلاتیان بگریت و لەقالبی خۆیاندا بیاھێژیتەوه. ئەم چەوساندنەوه یەش بەس بوو بۆ کین ھەلگرینی زۆر لە توروکیکی یەکان و تەنانت ھاوولاتیانی شوشەپرا خۆیشی لە کواری (SH 861) و لەدەست شاری شوشەپرا و فەرمانرەوا زۆردارە کە ی ھەلبێن و پەنا بەرنە بەر شاری شیکشابیومی رەکەبەری، ھەرۆک لە SH 919 دا ھاتووە:

"ھاوولاتیان ئوتوم رکیان لە شاری شوشەپرا دەبیتەوهو ئیوہ - ئیوہ ی
ھاوولاتیان کونشوم کە کونشومان جن ھیشت - رکیان لیتانە!
ئەوان ھیچ و پوچ و یاخین." (SH 861)⁹⁴
"ئیتسا ھەموو ئەو [توروکیکی] یانە ی بۆ [منیان] دەنیرت
[بەش] - [و] و بە دزی یەوہ [دین]، ئەو زەوی یە ی لە بەر دەستیاندا یە
داوای دەکەن [و] بەر دەوام دزدەدە [کەنە] شاری شیکشابیومیەوہ. ئایا
ئەوہ راستە ئیمە دوژمنمان [ن] بەھیزتر بکەین و لەشکرە کە ی
گەو [رەتر]؟ من بەمە نارەحەتم!". (SH 919)⁹⁵

⁹⁴ Eidem and Læssøe, No. 19: "49) LÚ. MEŠ DUMU. MEŠ ú-ta-im^{ki} a-lam šu-šar-ra-d^{ti} 10) i-zi-ir-ru ù ku-nu-ti DUMU. MEŠ ku-un-ši-im^{ki} 11) ša iš-tu ku-un-ši-im^{ki} tu-ši-e [(.....)] 12) i-zi-ir-ru-ku-nu-ti 13) sà-ar-ru mu-ut-ta-ab-la-ka-tu."

ھەرۆھا بېروانە:

Eidem, *IRAQ*, p. 94.

⁹⁵ Eidem and Læssøe, No. 13: "25) i-na-an-na [LÚ. MEŠ tu-ru-ki]-^{ki} 26) ma-la ta-tà-ra-[dam i-na m]u-š[i-im] 27) na-ap-za-ra-am 'r-[la-ku-nim] 28) A. ŠÀ i-na pa-ni-šu-^rnu' i-ri-^ršu?-[ma] 29) a-na ši-ik-ša-bi-um^{ki} i-te-né-ru-b[u-nim] 30) i-ša-ri-iš ma-a a-ah na-ak-ri-n[i] 31) nu-ka-ab-ha-ar ù ^{GIŠ}SUKUR-šu nu-da-a[n-na-an] 32) aš-šum ki-a-am li-ib-bi im-ra-as."

ھەرۆھا بېروانە:

Eidem, *IRAQ*, p. 99.

کاتیک شهمشی-ئەدەد شیکشابیومی گرت و بەسەر یاشوب-ئەدەدی فەرمانرەوایدا سەرکەوت، لە نووسینە کەیدا گوێ بەسەر یاشوب-ئەدەدی ئەخازی و ئەو توروککی یانەدا سەرکەوتم کە لەوئێخۆیان گرت کەردبوو.ه. ۹۶ ئەمە واتای وایە توروککی یەکان شان بەشانی ئەخازی یەکان و گوتی یەکان لەوئێسەنگەردا بوون، لەدزی ئاشوری یەکان جەنگاون.

دەمی پاش-ئاشوری:

لە کاتیکی دواتردا، رەنگە لە ناوهراستی هاوینی ۳۰هەمین سالی فەرمانرەوایی شهمشی-ئەدەد دا،^{۹۷} دەمی سێ یەم بە کاول کردن و گەردانی کۆشکە کە ی شوشە پرا دەست یێ دە کات. کو-واری دیار نەما و ئەرشیفی کۆشکە کەشی ئیتر وەستا، لە کاتیکدا ئەستێرە سەرداران تری توروککی، بە یێ زانیاری یەکانی ئەرشیفە کە ی ماری، روو لە گەشی بوونەوه. یە کێک لەم سەردارانە لیدایا *Lidāya* بوو کە پێکەوه لە گەل 'زازی-یا *Zaziya*' و 'زیلی-یا *Ziliya*' و 'تیرویشینی *Tirwenšēni*' و هی تردا لە لای کو-واری بەند بوون. لیدایش وە ک خازیب-تیششوپ بە هەمان شێوه لە گەل شهمشی-ئەدەد دا دەستی یێ کرد؛ بانگهێشت کرا و کۆبوونەوه یەکی سەرکەوتوانە ی لە گەلدا بە ئەنجام گەیاندا (SH 915). ئەمەش دیسان لە کاتی خۆیدا کو-واری ناپه‌حەت کرد، بۆ یە هەولێ دا ئەمیش تووشی هەمان چاره‌نووسی خازیب-تیششوپ بکات، ئەوه بوو داوای لە شهمشی-ئەدەد کرد تاوه کو لیدایای بۆ بنیریتەوه بەلام ئەجاره به بیانووی ئەوه ی گوایه دەبەوێت لە شیکشابووم جێگیر ی بکات، نە ک بیکوژیت. بەلام

⁹⁶ Dossin, G., "Correspondence de Šamšī-Addu et de ses fils," *Archives Royales de Mari (ARM)* I, Paris, 1950, No. 69; Klengel, H., "Das Gebirgsvolk der Turukkū in den Keilschrifttexten altbabylonischer Zeit," *Klio* 40 (1962), p. 8.

⁹⁷ Eidem, *IRAQ*, p. 103.

لیدایا نه درایه وه دهست فرمانره‌وای شوشه‌پررا، له جیاقی ئه‌مه له شاری 'بوروللوم' *Burullum*⁹⁸ جیگیر کرا، ره‌نگه بۆ وه‌رگرتنی پۆستیک و له‌همان کاتیشدا بۆ دوورخسته‌وه‌ی له شوشه‌پررا و له دهستی کو-واری.⁹⁹

وا بێ ده‌چیت لیدایا له‌شاری بوروللومه‌وه شۆرشیکێ له دژی کو-واری و له ئه‌نجامدا ئاشوری‌یه‌کانیش، به‌ریا کرد‌بیت. شالای برده‌ سه‌ر شوشه‌پررا و هه‌موو نیشانه‌یه‌ک بۆ ئه‌وه ده‌چیت که ئه‌و بووبیت کۆشکه‌که‌ی سووتاند‌بیت. ئه‌و ئاماژه‌یه‌ی له نامه‌ی شاری ماری *ARM IV, 25* دا هاتوه‌ له‌وانه‌یه‌ مه‌به‌سه‌ی له‌م رووداوانه‌ بیت. نامه‌که ئه‌شمی-داگان *Išme-Dagan* ی کورپی شه‌مشێ-ئه‌ده‌د بۆ 'یه‌سه‌مه‌خ-ئه‌ده‌د' *Iasmah-Adad* ی برایی ناردوه‌وه و تیایدا ده‌لێت لیدایا دوو شاری سووتاند:

"لیدایا، سه‌رداری توروککی و توروککی‌یه‌کانی له‌گه‌لیدان، که ئیستا له‌م وولاته‌دان، بوونه‌ ناحه‌ز و دوو شاریان وێران کرد. چووم بۆ فریاگوزاری و ئه‌وان کشانه‌وه بۆ جیاکان."¹⁰⁰

⁹⁸ هه‌روه‌ک له پێش‌ننازه‌که‌ی 'لێقی' شدا هاتوه‌، ده‌شیت ئه‌م شاره‌ هه‌مان ئه‌و 'بوروللوم' *Burullum* ه‌ بیت که شه‌مشێ-ئه‌ده‌د و یستوبوی 'سین-ئیدیننام' *Sin-idinnam* بکاته فرمانه‌وه‌ی، به‌روانه: Lewy, H., "Studien zur Geographie des alten Mesopotamien," *Afo* 19 (1957), p. 7.

⁹⁹ به‌روانه:

Læssøe and Jacobsen, *op. cit.*, p. 172-4; Eidem, *IRAQ*, p. 99.

باس و خواسی ئه‌م به‌سه‌رهاتانه له‌نامه‌کان SH 915 و SH 887 و SH 943 دا هاتوون.

¹⁰⁰ Dossin, *Correspondance de Šamšī-Adad et ses fils (suite)*, *ARM IV*, Paris, 1951, 25: "9) *li-da-a-ia LÚ tu-ru-ku-ú 10) ù LÚ tu-ru-ku-ú ša it-ti-šu 11) ša i-na ma-a-tim ša-a-ti wa-aš-bu 12) ik-ki-ru-ma 2 a-la-ni^{ki} i[g]-mu-ru 13) a[n]-ha-ri-ir-ma 14) [a-na] li-ib-bi KUR-i i-[r]u-[b]u."*

ئێده‌دا پێویسته‌ روونی بکه‌مه‌وه که له‌م کاته به‌دواوه، به‌هۆی و‌دستان ئه‌رشیفه‌که‌ی شمشاره‌وه ئیتر بۆ میژووی رووداوه‌کان پشت به ئه‌رشیفه‌که‌ی شاری ماری ده‌به‌ستریت. شاری ماری شاره‌ دێرینه‌که‌ی سه‌ر روبا‌ری فورات بوو که پێشتر باسی کرا. شه‌مشێ-ئه‌ده‌د داگیری کرد و 'یه‌سه‌مه‌خ-ئه‌ده‌د' ی

له‌وانه‌یه ئەم نامە‌یه‌یه‌کێک له‌ کۆنترینی ئەو نامانە‌ بێت که باس له‌ راپەرینی خوری ده‌کات، چونکه‌ ئیشم-داگان به‌ یه‌سمه‌خ-ئه‌ده‌دی برای ده‌لێت که "پادشا" (=واته‌ باوکی) له‌ شالاری توروککی‌یه‌کان ئاگاداری کردووه‌ته‌وه.¹⁰¹ ئەمه‌ نیشانه‌ی ئەوه‌شه‌ که ئەو کاته‌ی راپەرینه‌ که ده‌ستی بێن کردووه‌ شه‌مش-ئه‌ده‌ده‌ هێشتا له‌ ژياندا بووه‌ و هه‌ر پادشاه‌ بووه‌.¹⁰² نامه‌ی ARM I, 5 زانیاری زیاترمان له‌باره‌ی ئەم راپەرینه‌وه‌ بێن ده‌دات؛ لیدایا له‌ مه‌یدانی شه‌ر کشایه‌وه‌ و شاری بوروللوم، که بنکه‌ی جموجۆله‌کانی بوو، له‌به‌ر له‌شکره‌که‌ی ئیشم-داگان دا به‌ الایی جێ هێشت و:

"(ئیشم-داگان) هه‌موو وولات ئوتومی هێور کرده‌وه‌ و سه‌رله‌نوی
رێکی خسته‌وه‌ و خستی‌یه‌ ژێر ده‌ستی یه‌ک ده‌سته‌لاته‌وه‌."¹⁰³

ئهمه‌ نیشانه‌ی ئەوه‌یه‌ که وولات ئوتوم، قه‌له‌مه‌ره‌وی پێشوی کو-واری، ناوچه‌ی

کوپی کرده‌ فه‌رمانه‌وه‌ی. کوپه‌که‌ی تری شه‌مش-ئه‌ده‌ده‌ که ناوی ئیشم-داگان بوو، زۆر کارو باری سه‌ربازی گرتبووه‌ ده‌ست و له‌ پاش مردن باوکیشی بووه‌ پادشاه‌ی ئاشور، ئەم به‌رده‌وام به‌ نامه‌ یه‌سمه‌خ-ئه‌ده‌دی له‌ هه‌موو هه‌وال و رووداوه‌کان ئاگادار ده‌کرده‌وه‌، بۆیه‌ ئەو نامانه‌ی هه‌والی رووداوه‌کانی کوردستانی کۆنی ئەم سه‌رده‌مه‌یان تێدایه‌ له‌شاری ماری هه‌ن.

¹⁰¹ Dossin, *ARM IV*, 87; Læssøe, *PAA*, p. 70.

¹⁰² به‌رای ئایلم راپەرینه‌ که راسته‌وخۆ پاش 'لیمو' ی ئه‌ده‌ده‌-بانی *Adad-bāni* ده‌ستی بێن کردووه‌:

Eidem, J., "From the Zagros to Aleppo- and Back, Chronological Notes on the Empire of Šamši-Adad," *Akkadica* 81 (1993), p. 26.

سه‌بارده‌ت به‌ لیستی لیموه‌کان و میژوویان، به‌رانه‌:

Birot, "Les Chroniques .....", *MARI* 4, 1985, p. 219ff.

هه‌روه‌ها:

Veenhof, K. R., "Eponyms of the 'Later Old Assyrian Period' and Mari Chronology," *MARI* 4, (1985), p. 191 ff.

¹⁰³ *ARM I*, 5: "(34) ma-a-at(!) ú-te-em [k]a-la-ša ut-te-reh ú-ta-áš-ki-in 35) a-na pí-i-im iš-te-en uš-te-eb-ši."

چالاکی یه کان لیدایا بوو. کشانه وه شی له تاکتیکیکي شهر زیاتر نه بوو، که میک پاش
 نه وه ی ناشوری یه کان خویان به سهر که وتوو زانی و له شکره که یان کیشایه وه و ناردیان بۆ
 بهره ی رۆژئاوا، خوری یه کان به فهرمانده یی لیدایا گه رانه وه. خوری یه کان به سوود بینین
 له سروشتی خا که که و ناسینی وولاته که، شهری پارتیزانیان ده کرد. نامه ی
 ARM IV, 23 نمونه یه کی باشمان ده دات:

"په لیک له له شکر (ی ناشور) که وته شوینان (= واته شوین
 تورو ککی یه کان) و منیش زۆرم له جهنگاوه (ره کانیان) سهربری.
 نهجا، له کاتیکدا که (په له که) گه یشته رۆخی روبرا که و له وی
 تۆردوگی دابه ست؛ ناو هه لسا بوو بۆیه (سهر بازه کان) نه یانتوان
 په رنه وه. (نهجا) له کاته دا سهر بازه کاتم په رانه وه و ناردمن بۆ
 ناوه وه ی وولات، بۆ ده ور و پشتی شاری تیگونا نوم *Tigunānum*.
 پاش نه وه ی له شکر په ری یه وه، ناوه کمش دابه زی و تورو ککی یه کان
 به شه و په رنه وه. نهجا (ناوی) روبرا که (دیسانه وه) هه لسا یه وه و
 نه متوانی بی یان بگم."¹⁰⁴

ئهم جۆره شهره بۆ ناشوری یه کان، وه ک بۆ هه ر ده سته لاتیکي ناوه ندیی تریش که
 بیه ویت به سوپایه کی ریکخراوه وه شهر له گه ئی گه لیکي چیا یی دا بکات، برست لیتیر
 بوو. له نامه ی ARM I, 25 دا به م جۆره هاتوه:

"سه باره ت به وولاتی شوشه ررا که له باره یه وه بۆمت نووسیوو، با

¹⁰⁴ ARM IV, 23: "11) KASKAL *ir-te-ed-di-šu-ma* 12) *ša-ba-am na-dam-ma a-du-uk* 13) *ù i-na a-aḫ* 14) *ik-šu-ud-ma* 15) *it-ta-ša-ab* 16) *ÍD ma-li-ma* 17) *e-bé-ra-am ú-ul i-le* 18) *ù ša-ba-am ú-še-bi-ir-ma* 19) *a-na ma-a-at ti-gu-na-nim*^{ki} 20) *aṭ-tà-ra-ad* 21) *wa-ar-ki ša-bi-im* 22) *im-ṭi-ma* LÚ. MÉS *tu-ru-uk-ku-ù* 21) *mu-ši-tam-ma i-bi-ru* 22) *wa-ar-ki-šu* 22) *ÍD im-la-ma e-bé-ra-an ú-ul e-le.*"

نیشار-لیم *Isar-lim* بۆت باس بکات که بوو ته گرفت و ئیتر
 ناتوانین به ده ستمانه و دی بئیلینه و د... نیمه به دو اداچون و
 لیکۆلینه و همان کرد که نه توارنیت بئیرته و ه ژیر رکیف...^{۱۰۵}

له سو به ووردی تیبینی کردوه که ئیشمی-داگان له حیاتی ئەوهی وه ک باوکی له
 کۆتایی هه موو نامه که دا "شاد به!!" بنوسیت، "خه م مه خۆ!" ی بۆ براکه ی
 ده نووسی،^{۱۰۶} ئەمه ش نیشانه یه کی باری داوه شیوی ئیمپراتۆری ئاشوری بوو.

تورو ککی یه کان تاکه هتیزی کارای رو و داوه کانی ئەم ده مه نه بوون، به لکو زۆر
 باسکردنیان له ده قه کاندایه هی ئەوه یه که ئەمان له هه موو تیره خوری یه کانی تر چالاک تر
 و بۆ ئاشوری یه کان سه ر به گنجهل تر بوون. بۆ نمونه ئەوه نده ی ئەمان له باره ی
 گوته ی یه کان و لولوبی یه کانه وه نایستین، هه رچه نده نامه کانی ئەم ده مه هه ندیک ئاماژدیان
 بۆ کرده وه ی سه ربازی و چالاکیی سیاسی یانه ی گوته ی یه کان و لولوبی یه کان و
 کاکمی یه کان تیدا یه. نامه ی A 2932^{۱۰۷} باس له شالاوێکی هاو به شی تورو ککی یه کان و
 قابرای یه کان و 'یاخروری *Yahruri*' یه کان ده کات. ئیشمی-داگان له نامه یه کدا
 (ARM IV, 21) بۆ براکه ی نووسیود:

"...پاش ئەم په لاماره، ژماردیان زۆر نیه. به لام هه ر زۆر ده بن. له
 داهاتوودا له پیتشه و ی کردندا به رده و ام ده بن."^{۱۰۸}

¹⁰⁵ Dossin, ARM IV, 25: "4) aš-šum ma-a-at šu-šar-ra-d^{hi} 5) ša ta-aš-pu-ra-am
 6) ki-ma ma-tum ši-i id-da-al-la-lu 7) ù ku-ul-la-ša la ni-le-ú 8) mⁱ-šar-li-im
 li-id-bu-kum .... 15) ni-iš₇-ta-al-ma 16) ki-ma ma-tum ši-i 17) a-na k[u]-ul-lim
 la ir-re-du-ú."

¹⁰⁶ Læssøe, PAA, p. 73.

¹⁰⁷ Lafont, "La Correspondance d'Iddiyatum," *Archives Épistolaires...I/2*, ARM
 26, No. 510, l. 8-12.

¹⁰⁸ ARM IV, 21: "14) i[š-t]u a-la-ki-im an-[ni-e-em] 15) mi-nu-um ú-ul ra-bi-
 i(?) 16) we-di i-ti-ru 17) ir-tu-pu a-at(!)-lu-[ka-am]."

'سومو-تیبوخ' *Sumu-epuh* ناویک که به "خه لکی نوزی" ناوبراوه، دیاره که دوژمیتیکی تری ناشوری به کان بووه و به ته یارکردنی توروککی به کان و به زاندنی شه مشی-ئهدده هه ره شه ی کردووه. باس و خواسی ئه مه له نامه ی ARM V, 17+A 1882 دا هاتووه.¹⁰⁹ به لام له راستیدا نازاین ئایا توانی پیش مردنه که ی، که له نامه یه کی شه مشی-ئهدده دا بۆ به سمه خ-ئهدده ی کوری (ARM I, 91) هه والی هاتووه، هه ره شه که ی به جی بگه نیت یان نا؟

توروککی به کان ته نانه ت ده یان توانی بگه نه هه رکوی به ک که ده یانویست، له م نامه ی ده (ARM IV, 22) به متمانوه به ئیشمی-داگان ده لین ئیمه هه ده گه نه ئه شوپته ی ده مانه ویت و ئه ویش به ترسه وه ئه م هه والی به براکه ی گه یان دووه:

" که تو (واته: ئیشمی-داگان) بارمه کانمان ناده یی (واته: نایاندات به توروککی به کان)، سبه ی یان دووسبه ی ده گه نه ئه شوپته ی (واته: مه به ستمانه) بیگه نی. ده ییت هه وال به شوپته بگه نین (واته: ئیشمی-داگان و دارو ده سته که ی ئه شوپته ناگادار بکه ن)، و بۆ ئه شوپته ی ده یانه ویت بۆی بکشین، ئه وان ده کشین [.....]. با [....] ناگاداری ئه مه بیت."

دیاریشه فه مانده توروککی به کان ده ستگایه کی هه وال کۆ کردنه وه سیخوپی

¹⁰⁹ Durand, J.-D., "Documents pour L'Histoire du Royaume de Haute-Mésopotamie, I, *MARI* 5, Paris, 1987, p. 167-170.

¹¹⁰ "1) *a-na ia-ás-ma-ah*-^dIM 2) *qi-bi-ma* 3) *un-ma* ^dUTU-^dši-^dIM 4) *a-bu-ka-a-ma* 5) *su-mu-e-pu-uh im-tu-ut*," Durand, *MARI* V, p. 178.

¹¹¹ Læssøe, *PAA*, p. 71; *ARM* IV, 22: "20) *iš-tu li-ti an-nu-tim* 21) *la ta-na-di-nam* 22) *ur-ra-am ú-lu ul-li-ti-iš* 23) *a-šar at-lu-ki-im mi-it-ta-la ak* 24) *aš-ra-nu-um li-iš-pu-[ru-ma]* 25) *ù a-šar at-lu-ki-im* 26) *[li]-it-ta-al-[ku]* 27) *[x x] x lu i-[de]*."

به کاریان ههبووه، به رادهیه ک که توانیویانه دهستگای سیخوریی ناشورییه کان چهواشه بکه ن:

"سهبارت به راپۆرته کانی توروککییه کان که له باردیانهوه بۆمت نووسی، راپۆرته کانی له باردیانهوه دیه له ههردوولاره دژ بهیه کن. له بهر نهوه تاهم کاتهش نه متوانی هیچ شتیکت به دلنیاپییهوه بۆ بنوسم." ۱۱۲

فشاری بهردهوامی ئەم نهوه نوێ یه ی سهرداره خورییه کان له کۆتاییدا ناشورییه کانی ناچار کرد له وولاتی ئوتوم بکشینهوه و بیده نهوه دهست لیدایا و هاوپهیمانه کانی که دهشیت له زاگرۆس ههیبووبن.

خورییه کان، به تایهتی توروککییه کان، دهستیان له دژایهتی کردنی ناشور ههلهنگرت. وادیاره بریاریان وابوو، پاش نهوهی ناشورییه کانیان له ناوجهرگه ی چیاکانی زاگرۆس کرده دهروه، به تهواوهتی کۆتایی به بهبوونیان له دامینه کانی زاگرۆسبیش بهینن. ئەم راسییه به روونی له نامه کانی ماری دا رهنگی داوه تهوه، تیااندا زۆر جار ههوالی به سهردا دان و پهلاماری نیشانه ناشورییه کان له لایه ن توروککییه کانهوه هاتوو. بهلام له لایه کی تریشهوه دهرده کهویت که هۆکاری سیاسی تاکه هۆکاری ئەم دژه جهنگه ی خورییه کان نهبووه؛ نامه کانی ماری ئاماژه بۆ گرانی و قات و فریش له ناوچه کانیاندا دهکن، که زۆر یه دهچیت هۆکاره که ی ئارو ههوا بووینت. یه کینک له م نامانه 76, ARMIV, ه:

"توروککییه کانی که له وولاتی تیگونانومن، بۆ ئیره ههلاتن و ئاویان

¹¹² Læssøe, PAA, p. 71. ARMIV, 22: "5) aš-šum te-em^m tu-ru-ki-im 6) ša ta-aš-pu-ra-am 7) te-em-šu-nu it-ta-na-ki-ir 8) i-na ki-a-am a-di i-na-an-na(!) 9) ta-ki-it-t[am] 10) ú-ul a-ša-ap-p[a-ra-kum]."

گوت، بهم جۆره‌یان گوت: 'ئه‌وان بر سین' ۱۱۳

له نامه‌ی ARM IV, 24 یشدا:

"پنشتەر، قات و قری‌یان تیکه‌وتیوو (واته: ناو تورو ککی‌یه‌کان) و بۆ ناوچه‌کانی ده‌وروپشتی شاری 'حیربازانوم' *Hirbazānum* کشان".....

"تورو ککی‌یه‌کان تووشی برستی هاتون: نازووقه‌یان نه‌ماوه و (نیستا) له ناوچه‌ی ده‌وروپشتی شاری تیگونانوم (حۆی) دان." ۱۱۴

شالاوه‌کان ته‌نانه‌ت گه‌یشتنه ئه‌و شارانه‌ش که له به‌ری پوژئاوای دجله‌ بوون. داگیرکردن و فه‌رمانه‌ه‌وایی کردنی وولاتی ئاشور له‌سه‌رده‌می ئیمپراتۆری میتتانی دا، ده‌ییت له‌م کاته‌وه به‌ داگیرکردنی یه‌ک به‌یه‌کی شار و ئاوه‌دان‌یه‌کانی وولاتی ئاشور ده‌ستی ییج کردییت. ئیشمی-داگان به‌ نامه‌ی A. 80 له‌ شالاوی تورو ککی‌یه‌کان بۆ سه‌ر خودی شاری 'تیکه‌لالاتوم' *Ekallātum* ناگادار کراوه‌ته‌وه که له‌م کاته‌دا پایته‌ختی ئاشور بوو، نامه‌که‌ باسی تالان کاری و وێران کاری و کوشتنی سه‌رباز ده‌کات:

"تورو ککی‌یه‌کان له‌مه‌بری روبر په‌لاماری ناوچه‌ی تیکه‌لالاتومیان دا، تا کوردیشساتوم *Kurdiššātum* کشان و هه‌موو رانه‌مه‌ره‌که‌ی ئیشمی-داگانیان به‌ تالان برد. (لێره‌وه) بیرییه‌ک دوور نابن. چوار

¹¹³ ARM IV, 76: "40) ù LÚ. MEŠ tu-ru-k[u-ú] i-na ma-a-at ti-gu-na-nim^{ki}-ma 41) wa-aš-[b]u mu-un-na-ab-[r]u ša in-na-bi-tu-[ni]m-[m]a 42) ki-a-am i-da-bu-bu-nim um-ma-mi bi-ru-ú."

¹¹⁴ ARM IV, 24: "8) [i-na] pa-ni-tim ib-r[u-m]a 9) a-na ma-a-at Hi-ir-ba-za-nim^{ki} il-li-ku-ma." .... "24) ù LÚ. MEŠ tu-ru-ku-ú 25) bi-ir-ru-ú ma-ka-lam ú-ul i-šu-ú 26) ù i-na ma-a-at ti-gu-na-nim^{ki}-ma 27) wa-aš-bu."

به‌رای هه‌ندیک تیگونانوم و حیربازانوم زۆر له‌ باکووره‌وه، له‌ باشوری ئه‌نه‌دۆل بوون، بره‌انه:

Eidem and Læssøe, p. 54.

شاریان تالان کرد و ۵۰۰ سربازیشیان کوشت.^{۱۱۵}

به‌رای لافون Lafont، نمو ناوچانه‌ی توروککی‌به‌کان له همموی زیاتر فشاری سربازیان خستبووه سهر ناوچه‌ی ئاشور و کهرانا Karāna^{۱۱۶} بووه. بۆ ئەو‌ی ئەم کاره‌شیان ئاسان بکهن، چوبوونه پال نمو هاو‌یهمانی‌یه‌ی شانیشینی ئەنداریگ Andarig^{۱۱۷} ی باکوری له‌گه‌ل ماری و ئیشنوننا و بابل و کهرانادا پینکه‌وه گرتی دابوو.

شێوه‌ی ژماره ۱۰: جی مۆری زازی-یا که له‌سهر

له‌و‌حیککی ماری دۆزراوه‌ته‌وه. سهرچاوه:

D. Beyer and D. Charpin, "Le Sceau de Zaziya..."

¹¹⁵ Charpin, D., F. Joannès, S. Lackenbacher and B. Lafont, *Archives Épistolaires de Mari I/2- ARM XXVI*, Paris, 1988, No. 524: " 7) LÚ. MEŠ tu-ru-uk-ku-ú 8) ma-a-at é-kál-la-tim 9) e-bi-ir-ti I7-DA 10) ma 11) a-di kur-di-iš-ša-tim^{ki} 12) il-li-ik UDU. ḪÁ ša iš-me^dda-gan 13) ka-la-ši-na il-qi 14) mi-im-ma ú-ul be-ri-iš 15) 4 a-la-ni-šu it-ba-al ù 5 me-tim ša-ba-šu 16) i-du-uk."

نامه‌ی ژماره ۲۴۰ یش (A. 2901) له‌و نامانه‌یه که باس له پروداوی له‌م جۆره ده‌کات.

¹¹⁶ کهرانا شاریککی دێرین نمو سهرده‌مه بوو، ئیستا به شویته‌واره‌که‌ی ده‌ووتریت 'تل الرماح' و که‌وتوه‌ته‌ پرۆژناوای موسله‌وه.

¹¹⁷ Lafont, *Archives Épistolaires... I/2, ARM 26*, p. 470.

شالاه کانی تر گه یشتنه شماره کانی ئاشور و 'رہزاما Razāma'.¹¹⁸ زازی-یا ش، که زور یین ده چیت هه مان ئه و زازی-یا به بیت که لای کو-واری به ند بو، له شه‌ری دژ به ئاشوردا به شداری کرد و نریک بو له وهی تاکه پادشای توروککی بیت که له نامه کانی ماری دا ناوی هاتبیت و دۆزرا بته وه.¹¹⁹ که واته، زازی-یا ش له دجله په‌ری به وه و هندیک شاری گرت، له وانه ش شماره کانی 'ئادئ Adê' و 'نینت Ninêt' - که له وه ده چیت نینه‌وای پاشتر بو بیت-¹²⁰ ئه مه‌ی دوابی شیان کرده بنکه‌ی جموجۆلی:

"... له شکرێ توروککی بۆ شاری ئادئ له دجله په‌ری به وه و زازی-

یا له شاری نینت دانیش. "¹²¹

ته‌نانه‌ت له کاتی هندیک شالاه و په‌لاماردا له‌ناو قه‌له‌مه‌رو‌ی بابلیشدا تالانیان کردوه:

"سه‌باره‌ت به تالانیه‌کانی که له وولاتی بابل بردیان (واته):

¹¹⁸ Charpin, *op. cit.*, No. 519 (A. 753).

¹¹⁹ زور گرنکه که جئ مۆریکی زازی-یا له سه‌ر به‌رگی نامه‌یه‌کی ماری دۆزراوته وه (M. 10924+10925). نووسین سه‌ر مۆره که ده‌لیت: "زازی-یا، کوری ئیر-نانوم Tir-Nanum"، نولدانوم *muldānum* ی ئیتاباخوم، ..... ی خواوه‌ند.....":

"1) za-zi-[ia] 2) DUMU te-er-n[a-nu-um] 3) [n]u-ul-da-nu-[um] 4) [š]a- it-te-ba-a[l-hi-im] 5) [x] ša [o o]."

بۆ ئه‌مه‌ پروانه:

Beyer, D., and D. Charpin, "Le sceau de Zaziya, roi de Turukkéens," *MARI* 6, Paris, 1990, p. 625.

تیبینی ده‌کریت لیره‌دا 'ئیتاباخوم' نووسراوه، نه‌ک وه‌ک له ده‌قه‌کانی تردا 'ئیتاباخوم'. له‌وانه‌یه ئه‌مه‌ ناوه راسته‌که بوو بیت چونکه له ده‌قیکه‌دا هاتوه که نووسه‌ره‌که‌ی خۆی خه‌لکی وولاته‌که بووه.

¹²⁰ ده‌باره‌ی نینت و شیاوی به‌ک هاتمه‌وه‌ی له‌گه‌ئ نینه‌وا دا، پروانه:

Yuhong, *NABU* 1994/ 2, section: 38; also: Lafont, *op. cit.*, p. 476.

¹²¹ Charpin, *op. cit.*, No. 517 (M. 9037): "3') um-ma-nu-um LÚ tu-ru-uk-kum^{k[1]} 5') i-na a-[d]e-e^{ki} i-bi-ra-a[m] 5') [ù] za-zi-ia i-na nis-né-e^{ki} w[a-ši-i-ib?]."

به لام همموو شالاوه کان سرکهوتوو نه بوون، چونکه له ههنديک دهقدا هاتوو که ژماره يه ک له توروککی به کان که له شاری ئامورسا ککوم 'Amursakkum' ی نزيک 'شوبات-ئینلیل Šubat-Enlil' خویان قائم کردبوو، له شكري ناشوری ئابلوقه ی داون ناچاری کردوون چۆلی بکه. ۱۲۳ هۆی ئه مه ده گه رېته وه بۆ جموجۆلی ئیندوششی له دژيان له ناوه ی وولاتی خویاندا، ئه مهش رهنگه به فیتی ناشوری به کان بوویت. ۱۲۴

سهرباری ئه مانه همموویان، فشاری سهر ناشوری به کان زۆر له وه گه وره تر بوو، به پینچه وانه ی سرده می کو-واری به وه، ئیستا له سرده می ئیشمی-داگان و سهرداره توروککی به کاندا باره که به ته واره ی پینچه وانه بو بووه وه. دوور نیه ئه و شالاوانه شانشی نی ناشوریان له رمان نزيک کردبېته وه. ئیشمی-داگان راپۆرتی سیخوره خه م لئ نیشتوو و شه که ته کانی بۆ ده هات:

"دوژمن، توروککی به کان، رویشتن و [.....]. دهستان به سهر

کاککولاتوم 'Kakkulātum' دا گرت؛ پاش ئه وه به هم تالانه وه

هاته ناوه ی وولاته ده. ولسات و کهل و په لیان بری." ۱۲۵

¹²² "17) [aš-šu]m ša-al-la-tim 18) [ša i-n]a KÁ. DINGIR. RA^{ki} 19) [iš?-lu?-I]u? ...," Lackenbacher, "Les Lettres de Buqâqum," *Aechives Épistolaires de Mari* I/2, ARM 26, No. 460 [A. 509].

¹²³ Eidem and Læssøe, p. 54.

¹²⁴ *Op. cit.*, p. 55.

¹²⁵ Læssøe, *PAA*, p. 71; ARM IV, 21: "5) na-ak-rum tu-ru-[uk-ku-um] 6) ú-šú-ma a-na [.....] 7) [i]k-šu-[d]a-[am] 8) Kakkulâtum il-qú-[íi-ma] 9) ú sa-ad-[da-am] 10) a-na [l]i-ib-b[í ma-a-tim] 11) ú-wa-aš-še-ru 12) GU₄. HÁ ú ša-a[l-la-tam] 13) il-qú-[íi]."

باوهر وایه شاری کاککولاتوم لو شوینی به یه ک گه یشتنی روبراری سیروان و دیجله دا بوویت، بروانه:

Klengel, *Klio*, p. 15.

نامه‌ی تر همن باس له تنگانه‌یه‌ک ده‌که‌ن که به‌هۆی دوژمنیکی ناونه‌براووه تووشی شاری نورپروگوم هاتووه،^{۱۲۶} ئەم دوژمنه له خوری‌یه‌کان (=توروککی‌یه‌کان) به‌ولاره ناکریت که‌سی تر بوو بیت که له‌م کاته‌دا به‌فهرمانده‌یی یه‌کیک له‌و سهردارانه‌ی ناویان له‌ پێی ده‌قه‌کانه‌وه ده‌زاین، فشاریان خستووه‌ته‌ سهر ئەم‌ شاره. که‌واته بارو و‌خ‌ی و‌ولانی ئاشور شلۆق بوو و ده‌ولت‌ پروو له‌ دارمان بوو. ئیشمئ-داگان ویستی شانشینه‌که‌ی رزگار بکات، ئەویش به‌ هه‌ولی رپکه‌وتن له‌گه‌ل زازی-یا، به‌هه‌یزترین سهرداری توروککی. یه‌کیک له‌ نامه‌ هه‌ره‌ گرنگه‌کان راپۆرتیکه‌ که 'بو‌قا‌قوم' *Buqāqum* ناویک بو‌ سه‌روه‌ری خۆی له‌ شاری ماری ناردووه‌ تیایدا ده‌لێت ئیشمئ-داگان وا بو‌ چه‌نده‌مین جاره‌ داوای ئاشتی له‌ زازی-یا ده‌کات. که‌چی زازی-یا، له‌جیاتی رپکه‌وتن له‌گه‌ل پادشای ئاشور، چوو بو‌ لای 'زازوم' *Zazum* ی پادشای گوتی تاوه‌کو له‌گه‌ل ئەو رپک بکه‌ویت و بو‌ پیشان دانی نیه‌تی سافیش کورپه‌کانیشی له‌گه‌ل خۆی برد و هه‌شت تالێت زیویشی پێشکه‌ش کرد.^{۱۲۷} ئەمه‌ واتای وایه‌ که‌ ئاشوری‌یه‌کان له‌مه‌ترسی

¹²⁶ بو‌ ئەم‌ نامانه‌ بروانه:

Dossin, G., *Correspondence de Iasmah-Addu- ARM V*, Paris, 1952, nos. 61 and 62.

¹²⁷ Lackenbacher, S., "Buqāqum," *Archives Épistolaires... I/2, ARM 26*, No. 491 [A. 233].

تالێت Talent له‌ زمانی ئە‌که‌دی دا *biltu* ه‌ و له‌ سومه‌ری دا GÚ.UN ه‌ (نزیکه‌ی ۳۰ کیلو). یه‌ک بیلنو ۶۰ مانوم *manum* ه‌، هه‌رچه‌نده‌ له‌ سه‌رده‌می ئاشوری نوێ دا ۳۰ مانوم بووه‌. مانوم له‌ MA.NA ی سومه‌ری‌یه‌وه هاتووه‌ و یه‌که‌ی کێشانه‌ بووه‌ (نزیکه‌ی ۴۸۰ گرام). ئەمیش دابه‌ش بووه‌ته‌ سه‌ر ۶۰ 'شقییل' *šiqil* که‌ له‌ سومه‌ریدا GÍN ه‌ (نزیکه‌ی ۸ گرام) و ئەمیش دابه‌ش بووه‌ته‌ سه‌ر ۱۸۰ 'ئوططاتو' *uṭṭatu* که‌ له‌ سومه‌ریدا ŠE یه‌، به‌ واتای "ده‌نک" (نزیکه‌ی ۴۴ میلی گرام). ئەم کێشانه‌ چوونه‌ته‌ زمانی عیبریشه‌وه، تالێت و مینا و شافل له‌مانه‌وه هاتوون. له‌ کوردیی خۆشماندا زۆر جار 'مه‌ن' به‌ کار هاتووه‌ و تا ئێستاش له‌ فۆلکلۆردا هه‌یه‌ و هه‌ر مانا و مانومی جاران. شایان باسه‌ که‌ GÚ.UN واتای شان و باهوش ده‌به‌خشیت و ناوی ئەم کێشانه‌یه‌ش له‌مه‌وه هاتووه، چونکه‌ باریکی

دا بون، نووسه‌ری هه‌مان راپۆرت نووسیه‌تی:

"ئیشمی-داگان گری، گوئی 'هه‌موو وولاتان لیم تورهن'." ۱۲۸

به‌لام له کۆتایی دا ئیشمی-داگان توانی رینکه‌وتنیک له‌گه‌ل زازی-یا دا مؤر بکات، بی خواوه‌نده‌کانیشی له‌گه‌ل خۆی برد و لای زازی-یا دای نان تاوه‌کو سوینده‌کانی بچه‌سپن. ۱۲۹ هه‌رچه‌نده ده‌قی رینکه‌وتن نامه‌که خۆی به‌داخه‌وه نه‌دۆزراوه‌ته‌وه، به‌لام هه‌ندیک زانیاریمان له‌باره‌یه‌وه له‌رتی راپۆرتیکه‌وه ده‌ست که‌وتوو که یه‌کتیک له‌سیخوره‌کانی 'زیمری-لیم *Zimri-lim*' ی پادشای ماری بۆ پادشای ناردوو، له‌وانه:

"ئیشمی-داگان له‌گه‌ل توروککی‌یه‌که‌دا (په‌مان) ناشی‌یان به‌ست:

کچی زازی-یا ده‌ده‌ن به 'موت-ئه‌شکور *Mūt-aškur*' ی کوری.

ئیشمی-داگانیش زیر و زبوی شیربایی به زازی-یا دا." ۱۳۰

زۆر له ده‌قه‌کانی سه‌رده‌می فه‌رمانه‌هوائی زیمری-لیم، واته پاش ئه‌وه‌ی ناشوری‌یه‌کان

ناسایی سه‌رشان که‌ستیک ۳۰ کیلو بووه که هه‌ر ۱۵ کیلوی به‌م سه‌ر و سه‌ری داریکه‌وه شۆر کراونه‌ته‌وه و داره‌که خراوه‌ته سه‌ر شان.

¹²⁸ "13) *ù iš-me^dda-gan ib-ki-šu-nu-ši-im- um-ma šu-ma 14) ma-tam ka-lu-ša^r it-ti-ia ze-né-et.*" Lackenbacher, *Ibid*.

¹²⁹ "(6) *za-zi-[i]a 7) i-na ru-te-e it-ti [iš-me^d]da-gan is-sa-li-im 8) ù DINGIR. M[ÈŠ š]a iš-me^dda-gan it-ti za-zi-ia [x x] 9) a-na ni-iš DINGIR-lim za-ka-ri-im wa-aš-bu.*" Lafont, *op. cit.*, No. 526.

¹³⁰ Jean, F., "Lettres de Mari," *RA* 39 (1942-44), No. 40: "(5) *iš-me^dda-gan it-ti 6) LÚ tu-ru-uk-ki is-lam 7) marāt za-zi-ia a-na ma-ri-šu 8) mu-ut-aš-kur i-le-eq-qé 9) kaspam hu-rašam ti-ir-ḫa-tam 10) a-na za-zi-ia iš-me^dda-gan 11) ú-ša-bi-il.*"

زیمری-لیم شازاده‌ی پادشای شاری ماری بوو که کاتی خۆی شه‌مشی-ئه‌ده‌ده‌ شاره‌که‌ی لیم داگیر کرد. له‌م کاته‌دا بوو که زیمری-لیم هاته‌وه و ناشوری‌یه‌کان له‌ شاره‌که‌ ده‌ر کرد و خۆی چوووه سه‌ر ته‌ختی باوو باپیرانی. ئەم راپۆرت‌مه‌ش پاش ئەم گۆرانا‌نه بۆی نێردراوه.

دهسته‌لاتیان به‌سهر شاری ماری دا له‌دهست دا، باس له پهره‌سەندنه‌کانی کوردستانی دێرین ده‌که‌ن. ده‌قی تریش له شوێنه‌واری تره‌ن که زانیاری لهم جۆره‌یان تێدایه، په‌کیک له‌مانه‌ ده‌قیکه‌ که له 'تل الرماح' دۆزراوه‌وه ئاماژه‌یه‌کی وای تێدایه که پین ده‌چیت زازی-یا ده‌ستی به‌سهر هه‌ندیک ناوچه‌ی نزیک روبا‌ری دیج‌له‌دا گرتبیت.¹³¹

که‌واته، خوری‌یه‌کان له رۆژه‌لاته‌وه، له ناوچه‌ کۆیستان‌یه‌کانه‌وه له‌سنوری قه‌له‌مه‌روی لوللوی‌یه‌کان و گوتی‌یه‌کانه‌وه‌یان له‌ژێر ده‌ستدا بوو، له رۆژئاوا‌شوه به‌رده‌وام بره‌ویان به قه‌له‌مه‌روی‌ان ده‌دا و سه‌رزه‌مینی نوێ‌یان ده‌خسته‌ سهر، به‌ره‌و پینکه‌وه‌نایی ئیمپراتۆری میتانی‌ داها‌توو. ئەم بره‌وسەندن و سه‌رچوونی هه‌یه‌یان، پینشه‌کیی ده‌رکه‌وتنی زه‌له‌ت‌زیک‌ی نوێ‌بوو له ناوچه‌که‌دا، بۆیه ده‌وله‌ته‌کانی تری ئەو کاته‌ی میسۆپۆتامیا، وه‌ک ماری و بابل و ئاشور و 'که‌رانا' *Karāna* به‌هه‌ره‌شه‌یان ده‌بینی.¹³² له‌لایه‌کی تره‌وه، ئەم بره‌و سەندنه‌ رینگای له‌به‌رده‌م دروست بوونی په‌یوه‌ندیی دیپلۆماسی‌یانه له‌ نیوان سه‌رداران خوری و ئەم ده‌وله‌تانه‌دا خو‌ش کرد. ناردنی نوێنه‌ریکی پادشای که‌رانا بۆ دان و ستان له‌گه‌ل زازی-یا دا سه‌باره‌ت به‌ به‌تالان بردنی مه‌رومالات له‌لایه‌ن پیاوه‌کانی زازی-یاوه¹³³ نمونه‌یه‌کی ئەم په‌یوه‌ندی‌یانه‌یه. له‌ ده‌قیکی تریشدا هه‌والی سه‌ردانی نوێنه‌ریکی تو‌روککی له‌ شاری کارانا ها‌توو.¹³⁴ شاری ماریش لهم په‌یوه‌ندی‌یانه‌ به‌ده‌ر نه‌بوو،

¹³¹ Eidem, *IRAQ*, p. 105.

¹³² بۆ نمونه نامه‌یه‌ک هه‌یه له که‌راناوه بۆ ماری نێردراوه باس له مانه‌وه‌ی 'خاق‌با-خه‌مم' *Haqba-Hammu* ناویک له‌ شاره‌که‌دا ده‌کات تاوه‌ک به‌رگری له‌ شاره‌که‌ بکات له‌ دژی شالاوه‌کانی تو‌روککی‌یه‌کان، بۆ ئەم نامه‌یه‌ به‌روانه:

Birot, N., *Correspondence des Gouverneurs de Qatunân-ARM 27*, Paris, 1993, (letter 128 No. 154), p. 258-61.

هه‌روه‌ها باس له هه‌ره‌شه‌یه‌ک ده‌که‌ن که بوونی ۲۰۰۰ سه‌ربازی تو‌روککی دروستیان کردوو، بۆ ئەم‌م‌ش به‌روانه:

Durand, J.-M., *Archives Épistolaires de Mari I/1-ARM 26*, Paris, 1988, No. 128 (A. 2143), p. 293-4.

¹³³ Charpin, *ARM 26 I/2*, Nos. 339 and 510.

¹³⁴ Birot, *Correspondence...ARM 27*, No. 162.

نامه‌ی 83, ARM IV, نامازده‌یه‌کی وای تیدایه:

"... دووم، ئه‌بی-داگان 'Abi-Dagan' ی خزمه‌تکاری سه‌روه‌رم

و نیردراوی توروککی‌یه‌کان گه‌یشتن." ۱۳۵

له‌کۆبوونه‌وه‌گه‌وره‌که‌ی پادشایانی میسۆیۆتامیا—یان نوینه‌ره‌کانیان— دا که له‌شاری 'Sidqum' بو، نوینه‌ریکی توروککی‌یه‌کانیش تاماده‌بوو. ناوی ئه‌م نوینه‌ره‌شان به‌شانی نوینه‌رانی بابل و ئیشنوننا هاتوه. ۱۳۶

به‌لام ئه‌م دره‌وشانه‌وه‌یه‌ی ئه‌ستیره‌ی هیزه‌سیاسی‌یه‌کانی کوردستان له‌م سه‌رده‌مه‌دا هم‌مو راستی‌یه‌کان نه‌بو، له‌پشت ئه‌مانه‌وه‌کیشه‌و‌گرفتی ناوخۆیی گه‌وره‌هه‌بوون. کاکمی‌یه‌کان (= کاکموم) یه‌کێک له‌لایه‌نه‌به‌هیزه‌کان بوون، له‌راپۆرتیکدا که له‌ئهرشیفه‌که‌ی ماری دا دۆزراوه‌ته‌وه‌پادشای ماری له‌هه‌والی سه‌رکه‌وتنیکی کاکموم به‌سه‌ر قابرا دا ئاگادارکراوه، که‌تیایدا کاکمی‌یه‌کان ئاردیگانندی 'Ardigandi' ی

¹³⁵ Jean, C. F., *Lettres Diverses*, ARM II, Paris, 1950, 83: "21) ša-[ni]-tam a-bi-^dda-[gan] 22) IR be-li-ia à DUMU [š]i-ip-[r]i-im 23) iš-tu tu-ru-uk-ka-i-ia-um 24) [il]-šu-du-nim."

¹³⁶ Charpin, *ARM 26 I/2*, No. 404.

نامه‌ی A. 2511 باس له‌دان و ستانی نوینه‌ری توروککی له‌گه‌ل حه‌مورابی ی پادشای کوردا 'Kurdā' دا ده‌کات: "نوینه‌ری توروککو هات و به‌حه‌مورابی ی (گوت): ....."

"36) DUMU šī-ip-ri LÚ tu-ru-uk-ku il-li-kam-ma 37) a-na ha-am-mu-ra-bi ki-a-am...."

هه‌روه‌ها: "... به‌تاماده‌بوونی پیاوه‌کانی (واته: نوینه‌ران و بالیوزانی) بابل و ئیشنوننا و توروککو و حه‌وت پادشا دا که ....."

"14) mé-eh-re-et LÚ KÁ. DINGIR. RA^{ki} LÚ ÈŠ. NUN. NA^{ki} LÚ tu-r[u-ki-im ù] 15) 7 LUGAL. MEŠ ša....," Joannès, "Lettres de Yasim-El," *Archives Epistolaires de.... I/2*, No. 404 [A. 487+ A. 3459].

پادشای قابراییان کوشتووه.^{۱۳۷} پادشای سیمورروم که رکابه‌ری زازومی پادشای گوتی بوو لای زازی-یا په‌نابه‌ر بوو، کاتیک که زازی-یا ویستی په‌یوه‌ندی باش له‌گه‌ل گوتی‌یه‌کاندا دروست بکات، دایه‌ده‌ست زازوم.^{۱۳۸} ئەمه ئاماژە‌یه بو دۆژ‌منابه‌تی‌یه‌کی کۆنتری نیوان گوتیوم و سیمورروم، سیموررومیش له‌م کاته‌دا دیاره ئەوه‌نده لاواز بووه که ئەم پادشا ناو نه‌براه‌وی ناچاری هه‌لاتن و په‌نابردنه به‌ر توروککی‌یه‌کان بووه و نه‌یتوانیوه ده‌ست به‌ئینتیه به‌ر ده‌ستی زازی-یا تا نه‌یداته ده‌ست دۆژ‌منه‌که‌ی.

ئهو فشاره دوولایه‌نه‌ی له‌لایه‌ن ئاشوری‌یه‌کان و گوتی‌یه‌کانه‌وه له‌په‌ی کو-واری یه‌وه خرایه سه‌ر توروککی‌یه‌کان، بووه هۆی "گۆرانی سیاسی و کۆمه‌لایه‌تی گه‌وره له‌ ناویاندا."^{۱۳۹} گه‌شه‌کردنیکی خیرا، به‌لام ته‌وژم نه‌گۆری هه‌زیان لێ که‌وته‌وه. له‌ پێشدا وولاتی ئوتومیان گرت، ئەجا له‌ دژی ده‌سته‌لانی ئاشوری‌یه‌کان له‌ هه‌موو ناوچه‌که‌دا راپه‌رین، ناچاران کردن له‌ ناوچه‌ شاخاوی‌یه‌کان بکشینه‌وه و بو‌ئوانیان جی هه‌یلن. توروککی‌یه‌کان به‌مه‌وه نه‌وه‌ستان، به‌لکو پێش‌ه‌وه‌ی‌یان کرد و ده‌ستیان دایه‌ په‌لاماردانی شار و ناوچه‌ ئاشوری‌یه‌کان. زۆر ده‌شیت به‌ مردنی شه‌مشێ-ئه‌ده‌د و هاتنه‌ سه‌ر ته‌ختی ئیشمی-داگانی کوری، چاویان قائمتر بووبیت. هه‌نگاوێکی تر که‌ راسته‌وخۆ رووبه‌رووی هه‌یزه‌کانی مێسۆپۆتامیا و گه‌مه‌ی سیاسی مێسۆپۆتامیای کردنه‌وه په‌رپه‌نه‌وه‌ی دیچه‌ بوو. هه‌رچه‌نده‌ چه‌رخه‌که‌ یێ ده‌جیت "چه‌رخێ توروککو" بووبیت، به‌لام ییگومان واتای ئه‌وه نیه‌ گه‌لانی تری کوردستانی دێرین و پولیان له‌ بیر بکه‌ین. راستی ئه‌وه‌ی که‌ سه‌رچاوه‌ نووسراوه‌کان باسی توروککی‌یه‌کان له‌ هه‌ر لایه‌نیکی تر زیاتر

¹³⁷ "ka-ak-mu-um da-am₇da-am ša ar-[di-ga-an-di LUGAL q]a-ab-ra-d^{ki} 9) i-du-uk," *Archives Épistolaires...*I/2, ARM 26, No. 489 [A. 639]

¹³⁸ "(29) LUGAL ša ši-mu-ur-ri-im^{ki} 30) ša pa-nu-um ma-ha-ar za-zi-im qú-ti-im^{ki} 31) úš-'ba-ma' a-na še-er za-zi-ia in-na-bi-tam 32) za-zi-ia a-na za-zi-im qú-ti-im^{ki} 33) it-ta-dī-in-šu," *Archives Épistolaires*, ARM 26, No. 491 [A. 233].

¹³⁹ Eidem, *IRAQ*, p. 107.

ده‌که‌ن، دياره هې ټو رۆله بهرچاوه‌يه که سهرداره چالاک و به‌کاره‌کانيان گيږايان له‌وه‌دا که بهرژه‌وه‌ندی‌يه‌کانی گه‌له بنووس (تر) و خوینده‌وه‌ار(تر)ه‌کانيان خستووه‌ته بهر مه‌ترسی.

حه‌مورابي (۱۷۹۲-۱۷۵۰ پ.ز.) ی پادشای بابل له ۳۷ه‌مین سالی فەرمان‌ره‌وایی دا له‌شکرکیشی‌یه‌کی کرده سهر ناوچه‌کانی رۆژه‌ه‌لاقی ديجله. ناوی سی دوزمنی سهره‌کیی له ناوچه‌که‌دا ریز کردووه: توروککی‌یه‌کان و کاکمی‌یه‌کان و سوباری‌یه‌کان.^{۱۴۰} جاریکیش دان و ستانی له‌گه‌ل شهمشی-ټه‌ده‌د کردووه بۆ ټووه‌ی توروککی‌یه‌کی به‌ده‌سته‌وه بدات. له پاشتریشدا، له سهرده‌می 'سامسو-ئیلونا Samsu-ilūna' (۱۷۴۹-۱۷۱۲ پ.ز.) ی پادشای بابل دا هه‌ندیک ده‌ق ناماژه بۆ برینه‌وه‌ی خۆراک بۆ هه‌ندیک توروککی ده‌که‌ن^{۱۴۱} و شتیکی له‌م باب‌ه‌ته‌ش له سهرده‌می 'ئامميصادوقا Ammišaduqa' (۱۶۴۶-۱۶۲۶ پ.ز.) ی پادشای بابل دا باس کراوه.^{۱۴۲} ره‌نگه ټم توروککی‌یا نه‌ ديلي ټو جه‌نگانه بوويتن که له ټه‌نجامی له‌شکرکیشی‌یه‌کانی هه‌مورابي به‌و چاره‌نووسه گه‌یشتون.

¹⁴⁰ بۆ نمونه بروانه:

Gelb, HS, p. 41; Læssøe, *The Shemshāra Tablets*, p. 17.

¹⁴¹ Charpin, D., "La Babylonie de Samsu-iluna à la lumière de nouveaux documents," *Bibliotheca Orientalis* 38 Nos. 5/6, September-November (1981), p. 521.

¹⁴² Birot, M., *Tablettes d'Époque Babylonienne Ancienne*, Paris, 1969, No. 34, l. 4, p. 70.

تہ نجام

له زۆر شونځي جياوازي هم باسهدا نهنجام و پيشنيازي نوئ خراونه ته روو، بهلام دووباره كردهوه و خستنه و هرووي همويان ليرهدا زور ده بيت، بويه نامازه بو هندیكيان ده كه ينه وه بهلام زياتر نهنجام و پيشنيازه كان به شي سي يم ده خه ينه بهر چاو كه تيايدا له نووسينه نوئ يه كه ي ئيددي-(ن)-سين و ميژووي شانshine كه ي كۆلدر اوته وه. نه مانهش بهم شيويه كورت و چر ده كه ينه وه:

به به شي يه كه م ده ست يي بكه ين، وا دياره وولاتي سوبارتو له وه پچو و كتر بووه كه باوهر ده كرا. نار هه ته باوهر بكه ين تا كه ناري ده راي ناوهر است كشايت، هم باوهر له وه وه هاتبوو كه له سهر چاو نووسراوه كونه كاندا وا هاتوو كه سنووري رۆژئاواي تا دارستانه كان ئورز پهل كيشاوه. دارستاني هم جوهر دره خته ده شيت له كاتي خويدا له باكوري كوردستانيشدا يان له باكوري ميسۆپوتامياشدا هه بوويت. هم پيشنيازه له گهل پيشنيازه كه ي شتاين كيله ريشدا يه ك دپته وه كه باوهر ي وا به سوبارتو له پيشدا وولاتيكي بنه ي پچو و كتر بوويت و له پاشدا پهل كيشايت و بوويته سوبارتويه كي مهن.

که گوندیکی گهوره به ناوی خه مزوه له ناوچه چپایی په که ی پشئی سلیمان هه بیټ، ده شپټ هر له ناوچه په شدا بۆ شاری خه مازی بگه رپین. شپوهی ئیستای ناوی ئەم گونده زۆر له شپوه په کی جیاوازی نووسینی ناوی خه مازی ده چپټ که له ده قیکدا به شپوهی 'خه مزى' هاتوه. ئەم شوین دیاری کردنه له گه‌ل زانیاری په کانی که له سه‌رچاوه دپینه کانیسه وه هه‌لده هینجرین، ده گونجیت. بۆ نمونه که هه‌ندیکیان ئاماژه ده‌کەن که له ده‌ور به‌ری گاسور (=نوزی دواتر) له باکور و باکوری رۆژه‌لاتی به‌وه بووه. له‌مه‌ش زیاتر، ئەو خه‌مازی په‌ی له نامه‌که‌ی ئیرکاب-داموی پادشای ئییلادا ناوی هاتوه و به‌هاو په‌یمان ئاماژه‌ی بۆ کراوه، زۆر زیاتر شیاوه هه‌مان ئەم خه‌مازی به‌بوو بیټ نه‌ک-هه‌روه‌ک ئەستۆر بۆی چوو-خه‌مازی په‌کی تر له باکوری سوریا.

ئەو زمانه‌ی له به‌شی هه‌ره گه‌وره‌ی ناوچه‌کانی کوردستانی رۆژه‌لاتی دیج‌له‌دا له سه‌رده‌مانی زوودا قسه‌ی بچ کراوه، به‌تایه‌تی له هه‌زاره‌ی سچ یه‌می پ.ز. دا، زمانیک بووه که تایه‌تمه‌ندی په‌کی زۆر به‌رچاوی "فۆرمی دووباره" بووه، واته دووباره‌کردنه‌وه‌ی بگه‌یه‌ک له‌گه‌ل بگه‌یه‌کی پیشگر یان هه‌ندیک جاریش بچ بگه‌ی پیشگر. ئەم راستی په‌ له‌ناوه‌ که‌سی په‌کانی ئەم ناوچه‌په‌وه‌ که له‌سه‌رچاوه‌ نووسراوه‌کاندا هاتون، هه‌له‌هینجراره. که‌سانی خه‌لکی گاسور و خه‌مازی و لولوبوم و گوتیوم و سیموروم و هه‌ندیک شوینی تریش ناوی له‌م جۆره‌یان لێ نراوه. به‌لام ئەم جۆره‌ ناوانه‌ له‌ دوا‌ی هه‌زاره‌ی دووه‌می پ.ز. هه‌ ئیتر روو له‌کزی ده‌کەن و به‌ره‌به‌ره‌ نامین، ره‌نگه‌ به‌هۆی ئەو گۆرانه‌ زمانه‌وانی په‌وه‌ که خوری په‌ کۆچ هینهره‌کانی ئەو ده‌مه‌ سه‌پاندویه‌.

ته‌نانه‌ت له سه‌رده‌می فه‌رمانه‌روایی بنه‌ماله‌ی سچ یه‌می ئوریشدا سه‌رزه‌مینه‌کانی کوردستانی دپین به‌ته‌واوه‌تی نه‌چو بوونه ژیر رکینی پادشایی ئوره‌وه، بگه‌ فه‌رمانه‌روایان و پادشایی ئەم سه‌رزه‌مینانه‌ بریکی باش سه‌ره‌خۆی و سه‌ره‌ستی خۆیانیان هه‌بووه.

ئەمە بەرپوونى لە رېيى ھەندىك نامى شاھانەو دەركەوتووھە كە لە نيوان پادشايبانى ئور و فەرمانبەرە بالاكانياندا كە بۇ سوبارتو نيردرايون، ئال و گۆر كراون. لە كۆتايى فەرمانرەوايى ئەم بىنەمالەيدا و بە پىيى ناوەرپۆكى نامەيەكى تر، خەمازى ئەوپەرى سنورى ئيمپراتورى ئور بووھە لە باكورەوھە.

سەبارەت بە بەردەكەي ھەلەدى كە نووسىنەكەي ئىددىي(ن)-سىن ي لەسەر نووسراوھە، بەردەكەي ھەر ھى ئەو شاخە نزيكانەي شوپنەكەيە كە تيايدا دۆزراوھەتەوھە. ئەمە ئەوھ دەگەتتيت كە نووسىنەكە ھەر لەو شوپنەدا بۇ يادەوھەرى سەرکەوتتتت ك بەسەر سەرزەمىنىك يان شارىكى ئەم ناوچەيە خۆي دا نووسراوھە كە بىگومان ناوھەكەي يەككە لەو ناوانەي لە نووسىنە بەردەكەدا ھاتووھە.

دەشت پاشماوھەكانى شورا گەرەكان و پليكانە و راپرەوھە ھەلکەندراوھەكانى قەد شاخەكەي دەكەوتتە پشت شوپنى دۆزىنەوھى بەردەكەوھە شوپنەواری ئەو شوپنە بيت كە ئىددىي(ن)-سىن گرتووھەتى و لە نووسىنەكەي دا يادەكەي تۆمار كرددوھە. شوپنەوارەكە زۆر گرنگە و شايبانى لىكۆلىنەوھى زياترە.

نووسىنەكەي ھەلەدى لە نووسىنەكانى بيتواتە و ئورشەلىم كۆنترە. ئەم راستىيە بە دەستەواژەي "پادشاى ھەشت ھەرىمان" دا دەردەكەويت كە لەم نووسىنەدا ھاتووھە و دەستەواژەي "پادشاى نۆ ھەرىمان" كە لە نووسىنەكەي ئورشەلىم دا ھاتووھە. نووسىنەكانى بيتواتەش بە ناوەرپۆك و بە بۆنەيانەوھە بە نووسىنەكەي ئورشەلىمەوھە بەندن.

لەبەرئەوھەش كە ئەم نووسىنە لە نووسىنەكانى بيتواتە و ئورشەلىم كۆنترەو لە شوپنىكى باشورتر لە بيتواتەوھە دۆزراوھەتەوھە، لەبەرئەوھەي باس لە قۇناغىكى زووتر لە فراوانخوазىي سيمورروم دەكات، پالپشتىي ئەو بېروايە دەكات كە سيمورروم لە باشورەوھە بووھە. ئەو

رینگایه‌ی به بناری رۆژئاوای پیره‌مه‌گروندا له دهشتی شاره‌زووره‌وه بۆ دهشتی رانیه‌ چوو
ئه‌وه‌ رینگایه‌ بووه‌ که ئیددیـ(ن)ـسینیش له بره‌ویندانی قه‌لمه‌وه‌ که‌یدا گرتوویه‌تیه‌ به‌ر
و ئه‌م شوینشه‌ش که به‌رده‌که‌ی تیا‌دا دۆزراوه‌ته‌وه‌ به‌کیک له وێستگه‌کانی بووه‌ به‌ره‌و
باکور بۆ ناوچه‌ی بێتواته‌.

خاوه‌ند نیشبا، که دیاره‌ خاوه‌ندی پارێزه‌ری شانشین بووه‌، خاوه‌ندیکی جیا و
سه‌ربه‌خۆ بووه‌، هه‌مان خاوه‌ند نیسسایا نه‌بووه‌ هه‌روه‌ک هه‌ندیکی بۆی چوون.

ناوی شار/وولاتی سیمورروم له نووسینه‌که‌ی هه‌له‌دنی دا به‌یه‌ک (ر) نووسراوه‌،
هه‌روه‌ها له نووسینه‌کانی بێتواته‌ش دا، نووسینه‌که‌ی ئورشه‌لیمی لێ ده‌ربجێت. ئه‌مه‌ش
هه‌مان شتیوه‌ نووسینه‌ که له سه‌رچاوه‌ نووسراوه‌ ناته‌که‌دی‌یه‌کانی سه‌رده‌می بنه‌ماله‌ی
ئوری سنج یه‌مدا هاتووه‌.

ئه‌گه‌ر خویندنه‌وه‌ که‌مان NUN INANNA راست بێت، ئه‌وا یه‌که‌مین جار ده‌بێت
ئه‌م ناو‌نیشانه‌ له نووسینه‌کانی ئه‌م پادشایه‌ و نووسینه‌ شاهانه‌ هاوچه‌رخه‌کانی کوردستاندا
بنوسرێت.

نووسینه‌که‌ ووشه‌ ده‌گه‌مه‌نه‌کانی *kulīšu* "هه‌رێم"، "ناوچه‌" و *tenīštu* "گه‌ل"،
"خه‌لک" ی به‌کاره‌یناوه‌. ئه‌م دوو ووشه‌یه‌ تا ئیستا ته‌ها له نووسینه‌که‌ی ئورشه‌لیمدا
هاتوون. ده‌شێت ئه‌مه‌ جیاکه‌ره‌وه‌یه‌کی زمانی ئه‌که‌دی‌ی سه‌رزه‌مینه‌کانی ده‌ره‌وه‌ی
مێسۆپۆتامیا بووبێت که له‌که‌ناره‌وه‌ بوون.

زمان و نووسینی دهقه که ههندیکی سیما و جیاکه ره وهی زمان و نووسینی سهرده می نه که دیی کۆنی پیوه دیاره. نیشانه میخی به کانیشی، وه ک نه وه که ی ئورشه لیم، له نیشانه کانی ئیشوننای سهره تای سهرده می بابلی کۆن ده چن.

ئهم نووسینه له نیو نووسینه کانی تری ئهم پادشایه دا زۆرترین ناوی جوگرافی تیدایه. ههندیکی لهم ناوانه بۆ یه کهم جار بهرچاو ده که ون، ههندیکی تریان به داخه وه شکاوی و ناته واویان تیدایه و ههندیکی تریشیان پیشتتر له ری ی نووسینی تره وه ناسرابوون. شیوازی ریز کردنی ئهم ناوانه رهنگه په یوه ندی به کی به شوپینانه وه هه بیته، له باشوری رۆژه هلاته وه بۆ باکوری رۆژئاوا ریز کرابن، به درێزایی ئهو ریگای که ئیددی (ن) - سین له هه لمه ته فراوان خوازی به کهیدا گرتوویه تی به بهر. بۆیه ده کریت ئهم ریز کردنه بۆ دهست نیشان کردنی شوپینه کانیان یارمه تیده ر بیته. بهلام دهشکریت به شیوازیکی کرۆنۆلۆجی یانه ریز کرابن، لهم باره یاندا ئهو ناوانه ی له پیشدا هاتوون ناوی ئهو شوپینانه که له سیمورومه وه نزیکتتر بوون و نهوانه ش که له دواتردا هاتوون، له سیمورومه وه دوور تر بوون. له رۆژگاری ئیستادا ناتوانین له هیچ کام لهم دووه دلنیا بین.

به پیچه وانه ی نووسینه کانی تری به وه، ئهم نووسینه ی پادشا که مترین ناوی خواوه ندانی تیدایه. رهنگه ئهمه به هۆی بابقی نووسینه که وه بیته، چونکه بۆ گنیرانه وه ی دهستکه وته سه ربازی به کانی ته رخان کراوه. بهلام دهشکریت ناوه کانی خواوه ندان له وه به شه شکاوه ی خواوه وه ی نووسینه که دا بووینن که هه میشه بۆ تووک و نه فره ت ته رخان ده کرا و ناوی خواوه ندانیش به زۆری لهم به شه دا دین.

ناوه یانی وولاتی خالمان له نووسینه که دا زۆر گرنگه، چونکه پیده چیت باس له خسته ئیر رکیتی ئهم وولاته و ده ره بنده ستراتیجی به که ی بکات که شارپی خوراسانی پیادا تی

ده‌پېرى و ميسوؤؤتاميا و ئيراني پټكه‌وه ده‌به‌سته‌وه. ده‌ست به‌سه‌ردا گرتنى هم شارپنگايه و ده‌ربه‌نده‌كه‌ى ده‌بيت بو‌وبټه دارده‌ستېكى به‌هټيزى ده‌ستى هم پادشايه له دژى دوزمن و ناحزه‌كانى.

به‌همان پله گرننگ ناوهټنانى ئانوبانينى پادشاي لوللوبومه. هرچنده به‌رده‌كه له‌م شوټه‌دا زؤر داخوراوه و به‌ئاسانى ناخوټندرټه‌وه، به‌لام ئه‌وه‌نده به‌سه كه ده‌يسه‌لمټټ سهرده‌مى هم پادشايه پيش ئانوبانينى نه‌بووه هه‌روه‌ك، بؤ نمونه وؤكه‌ر، بؤى چووه. به‌لكو هم دووه هاوچه‌رخى به‌كترى بوون و ده‌شكرټ ئيدديـ(سن)ـسين پاش ئانوبانينى هاتټټ.

كولونوم تاكه ناوچه‌ى ژير ده‌ستى سيمورروم نه‌بووه له باكور، به‌لكو، هه‌روه‌ك له نووسينه‌كه‌ى هه‌له‌دى‌يه‌وه ده‌رده‌كه‌ويت، ناوچه و شارى ترى وه‌ك شيكشايبوم و ئوتوميش خرابوونه سهر قه‌له‌مه‌وى سيمورروم.

ئامورى‌به‌كانيش به‌يه‌كټيك له دوزمنانه ناويان هاتووه كه پادشا شهرى له‌گه‌ل كردوون. ئه‌گه‌ر بيهټينه‌وه يادمان ئامورى‌به‌كان له دوا دوايى‌به‌كانى فه‌رمانه‌وايى بنه‌ماله‌ى سنج يه‌مى ئور دا هاوپه‌يمانى سيمورروم بوون، ئه‌وا هم زانيارى‌به‌ى له نووسينه‌كه‌دا هاتووه گرننگى‌به‌كى تايه‌ق ده‌بيت. گؤراني هاوكيشه‌ى سياسى و سه‌ربازيى ناوچه‌كه، بو‌وته هؤى گؤراني هاوپه‌يمانى و دؤستايه‌تى‌به‌كانيش، ئامورى‌به‌كان له پاش رمانى بنه‌ماله‌ى ئور هه‌وليان داوه نيشتمانى سيموررى‌به‌كان يان له سه‌رزه‌مينه‌كانى ژير ده‌ستيان داگير بكه‌ن. هه‌نديك له ناوه‌كانى سه‌ردار(=*rabiānum*) ه‌ئامورى‌به‌كان به‌داخوه به‌هؤى شكاوى‌يه‌وه زؤر پوون نين و ده‌كرټ به‌چه‌ند شټوه‌به‌ك بخوټندرټه‌وه.

وولاقى سىماشكى ش كە بە دوژمىتىكى سەرەكى لەگەل ئامورى يەكاندا ناوى ھاتوۋە، بۇ يەكەمىن چارە لە نووسىنەكانى ئەم پادشاھەدا ناوى بىت. دە كرېت بگەينە ئەو ئەنجامەى كە لەو كاتەدا ئامورى يەكان لە رۆژئاۋاۋە پەلامارى سىموررومىيان داۋە، لە ھەمان كاتدا سىماشكى يەكانىش لە رۆژھەلاتەۋە شالاۋىيان ھىنايىتتە سەرى. بەلام ئىددى(ن) -سىن تۈانيۋىەتى لە ھەردۈكىيان بدات و پاشەكشەيان پى بكات. سەرکەۋتن بەسەر ئەم دوو ھىزە گەورە يەدا جىگايەكى تايەتتى لە نووسىنەكەدا بۇ تەرخان كراۋە و باشتر دەرخواۋە.

لە نووسىن و تۆمارە دېرىنەكانەۋە دەردەكەۋىت سىمورروم لە سەردەمانى زۆر زوۋوۋە جىگاي سەرنج و تەماعى دەۋلەتەكانى مېسۇپۇتاميا بوۋە، شەرىيان لەگەل كەردوۋە و لەشكرىيان كەردوۋەتە سەر. ئەمە لەو ئاماژە ھەرە كۆنانەۋە ھەلپىنجراۋە كە لە پەندە سومەرى يەكانى سەردەمى سەرھەلدانى بنەمالەكاندا ھاتوۋن و باس لە لەشكر كىشى بۆسەر سىمورروم دەكەن. لەپاش ئەمانەش شەرەكانى پادشاھىيان ئەكەد و دواترىش لەشكر كىشى يە يەك لەدۋاى يەكەكانى بنەمالەى سىن يەمى ئورىيان بە دۋادا ھاتوۋە. پادشاھىيان ئور بەلایەنى كەمەۋە ۱۱ لەشكر كىشىيان كەردوۋەتە سەر سىمورروم.

دە كرېت ھەندىك لە شوپنەۋارەكانى بىتۋاتە پەيوەندىيان بە "كارى دەست" ى (يادگارانه) ى ئىددى(ن) -سىنەۋە ھەيىت كە لە نووسىنەكەى بىتۋاتەدا باسى كەردوۋە. كەلاۋەكانى قەلاى كۆنى بىتۋاتە كە نووسىنەكانىيان تىادا دۆزراۋەتەۋە، دەشېت بە شوپنەۋارى كۈلۈنۈمى دېرىنەۋە ياخود ئەو "كارى دەست" ەى كە ئاماژەى بۇ كەردوۋە، بېستىنەۋە. باس لە "تەختى نىشبا" كراۋە كە پادشا دايانۋە و دەشېت ھەۋل بەدەين بە پاشاۋەكانى ئەو بەردە شېۋە تەختەۋەى بېستىنەۋە كە لە نرىك بىتۋاتەىە و بە "تەختى خورشىدش خاۋەر" ناسراۋە.

لهوانه یه نووسینه که ی ئورشه لیم که میک له نووسینه کانی بیتواته کۆنتر بیت، نه ک به تهواوی له یه ک کاتدا نووسراین، ههروه ک هه ندیک بۆی چون. هۆی ئەم رابه هه ندیک جیاوازی پچووکن له نیوانیاندا له پرووی فۆرم و زمان و خه تهوه. پیشینازی ئیمه له م باره یه وه ئه وه یه که نووسینه که ی ئورشه لیم کاتیک نووسراوه که یه که م جار ئیددی—(ن)—سین ی پادشا کولونبومی گرتوه. نووسینه کانی بیتواته ش که میک دواتر نووسراون، کاتیک که کولونوم له دژی سیموروم یاخی بووه و بۆ دووم جار، ئەم جارهیان له لاین کورپی پادشاوه، خراوه تهوه ژیر رکیف. بۆیه له م نووسینه شدا ئیددی—(ن)—سین به پادشای سیموروم ناوبراوه، چونکه زابازونای کورپی به ناوی باوکی یه وه له کولونوم فه رمانه وا بووه.

زۆر ناوی جوگرافی له نووسینه که ی هه له دنی دا به پاشگری جینه تیفی خوری *we*- کۆتاییان هاتوه، ئەمەش راده ی بلابوونه وه و پهل کیشانی خوری یه کان له م کاته دا له ناوچه کانی رۆژه لاق دیچه پیشان ده دات.

ناوی ئیددی—(ن)—سینی پادشا شان به شانی ناوی زابازونای کورپی له سه ر مۆریکی لوه له کیی شاهانه نووسراون. پیده چیت ئەمه نه ریتیکی بنه ماله شاهانه کانی ئەم به شه ی کوردستانی دیرین بووبیت، چونکه هه مان شت له سه ر مۆره که ی پیشیت—/دین ی پادشای ئیتاباخومیش نووسراوه. ئەمان له جیاتی پادشا به خۆیان گوتوه *nuldānum* (=شتیکی وه ک Duke ی ئینگلیزی؟). هه ردوو پادشای سیمورومیش و کوره که شی به یی ریش و سمیل وینه کراون. ئەمەش جیگای سه رنجه، چونکه پادشایانی تری هه مان سه رده م، وه ک بۆ نمونه ئانوبانیی، ریش و سمیلیان هه یه. ده شیت ئەمه نه ریتیکی ناوخۆیی ناو هه ندیک له بنه ماله شاهانه کانی جیاکانی زاگرو س بووبیت. هه ندیک بنه ماله ی تری هه ن که پادشاکانیان بی ریش و سمیل بوون. له باشوری میسۆپۆتامیاش گودی—ئا له له گه ش بی ریش و سمیل بووه. هه روه ها به لای ئیمه وه خویندنه وه ی ناوی کوره که ی

زور زیاتر ده‌شیت Zabazuna بووبیت نه‌ک AN-Zabazuna، نیشانه‌ی AN که پیش ناوه‌که‌ی که‌وتووه زور زیاتر له‌وه ده‌چیت نیشانه‌ی خواوه‌ندیتی بووبیت نه‌ک به‌شیک له‌ ناوه‌که. ئەم باوه‌په‌ی ئیمه‌ش له‌وه‌وه هاتووه که نزیکه‌ی هم‌وو پادشایان تری ئەم سهرده‌مه خواویندرا‌بون. ئە‌گەر باوکی پادشا بووبیت و خواویندراو بووبیت، واتای ئەوه نیه ئیتر کره‌که‌ی نا‌کریت خواویندرا‌بیت، چونکه ئە‌گەر تهماشای پانتیۆنه‌کانی خواوه‌ندان بکه‌ین، ده‌بینین هه‌مان شیوه‌ی پله‌داری‌یان تیا‌دا هه‌یه، خواوه‌ندان گه‌وره و خواوه‌ندان پچوک، باوکه خواوه‌ندان و دایکه خواوه‌ندان و خواوه‌ندان کورپ‌یان کچیان.

ئهو جی مۆره‌ی له‌ تهل ئە‌سمەر له‌ ناوچه‌ی دیاله‌ دۆزراوه‌ته‌وه و ناوی زابازونای سیمورومی له‌سه‌ره، له‌ دیاری کردن سهرده‌می فه‌رمانه‌وایی ئە‌م پادشایه‌ و شانسیه‌که‌یدا یارمه‌تیده‌ر بوو. ئە‌و شوین و چینه‌ی جی مۆره‌که‌ی تیا‌دا دۆزراوه‌ته‌وه میژوو‌یه‌ک پیشان ده‌دات له‌ پاش رمانی بنه‌ماله‌ی سی یه‌می ئور و له‌ پیش هاته‌ سهرته‌ختی بیلالامای پادشای ئیشنونا. بیلالاما هاوچه‌رخ‌ی شو-ئیلیشوی پادشای ئیسن بووه‌ که ده‌زانین له‌ سالانی (۱۹۸۴-۱۹۷۵ پ.ز.) دا فه‌رمانه‌وایی کردووه. نامه‌یه‌کی‌ش که هه‌ر له‌ تهل ئە‌سمەر دۆزراوه‌ته‌وه باس له‌ سه‌رکه‌وتنیک ده‌کات به‌سه‌ر ئیددی(ن)-سین ناوی‌کدا له‌ جیاکانی رۆژه‌لاتدا، ئە‌گەر هه‌ر هه‌مان ئیددی(ن)-سینی پادشای سیموروم بووبیت، ئە‌وا ئە‌میش له‌ دیاری‌کردن میژووی ئە‌م پادشایه‌دا به‌ نزیکه‌ی یارمه‌تیده‌ره. ئە‌میش له‌لای خۆیه‌وه له‌ دیاری‌کردن میژووی ئانوبانیی دا یاریده‌ده‌ره، چونکه ناوی له‌ نووسینه‌که‌ی هه‌له‌دن دا هاتووه.

هیشتا ناتوانریت شوینی سیموروم به‌ ووردی دیاری بکریت. زور پیشنیاز له‌ لایه‌ن چه‌ندن توپۆره‌ و لیکۆله‌روه‌ پیشکه‌ش کراون. به‌لام له‌م باسه‌ماندا به‌راوردمان له‌ نیوان ناوی سیموروم و ناوی شاره‌کانی 'سه‌مه‌ره' و 'سیروان' دا کردووه که

شویته‌واره‌کانیان له ناو خاکی ئیرانی ئیستانادان. ناوی سیروان پیشتریش له لایهن فرهینه‌وه به ناوی سیموررومه‌وه به‌سترا‌بووه‌وه، به‌لام ئەو مه‌به‌ستی له روبراری سیروانه به‌یج ئەوه‌ی باسی شاری سیروان بکات. بوونی ئەم دوو ناوه‌هاوشیوه‌یه، به‌کیکیان ناوی شوین و ئەوی تریان ناوی روبرار له مه‌ودایه‌کی وادا، ده‌شیت به‌ناوی دێرینی سیموررومه‌وه‌یان به‌ستینه‌وه و ئاماژه‌ی بن بۆ مه‌ودای فراوانی شانیشی/وولاتی سیمورروم. له لایه‌کی تره‌وه، په‌یوه‌ندی نیوان ناوی سیمورروم و خاش—(ی)—مورو و واتا‌کانیان له‌زمانی ئەکه‌دی دا، که ئەستۆر ئاماژه‌ی بۆیان کردووه، ده‌شیت له‌دروستکردنی په‌یوه‌ندی‌یه‌ک له‌نیوان ناوی ش/سیمورروم و ناوی جوگرافی خاش—(ی)—مورو دا یاریده‌ده‌ر بیت. جگه له‌مانه‌ش، ئاماژه‌کانی 'ابن المهلهل' ی جوگرافی ناس و گه‌رپه‌دی سه‌ده‌کانی ناوه‌راست بۆ گیایه‌کی تایه‌ت که گوايه له‌سه‌ر شاخه‌یک به‌ناوی 'شه‌عران' هوه له‌ ناوچه‌ی شاره‌زورور رواوه، ناوی سیمورروم و ته‌نانه‌ت خاش—(ی)—مورویمان یاد ده‌هینته‌وه. به‌ووته‌ی ابن المهلهل شاخی شه‌عران له‌به‌شی باشوری ده‌شقی شاره‌زوروردا بووه. سه‌رباری ئەمه‌ش، گوتوویه‌تی روبراری سه‌ره‌کیی شاره‌زورور روبراری 'تامی/ورا' بووه. ده‌نگه‌کانی ت-م-ر به‌ئاسانی ده‌نگه‌ پێکه‌ینه‌ره‌کانی ناوی س/سیموررومیان تیدا ده‌ناسرپه‌وه، چونکه ده‌نگه‌کانی (ت) و (ث) و (س) و (ش) و (ض) له‌ زمانه‌ سامی‌یه‌کاندا ئال و گۆر ده‌بن و بۆ یه‌ک ده‌گۆرین. هه‌موو ئەمانه سه‌رنجمان بۆ پێویستی لێکۆلینه‌وه‌ی زیاتر له‌ لایه‌نه‌ زمانه‌وانی‌یه‌کانی ئەم ناوانه و له‌ شوینی سیمورروم دا راده‌کێشن.

سیمورروم تا سه‌رده‌می شمشاره‌ش زله‌یزیکی سه‌ره‌کیی ناوچه‌کانی رۆژه‌لاتی دیجله بوو. له سه‌رده‌می شمشاره‌دا به‌کیک له‌و هه‌ترانه‌بوو که یاشوب-ئه‌ده‌دی ئەخازوم دوا‌ی کهوت. به‌لام له‌ پاشدا، روه‌ی له‌ کزی و لاوازی کرد، به‌را‌ده‌یه‌ک گه‌له‌ی کهوته‌ لێژی که به‌کیک له‌ پادشا ناو نه‌زانراوه‌کانی لای زازی-یا‌ی سه‌رداری توروککی‌یه‌کان

په‌نابه‌ر بووه. ئەمیش وه‌ک دیاریی هاوپه‌یمانیی له‌گه‌ڵ زازومی پادشای گوتی‌یه‌کاندا، ئەم پادشا په‌نابه‌ره‌ی داوه‌ته‌ ده‌ست زازومی دوژمنی.

سەر چاوه كان

- Adams, R. McC.
 1965: *Land Behind Baghdad*, Chicago.
 1981: *Heartland of Cities*, Chicago.
- Adams, R. McC. and H. Nissen
 1972: *The Uruk Countryside, The Natural Setting of the Urban Societies*, Chicago.
- Ali, F. A.
 1964: *Sumerian Letters: Two Collections from the Old Babylonian Schools*, (A Dissertation presented to the Faculty of the Graduate School of the University of Pennsylvania), Pennsylvania.
 1970: "Three Sumerian Letters," *Sumer* XXVI, Part 1& 2.
- Alster, B.
 1997: *Proverbs of Ancient Sumer*, vol. 1, Maryland.
- Astour, M. C.
 1968: "Mesopotamian and Transtigridian Place Names in the Medinet Habu Lists," *JAOS* 88.
 1987: "Semites and Hurrians in Northern Transtigris," *SCCNH* Vol. 2, Eisenbrauns.
 2002: "Reconstruction of the History of Ebla (part 2)," *Eblaitica: Essays on the Ebla Archives and Eblaite Language*, Vol. 4, Edited by C. H. Gordon and G. A. Rendsburg, Indiana.
- Barton, G. A.
 1929: *The Royal Inscriptions of Sumer and Akkad (RISA)*, London.
- Basmachi, F.
 1976: *Treasures of the Iraq Museum*, Baghdad.

- Bauer, J., R. K. Englund and M. Krebernik
 1998: Mesopotamien- Späturuk Zeit und frühdynastische Zeit, Annäherungen 1, Herausgegeben von P. Attinger- M. Wäfler, *Orbis Biblicus et Orientalis(OBO)* 160/1, Vandenhoeck und Ruprecht Göttingen.
- Baumgartner, W.
 1924: "Zur Form der assyrischen Königsinschriften," *OLZ* 27.
- Biggs, R.
 1997: "Šulgi in Simurru," *Crossing Boundaries and Linking Horizons: Studies in honour of M. Astour*, Edited by: G. O. Young, M. W. Chavalas and R. E. Averbeck, Maryland.
- Biot, M.
 1969: *Tablettes d'Époque Babylonienne Ancienne*, Paris.
 1985: "Les Chroniques "Assyriennes" de Mari," *MARI* 4.
 1993: *Correspondence des Gouverneurs de Qattunân – ARM 27*, Paris.
- Black, J. and A. George, N. Postgate
 2000: *A Concise Dictionary of Akkadian*, 2nd ed., Wiesbaden.
- Bonechi, M.
 1993: I nomi geografici dei testi di Ebla, *Répertoire Géographique des textes Cunéiformes (RGTC)*, and 12/1, Wiesbaden.
- Borger, R.
 1961: *Einleitung in die assyrischen Königsinschriften, I: Das Zweite Jahrtausend v. Chr.*, Leiden.

- 1970: "Vier Grenzsteinurkunden Merodachbaladans I von Babylonien," *AfO* 23.
- 1971: "Gott Marduk und Gott-König Šulgi als Propheten, Zwei prophetische Texte," *Bibliotheca Orientalis (BiOr)*, Jaargang XXVIII, No. 1 en 2, Januari-Maart.

Bottéro, J., D. O. Edzard, A. Falkenstein and J. Vercoutter
1967: *The Near East: The Early Civilizations*, London.

Braidwood, R.

- 1972: "The Agricultural Revolution," *Old World Archaeology: Foundations of Civilization*, San Francisco.

Braidwood, R. and B. Howe

- 1960: *Prehistoric Investigations in Iraqi Kurdistan*, Chicago.

Braidwood, L. S., R. Braidwood, B. Howe, Ch. Reed and P. J. Wilson

- 1983: *Prehistoric Archaeology along the Zagros Flanks*, Chicago.

Brown, T. W.

- 1958: "A Report on the Discovery of a Line of Ancient Fortifications on a ridge to the East of the Rāniya, Sulaimanyah Liwa," *Sumer* XIV, part 1 & 2.

Bush, F.

- 1964: *A Grammar of the Hurrian Language* (A dissertation presented to the Faculty of the Graduate School of Arts and Sciences, Brandeis University, Department of Mediterranean Studies), Brandeis.

Cagni, L.

1969: *L'Épopa di Erra*, Roma.

Cameron, G. G.

1969: *History of Early Iran*, Chicago.

Cavigneaux, A. and M. Kerberink

1998-2001: "Nišba," *RIA* 9.

Charpin, D.

1981: "La Babylonie de Samsu-iluna à la lumière de nouveaux documents," *Bibliotheca Orientalis* 38 Nos. 5/6, September- November.

1988: "Les Représentants de Mari à Ilân-surâ," *Archives Épistolaires de Mari I/2- ARM26*, Paris.

1997: "La Version Mariote de l'«Insurrection Général contre Narâm-Sîn,»" *Mémoires de N.A.B.U.*, 4, Florilegium Marianum III: Recueil d' etude à la memoire de Marie-Thère Barrelet, Paris.

Cohen, S.

1973: *Enmerkar and the Lord of Aratta* (A Ph. D. Dissertation presented to the University of Pennsylvania), Pennsylvania.

Collon, D.

1982: *Catalogue of the Western Asiatic Seals in the British Museum, Cylinder Seals II: Akkadian- Post Akkadian, Ur III Periods*, London.

1993: *First Impressions, Cylinder Seals in the Ancient Near East*, London.

Cooper, J. S.

1983: *The Curse of Agade*, Baltimore and London.

1984: "Studies in Mesopotamian Lapidary Inscriptions. III," *Iraq* 46.

- Dabbagh, T.
1965: "Hassuna Pottery," *Sumer* XXI, part 1 &2.
- Dalley, S., J. D. Hawkins and C. Walker
1976: *The Old Babylonian Tablets from Tell al-Rimah*,
London.
- Dercksen, J. G.
1996: *The Old Assyrian Copper Trade in Anatolia*, Leiden.
- Diakonoff, I. M.
1985: "Media," *The Cambridge History of Iran (CHI)*,
Vol. 2, Cambridge.
- Diakonoff, I. M. and S. A. Starostin
1986: *Hurro-Urartian as an Eastern Caucasian Language*,
München
- Dossin, G.
1950: "Correspondence de Šamšī-Addu et de ses fiols,"
Archives Royales de Mari (ARM) I, Paris.
1951: *Correspondance de Šamšī-Adad et ses fils (suite)*,
ARM IV, Paris.
1952: *Correspondence de Iasmah-Addu- ARM V*.
- Durand, J.-M.
1988: *Archives Épistolaires de Mari I/1 –ARM 26*, Paris.
- Edmonds, C. J.
1957: *Kurds, Turks and Arabs: Politics, Travel and
Research in North-Eastern Iraq 1919-1925*,
London.
- Edzard, D. O.
1957: *Die »Zweite Zwischenzeit« Babylonien (ZZB)*,
Wiesbaden.

- 1959-1960: "Neue Inschriften zur Geschichte von Ur III unter Šūsuen," *Afo* 19.
- 1972-75: "Ḥamazi," *RIA*, Band 4, Berlin.
- 1973: "Zwei Inschriften am Felsen von Sar-i-Pūl-i-Zohāb: Anubanini 1 und 2," *Afo* 24.
- Edzard, D. O. and G. Farber
 1974: *Die Orts- und Gewässernamen der Zeit der 3. Dynastie von Ur- RGTC* Band 2, Wiesbaden.,
- Edzard, D. O., G. Farber and E. Solberger
 1977: *Die Orts- und Gewässernamen der prä-sargonischen und sargonischen Zeit - RGTC*, Band 1, Wiesbaden.
- Edzard, D. O. and M. Gallery
 1980-1983: "Kutha," *RIA* 6, Berlin.
- Eidem, J.
 1985: "News from the Eastern Front," *IRAQ* 47.
 1990: "nuldānum/ nuldānūtum- A Note on Kingship in the Zagros," *NABU* 1990, No. 63.
 1991: "An Old Assyrian Treaty from Tell Leilan," *Marchands, Diplomates et Empereurs: Études sur la Civilisation Mésopotamiennes-Offertes à Paul Garelli*, Paris.
 1992: *The Shemshāra Archive 2: The Administrative Texts (SAAT)*, Copenhagen.
 1993: "From the Zagros to Aleppo- and Back, Chronological Notes on the Empire of Šamši-Adad," *Akkadica* 81.
- Eidem, J. and E. Møller
 1990: "A Royal Seal from the Ancient Zagros," *Mari Annales de Recherches Interdisciplinaires (MARI)*, 6, Paris.

- Eidem, J. and J. Læssøe
2001: *The Shemshara Archives-1- The Letters*, Copenhagen.
- Falkner, M.
1957-58: "Studien zur Geographie des alten Mesopotamien," *AfO* 18.
- Farber, W.
1998: "Did Kulunnum «Carry a Campaign» Against Anzabazuna of Simurru?," *N.A.B.U.* (1998) 4 (décembre), no. 129.
- Ferembach, D.
1970: "Étude Anthropologique des Ossements Humains Proto-Néolithique de Zawi Chemi Shanidār(Irak)," *Sumer* XXVI, part 1&2.
- Fiorina, P.
1981: "Excavations at Tell Hassan," *Sumer* XL, Part 1&2.
- Forest, J.-D.
1996: *Mésopotamie, L'apparition de L'état. VIIe-IIIe Millénaires*, Paris.
- Forrer, E.
1920: *Die Provinzeinteilung des assyrischen Reiches*, Leipzig.
- Foster, B.
1982: "An Agricultural Archive from Sargonic Akkad," *Acta Sumeriologica (ASJ)* 4.
- al-Fouadi, A. H.
1978: "Inscriptions and Reliefs from Bitwāta," *Sumer* 34.
- Frankfort, H., S. Lloyd and Th. Jacobsen

1940: *The Gimilsin Temple and the Palace of the Rulers at Tell Asmar*, Chicago.

Frayne, D.

- 1981: *The Historical Correlations of the Sumerian Royal Hymns, (2400-1900 BC)*, (A Ph.D. Dissertation presented to the Faculty of the Graduate School of Yale University), Yale.
- 1990: Old Babylonian Period (2003-1595 BC), *The Royal Inscriptions of Mesopotamia, Early Periods (RIME)*, Vol. 4, Toronto.
- 1992: The Early Dynastic List of Geographical Names (EDGN), *American Oriental Series*, Vol. 74.
- 1997: "On the location of Simurru," *Crossing Boundaries and Linking Horizons: Studies in honour of M. Astour*, Edited by: G. O. Young, M. W. Chavalas and R. E. Averbeck, Maryland.
- 1999: "The Zagros Campaigns of Šulgi and Amar-Suena," *Studies on the Civilization and Culture of Nuzi and the Hurrians (SCCNH)*, Vol. 10.

Fujii, H.

- 1981: "Outline of the Japanese Excavations," *Sumer XL*, Part 1&2.

Gadd, C. J.

- 1971a: "The Dynasty of Agade and the Gutian Invasion," *CAHI*, Part 2, Cambridge.
- 1971b: "The cities of Babylonia," *CAHI*, part 2, Cambridge.
- 1971c "Babylonia, c. 2120-1800 B. C." *CAHI*, part 2, Cambridge.

Gadd, C. J. and L. Legrain

- 1928: *Ur Excavations. Texts. I: Royal Inscriptions*, London.

- Garrod, D. A. E.
 1970: "Primitive Man in Egypt, Western Asia and Europe in Palaeolithic Times," *CAH* I, part 1, Cambridge.
- Gelb, I. J.
 1944: *Hurrians and Subarians (HS)*, Chicago.
- Gelb, I. J., P. M. Purves and A. A. MacRae
 1943: *Nuzi Personal Names (NPN)*, Chicago.
- Gelb, I. J. and B. Kienast
 1990: Die altakkadischen Königsinschriften des dritten Jahrtausends v. Chr., *Freiburger altorientalische Studien(FAOS)*, Band 7, Stuttgart.
- Ghirshman, R.
 1954: *Iran from the Earliest Times to the Islamic Conquest*, London.
- Giorgeri, M.
 1999: "Die hurritischen Kasusendungen," *SCCNH* 10.
- Goetze, A.
 1947: "Historical Allusions in Old Babylonian Omen Texts," *JCS* 1.
 1950: "Sin-Iddinām of Larsa, New Tablets from his Reign," *JCS* IV.
 1953: "Ḫulibar of Duddul," *JNES* 12.
- Grayson, A. K.
 1974-77: "The Empire of Sargon of Akkad," *Afo* XXV.
 1987: *The Royal Inscriptions of Mesopotamia. Assyrian Periods (RIMA)- Vol 1: Assyrian Rulers of the Third and Second Millennium BC (to 1115 BC)*, Toronto.

1991: *The Royal Inscriptions of Mesopotamia. Assyrian Periods (RIMA) -Vol 2: Assyrian Rulers of the Early First Millennium (1114- 859 BC) I*, Toronto.

Grayson, A. K. and E. Solberger

1976: "L'insurrection Générale Contre Naram-Suen," *RA* 70.

Great Britain- Naval Intelligence Division

1944: *Iraq and the Persian Gulf*.

Groneberg, B.

1980: "Die Orts-und Gewässernamen der altbabylonische Zeit," *RGTC* 3, Wiesbaden.

Gurney, O. R. and S. N. Kramer

1976: *Sumerian Literary Texts in the Ashmolean Museum*, Oxford.

Hallo, W. W.

1956: "Zāriqum," *JNES* XV, No. 4.

1957: "Gutium," *RIA* Band 3, Berlin.

1960: "A Sumerian Amphictyony," *JCS* 14.

1978: "Simurru and the Hurrian Frontier," *Revue Hittite et Asiatique (RHA)*, 36.

Hecker, K., W. G. Lambert G. G. W. Müller, W. von Soden, A.

Ünal

1994: *Texte aus der Umwelt des Alten Testaments (TUAT)*, Band III- Weisheitstexte, Mythen und Epen, Gütersloh.

Hoffner, H. A.

1998: *Hurrian Civilization from a Hittite Perspective, Urkesh and the Hurrians (Studies in Honor of L.*

Cotsen), *Bibliotheca Mesopotamica*, Vol. 26,
Malibu.

Hout, J.-L.

1987: "Un village de basse Mésopotamie: Tell el-'Oueili à l'Obeid 4," *Préhistoire de la Mésopotamie*, Paris.

Hrouda, B.

1976: *Iranische Felsreliefs, (Sarpol-i-Zohāb)*, Iranische Denkmäler- Lieferung 7: Enthaltend Reihe II, Berlin.

Hunger, H.

1976: *spätbabylonische Texte aus Uruk*, Teil 1, Ausgrabungen der Deutschen Forschungsgemeinschaft in Uruk-Warka 9, Berlin.

Hüsing, G.

1908: "Der Zagros und Seine Völker," *Die Alte Orient* IX.

Inizan, M. I.

1985: "Des indices acheuléen sur les bords du Tigre, dans le nord de l'Iraq," *Paléorient*, XI, 1.

Izady, M.

1992: *The Kurds: A Concise Handbook*, Washington.

Jacobsen, Th.

1939: *The Sumerian King List (SKL)*, Chicago.

1987: *The Harps that once.... Sumerian Poetry in Translation*, New Haven.

Jassim, S. A.

1981: "Excavations at Tell Abada," *Sumer* XL, Part 1&2.

Jawad, Abduljalil

1971: "The Neanderthals and their Cultural Heritage" (in Arabic), *Sumer* XXVII, part 1&2.

Jean, C. F.

1950: *Lettres Diverses*, ARM II, Paris.

Jean, F.

1942-44: "Lettres de Mari," *RA* 39.

Joannès, F.

1988: "Lettres de Yasîm-El," *Archives Épistolaires de Mari I/2- ARM 26*, Paris.

1991: "La Femme sous la Paille," *Memoires de NABU 1- Florilegium marinarum*, Paris.

al-Kassar, A.

1981: "Tell Abu-Qasim Excavations," *Sumer* XL, Part 1&2.

Keiser, C. E.,

1971: *Neo-Sumerian Account Texts from Drehem, Babylonian Inscriptions in the Collection of James B. Nies 3*, New Haven.

Kienast, B. and K. Volk

1995: *Die sumerischen und akkadischen Briefe, Des III. Jahrtausends aus der Zeit vor der III. Dynastie von Ur -FAOS 7*, Stuttgart.

Klengel, H.

1962: "Das Gebirgsvolk der Turukkū in den Keilschrifttexten altbabylonischer Zeit," *Klio* 40.

1987-1990: "Lullu(bum)," *RIA*, Band 7.

Klengel, H. (Editor)

1989: *Kulturgeschichte des alten Vorderasien*, Berlin.

خشته‌ی کرۆنۆلۆجیی کوردستانی ناوه‌راست بهرامبەر به مێسۆپۆتامیا

سومەرو بابل	کوردستانی ناوه‌راست		مێژوو
	<p>رۆخی دێجله له باکوری موسل</p> <p>به‌رده به‌لکه</p> <p>شانیدار</p> <p>↓</p> <p>٤٦,٠٠٠ پ. ئ.</p> <p>ههزارمێرد</p>		<p>١١٠,٠٠٠ - ٥٠٠,٠٠٠ ±</p> <p>پ. ئ.</p> <p>٨٠,٠٠٠ ±</p> <p>٧٠,٠٠٠ ±</p> <p>٥٠,٠٠٠ ±</p>
	<p>زهوی چهمی شانیدار و زه‌رزی</p> <p>که‌رم شاه‌ر و موعه‌له‌فات</p>		<p>١٢,٠٠٠ ±</p> <p>٩,٠٠٠ - ١,٠٠٠ ±</p> <p>٨,٠٠٠ ±</p>
	<p>چه‌رمۆ (پیش گلینه)</p> <p>چه‌رمۆ (گلینه)</p>		<p>٧,٥٠٠ ±</p> <p>٧,٠٠٠ ±</p> <p>٦,٥٠٠ ±</p> <p>٦,٠٠٠ ±</p>

	حه سسونه	۱ ۲ ۳ ۴ ۵ ۶ ۷ ۸ ۹ ۱۰ ۱۱ ۱۲ ۱۳ ۱۴ ۱۵ ۱۶ ۱۷ ۱۸ ۱۹ ۲۰ ۲۱ ۲۲ ۲۳ ۲۴ ۲۵ ۲۶ ۲۷ ۲۸ ۲۹ ۳۰ ۳۱ ۳۲ ۳۳ ۳۴ ۳۵ ۳۶ ۳۷ ۳۸ ۳۹ ۴۰ ۴۱ ۴۲ ۴۳ ۴۴ ۴۵ ۴۶ ۴۷ ۴۸ ۴۹ ۵۰ ۵۱ ۵۲ ۵۳ ۵۴ ۵۵ ۵۶ ۵۷ ۵۸ ۵۹ ۶۰ ۶۱ ۶۲ ۶۳ ۶۴ ۶۵ ۶۶ ۶۷ ۶۸ ۶۹ ۷۰ ۷۱ ۷۲ ۷۳ ۷۴ ۷۵ ۷۶ ۷۷ ۷۸ ۷۹ ۸۰ ۸۱ ۸۲ ۸۳ ۸۴ ۸۵ ۸۶ ۸۷ ۸۸ ۸۹ ۹۰ ۹۱ ۹۲ ۹۳ ۹۴ ۹۵ ۹۶ ۹۷ ۹۸ ۹۹ ۱۰۰	۵,۵۰۰ ±
	سامه پرا		۵,۰۰۰ ±
	حه له ف		۴,۵۰۰ ±
عوبه بید	عوبه بیدی باکور		<div style="display: flex; align-items: center;"> <div style="font-size: 2em; margin-right: 5px;">[</div> <div style="margin-right: 5px;">۴,۰۰۰ ±</div> <div style="font-size: 2em; margin-left: 5px;">]</div> </div>
نوروک	نوروکی باکور (سهردهمی گهوره)		<div style="display: flex; align-items: center;"> <div style="font-size: 2em; margin-right: 5px;">[</div> <div style="margin-right: 5px;">۳,۰۰۰ ±</div> <div style="font-size: 2em; margin-left: 5px;">]</div> </div>
جه مدهت نه سر			<div style="display: flex; align-items: center;"> <div style="font-size: 2em; margin-right: 5px;">[</div> <div style="margin-right: 5px;">۲,۸۰۰-۲۹۰۰ ±</div> <div style="font-size: 2em; margin-left: 5px;">]</div> </div>
سهردهمی سهره لدان بنه ماله کان ۱	نینه وای پینج		<div style="display: flex; align-items: center;"> <div style="font-size: 2em; margin-right: 5px;">[</div> <div style="margin-right: 5px;">۲,۶۰۰-۲,۸۰۰ ±</div> <div style="font-size: 2em; margin-left: 5px;">]</div> </div>
سهردهمی سهره لدان بنه ماله کان ۲	سهردهمی دهوله ته دیرینه کان		<div style="display: flex; align-items: center;"> <div style="font-size: 2em; margin-right: 5px;">[</div> <div style="margin-right: 5px;">۲۳۳۴-۲,۶۰۰ ±</div> <div style="font-size: 2em; margin-left: 5px;">]</div> </div>
سهردهمی سهره لدان بنه ماله کان ۳	(خه مازی و کاکموم و گوتیوم و لوللوبوم و سیموروم)		<div style="display: flex; align-items: center;"> <div style="font-size: 2em; margin-right: 5px;">[</div> <div style="margin-right: 5px;">۲۱۷۰ ± - ۲۳۳۴ ±</div> <div style="font-size: 2em; margin-left: 5px;">]</div> </div>
سهردهمی نه که دی	لوللوبوم و سیموروم)		<div style="display: flex; align-items: center;"> <div style="font-size: 2em; margin-right: 5px;">[</div> <div style="margin-right: 5px;">۲۱۲۰ ± - ۲۲۱۰ ±</div> <div style="font-size: 2em; margin-left: 5px;">]</div> </div>
فهرمانه وای گوتی	فهرمانه وای گوتی		<div style="display: flex; align-items: center;"> <div style="font-size: 2em; margin-right: 5px;">[</div> <div style="margin-right: 5px;">۲۰۰۴ - ۲۱۱۲ ±</div> <div style="font-size: 2em; margin-left: 5px;">]</div> </div>
بنه ماله ی سن یمه ی نور	سیموروم (سهردهمی نیددی-ن) -		<div style="display: flex; align-items: center;"> <div style="font-size: 2em; margin-right: 5px;">[</div> <div style="margin-right: 5px;">۱۷۹۴-۲۰۰۰ ±</div> <div style="font-size: 2em; margin-left: 5px;">]</div> </div>
نیشن-لارسا	سین و زابازونا) و کاکموم		
بابلی کون (بنه ماله ی جه مورایی) و			
ناشوری کون (بنه ماله ی شه مشی -			
ته ددی په کهم له وولاتی ناشور)			۱۷۹۴ - ۱۰۹۵ پ.ز.

- Kozowsky, S. K., A. Kempisty, K. Szymczak, R. Mazurowsky, A. Reiche, W. Borkowski
 1989-90: "A Preliminary Report on the Third Season 1987 of Polish Excavations at Nimrik 9/ Saddam's Dam Salvage Project." *Sumer* XLVI, Part 1&2.
- Kozowsky, S. K., A. Kempisty, K. Szymczak, R. Mazurowsky, A. Reiche
 1989-90 "Second Report on Excavations of the pre-Pottery Neolithic site Nimrik 9 in 1986, Saddam's Dam Salvage Project," *Sumer* XLVI, Part 1&2.
- Kramer, S. N.
 1969: *Ancient Near Eastern Texts (ANET)*, Princeton.
- Kreberink, M.
 1986: "Die Götterlisten aus Fara," *ZA* 76.
- Kuhrt, E.
 1995: *The Ancient Near East, c. 3000-330 B. C.*, Vol. I, London and New York.
- Kupper, J.-R.
 1990: "Zaziya, «prince» d'Itabalthum," *NABU* 1990/4, section 131.
 1998: *Lettres Royales du Temps de Zimri-Lim* –ARM 28, Paris.
- Kutscher, R.
 1989: *The Brockman Tablets at the University of Haifa-Royal Inscriptions*, Haifa.
- Lackenbacher, S.
 1988a: "Les Lettres de Buqâqum," *Aechives Épistolaires* I/2, ARM 26.

1988b: "Buqâqum," *Archives Épistolaires de Mari I/2*,
ARM 26.

Læssøe, J.

1959: *The Shemshāra Tablets - A Preliminary Report*,
Copenhagen.

1963: *People of Ancient Assyria (PAA)*, London.

1965: "IM 62100: A Letter from Tell Shemshara," *Studies
in Honour of B. Landsberger on his 75th Birthday*,
Chicago.

1968: "The Quest for the Country of *Utum," *JAOS* 88.

1985: "Šikšabbum: An Elusive City," *Orientalia NS* 54.

Læssøe and Th. Jacobsen

1990: "Šikšabbum Again," *JCS* 42/2.

Lafont, B.

1988: "La Correspondence d'Iddiyatum- Introduction,"
Archives Épistolaires de Mari I/2, *ARM* 26.

Lambert, W. G.

1986: "Notes Brèves," *Revue d'Assyriologie et
d'Archeologie Orientale (RA)* 80.

Langdon, S. H.

1911: "Tablets from the Archives of Drehem," Paris.

Larsen, M. T.

1976: *The Old Assyrian City-State and its Colonies*,
Copenhagen.

Le Strange, G.

1930: *The Lands of the Eastern Caliphate*, Cambridge.

Lebeau, M.

1981: "Notes sur les Sceaux et l'Empreinte des Sceaux de Kheit Qasim," *Sumer* XL, Part 1&2.

Levine, L. D.

1973: "Geographical Studies in the Neo-Assyrian Zagros I," *Iran - Journal of the British School of Persian Studies* XI.

1976-80: "Kirruri, Kirriuri," *RIA* Band 5.

Lewy, H.

1957: "Studien zur Geographie des alten Mesopotamien," *AfO* 19.

1968: "A Contribution to the Historical Geography of the Nuzi Texts," *JAOS* 88.

1971: "Assyria, c.2600-1816 B. C.," *CAHI*, Part 2, Cambridge.

Lloyd, S.

1978: *The Archaeology of Mesopotamia from the Old Stone Age to the Persian Conquest*, London, (and 1985 revised edition).

Lloyd, S. and Safar, F.

1945: "Tell Hassuna," *JNES*, IV, No.2.

Loretz, O.

1969: "Texte aus Chagar Bazar," *lišān mithurti, Festschrift Wolfram Freiherr von Soden zum 19. VI 1968*, herausgegeben von W. Röllig, Neukirchen-Vluyn.

Luckenbill, D. D.

1926: *Ancient Records of Assyria and Babylonia*, Vol. I, Chicago.

Mallowan, M. E. L.

- 1964: "Ninevite V," *Vorderasiatische Archäologie, Studien und Aufsätze*, Berlin.
- 1965: *Early Mesopotamia and Iran*, London.
- 1970: "The Development of Cities from Al-'Ubaid to the End of Uruk," *CAH* I, part 1, Cambridge.
- Matthews, R.
 2000: *The Early Prehistory of Mesopotamia 500,000 to 4,500 bc, Subartu V.*
- Mayer, W.
 1983: "Sargons Feldzug gegen Urartu- 714 v. Chr., Text und Übersetzung," *MDOG* 115.
- McCown, D.
 1942: *The Comparative Stratigraphy of Early Iran*, Chicago.
- McEwan, G.
 1981: "Notes Brèves," *RA* 75.
- McIntosh, J.
 1987: *Archeologisch Handboek*, Veenendaal.
- Medvedskaya, I.
 2000: "Zamua, Inner Zamua and Mazamua," *Variatio Delectat: Iran und der Westen* (Gedenkschrift für Peter Calmeyer, Herausgegeben von R. Dittmann, B. Hrouda, U. Löw, P. Mathiae, R. Mayer-Opificius and S. Thürwächter), Münster.
- Meek, T. J.
 1935: *Excavations at Nuzi*, Vol. III: "Old Akkadian, Sumerian and Cappadocian Texts from Nuzi," Harvard.
 1937: "Note on the Early Texts from Nuzi," *RA* 34.

- Meissner, B.
 1919: "Simurru," *Orientalistische Literaturzeitung (OLZ)*, No. ¾.
- Mellaart, J.
 1965: *Earliest Civilizations of the Near East*, London.
 1981: *The Neolithic of the Near East*, London.
- Michalowski, P.
 1976: *The Royal Correspondence of Ur*, (A Dissertation presented to the Faculty of the Graduate School of Yale University), Yale.
 1986: "The Earliest Hurrian Toponymy: A new Sargonic Inscription," *ZA* 76.
- Mieroop, M.
 1999: "Literature and Political Discourse in Ancient Mesopotamia," *Munuscula Mesopotamica: Festschrift für Johannes Renger*, Herausgegeben von: B. Böck, E. Cancik-Kirschbaum und T. Richter, Münster.
- Molleson, Th. and S. Campbell
 1995: "Deformed Skulls at Tell Arpachiyah: The Social Context," *The Archaeology of Death in the Ancient Near East*, Ed. Stuart Campbell and Anthony Green, Oxford.
- Mortensen, P.
 1970: *Tell Shemshara, The Hassuna Period*, København.
- Nashef, Kh.
 1982a: "Der Taban-Fluss," *Baghdader Mitteilungen* 13.

1982b: *Die Orts- und Gewässernamen der mittelbabylonischen und mittelassyrischen Zeit-RGTC Band 5*, Wiesbaden.

Nissen, H. J.

1995: "Western Asia before the age of Empires," *Civilizations of the Near East* Vol. II (Ed. by, J. M. Sasson), London, 1995.

Oates, D. and Oates, J.

1976: *The Rise of Civilization*, Lausanne.

Oppenheim, A. L.

1971: *Letters from Mesopotamia*, Chicago.

Parpola, S.

1970: *Neo-Assyrian Toponyms*, Neukirchen-Vluyn.

Parrot, A.

1960: *Sumer*, Paris.

Perkins, A. L.

1949: *The Comparative Archaeology of Early Mesopotamia*, Chicago.

Pettinato, G.

1981: *The Archives of Ebla, An Empire Inscribed in Clay*, New York.

1991: *Ebla, A New Look at History*, (Translated from Italian), London.

Poebel, A.

1932-33: "Eine sumerische Inschrift Samsuilunas über die Eroberung der Festung Dur-Samsuiluna," *AfO* VIII.

Postgate, N.

- 1979: "The Historical Geography of the Himrin Basin,"
Sumer XXXV, Part 1 & 2.
- 1983: "The Historical Geography of the Himrin Basin (2)"
Sumer XL (1983), Part 1 & 2.

Potts, D. T.

- 1999: *The Archaeology of Elam, Formation and Transformation of an Ancient Iranian State*, Cambridge.

Reiner, E.

- 1956: "Lipšur Litanies," *JNES* 15, No. 3.

Roaf, M.

- 1981: "Excavations at Tell Madhur, The Results of the Third Season," *Sumer* XL, Part 1&2.
- 1984: "Tell Madhur, A Summary Report on the Excavations," *Sumer* XLIII, Part 1 & 2.

Röllig, W.

- 1976-1980: "Kakmum," *RIA* 5.
- 1980-1983: "Kumme," *RIA* 7.
- 1998-2001: "Niqu(m)," *RIA* 9.

Römer, W. H.

- 1985: "Zur Siegesinschrift des Königs Utuhégal von Ur (± 2116-2110 v. Chr.)," *Orientalia* NS 54.
- 2003: "Brieven van en aan Ibbisuen van Ur," *Zij Schreven Geschiedenis*, Leuven.

Rothman, M. S.

- 2001: "The Tigris Piedmont, Eastern Jazira, and Highland Western Iran in the Fourth Millennium B. C.," *Uruk Mesopotamia and its Neighbours*, Oxford.
- 2002: *Tepe Gawra: The Evolution of a Small Prehistoric Center in Northern Iraq*, Philadelphia.

Rutten, M.

1938: "Trente-deux modèles de foies en argile inscrits provenant de Tell-Hariri (Mari)," *RA* XXXV, No. 1.

Saggs, H. W. F.

1980: "The Land of Kurruri," *Iraq* XLII .

Salvini, M.

1998: "The Earliest Evidences of the Hurrians Before the Formation of the Reign of Mitanni," *Urkesch and the Hurrians (Studies in Honor of L. Cotsen)*, *Bibliotheca Mesopotamica*, Vol. 26, Malibu.

Schmitt, R.

1991: The Bisitun Inscriptions of Darius the Great/ Old Persian Text- *Corpus Inscriptionum Iranicarum*, London.

Schramm, W.

1969: "Das Land ZAB der assyrischen Königsinschriften," *Orientalia* 38.

Seux, M.-J.

1967: *Épithètes Royales Akkadiennes et Sumériennes*, Paris.

Shaffer, A. and N. Wasserman

2003: "Iddi(n)-Sîn, king of Simurrum: A New Rock-Relief Inscription and a Reverential Seal," *ZA* 93.

Shea W.H.

1984: "The Form and Significance of the Eblaite Letter to Ḥamazi," *Oriens Antiquus*, Vol. XXIII.

Smith, S.

1932: "Notes on the Gutian Period", *Journal of the Royal Asiatic Society (JRAS)*.

Solecki, R. S.

1972: "Shanidar Cave," *Old World Archaeology: Foundations of Civilization*, San Francisco.

1975: "Two Neanderthal Skeletons From Shanidār Cave," *Sumer XIII*, part 1&2.

1980: *An Early Village Site at Zawi Chemi Shanidar*, Malibu.

Sollberger, E.

1980: "Two New Seal-Impressions," *Anatolian Studies* 30.

Sollberger, E. and J.-R. Kupper

1971: *Inscriptions Royales Sumeriennes et Akkadiennes-IRSA*, Paris.

es-Soof, B.

1964: "Uruk Pottery from the Dokan and Shahrazur Districts," *Sumer XX*, part 1&2.

1968: "Distribution of Uruk, Jamdat Nasr and Ninevite V Pottery," *Iraq XXX*, Part 1.

1969: "Tell Qalinj Agha," *Sumer XXV*, part 1&2.

1970: "Mounds in the Rāniya Plain and Excavations at Tell Bazmusian," *Sumer XXV*, part 1&2.

1971: "Tell es-Sawwan, Fifth Season's Excavations (1967-1968)," *Sumer XXVII*, part 1&2.

Speiser, E. A.

1928: "Southern Kurdistan in the Annuals of Ashurnasirpal and today," *AASOR VIII* for 1926-27.

1930: *Mesopotamian Origins*, Philadelphia.

1935: *Excavations at Tepe Gawra*, Vol. I, Philadelphia.

1941: "Introduction to Hurrian," *AASOR*.

- 1954: "On the Alleged *namru* 'fair(-skinned),' " *Orientalia*, 23.
- 1967: "The Hurrian Participation in the Civilization of Mesopotamia, Syria and Palestine," *Oriental and Biblical Studies, Collected Writings of E. A. Speiser*, Philadelphia.
- Steible, H. and H. Behrens
- 1982: Die altsumerischen Bau- und Weihinschriften, Teil 2, *FAOS 5*, Wiesbaden.
- Steinkeller, P.
- 1988: "On the Identity of the Toponym LÚ. SU (.A)," *Journal of the American Oriental Society (JAOS)*, 108, No. 2.
- 1998: "The Historical Background of Urkesh and the Hurrian Beginnings in Northern Mesopotamia," *Urkesh and the Hurrians (Studies in Honor of L. Cotsen)*, *Bibliotheca Mesopotamica*, Vol. 26, Malibu.
- Stol, M.
- 1976: *Studies in Old Babylonian History*, Leiden.
- Stolper, M. W.
- 1982: "On the Dynasty of Šimaški and the Early Sikkalmaḫs," *ZA* 72.
- Streck, M.
- 1900: "Das Gebiet der heutigen Landschaften Armenien, Kurdistan und wetspersien nach den Babylonisch-assyrischen Keilinschriften," *Zeitschrift für Assyriologie (ZA)* XV.
- Sürenhagen, D.

1981: "Excavations of the Deutsche Orient Gesellschaft at Tell Ahmed Al-Hattu," *Sumer* XL, Part 1& 2.

Tallqvist, K.

1938: *akkadische Götterepitheta*, Helsinki, 1938.

The Chicago Assyrian Dictionary (CAD), Chicago, 1954-

Thureau-Dangin, F.

1907: *Die sumerischen und akkadischen königsinschriften*, Leipzig.

1912a: "Tablette de Samarra," *RA* 9 (1912), No.1.

1912b: "La Fin de la Domination Gutienne," *RA* 9, No. 3.

Tobler, A.

1950: *Excavations at Tepe Gawra*, Vol. II, Philadelphia.

Vallat, F.

1993: *Les nomes géographiques des sources souso-élamites*, *RGTC* Band 11, Wiesbaden.

van Dijk, J.

1982: "Fremdsprachige Beschwörungstexte in der südmesopotamischen literarischen Überlieferung," *Mesopotamien und seine Nachbarn*, XXV Rencontre Assyriologique Internationale-Berlin, 1978, Berlin.

van Soldt, W. H.

1990: *altbabylonische Briefe XII: Letters in the British Museum*, Leiden.

Veenhof, K. R.

1985: "Eponyms of the 'Later Old Assyrian Period' and Mari Chronology," *MARI* 4.

- 1995: "Kanesh: An Assyrian Colony in Anatolia," *Civilizations of the Ancient Near East*, (ed.: Jack Sasson), Vol II, New York.
- 2001: Geschichte des Alten Orients bis zur Zeit Alexanders des Großen, *Grundriss zum Alten Testament* 11, Göttingen.
- 2003: "Naramsin van Akkad slaat 'de Grote Opstand' neer," *Zij Schreven Geschiedenis*, Leuven.

Walker, M. F.

- 1985: *The Tigris Frontier from Sargon to Hammurabi- A Philologic and Historical Synthesis*, (A Dissertation presented to the Faculty of the Graduate School of Yale University), Yale.

Wegner, I.

- 2000: *Einführung in die hurritische Sprache*, Wiesbaden.

Weidner, E.

- 1933-1934: "Die Feldzüge Šamši-Adads V. gegen Babylonien," *AfO* 9.
- 1945-1951: "Simurram und Zaban," *AfO* 15.
- 1952-1953: "Das Reich Sargons von Akkad," *AfO* 16.

Weiss, H.

- 1985: "Tell Leilan on the Habur Plains of Syria," *Biblical Archaeologist* 48.

Westenholz, J. G.

- 1997: *Legends of the Kings of Akkade*, Eisenbrauns.

Whiting, R. M.

- 1987: *Old Babylonian Letters from Tell Asmar*, Chicago.

Wilcke, C.

- 1997: "Amar-girids Revolte gegen Narām-Su'en," *ZA* 87.

Wilhelm, G.

- 1988: "Gedanken zur Frühgeschichte der Hurriter und zum hurritisch- urartäischen Sprachvergleich," *XENIA 21 Hurriter und hurritisch, Konstanzer althistorische Symposien*, Band II, Konstanz.
- 1989: *The Hurrians*, Wiltshire (The English version).
- 1994: "Kumme und Kumar: Zur hurritischen Ortsnamenbildung," *Beiträge zur altorientalischen Archäologie: Festschrift für B. Hrouda zum 65 Geburtstag*, Herausgegeben von P. Calmayer, K. Hecker, L. Jakob-Rost and C. B. F. Walker, Wiesbaden.
- 1998: "Die Inschrift des Tišatal von Urkeš," *Urkesh and the Hurrians, Bibliotheca Orientalis*, Vol. 26, Malibu.

Wright, H. E. and B. Howe

- 1951: "Preliminary Report on Soundings at Barda Balka," *Sumer VII*.

Yuhong, Wu

- 1994: "The Localisation of Nurrugum and Ninet=Ninuwa," *NABU 1994/ 2*, section: 38.

Zadok, R.,

- 1991: "Elamite Onomastics," *Studi epigrafici e linguistici sul Vicino Oriente antico SEL 8*.
- 1993: "Hurrian as well as Individuals Bearing Hurrian and Strange Names in Sumerian Sources," *kinattūtu ša dārāti: Raphael Kutscher Memorial Volume*, Tel-Aviv.

Ziegler, N.

- 1997: "L'armée,- quell monster!," *NABU 4: Florilegium marianum*.

<http://www.visibleearth.nasa.gov/>

Microsoft Corporation- *Encarta Grote Wereld Atlas 2000, Winkler Prins.*

احمد، كوزاد محمد و رافدة عبد الله القرة داغي

١٩٩٧: "صخرة غريب ههله دن: حقائق ومعلومات وثائقية"، هه زار مي رد ١.

الآلوسي، س.

١٩٥٩: "اخبار و مراسلات"، سومر ١٥، الجزء ١ و ٢.

١٩٦٠: "اخبار و مراسلات: لمحات احصائية عن اعمال اقسام و فروع مديرية

الآثار العامة، سومر ١٦، الجزء ١ و ٢.

التكريتي، عبد القادر

١٩٦٠: "التنقيبات في تل الدير (دوكان)،" سومر ١٦، الجزء ١ و ٢.

حجارة، اسماعيل

١٩٧٥: "التنقيب في سهل شهرزور"، سومر ٣١، الجزء ١ و ٢.

الحموي، ياقوت (القرن ١٣م)

١٩٨٤: معجم البلدان، بيروت.

خه بات

٢٠٠١: بنه ما تيؤرييه كاتي جوگرافياي عهسكه ربي كوردستاني باشور،

سليمان.

دياکۆنۆف، ئى. م.

۱۹۷۸: ميديا، بهغدا (له بنه‌ره‌تدا له ۱۹۵۶ دا به رووسى بلاوگراوه‌ته‌وه)

رشيد، فوزي

۱۹۷۶: "دراسة اولية لتمثال باسطكي"، سومر ۳۲، الجزء ۱ و ۲.

رشيد، فوزي و جمال رشيد احمد

۱۹۹۰: تاريخ الكرد القديم، اربيل.

